

61/

R E I Z E

I N

H O N G A R I J E N.

R E I X E

121

H O N G A R I E N

*Een Hongaarsch Edelman, en een Boer,
in hunne nationaale Kleeding.*

REI Z E
I N
H O N G A R I J E N.

MET EEN KORT BERICHT DER STAD

W E E N E N.

D O O R

ROBERT TOWNSON, L. L. D.

MEDELID VAN HET KONINGLIJK GENOOTSCHAP
TE EDINBURG, ENZ.

MET PLAATEN EN EENE KAART VAN HONGARIJEN.

Uit het Engelsch vertaald.

IN TWEE DEELEN.

EERSTE DEEL.

IN DEN HAAGE, BIJ
J. C. LEEUWESTIJN.

M D C C C.

K. E. I. N. H.

H. O. N. G. A. R. I. E. N.

... ..

M. H. N. M. N.

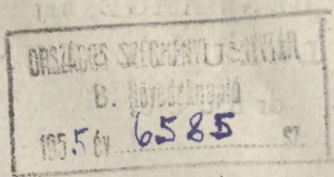
...

...

...

283044

V O O R R E D E

V A N D E N

S C H R I J V E R;

Offchoon sedert eenigen tijd zoo veele reisbeschrijvingen in het licht zijn verscheenen, was Hongarijen echter nooit het voorwerp van eene derzelve. Nochtans is het een land, dat onze oplettendheid waardig is, alhoewel daar zodanige omstandigheden plaats hebben, die het van weinige staatkundige aangelegenheid voor Groot-Brittanje maaken; deszelfs gesteldheid, de aart en zeden van deszelfs volk, en de natuurlijke voordbrengselen, die men daar aantreft, zijn alle opmerkenswaardig.

Ik weet zeer wel, dat dit werk, hetwelk de bijééngesamelde en in orden geschikte aantekeningen eener reize van vijf maanden behelst,

dit gebrek niet aanvult; integendeel ben ik zeer wel bewust, dat ik verscheide zeer belangrijke zaaken slechts oppervlakkig heb aangewezen. Echter zal dit klein gedeelte berichten over een land, dat zoo weinig bekend, en nochtans in zich zelve ten hoogsten belangrijk is, zoo ik hoop, niet te weinig beduidend zijn, om aan het *publiek* voorgelegd te worden.

Had ik deze reize door Hongarijen daar ter plaatze opgewerkt, waar ik ligtlijk onderrichting verkrijgen kon, als mijne aantekeningen te kort of te duister waren, dan zou nu waarschijnlijk een veel belangrijker werk in het licht gekomen zijn; maar in de onrustige tijden, die naderhand gevolgd zijn, is het zeer bezwaarlijk geweest, om door *correspondenten* eenige ophelderingen te krijgen. Ook zal eene afwezendheid van agt jaaren uit Groot-Brittanje, zoo als ik hoop, voor eene verschooning wegens eenige onnaauwkeurigheden in de taal aangenoomen worden.

Met opzet heb ik zeer weinig gezegd over de bergwerken van dit koningrijk; een volledi-
ger bericht van dezelve zou mij te veel afge-
leid hebben tot kleinigheden, zoo dat ik voor
elk,

elk, behalven voor den mijnwerker van beroep, verveelend zou geweest zijn.

-Ik denk niet, dat ik eene verdediging zal behoeven te maaken over het bijvoegen der landkaart; het moet vermaakelijk zijn voor elken leezer, om met eenen opslag van het oog, alle de voornaamste voordbrengfelen van natuur en kunst, die zich in dit land opdoen, zoo als ook de onderscheiden volken, die hetzelfde be-woonen, op eene kaart afgebeeld te zien, behalven het gene gemeenlijk op landkaarten voorgesteld wordt. Ik zelf ben geen *Authour* van dezelve, en de eenige verdienste, op welke ik aanspraak maak, is deze, dat ik die tot gebruik van den Engelschen leezer heb bekwaam gemaakt, door de vertaaling van dat gene, hetwelk vertaald kon worden, en het maaken van eenige geringe veranderingen in dezelve. Zoo heb ik, bij voorbeeld, zoo verre als mijne kennis zulks toeliet, de heete *mineraale* wateren van de koude onderscheiden; ik heb de benaaming van *diamant* in die van rotskrijstal veranderd; voor *Peleranus basfanus*, heb ik *Pelecanus Onocrotalus*, en voor *Mus noricus*, *Marmota alpina*

VIII VOORREDE

gesteld, wyl deze benoemingen ongetwijfeld verkeerd waren. Ik heb drie of vier nieuwe teekens bijgevoegd, en het ontwerp des makers uitgebreid, door meer van de voordbrengselen aantetoonen, als hoornvee, paarden, schaapen, zwijnen, honig, zijde, graanen enz. door afbeeldingen van deze voorwerpen; en andere teekenen heb ik verbeterd. Ik heb de woonplaatzen der CUMANIAANEN, JAZYGERS en HEIDUKKEN aangewezen; ook heb ik de postwegen, en mijnen eigen reistocht, in de kaart aangeteekend. In de verklaring dertekenen, die uit drie taalen bestond, Latijn, Hoogduitsch en Hongaarsch, heb ik het Hoogduitsch weggelaaten, en het Engelsch bijgevoegd. De aanwijzing der steensoorten is geheel mijn werk.

Men zal waarschijnlijk denken, dat eenige der voordbrengselen, als weinig beteekenend, hadden kunnen weggelaaten, en andere in de plaats gesteld worden. De heer *Korabinsky*, de maker dezer kaart, die zich niet laat voorstaan een man van weetenschap, of een natuurkenner te zijn, heeft aan dezelve alleen dien trap van volmaaktheid gegeven, welken zijn nederige toestand

hem

hem vergunde, en ik wilde liever berispt zijn, om dat ik te weinig, dan om dat ik te veel veranderd had.

Alhoewel zoo veele zaaken op deze kaart zijn aangeduid, hoop ik, dat men die niet verward zal vinden; want, hoezeer de kennis der steensoorten, zoo wel als de volken, door koleuren aangewezen worden, kunnen nochtans de onderwerpen van elk derzelve zeer ligt onderscheiden worden, wijl de volken alleen door eenen omtrek zijn aangetoond, daar de steensoorten gedekt zijn. En zoo het mogt gebeuren, dat, door onachtzaamheid in het afzetten der steensoorten, eenige twijfeling ontstond, wat door elke koleur beteekend werd, dan zullen de cijfferletters I tot 13, die ik bij de koleuren gevoegd heb, door evengelijke cijffers in de tafel der verwen, die twijfeling ophelderen. Bijaldien ik gelegenheid gehad had, om den aart der rotsen door eene grooter uitgestrektheid land nategaan, dan ware het der moeite waardig geweest, om eene afzonderlijke kaart van dit onderwerp te maaken, doch daar mijne waarneemingen zoo beperkt geweest zijn, komt het mij voor, dat het nu der moeite niet waardig is. Als eens de ken-

XI VOORREDE VAN DEN SCHRIJVER.

nis der delfstoffen, en de natuurlijke aardrijkskunde meer zullen aangekweekt worden, zoo als zeker ten eenigen dage gebeuren zal, dan zullen deze kaarten algemeen worden, en de bijeenvoeging derzelve zal eene gemaklijke en zichtbaare voorstelling opleveren van de omkleedselen van onzen aardkloot, dat is: van de rotfen en beddingen, en haare onderscheiden gesteldheden. Dit is niet slechts een stuk van nieuwsgierige beschouwing, maar, wijl afzonderlijke mineraalen aan bijzondere delfstoffen eigen zijn, van eene wezenlijke nuttigheid, daar het eene belangrijke kennis van den toestand eens lands aanbrengt.

Ik heb de postwegen ontleend uit eene andere kaart, die op eene kleiner schaal gemaakt is; derhalven kon ik somtijds maar alleen eene rechte streep van de ééne voornaame stad tot de andere trekken, zonder dat ik in staat was, om met zekerheid te bepalen, of de onderscheiden kleiner steden en dorpen, door welke ik de wegen geleid heb, juist zoo op dezelve gelegen zijn. Vermids openbaare wegen den staat van verbetering, die in een land plaats heeft, aantoonen, behoorden dezelve in landkaarten van dezen aart niet overgeslagen te worden.

VOOR-

VOORBERICHT

V A N D E N

VERTAALER.

Te recht geeft de doorkundige schrijver dezer Reize als eene reden van derzelver uitgaaf op: dat, onder het groot aantal Reisbeschrijvingen, die sedert eenige jaaren het licht gezien hebben, geene is door het koningrijk Hongarijen. Het is zeker eenigzins vreemd, dat men tot hiertoe zoo weinig poogingen gedaan heeft, om zulk een aanzienlijk deel van Europa nader te leeren kennen. Immers, zoo veel mij bekend is, heeft men, althands in onze taal, geene reis door dat rijkgezegend land, dan het gene men deswegens vindt in de Reizen van E. Brown, van welke reeds in het jaar 1680 eene Vertaaling in het Nederduitsch

te voorschijn kwam. De overweeging van de menigvuldige veranderingen, die in een tijdvak van meer dan honderd jaaren in dit Koningrijk zijn voorgevallen, en tevens de beknopte en zaakrijke beschrijving, die de verdienstelijke Townson van hetzelfde geest, deden mij deze Vertaaling met lust onderneemen, en tot dus verre volvoeren.

Ik heb gepoogd, zoo veel in mijn vermogen was, en de aart onzer taale toeliet, den stijl des schrijvers te behouden. Hier en daar heb ik echter, wilde ik mij verstaanbaar uitdrukken, mij zelven eene kleine afwijking moeten veroorlooven.

De benamingen van voorwerpen der Natuurkunde, Delfstofkennis, Kruidkunde en Natuurlijke Historie, voor welke eene goede Nederduitsehe benoeming te vinden was, heb ik vertaald; veele andere heb ik met de eigen bewoordingen, die ik bij mijnen schrijver vond, uitgedrukt. Ik verkoos dit te liever, om dat die als zoo veele eigen naamen zijn, door welke vertolking ik niet anders dan onverstaanbaar worden kon.

Van de aanhaalingen uit Latijnsche Schrijvers, en van eenige gezegden, die in de Fransche en
Ita-

Italiaansche taalen voorkomen, heb ik in de noot vertaalingen gegeeven, vermids ik met geenen grond kon vooronderstellen, dat alle de Leezers mijner overzetting juist alle die taalen verstaan, en de stukken te belangrijk waren, om die niet tot ieders kennis te brengen.

Voords heb ik hier en daar, tot opheldering en om mij te beter uitte drukken, eene kleine aantekening bijgevoegd, die men ligtlijk van de aantekeningen des Schrijvers zal kunnen onderscheiden, daar deze laatste door een () aangewezen zijn, terwijl ik de mijne met letters a. b. c. enz. geteekend, en met de letter V. gekenmerkt heb.*

Eenige lijsten van planten, die in den Kruidtuin te Weenen voorhanden zijn; van nieuwspapieren, die daar in de Koffijhuizen enz. gevonden worden, benevens het geheel aanhangsel, het welk uit Latijnsche naamlijsten van dieren, insekten, gewassen en delfstoffen bestaat, welke de Schrijver in het land, dat hij doorreisde, heeft aangetroffen, heb ik achtergelaaten, wijl dit alles van geen belang voor onze natie is; gelijk ook vier afbeeldingen van planten en insekten, tot het aanhangsel behoorende, om dezelfde reden zullen achterblijven.

Met

XIV VOORBERICHT VAN DEN VERTAALER.

Met de kaart heb ik op dezelfde wijze gehandeld, als onze reiziger in zijne voorrede zegt gedaan te hebben. Alles, wat vertaalbaar was, heb ik vertaald; uit de verklaring der teekenen in dezelve heb ik het Engelsch weggelaaten, en in deszelfs plaats benamingen in onze taal gesteld, ten minsten voor zoo veel ik die vinden kon. Voords kan ik mijnen leezeren verzekeren: dat dezelve met de grootste naauwkeurigheid naar de Engelsche kaart gevolgd is.

Het zal mijn grootste genoegen zijn, en tot eene sterke spoor verstreken, ter voordzetting mijner vertaaling, die met nog een deel volledig zijn zal, dat ik moge zien, dat mijn arbeid mijnen landgenooten aangenaam zij. Dat zij onder het gebruik van denzelven hunne kennis mogen vermeederen, en zich zelve tevens eene nuttige uitspanning verschaffen, is mijn hartlijke wensch.

I N H O U D

V A N H E T

E E R S T E D E E L.

E E R S T E H O O F D D E E L.

W E E N E N — deszelfs geleerde instellingen — Openbaare Boekerijen — Kabinet van gedenkenningen — Keizerlijke en andere kostbaare verzamelingen van delfstoffen en natuurlijke zeldzaamheden — De marktplaatsen — Openlijke vermaaklijkheden — Keizerlijke kruidtuin en diergaarde. Bladz. 1

T W E E D E H O O F D D E E L.

R E I S van Weenen naar Oedenburg — Mijn van Steenkoolen — De graaf *Szechiny* — De Prins *Esterhazy* — Het reizen in Hongarijen — De Graaf *Festitich* — De steden Raab — Dotis — Komorra. 36

D E R D E H O O F D D E E L.

G R A N — Heete bronnen aldaar — Kikvorschen — Epsomwater — Aart der rotsen — Vissegrade — Bogdon — St. Andreas. 78

V I E R.

VIERDE HOOFDDEEL.

BUDA — Koninglijk Paleis — Barakken — Gasthuizen — Hoogeschool — Boekerij — Schouwtooneelen — Dierengevechten — Koffijhuizen — Heete baden — Oudheden — Jaarmarkt — Ketchkemetsche heide — Vlake van Raekosch — Gewaande *Bastille* enz. Bladz. 101

VIJFDE HOOFDDEEL.

VOLKSHAAT en afkeer tegen de Oostenrijkers — Staatsgefteldheid van het Koninkrijk Hongarijen — Toestand der edellieden, burgers en boeren — Het *Urbanium* — Staat der Geestlijkheid — Nieuwe inrichtingen van *Joseph II.* — Herstelling der oude Regeeringwijze — Handelingen van den Rijksdag des Jaars 1790 — en Toestand der Protestanten. . . . 133

ZESDE HOOFDDEEL.

BEVOLKING en inwooners — Inkomsten — Koophandel — en Krijgsmagt. . . . 268

ZEVENDE HOOFDDEEL.

REIS van Buda naar Gyongyes — Bergen van Matra en derzelver delfstoffen — Aluinwerken — Gewaandmond van eenen vuurberg — Zeldzaame piksteen — Vuurbergachtige *Tufa*. . . . 302

AGTSTE HOOFDDEEL.

FÉLCHO — TARKAN — Bisfchop van Erlau — Hon-
gaarfche herbergen — Hoogeschool. . . Bladz. 326

NEGENSE HOOFDDEEL.

SALPETERFABRIEKEN — Paardenftoeterij en Koshou-
derij van den Bisfchop van Erlau — Zoutmagazijnen —
Fured — Groote Puszta of gemeene weide — Zonderling
voorval. Bladz 341

BERICHT VOOR DEN BOEKBINDER.

De afbeelding van den Hongaarschen Edelman, enz. te plaatsen tegen over den tijtel.

De Kaart tegen over bladz. 1. — Deze moet naar de linkehand met eene strook buiten het werk uit slaan.

Het Kasteel te Visfegrade, tegen over bladz. 91.

R E I Z E

DOOR EEN GEDeelTE VAN

H O N G A R I J E N.

EERSTE HOOFDDEEL.

WEENEN — DESZELFS GELEERDE INRICHTINGEN — OPENBAARE BOEKERIJEN — KABINET VAN GEDENKPENNINGEN — KEIZERLIJKE EN ANDERE KOSTBAARE VERZAMELINGEN VAN DELFSTOFFEN EN NATUURLIJKE ZELDZAAMHEDEN — DE MARKTPLAATZEN, — OPENLIJKE VERMAAKELIJKHEDEN — KEIZERLIJKE KRUIDTUIN EN DIERGAARDE.

DE winter was reeds begonnen, toen ik te Weenen aankwam, en wijl men mij daar verzekerde, dat de moeilijkheden, welke een reiziger in Hongarijen, het naaste land, het welk ik voorneemens was te bezoeken, stond te ontmoeten, door gebrek aan beschaafdheid zeer groot

waren; meende ik dat het voorzichtig ware daar te vertoeven, tot dat de wederkomst van schoon weder de behoeften eens reizigers zoude doen verminderen.

Offchoon Weenen in de overige deelen van het Keizerrijk niet beroemd is, wegens deszelfs geleerde instellingen, of als het verblijf van geleerde mannen; zoo kan nochtans eene stad als deze, de hoofdstad van eene regeering gelijk die der Oostenrijksche heerschappij, niet zonder deze instellingen, zonder geleerde lieden en beminnaars van wetenschappen zijn.

Ik moet haare Hoogeschool, en haar Collegie der Heel- en Geneeskunde voorbijgaan, als ook haare Akademien voor den Adel, de geestelijkheid, en die voor de schoone wetenschappen; de Leerschool voor dooven en stommen, en zelfs de Normaal-school, wijl ik met sommigen derzelve te weinig bekend ben, en in de anderen niets aanmerkelijks vinde. Alleen zal ik bij de eerstgenoemde aanmerken, dat die volgens het oud plan is, waar het aan de studenten niet vrijgelaten wordt dien loop van letteroefeningen te volgen, welken zij of hunne bloedverwanten verkiezen, maar genoodzaakt worden tot het volgen van eene,

eene, die door de Hoogeschool bepaald is. Sedert de laatste jaaren, worden de meeste lessen in de Hoogduitsche taal gegeven, alleen geschieden die in de *Pathologie*, *Therapieia* en *Materia Medica* nog in het Latijn, in welke taal de studenten ook op het einde van elke week ondervraagd worden, over die onderwerpen, over welke gedurende dien tijd lessen gegeven zijn. Maar de *Normaal*-school is van eenen al te nuttigen aart, dan dat ik het oogmerk, tot het welk zij opgericht is, niet zou melden; zij heeft ten doel om leermeesters of onderwijzers voor de landsteden en dorpen te vormen; dat is: leeraars voor de scholen en *Gymnasien*.

Hier is geene *Akademie* der wetenschappen, ook geloof ik niet dat aldaar ooit zulk eene bestond. Dit is opmerkelijk, in zulk eene groote stad als Weenen. Men heeft veel gezegd over de voor- en nadeelen van geleerde genootschappen. Indien dit stuk ter beslissing van de reizende geletterden werd overgelaaten, zou het, niettegenstaande de nadeelen, die uit letterkundige kaabaalen en onderkruipingen ontstaan, en dikwijls in dezelve voorvallen, bijzonderlijk daar, waar het lidmaatschap tot eerampten en inkomsten

leidt, ten voordeele dier bijeenkomsten moeten beslist worden. Dit gebrek aan eene verzamelplaats voor lieden van letteren werd onlangs aangevuld door den vaderlandminnenden en gastvrijen Baron *Born*, die, behalven dat hij ten allen tijde, wanneer hij niet werkzaam was in de bezigheden van zijn ambt, zeer ligt, vooral aan vreemdelingen, toegang tot zich gaf, daartoe openbaare dagen had. Sedert zijnen dood houdt de Hoogleeraar *Jacquin* eene theepartij op woensdag, doch zij wordt schaars bezocht.

Weenen is zeer rijk in verzamelingen. De Keizerlijke boekerij is, behalven dat zij vijf of zesduizend banden, die in de vijftiende eeuw gedrukt zijn, zeldzaame handschriften, en eene zeer uitgebreide en kostbaare verzameling van prenten bevat, wel van goede nieuwe boeken voorzien. Zij staat elken morgen drie of vier uren lang voor het publiek open, en de boekbewaarder en zijne onderhoorigen zijn zeer oplettend en verpligtend.

De boekerij der Hoogeschool staat des vorenamiddags twee of drie uren lang open, geduurende welken tijd de boekbewaarders

altijd zwoegen onder een *Carus*, een ongemak, dat aan alle boekbewaarders van hooge scholen gemeen is,

De rijkdom van het Keizerlijk muntkabinet is algemeen bekend.

De verzamelingen in de Natuurlijke Historie zijn nog kostbaarder. De bijzondere kabinetten van verscheide liefhebbers zouden in andere plaatzen voor schoone openbaare *Museums* gehouden worden. In de verzameling van den Hoogleraar *Jacquin*, uit mineraalen bestaande, worden de rijkste stukken der zeldzaamste delfstoffen gevonden. De heer *Fichtel*, die in de mineralogische waereld wel bekend geworden is door zijn *bericht over de Versteeningen en Zoutmijnen van Zevenbergen*, en zijne *Mineralogische aanmerkingen over de Carpathische gebergten*, en eenige werken van minder uitgebreidheid, heeft eene zeer rijke verzameling. Zijne oorspronkelijke en versteenende goudertzen uit Hongarijen en Zevenbergen zijn zeer fraai. Wijl de kennis der bergstoffen eene geliefkoosde oefening bij hem is, heeft hij eene groote verzameling van bergrotfen bijeengebragt, onder welke zijne vuurbergachtige, of gewaande vuurbergachtige voordbrengfelen uit het gewest van Tokay

de aanmerkenswaardigste zijn. Indien veele van deze niet uit vuurbergen oorspronkelijk zijn, dan kan ik geen onderscheidend kenmerk vinden, om dezelve te onderkennen van die, welke ik gezien heb in verzamelingen, die in ontwijfelbaar vuurbergachtige landen vergaderd waren, en welke ik zelf, gedurende mijne reizen in Italiën, Siciliën en de nabuurige eilanden, op derzelve geboorteplaatsen heb opgezameld. Wreede oorlogen (doch zonder bloedstorting) zijn voor eenige jaaren in Duitschland gevoerd geworden, tusfchen de beide partijen, de *Neptunisten* en de *Vulkanisten*. Deze voortreffelijke man heeft zich aan de zijde der laatstgemelden gevoegd, en het fchijnt, dat, wanneer hij de pen in de hand neemt, hij *il Vesuvio in petto* heeft.

In het algemeen heb ik in de aangezichten der mineraalenkenners dezer stad een' glimlaeh befpeurd, wanneer men op het onderwerp zijner laatste ontdekking kwam, naamelijk van eenne foort *Zeoliet*, welke, volgens zijn bericht, geheele heuvelen vormt. Indedaad, zij verschilt veel van de tot hiertoe bekende *Zeolieten* in derzelve uitwendige gedaante, komende deze nader aan den *Piksteen*, maar niet in derzelve fcheikundige kenmerken:
 fchoon

fchoon ik geloof dat men vinden zal, dat grooter aantal der *zwarte Piksteen*en meer van de eigenschappen der *Zeolisten* hebben, dan van den *Piksteen* uit Meisfen. Doch ik zal meer bijzonder over deze delfstof uitweiden, als ik van de Tokayer landstreek spreken zal.

Hij bezit het grootste uitgedolven dijbeen van eenen olifant, dat waarschijnlijk in wezen is. Het is juist vijf voeten, Engelsche maat, in de lengte, en om de knie vier voeten in de rondte dik. Het werd in Zevenbergen gevonden. Het groote dijbeen in de Keizerlijke verzameling is slechts vier voeten lang, en dat van het geraamte des olifants in het *Museum* der Hoogeschool te Weenen, het welk van den grond tot aan het doornig uitende van het hoogste deel der ruggraat agt en eenen halven voet hoog is, heeft maar drie voeten en twee duimen: tot welk een verbaazend dier moet dit been dan niet behoord hebben!

De Graaf *Wrbna*, een voortreffelijk delfstofkenner, en die tevens zeer bedreeven is in de metaal- en mijnenkennis, bezit eene niet min kostbaare verzameling. Hij heeft stukken van gekristalliseerde roode zilver-erts van eene

verrukkende schoonheid, en inwendige waarde. Voornaamlijk zijn wij aan hem de roode Shorl van Rhonitz in Hongarijen verschuldigd. Hij heeft aanzienlijke onkosten moeten doen, om naar dezelve te graaven, ten einde zijne verzameling en die zijner vrienden te verrijken.

De heer *Sonnelfels* heeft eene kleine verzameling, meestal uit schitterende stukken bestaande. Ik meen dat het hier was, waar ik een stuk groen *sal Gemmæ* zag, het welk men mij berichtte uit Saltzburg te zijn.

De verzameling der Jonkvrouwe *Raab*, die voornaamelijk aangelegd is door geschenken van den heere *Born*, welke eene beredeneerde naamlijst van dezelve in het jaar 1790 heeft uitgegeeven, bestaat uit kleine uitgelezen stukken. De verzameling was voor drie duizend dukaten te koop. Andere der voorge- melde zouden ook wel overgedaan worden, indien eene groote geldsom voor dezelve ge- hooden werd. Het aanleggen van verzame- lingen van delfstoffen in Duitschland geschiedt dikwijls met een uitzicht om geld te winnen. De Hoogleeraars *Haidinger*, *Jordan* en *Poda* hebben kleine verzamelingen, en kleine ver- zamelingen in zulke handen zijn belangrijker

om te zien, dan luisterrijke bij lieden, die in dit vak van kennis onweetend zijn.

Nog meer bijzondere verzamelingen zijn voorhanden, doch meestal zijn deze herhaalingen van dezelfde zaaken, meestal voordbrengfelen der Oostenrijksche erflanden, die zoo rijk in bergwerken zijn, en worden alle in veel grooter volkomenheid en overvloed in de Keizerlijke verzameling gevonden, die zekerlijk de eerste in Europa is, naamlijk in delfstoffen, schelpen en steensoorten. Zulke voorwerpen, welke onderhevig zijn om eene prooi van motten en andere infekten te worden, vinden hier geene plaats. Hongarijen en Zevenbergen hebben hunne natuurlijke goudertzen, hunne opaalen en versteend hout herwaard gezonden. Van de *Opalus nobilis*, of de echte opaal, is hier een stuk, ter grootte van eene vuist; het is bekend, dat dit sinds tweehonderd jaaren in Weenen geweest is, en het heeft, gelijk de meeste groote opaalen, verscheide kleine barsten. Van dat bijzonder soort van versteend hout, dat bijna alleen aan Hongarijen eigen is, *Opalus ligneus*, vindt men hier stammen van boomen. Karniole heeft zijne schatting betaald in deszelfs kwikzilverertsen, Karinthien in deszelfs *plumbum flavum*

en *zincum crystallinum*; Stiermark in zijn *flos ferri*; Bohemen in zijn gekristalliseerd tin en *tungstein*; Moravien, in zijn *lep dolites*; Gallicien in zijn zout. Om kort te gaan, de allerprachtigste stukken uit de mijnen der geheele erflanden worden hier gevonden. Doch het is hier niet bepaald tot inlandsche delfstoffen. De zeldzaamste delfstoffen uit Siberien, en de voordbrengfelen der vuurbergen in Italiën, vindt men hier in overvloed. Daar is eene schilfer van den *elastieken steen*, (*arenareus flexilis*) meer dan twee voeten lang, agttien duimen breed, en bijna één en een' halven voet dik; deze was te Lisfabon gekocht. Een der belangvolle, maar niet schitterende stukken, is een blok van den *parphyrius schistofus*, met ballen van dezelfde stof, volkomen rond van vier of vijf duimen middellijns, die in het zelve als in een nest liggen. Maar het opnoemen van alle de delfstoffen dezer prachtige verzameling, zou het geven van eene naamlijst der bergstofkunde zijn.

De steensoorten en schelpen zijn insgelijks zeer talrijk en kostbaar. De verzameling van Florentijnsche *mosaïeken* of ingelegde steenwerken, in een digtbijgelegen vertrek, komt daarmede niet in vergelijking.

De-

Deze fraaie verzameling wordt op eene openhartige wijze beſtuurd. Zij ſtaat alle dingsdag morgen voor het publiek open, en ik meen ook op elken dag der week voor de kenners, die de moeite neemen willen, van zich aan de beſtuurderen bekend te maaken.

De verzameling der Hoogefchool is zeer arm aan delfſtoffen. Het dierkundig gedeelte is goed, doch dit begint afteneemen. Ik bemerkte bijzonder eenen fraaien olifant, die zeer wel toebereid was, een of twee leeuwen, twee luipaarden, een' tijger, de Mexikaanſche kat, de oposſum met een' korten ſtaart en de kanurugh, een wild zwijn en een Mexikaanſch verken, de blaauwe antelope, de antelope met een wit aangezicht, de antelope uit Barbarijen en de gems; eene hyaena, een' luiaart, den gevlakten aap, den zijdehairigen aap enz. De vogelen zijn talrijk en in goede orde, doch de tweeflachtige dieren zijn weinig. Hier is een ſchoon geraamte van eenen olifant en eenen dromedaris; beide zijn zij zonder naaden in het kaakbeen, ingelijks een van eenen ſtruisvogel. In de verzameling van ontleedkundige bereidfelen zijn twee fraaie geraam-

raamten van eenen leeuw en eene leeuwijn, en deze zijn ook zonder de reeds gemelde naaden.

De geheimschrijver van den Veldmaarschalk *Lascy*, de heer *Pittoni*, een koopman in droogerijen, de heer *Mark*, en twee of drie anderen, wier naamen ik vergeeten heb, bezitten kleine verzamelingen van infekten.

Tombacher, een zeer eerlijk man, doch die arm is, drijft handel met infekten. Zijne prijzen zijn zeer maatig.

Voords eischen de markten de oplettendheid van den natuurkenner, en deze zijn voor het volk te Weenen, die bekend staan als overgegeeven *à la gourmandise*, zaaken van het grootste belang; gebrek aan levers van ganzen en klein gevogelte zou eenen opstand kunnen verwekken, of beschouwd worden als eene genoegzaame reden om de stad overtegeeven, ingeval zij belegerd ware. Deze zijn alle wel voorzien. Somtjids heb ik twintig wilde zwijnen, en een dozijn herten, op denzelfden tijd aan de markt gezien, waar men wild en gevogelte verkoopt, en haazen, eigenlijk gesproken, bij karren vol, met een groot aantal faifanten en patrijzen, en ook somtjids de *Starmigan*, en het hazelhoen, kleine gevogelten vindt men daar

daar bij duizenden, de braamëeter, de boom-
musch, het sijsjen en de kruisnavel, waren
hier in den grootsten overvloed; zelfs meer-
len, lijsters, nog eene andere lijsterfoort (a),
roodvleugels, vlasvinken, huismusfchen, leeu-
werken, de gewoone meeuw, de groene en
bonte specht, welke laatste grooter valt,
waren hier voorhanden, en zelfs vogelen, die
men voor onrein houdt, en door de wet van
Moses verboden waren, als havikken, eksters,
gaaïen, kaauwen, en nootenkraakers. Zelfs
spaart men de goudvinken en koddenaars niet.

De ganzenlevers worden hier voor eene
grootte lekkernij gehouden; men eet die ge-
stoofd. Eenige vogelkoopers weten die
tot eene verbaazende grootte te doen groeien.
Dit wordt als een geheim gehouden onder
de Jooden, die de voornaamste vogelmesters
zijn. Door veele lieden is mij gezegd, dat
de ganzen alleenlijk in zeer kleine hokken ge-
houden worden, in welke zij zich niet kunnen
roeren, en voornaamlijk gevoed worden met
Turksche tarw, en dat men hen weinig of
niet

(a) Die soort, welke men in Engeland Field-fares
noemt. V.

niet laat drinken. Dit is even zoo zeer een voorwerp der ziektekunde dan der huishoudelijke wetenschap; zij zijn voor den smaak van eenen Engelschman niet zoo goed als kalfslever.

In het bijzonder moeten eenige tamme verkens, met welke de markt te Weenen voorzien wordt, opgemerkt worden; ik meen die, welke van de Turkfche grenzen, uit Bosnien en Servien komen. Wanneer deze te Weenen aankomen, zijn zij, ofschoon zij zulk eene lange reis hebben afgelegd, zoo vet, dat zij naauwlijks kunnen loopen, en kunnen maar eenige weinige (Engelsche) mijlen daags afleggen. Zij zijn de fraaisten van het geslacht der verkens, en zoo het schijnt zagtaartig. Het gene mij vooral van dezelve melding doet maaken, is hunne huid, welke, behalven de borstels, met eene soort van grove wol overdekt is, gelijk die der wilde zwijnen.

Van de dieren, die heet bloed hebben, zal ik tot de koudbloedigen overgaan; steur vindt men altijd op de markt, doch deze is niet goedkoop; gemeenlijk verkoopt men die voor agttien stuivers het pond: zij wordt in den Donau omstreeks Offen, en zelfs zoo laag als Belgrado ligt, gevangen. De *silurus gla-*

nus is dikwijls zes of agt voeten lang. De karper, die hier in den grootsten overvloed is, kost omtrend zes stuivers het pond. De onderscheiden soort, door de Duitschers *spiegelkarper* genoemd, is zeer gemeen, en zeer verschillend in derzelver onderscheidend kenmerk, de schubben. Dikwijls ziet men, in dezelfde marktobbe, sommigen met eene enkele rij groote schubben, anderen met twee rijen, en veelen, bij welke de groote schubben zonder eenige orde geplaatst zijn, sommige hebben veele, andere weinig schubben. Snoek, zeelt, barbeel, baars, forellen en elften, en de barbot, zijn insgelijks zeer gemeen.

Als een aanhangsel der vischmarkt is die der schildpadden, kikvorschen en flekken. Men vindt twee soorten van schildpadden, de *Orbicularis*, en de *Græca*. De eerste wordt voor de lekkerste gehouden; zij is de spijs der vermogende lieden: een, die zeven of agt duimen lang is, kost ten naasten bij eene schelling. De andere wordt meestal tot soupén gebruikt, en is iets beter koop. Toen ik deze dieren in vriezend weder zag, vertoonden zij geene teekens van leeven, en lagen in allerlei richtingen, als of het zoo veele

ste-

steenen waren. Toen ik hen in mijne kamer bragt, bleeven zij algemeen zonder beweging, tot dat zij twee uren daar gelegen hadden. Het volk van de markt wist de mannetjens van de wijfjens te onderscheiden aan het achterdeel, dat, van buiten te zien, bij de laatste bolronder is, derhalven zijn zij dikker.

Kikvorschen zij eene andere lekkernij. De eetbaare zoo wel als de gemeene foort, worden tot spijs gebruikt, doch de laatste wordt veel minder geacht, en haar vleesch is niet zoo blank. Het zijn de achterbouten, die men vraagt, een paar van dezelve kost omtrend drie Engelsche halve stuivers; derhalven maaken zij geene goedkoope schotel uit. De voorbeenen en levers worden meesal tot soup gebruikt.

Deze arme dieren worden van buiten de stad, bij dertig- of veertigduizend te gelijk, aangebragt, en aan de handelaars in het groot verkocht, die bewaarplaatzen voor dezelve hebben. Deeze zijn groote kuilen, van vier of vijf voeten diep, in den grond uitgegraaven, de mond van welke met eene plank, en bij streng vriezend weder met stroo gedekt is. Dikwijls heb ik deze bewaarplaatzen bezocht, in de hardste vorst, maar derzelver bewo-
ners

ners nooit verstijfd gevonden. Wanneer ik die op den rug leide, scheenen zij gevoel te hebben van de verandering, en hadden kracht om zich zelve omtekeeren. Zij kruipen hoopsgewijze op elkanderen, door een *insinct*, en komen dus de uitdamping haarer vochtigheid voor; men geeft hun geen water. Veelen vond ik dood, en dat niet uit gebrek van water, wijl ik dit in derzelve blaas vond. Ik denk, dat veelen storven door het ongemak, dat zij gedurende haare gevangenis geleden hadden; anderen zonder twijfel, doordien zij op dat tijdstip aangekomen waren, in het welk de levenskrachten zwak zijn, en ligt vernield worden. Men vindt slechts drie handelaars in het groot; deze voorzien de meesten der genen, die deze dieren, reeds vord den kok gereed gemaakt, ter markt brengen. De *flek*, *helix pomatia*, sluit de lijst der vasten-schotels. Men eet die niet uit zuinigheid, wijl zeven stuks derzelve, bij de gaarkeukenhouders, even zoo hoog als eene *portie* kalfs- of rundvleesch gerekend worden. Zij worden gekookt, in boter gefruit, ook somtijds met *gfarceerd* vleesch gestoofd, gegeten. De slijmigheid behouden zij, nadat zij gereed ge-

I. DEEL.

B

maakt

maakt zijn, en nochtans worden zij voor eene lekkernij gehouden! *De gustibus non est disputandum.* De grootste menigte en de lekkersten komen uit Zwabenland. De gezetheid der welgegoede lieden te Weenen op zulke dingen is geen nieuwe grillige smaak, want Doctor *Brown*, die voor meer dan eene eeuw hier was, maakt in zijne Reizen deze aanmerking: dat, wijl hunne markten [zoo wel voorzien waren, hij verwonderd was, sommige vreemde schotels op hunne tafels te vinden, als Guineefche verkentjens (b), verscheide soorten van flekken, en schildpadden.

De openbaare vermaaklijkheden, die talrijk zijn, zijn onder *Theresia* en *Joseph II.* zeer versijnd geworden. De beide schouwspiegelhuizen binnen de stad zijn zeer prachtig. *Madame Vignano* uit Spanje vereerde die, terwijl ik te Weenen was, met haare danskunst, en toonde den fijnsten smaak en den grootsten zwier. Haare versierselen waren ongemeen; en haare losse en open Grieksche kleeding, die alleen zoo veel van haare persoon verborgen hield,

als

(b) Dezezfelde beestjens, die men bij ons Oostindische Ratten of Marmotjens noemt.

als noodig was om de bekoorlijkheden der schoonheid, die zij voor het oog openliet, te doen rijzen, wekte op het sterkste de verwondering van elk, die eenen fijnen smaak en gevoel bezat.

In de voorsteden zijn verscheide kleiner schouwtooneelen, en het was op een van deze, waar ik *die Zauberflöte* van *Mozart* hoorde; de lieflijkste muziek, die ooit *gecomponeerd* werd. En van zulke soorten van uitvlugten, die tot plaatzen van uitspanning en losbandigheid voor de mindere volksklassen, en voor die van eenen minbeschaafden smaak strekken, waar men muziek, dans, onthaal, en openbaare vrouwlieden goedkoop krijgen kan, is de stad en derzelve voorsteden vol. Deze, de openlijke tijdkortingen, de genoegens der tafel, en dat gene, het welk de Franschen *la physique de l'amour* noemen, zijn de groote bronnen der genoegens van het vermogend gedeelte der inwooneren van deze stad, zoo als zij het ook waarlijk zijn voor de inwooners van andere groote steden, waar de welvaart overvloedig is. Maar hier heeft een openbaar vermaak plaats, het welk niet veele beschaafdheid van zeden vertoont, van het

welk wij in onze verstrooijingvolle hoofdstad niets weten, en dat op gene plaats, waar het ook zij, behoorde toegelaaten te worden, ofschoon iets van dezelfde foort, doch in het klein, eene zeer geliefkoosde uitspanning is onder onze slagtersjongens, onder den naam van een bullengevecht, (*bull-baiting*). Het is de *Hetze*, of *le combat des animaux*. Niet slechts het laag gemeen is het, dat hier komt, maar heeren en dames, en gemeenlijk is het een zondagavonds vermaak, als eene uitspanning, na de Godsdienstpligten van den dag.

Indien hier, zoo als onder de Romeinen, de sterkste en woedendste dieren uit Asia en Afrika, in derzelve oorspronkelijke wildheid, bij ongewoone gelegenheden, in de vechtplaats losgelaten werden, dan zou het, voor eene enkele reis, eene belangrijke vertooning uitgemaakt hebben, waar de smerten der vechtende dieren zich konden verliezen in de nieuweheid van het gezicht; maar daar, waar een klein getal van moedlooze osfen, onder den naam van wilde Hongaarsche stieren, en halfgemenschte beeren, worden uitgedreven, om door honden bij de ooren getrokken te worden, zie ik niets dan wreedheid. De

woedender en zeldzaamer dieren, indien hier zoodanige zijn, zijn te veel van waarde om blootgesteld te worden; en de verwoesting, die zij onder de honden zouden maaken, zou dit een al te kostbaar vermaak doen worden; maar de onderzoekende reiziger is dikwijls verpligt om tooneelen bijtewoonen, die hij niet begeert te zien. Ik ging derwaard, om den wilden stier te zien. Hij kwam met groote deftigheid en bedaardheid in het perk; een goed aantal honden, ik geloof dat er niet minder dan agt of tien waren, werden op hem aangehitst; hij bewoog zich niet, maar hield zijne plaats, met zijnen kop tegen den grond, en met zijne korte hoornen verdedigde hij zich verwonderlijk wel. De sluipende honden, die hem van achteren aanvielen, schopte hij neder: — Het zou mij zeer gespeeten hebben, zoo ik hem overmand gezien had. Hij had geene woede, niets dan grootheid in zijne oogen. Hij werd, jong zijnde, uit Polen gebragt, en is nu tam. Ook werden andere dieren uitgedreeven, maar deze alle trachtten meer, om naar hunne kuilen wedertekeeren, dan om te vechten.

Laat ons nu van tooneelen, gelijk deze,

van tooneelen der ellende, waar het lijden van het eene gedeelte der schepping tot het tijdverdrijf van het andere gemaakt wordt, ons naar dat schoon en vreedzaam deel der natuur, ik meen het plantenrijk, begeeven. De omstreeken dezer stad zijn niet minder rijk in de voordbrengfelen van dat rijk der natuur, dan de stad zelve is in dat van het mineraalenrijk; en ik denk dat de Keizerlijke tuin te Schönbrunn zelfs de Keizerlijke verzameling, die ik kort te vooren beschreeven heb, overtreft.

Deze plaats ligt slechts een uur gaans van Weenen, en dikwijls ging ik in den strengen winter des jaars 1793 derwaard, om de schoonheden van eene luchtfreek onder de keerkringen te genieten. Welk eene vermaaklijke tegenstelling, daar ik, van beschooten te worden door sneeuw en regen, of door vlok-sneeuw op mijnen weg daarhenen overdekt te worden, terwijl de waereld der planten levenloos, en zelfs de aarde door de sneeuw voor mijn gezicht bedekt was, in deze stookkassen trad, die vol geuren, en met de zeldzaamste palmboomen versierd waren!

Ik geloof, dat deze stookkassen de schoonste

ste in Europa zijn. Eene rij is negentig Engelsche *yards* (c), lang, en van binnen dertig voet hoog; eene andere rij is bijna even zoo hoog, en meer dan honderd *yards* lang: een gedeelte van deze verstrekt tot eene bewaarplaats van groene planten, en drie andere rijen van stookkassen, elk omtrend tachtig *yards* lang, doch veel lager dan de eerstgenoemde, en eindelijk twee of drie kleine huizen voor groene planten, in een van welke de planten uit de Alpen, geduurende den winter, bewaard worden, vermids de heer *Boose*, de hovenier, meent, dat de winter te Weenen al te streng voor dezelve is.

De bewooners dezer vorstlijke gebouwen zijn geenszins dezelve onwaardig; de zeldzaamste palmboomen en heesters, die aan de keerkringen bijzonder eigen zijn, groeien hier in derzelve aangebooren grootschheid. De *Corypha unbraculifera* strekt zijne groote bladen twaalf of veertien voeten in het rond uit; de *Caryota urens* klimt tot de hoogte van zes-

(c) Drie Engelsche yards maaken vier Hollandsche ellen, dus is de lengte van deze rij stookkassen honderd en twintig ellen. V.

zestien of agttien voeten op; de *cocos nucifera* en de *elacis guinensis* wasfen met groote weligheid, en veele andere zeldzaame heesters, inboorlingen derzelfde rijkbegunstigde luchtfreek, doch die niet zoo bijzonderlijk hun geboorteland aanduiden, zijn insgelijks hier in overvloed. De *Citharexylum quadrangulare* is vijfentwintig voeten hoog, *Bignonia Leucoxylon*, *Malpighia glabra*, en de koffijboom zestien voeten, en de *Ruitzia luciniata*, *Carolinea princeps* & *insignis*, met andere min zeldzaame, bereiken van twaalf tot veertien voeten. De *Rhapis flabelliformis* heeft eenen top van meer dan tien voeten hoog; de *Hernandia sonora* en *Helecteres apetala*; met derzelve breede bladen, brengen ook hun deel toe, tot versfraaijing dezer vorstlijke verzameling. Behalven deze bemerkte ik nog een aantal zeldzaame heesters, onder anderen de *Morus mauritiana*, het mannetjen en wijfjen, welke laatste vrucht droeg, met verscheide soorten van de *Banisteria*; drie soorten van de *clusia*, vier van de *Brownea*, en de *Cockia* in vollen bloei. Veele van deze heesters zijn schaars te vinden in eenigen anderen kruidtuin in Europa, en de nederiger geslachten van

van *Pothos*, *Arum* en *Zamia* versieren, door hun zonderling voorkomen, deze verzameling.

Dit is geene naamlijst der zeldzaame planten in deze uitgestrekte bewaarplaatzen, maar alleen eene opgaaf van weinigen, die mij meest in het oog vielen, en welke ik mij het best voor den geest breng. Maar eene kleine boosaartige oneenigheid, zoo als somtijds, zelfs onder de beste menschen, voorvallen kan, is oorzaak geweest, dat eene naamlijst der zeldzaamste planten is uitgegeeven in *Baldingers Magazin für Aertze*, welk werk, gelijk de meeste, die in de Hoogduitsche taal uitgegeeven zijn, weinig bekend zijn in ons eiland. Deze is van Doctor *Baumgarten*, schrijver van de *Flora Lipsiensis*, welke, in het vijftiende nummer van dat tijdschrift, eene verdediging der kruidkundige inrichtingen te Weenen in het licht gegeeven heeft, welke, door eenen zich schuilhoudenden schrijver, strengelijk berispt waren in het voorgaande deel van hetzelfde tijdschrift, waar de heer *Jacquin*, met groote schertheid, grooter dan welligt billijk is, behandeld wordt. Doch schoon hij den bestuurder des kruidhofs van de hoogeschool

naar billijkheid moge berispt hebben, schijnt mij echter zijne berisping over den Keizerlijken tuin, en deszelfs hoofd pzichter, den heer *Boose*, zeer onbillijk toe. Dat het elk eenen niet toegelaaten worde, om alleen in de stookkassen te gaan, of zich zelve van takken en bladen te voorzien, is geene onnoodzaaklijke schikking voor eenen tuin, die zoo dicht bij eene der volkrijkste steden van Europa ligt. Maar zoo het al moeilijk zij, om toegang te verkrijgen in den tuin der Hoogeschool, zonder eene *bono mano* (*d*), of een welgepoederd hoofd en eenen geborduurd rok, (welke echter, zoo ik denk, bij den ouden *Jacquin*, eene zeer geringe aanbeveeling zouden zijn,) daar liefde voor deze wetenschap als de eerste drangreden moest aangemerkt worden, is het echter zoo [niet in den tuin, die onder het opzicht van den heer *Boose* is. Zijn tijd, die hem zeer ontroofd wordt door deze uitgebreide inrichting, (zijnde ook de *menagerie* aan zijne zorg toevertrouwd) en door het aantal vreemdingen en lieden van aanzien, die

ko-

(*d*) Dit Italiaansch spreekwoord beteekent eene welgevulde hand. V.

komen, om dezelve te beschouwen, is ten dienste van elken weetenschapliefenden man, die bij hem wil komen, en ook deelen van planten, zoo zij kunnen gemist worden, zonder dat hij immer denkt om eene belooning voor zijne moeite te ontvangen. Hier moet men zich insgelijks te binnen brengen, dat, schoon de tuin der Hoogeschool geschikt werd voor de beoefening der kruidkunde, deze zulks niet was, en alleen moet beschouwd worden als een openlijke tuin, uit de openhartige wijze, op welke die bestuurd wordt. Echter zijn, tusfchen *Anonymus* en Doctör *Baumgarten*, alle de kruidkundigen te Weenen gehekeld geworden; want deze, welke *Anonymus* prijst, laakt de Doctör, mogelijk alleen om te bewijzen, dat zijne loffpraaken kwalijk geplaatst zijn. Het belangrijkste in deze zaak is de naamlijst der zeldzaamste planten van dezen tuin, welke de Doctör in zijn werk heeft ingelascht, om te toonen welk eene kostbaare verzameling de heer *Boafe* onder zijn bestuur heeft.

Iets, hetwelk veel toebrenge tot het vermaak, om in deze gebouwen te wandelen, is het gezicht van eene verscheidenheid van ongemeene vogelen, die rondvliegen, als of zij

in

volle vrijheid waren, en het hooren zingen dier vogelen op dezelfde boomen, welke hun in hun geboorteland voedsel of schuilplaats opleverden; hoe vermaaklijk was het, de kleine *Spittacus pullarius* te zien zitten op eene schoone *minosfa* in vollen bloei, en de *Astrild*, *butyracca* en anderen van het vinkengeslacht te zien dartelen onder de groote bladen van de *Hernandia sonora* en de *Helicteres apetala*! De *Astrild* is zeer talrijk, wijl die hier gebroeid heeft. Ook worden hier eenige nachtegaalen onderhouden. Deze vogelen vernielen de mieren en andere infekten, die zoo schadelijk zijn in stookkasfen. Insgelijks is hier eene langstaartige duif of twee van de Kaap. Daar zijn veel meer foorten van vinken en andere zeldzaame vogelen in kooien, en twee of drie aapen, doch die vastgeketend zijn.

Hoe zeer mogt ik, op het gezicht van zulk eenen overvloed der schoonste werken der natuur, daar alles rondom mij in ijs verhoo- len, en met sneeuw bedekt was, niet wenschen om overgevoerd te zijn naar die zoo zeer gezegende luchtstreeken, vanwaar zij kwamen, om hen te zien in hun geboorteland, en hunne zonnearmte te genieten!

Maar

Maar zoo weinig hangt de vergenoeging der volken van derzelver natuurlijke begunstingen af, niet minder dan die van bijzondere perfoonen van de gunst of ongunst der gelukgodin, dat ik, waarschijnlijk, walgende van het zien der menschlijke ellende, mij weldra in ons nevelig eiland terug zou wenschen.

Ik geloof, dat het was toen ik mijn afscheid van deze tuinen nam, toen de sappen der boomen in werking geraakt waren, dat ik een paar lieden ontmoette, die uit deze gebouwen kwamen, welke niet zoo zeer door samenstemmende geestneigingen, maar waarschijnlijk door ongelijkheid van bezittingen vereenigd waren. De minnaar schein van een schraal uitgemergeld gestel te zijn, maar zeer zorgvuldig, om aan zijne schoone vergoeding te doen voor gebrek aan natuurlijke bevalligheden, door eene buitengemeene oplettendheid. Haar tintelend oog en bloozend gelaat toonden een *temperament* aan, het welk haar niet zeer geschikt maakte, om de getrouwe medegenoot van eenen afgesleeten beuzelaar te zijn. Toen zij mij voorbijgingen, hoorde ik, dat hij uitweidde over de liefdrift van den tederen minnaar, dien zij zoo
even

even verlaaten hadden, den doffer. Maar wat was haar antwoord? — Bijtend tot in het leven toe! — O wreede schoone! zijne tedere liefde dus te behandelen! Terwijl zij hem vlak in het gezicht zag: — „ *Ik hou niet van doffers, die niets doen dan kirren.*”

Digt bij de voornaamste stookkas is een stuk grond voor de Noordamerikaansche planten; in het midden is eene kom met verscheide waterplanten, en de *Aponogelon distachion*, eene plant van de Kaap, is ééne van dezelve. Deze winter (1793) was zeer gestreng, en de koude was zelfs tot zeventien graaden onder 0 op den Thermometer van *Reaumur*; zoodat de tak van den Donau, die onder de wallen dezer stad doorloopt, zodanig bevroozen was, dat men over denzelven gaan kon, als of het een rijweg ware. De kom bleef niet verschoond, en ik denk dat het ijs in dezelve zal gebleeven zijn tot in het begin van Maart. Ik deed eene wandeling naar deze plaats op den vierden April, en toen vond ik deze plant in de bloem, en omstreeks denzelfden tijd was eene andere van de eigen soort in bloei in de stookkas.

Een

Een ander gedeelte van den tuin levert groenten op voor de tafel van het hof.

Aan den tuin is eene diergaarde, met drie of vier kameelen; zij hebben tweemaal jongen voordgebracht, doch deze storven kort na de geboorte; twee zeer fraaie *Zebbras* of Kaapfche ezels, een hengst en eene merrie; een *Quaggà*, de antelope uit Barbarijen, de kaukasifche geit, twee stekelverkens, de wezel uit Brasilien, de langneuzige cavy, en verfcheide aapen en meerkatten.

Onder de vogelen bemerkte ik den struisvogel, en de gekuifde *kurasow*, de kroonduif, verfcheide foorten van fteltenloopers, als de kraanvogel uit Numidia, de gemeene kraanvogel, de witte ojevaar, de zwarte ojevaar, de nachtreiger, de gemeene reiger, de kleine witte reiger, en de roerdomp; verfcheide foorten van papegaaien, onder welke de roode en blaauwe makkaauwen (e) waren, en de groote roodgekuifde *kakatou*; verfcheide arenden en gieren, twee of drie groote hoornuilen, de kleine *grakle*, en menigerlei foorten van

Wa-

(e) Deze zijn de fchoone vogels, die hier te lande Indiaanfche raaven genoemd worden. V.

watervogels. Dit alles behoort tot het Keizerlijk zomerverblijf Schönbrunn, doch het is meer voor het publiek, dan voor den Keizer, daar het voor de nieuwsgierigen ten allen tijde openstaat, en in het bijzonder des zondags, voor het gemeene volk. Het staat onder de bestuuring van den heer *Boofe*, die, geduurende zijn verblijf aan de Kaap, en in Amerika, een groot deel van hetzelfde verzamelde, het welk hij medebragt.

Het schijnt dat hij, zoo wel met opzicht tot zijnen meester, als tot het publiek, zijnen post met groote vlijt en naauwkeurigheid vervult, hij is bijzonder gedienslig voor vreemdingen, en spreekt drie of vier leevende taalen. Ik ben, gelijk andere reizigers, aan hem veele beleefdheden, en verscheide stukken van zeldzaame planten, verschuldigd. Hij heeft omtrend twintig lieden onder zich. Nu is weder een andere hovenier aan de Kaap, die van tijd tot tijd versche planten verzendt. Hij staat eerlang terug te komen, met het gene hij opgedaan heeft.

Vervuld met dankbaarheid, moet ik de naamen van hun, aan welke wij deze prachtige inrichting verschuldigd zijn, opnoemen: *Franciscus I.* als stichter, dien wij het Keizerlijk Mu-

seum te danken hebben; en *Theresa*, *Joseph* II. en de tegenwoordige Keizer, die hetzelfde onderschraagd en vergroot hebben. Onder de regeering van *Joseph* werd een der schoonste stookkassen gebouwd, en de hovenier, die zich nu aan de Kaap bevindt, uitgezonden; en ik heb het genoeg, om aan de beminnaaren der Natuurlijke Historie te berichten, dat, toen de thands regeerende Keizer, in een gesprek met den hovenier, vernoomen had, dat de planten te dicht op elkanderen stonden, hij eenen wenk gaf, dat terstond eene andere stookkas moest gebouwd worden, niet-tegenstaande den tegenwoordigen oorlog. Het is op zijne uitdrukkelijke begeerte, dat Doctor *Host*, een zeer geleerd en ijverig kruidkenner, en schrijver van verscheide stukken in de *Collectanea* van den heer *Jacquin*, in de laatstverloopen jaaren eenen kleinen tuin heeft aangelegd, voor de planten uit zijne erflanden. De Doctor heeft eene schatbaare verzameling van alpenplanten, uit de Karinthische, Stiermarksche en andere alpen; hij overdekt die in den winter met een weinig mos, het welk hij bevindt zeer wel voldoende te zijn.

Ik bezag den kruidtuin der Hoogeschool alleenlijk in den winter. Daar zijn twee of

drie andere tuinen, die waardig zijn dat men die bezoeke, maar deze tijd was het jaargetijde niet, om de voordbrengfelen van *Flora* te zien.

Nieuwskraamers zijn hier niet zonder toeloop, Weenen is vruchtbaar in koffijhuizen, en deze alle hebben *billardtafels* en nieuwspapieren.

 T W E E D E H O O F D D E E L .

REIS VAN WEENEN NAAR OBDINBURG —
 MIJN VAN STEENKOOLEN — DE GRAAF
 SZECHINY — DE PRINS ESTERHAZY —
 HET REIZEN IN HONGARIJEN — DE
 GRAAF FESTITICH — DE STEDEN
 RAAB — DOTIS — KOMORRA.

DAAR de ondervinding mij geleerd heeft, hoe veel wij, door gebrek aan tijd, onverricht moeten laten, niet alleen in de gewoone bezigheden van het leeven, maar ook even zoo zeer in reistochten, van dien aart als deze, welke ik nu gereed stond te onderneemen, wachtte ik met ongeduld te Weenen op goed weder, en het kon alleen voorzichtig zijn, met goed weder te reizen in een land, het welk, volgens de geruchten, die te Weenen liepen, weinig beter dan in eenen natuurlijken staat was, en wiens inwooners half wild waren; en het weder was tot hiertoe, federt het ophouden van de vorst, altijd koud en nevelachtig geweest. Indedaad, het karakter

van dit volk werd door sommigen als zoo woest afgeschetst, dat veelen, die minder dan ik aan het reizen gewoon waren, hunnen voorgenoomen tocht geheel zouden hebben laten vaaren; en ik zelf, indien ik niet geleerd had, van volksberichten wat aftedoen, zou dien bezwaarlijk gewaagd hebben, zonder een *ba-taillon* granadiers tot mijne bescherming te hebben. Ik moest mij zelve gelukkig achten, zoo ik leevend terug kwam. Nochtans, na dat ik met eenige Hongaaren kennis gemaakt had, welke mij met brieven van aanbeveeling voorzagen, bevond ik, dat deze berichten hunnen oorsprong uit eenen volkshaat hadden, en op den vijfden Mei, schoon het weder, naar de luchtstreek en het jaargetijde, niet schoon was, maakte ik een begin van mijne reis, verzeld door eenen knecht, die verscheide jaaren in Hongarijen gewoond had, en de onderscheiden taalen sprak, die daar in gebruik zijn; het Hongaarsch, Hoogduitsch, Wallachisch en verschillende tongvallen van het Slavonisch. Na dat ik mijnen mantelzak met den postwagen naar Oedinburg had vooruitgezonden, ging ik te voet op reis, om het land op mijn gemak te kunnen bezien, en alles optezamelen, wat ik mogt aantreffen, het
zij

zij delfstoffen, planten of insekten; want tot hier toe had ik naauwlijks eenen enkelen uitstap buiten de stad gedaan.

De landstreek, welke ik doorreisde, was vermaaklijk. Dikwijls had ik een gezicht van den Donau aan mijne linkehand, en op eenen niet grooten afstand ter rechtezijde rees eene rij van heuvelen, die bijna noord- en zuidwaard liep, en naar het noorden in hoogte toenam, aan den voet van welke verscheide dorpen verspreid lagen; doch hier zag ik noch het kleine landverblijf van den uitgescheiden handelaar, noch het prachtiger buitengoed of lusthuis dier genen, die van hooger aanzien zijn. Eenige bergen, die achteraan liggen, waren met sneeuw bedekt. Hier is de sneeuwberg (*schneeberg*) die zoo rijk in alpenplanten is.

Het koud weder schein den groei vertraagd te hebben. De zomergraanen waren naauwlijks door het aardrijk heengebroomen, maar de wintergraanen waren omtrend eene halve *yard* hoog, en beloofden eene vergoeding voor den arbeid des landmans. Waar de ploeg aan het werk was, gebruikte men eene zonder kouter; de grond was ligt, en de akkers waren plat en breed. De *Hyacinthus botryoides*

des groeide, aan de oevers langs den wegkant, met de veelbladige ranonkel in menigte, doch de waterranonkel had nog niet gewaagd te bloeien. De wilde kastanjeboom stond insgelijks in bloessem. Ik hoorde het gekwaak van de groote kikvorsch, en zag eenige weinige veranderende kikvorschen; zij zijn beide zeer gemeen omstreeks Weenen. Veele *Sterna nigra* schuimden over de moerasen, toen ik tegen den avond voorbijging. Ik zag twee of drie nachtzwaluwen, en gekuifde kraaien, en bontekraaien in groote menigte.

Wijl ik eerst in den namiddag de reis aannam, bereikte ik slechts een dorp, *Oberrechtsdorf* genaamd, waar ik, juist zoo als ik verwachtte, een zeer slecht onthaal aantrof. Al wat ik deed, om den waard te beweegen tot het geeven van schoone bedlakens, was vergeefs; hij zeide, dat hij niet altijd schoon bedlinnen geeven kon. Ik wreekte mij, en sliep in mijne laarzen. Des morgens ging ik over de Leitha, en trad in Hongarijen.

Te Wimpassing is het Hongaarsch Tolhuis. Wijl kort te vooren door de Oostenrijksche regeering een bevel was afgekondigd, het welk aan elken Franschman verbood, in de afgelegene gewesten zijn verblijf te houden,
of

of zelfs verder dan op eenen zekeren afstand van de hoofdstad te gaan, verwachtte ik dat men mij zou doorzoeken, echter ging ik on-aangevraagd door. De Oostenrijksche regeering was zeer zorgvuldig, om voortekomen, dat de Fransche grondbeginselen en begrippen in de landstreeken verspreid werden. In de hoofdstad werden de Fransche afgezonden te gemaklijker bewaakt, en daar, indien men oordeelen mogt uit de algemeene verontwaardiging van allerlei standen, (een klein aantal gewaande wijsgeeren uitgezonderd) op de tijding van den moord van *Lodewyk XVI.* hadden zij weinig hoop, dat het hun zoude gelukken. Toen dit ommenschlijk bedrijf werd bekend gemaakt, werden veelen der Franschen, die hier wonen, denkelijk menig een, die van geheel verschillende begrippen was, mishandeld; zij durfden zich naauwlijks ver-toonen; eenige opentafelhouders en herbergiers wilden geen Franschman in hunne huizen laten komen. De Fransche taal, die hier zoo algemeen was, werd verschooven. Deze blijken van afkeuring waren slechts voor eenen korten tijd, schoon de afkeuring zelve nog bleef, en zoo als ik hoop altijd blijven zal.

Welk een felle slag voor de vrijheid is de Franfche omwenteling! Zoo geen middenweg kan plaats vinden tusfchen de Franfche bandeloosheid en het alleronbeperktst *despotiek* bestuur in Europa, welk oprecht en gevoelig mensch zal dan aarfelen, om aan het laatste de voorkeur te geeven, en in stilte zijne ketenen te draagen? Welk een voorbeeld voor dwingelanden, om zich, voor hun eigen belang, staande te houden tegen een volk, dat billijk in opftand is! — Lijd dan alleen, Vrankrijk, en leef, eener gemaatigde regeering onwaardig, altijd onder de beroeringen van *democratifche* regeeringloosheid, of gevoel de heerschzuchtigheid van een onbeperkt oppergezag; terwijl de overige ftaten van Europa vreedzaam leeven onder hunne onderscheiden regeeringen, en ftil de verbetering van hunnen toestand afwachten (a).

Zoo dra men in Hongarijen komt, wordt de grond meer ongelijk. Het land is wel bebouwd: het is voornaamelijk koorland, en eenige weiden, deszelfs zagrijzende hoogten maaken

(a) Men houde, bij het leezen van dezen volzin, in het oog, dat hier een Engelschman naar zijne grondheginselen spreekt V.

ken het geschikt voor den wijnstok, welke op de afhellingen, die voor de zon bloot liggen, geplant wordt. In de wijngaarden schein de arbeidsman ten achteren te zijn; weinigen slechts hadden de staaken ingeslagen, die den wijnstok onder zijnen herfstlast moesten schraagen. Tot dat einde gebruikt men den lorkenboom, om zijne duurzaamheid; want die staaken worden den geheelen winter in de buitenlucht gelaaten, doch zij zijn minder kostbaar dan onze hopstokken. Tusschen de wijnstokken staan een groot aantal rechtopgaande perzikkenboomen, die in vollen bloei stonden; zij zijn behaagelijker voor het gezicht, dan hunne vrucht voor den smaak is, die zeer weinig lekkerheid heeft, en onder den naam van wijngaardperzikken verkocht wordt.

Aan den voet van eene kleine rij heuvelen, twee of drie *Engelsche* mijlen ter linkezijde van den weg naar Oedinburg, ligt Eifenstad, waar de tegenwoordige Prins *Esterhazy* meestal zijn verblijf houdt. Tegen den avond bereikte ik Oedinburg, ik ontmoette verscheide karren met gevogelte, die naar de markt te Weenen gingen, en twee of drie talrijke partijen bedevaartgangers, bestaande uit mannen, vrouwen en kinderen, gaande naar *St. Maria*

van Zell in Stiermark. Welk eene vergunning zij door dezen tocht verkrijgen, is mij onbekend; doch ik hoop, geen ontslag van het waarneemen der zedelijke pligten: zoo het alleen is van *penitentiën* en kerkplegtigheden, dan is het eene bloote verwisfeling van de eene beuzeling voor de andere. Maar hoe groot is het ongeluk, zoo deze reistocht vrijheid geeft, om ééne enkele menschlievende en vriendschappelijke daad te verwaarloozen!

Op sommige plaatzen was de weg aangevuld met *gneifs*, en den vasten oorspronglijken kalksteen; doch dat gene, het welk het algemeenste in gebruik scheen te zijn, was eene soort van *breccia*, samengefeld uit stukken van vette *quartz*, hier en daar gemengd met stukken van schelpen, samengevoegd door de gemeene *Tophus*. Ik denk, dat dit tot op eenen grooten afstand voordgaat, wijk ik eenige brokken uit steengroeven, naar den kant van het Neufidler meir, gezien heb, van het zelfde soort, met geheele vischschelpen.

Oedinburg is oud, en onregelmatig gebouwd, doch de plaats bevat, met derzelver voorsteden, verscheide tamelijk goede huizen; vermids zij tot een winterverblijf van veelen der

der nabuurige edellieden strekt. Men begroot haare bevolking op omtrent twaalfduizend zielen, en zij moet eenen aanzienlijken koop-handel drijven, wjl de heer *Korabinsky* den jaarlijkschen verkoop van rundvee aldaar begroot op veertigduizend stuks, en honderd envijftigduizend zwijnen. Hij zegt: dat in het jaar 1781 aldaar drieëntwintig honderd *centenaars* honig verkocht werden, en in 1782 bedroeg de vertiering van derzelve eigen wijn, die meestal naar Silesiën gezonden wordt, agtëntwintig duizend ponden sterlings (b). De vermaardheid van dezen wijn, die, naar mijnen smaak, slechts draagelijk is, gaf aanleiding tot eene zonderlinge misvatting. Toen ik door Bohemen reisde, zag ik, op eene lijst van wijnen, die te koop werden aangeboden, welke men buiten voor eene wijnkelder gehangen had, Edinburg als de groeiplaats van eenen derzelve: dit verraste mij zeer; want offchoon ik wist, dat Schotland door zijne *koeken* bekend was, had ik echter nooit

(b) Dit bedraagt, naar onze munt, het pond sterl. tegen twaalf gulden gerekend, eene som van driehonderd en zesendertigduizend Guldens. V.

van deszelfs wijn gehoord. Ik kwam dus in het vermoeden, dat dit windmaakerij ware; doch om eene dooling voortekomen, stapte ik van mijn paard, en onderzocht dit, en toen vernam ik, dat het een Hongaarsche wijn ware. Op deze wijze wordt de naam der stad somwijlen geschreeven, doch meer gewoonlijk Oedinburg, en dan is de woordgronding uit de Hoogduitsche taal ontleend, en die beteekent de *eenzaame, woeste of verlaaten stad*, welke naam voor veele eeuwen aan dezelve gegeven werd, na dat zij door het leger van den eenen of anderen buitenlandschen vorst was verwoest geworden.

Een brief van aanbeveeling bezorgde mij de kennis met den graaf *Szechiny*, die mij op eene zeer vriendlijke en beleefde wijze ontving. Ik had in zijn huisgezin gelegenheid, om optemerken, welke goede taalkenners de Hongaaren zijn. Zijn zoon, een schoone aankomeling, omtrend tien jaaren oud, sprak de Hongaarsche, Hoogduitsche, Latijnsche, Fransche en Italiaansche talen redelijk naauwkeurig en vloeiend, en ik geloof ook, eenigzins, de Kroatische. Na dat ik met den graaf het middagmaal gehouden had, verzelde ik hem naar Zinkendorf, het welk een van zijne land-

landgoederen is, omtrend drie of vier mijlen van de stad, om iets van de Hongaarsche huishoudkunde en het landleven te zien. Het landgoed is zeer aanzienlijk, doch het huis grootendeels vervallen. Hij liet mij eene talrijke verzameling van boeken en landkaarten zien, en eene zeer kostbaare verzameling van Hongaarsche munten. Schoon hij zijne gemalin en kinderen in de stad gelaaten had, en daar, behalven ik, geene vreemden waren, maakten wij nochtans, toen wij aan het avondeten gingen zitten, het welk *en famille* was, eene vrij groote partij uit; deze waren de heeren van zijne huishouding. Elk had zijnen bijzonderen titel; een derzelve, die den voorrang schein te hebben, was, zoo ik het wel heb, zijn advokaat; de anderen waren secretarissen, opzieners, en zoo voords.

Den volgenden dag, aanstonds na het ontbijt, deden wij een tochtjen te paard, om het paleis van den vorst *Esterhazy* te zien, die de rijkste edelman in Hongarijen is. Wijl deze vorst nu gemeenlijk te Eifenstadt zijn verblijf houdt, wordt dit landgoed niet in de beste orden onderhouden, doch niets zou het tot eene aangename verblijfplaats kunnen maken, daar het in eene vlakke ligt, dicht bij het

moe-

moerasligste gedeelte van het Neufidler meir. Het paleis is groot, en wel opgesierd, doch het grootste deel der huisfieraaden is naar Eifenstadt overgebracht, tot groot verdriet van den huisbewaarder, die op eenen droevigen toon klaagde, vooral toen hij ons het porcelein toonde, dat hij wel ras niets zou overhouden, niets om naar te zien! — Dus waren de klagten van eenen getrouwen knecht, want zonder twijfel werd hij even zoo goed betaald, als of alles nog daar ware. Hij was een oud soldaat; of hij lauwerbladen gewonnen had, weet ik niet, maar hij had wonden bekomen. Men vertoonde mij een lang vertrek, onder den naam eener gallerij voor schilderstukken; het gene daar voorhanden was, was ongemeen slecht.

Achter het huis is een bosch, dat aartig aangelegd is, met eenige zeer nette Chineesche zomershuisjens. Het tooneel is klein, maar zeer prachtig. De voorige vorst was een zeer groot liefhebber van tooneelvertooningen, en hield eene bende speeiers, maar de tegenwoordige houdt die niet. Zijne hoofdneiging is het schieten, de lastigste die hij hebben kon voor zijne nabuuren, en die hem de ongeneegenheid van veelen der nabu-
bu-

buurige edellieden toebrencht. In Hongarijeu heeft elk edelman het recht, om op het landgoed van eenen anderen, zonder deszelfs verlof, te gaan fchieten, doch elk mag een gedeelte van zijne landerijen afzonderen, geheel en alleen voor zijn eigen gebruik, waar het dan ongeoorloofd is te jaagen. Men beschuldigt hem, dat hij eene grooter uitgestrektheid zijner eigendommen, dan gewoonlijk is, tot zijn eigen gebruik afzondert. De inkomsten van dezen vorst zijn zeer groot. Zij worden gemeeslijk begroot op tachtig of negentig duizend ponden sterlings, doch in het jaar 1793, hetwelk een buitengewoon voordeelig jaar was, beliepen zij een millioen en zeventigduizend vijfhonderd en drieënzeventig florijnen, hetwelk ten naasten bij eenhonderden zeventuizend en zevenenvijftig ponden sterlings is (c). Ik kreeg dit bericht door geloofwaardige lieden, en zijne *regie*, of alle zijne uitgaaven voor zijne opzichters, dienstboden, enz. in zijne drieëndertig landgoederen, bedroegen zesendertigduizend zeventhonderd en

(c) Het pond sterl. tegen twaalf Guldens gerekend, maakt dit naar onze munt een millioen, vier en tachtig duizend zes honderd en vier en tachtig Guldens uit. V°

en vijfenveertig ponden sterlings. Vandaar keerden wij terug, en hielden het middagmaal bij eenen der ambtenaaren van den graave; en vandaar, langs de zijde van het meir, door Wolfe, waar een koud levergeneezend water is, het welk heet gemaakt, en tot baden gebruikt wordt, naar Oedinburg. Langs de zijde des meirs, wees men mij eenige van de kelders, in welke de Oedinburgsche wijn bewaard wordt. Zij zijn diep uitgegraaven in de hollen der heuvelen, op welke de wijnstokken groeien.

Vijf of zes mijlen ten zuidwesten van de stad, is eene mijn van steenkoolen tusschen de heuvelen. Twaalf werklieden zijn in dezelve bezig, doch zij is nog maar weinig jaaren bewerkt geworden; honderd ponden gewigt kosten aan de mijn vijf stuivers. Eene koolmijn, zoo dicht bij eene groote volkrijke stad, zoo als Weenen is, behoorde als een schat aangezien te worden; doch hier, gelijk op geheel het vaste land, is zulk een sterk vooroordeel tegen derzelve gebruik, (want men schrijft onze teeringen, droefgeestige gesteldheid, en *felo de ses*, in het algemeen aan dezelve toe.) dat die alleen in eenige werkhui-
zen gebruikt worden. Zij zijn verzeld met
eenen

eeenen zagten zandsteen en klei, doch alle de nabuurige rotsen, die ik kon onderzoeken, zijn van dubbel samengevoegde *meceaceous schistus*.

Wijl Oedinburg niets bezit, dat aanmerkenswaardig is, begon ik onderzoek te doen naar de middelen, om mijne reis naar Raab voortzetten, zijnde dit de naaste stad, die ik voorhad op mijne reis naar Buda te bezoeken; en was zeer verrast en ontevrede, op het verneemen, dat daar geene bijzondere noch openbaare middelen tot vervoering waren, zijnde deze weg geen postweg.

Doch de graaf trok mij welras uit deze verlegenheid, door mij een *voorspan* te bezorgen. Dit is een bevel der stads regenten aan de richters der boeren, om den persoon, die zulk een bevel verkrijgt, van paarden te voorzien, om hem naar de naastbijliggende wisselplaats te vervoeren, welke gemeenlijk een afstand van vijftien tot twintig Engelsche mijlen is, voor het welk vijftien *kreutzers*, dat is omtrend zes Engelsche stuivers, voor elk paard betaald wordt. Somtjids vergunt men, om alleen met twee paarden te reizen; doch gemeenlijk moet men vier paarden hebben, het welk nochtans zeer goedkoop is,

zijnde slechts twee schellingen voor vijftien of twintig mijlen. Het is eene gunst, en behoort eigenlijk alleen vergund te worden aan de *militairen*, en aan dezulken, die ten dienste van het publiek reizen; doch in de afgelegene gedeelten van Hongarijen is het de gemeenste wijze reizen, en, benalven in bijzondere gedeelten des jaars, is het niet zeer tot bezwaar, vermids het een driedubbel loon is van het dagwerk van eenen boer met twee paarden, zoo als dat in het *urbarium* is vastgesteld, welke is twintig *kreutzers*, zijnde omtrend agt stuivers, en als hij, zoo als hij gewoonlijk doet, vier paarden brengt, om het werk voor dezelve te ligter te maaken, wordt echter zijn dagwerk maar op twintig *kreutzers* gesteld.

Ik nam afscheid van mijnen vriend *Szechény*, die, na dat hij verscheide hooge ambten bekleed had, als plaatsbekleeder bij de ban van Kroatien, en ambassadeur wegens de staaten van het koningrijk Hongarijen aan den Koning van Napels, bij gelegenheid dat hij Hongarijen bezocht, door welken hij tot ridder der orde van den heiligen *Januarius* verheven werd, de loopbaan der openbaare eerambten verlaaten heeft, om zijn landgoed aantebouwen, en zij-

zijnen tijd in letterkundige bezigheden doortebrenghen. Hij heeft een bezoek gegeven aan ons eiland, en voedt een zeer gunstig denkbeeld van ons.

Mijn rijtuig kwam des morgens, een boeren hooiwagen met vier wielen, en een paar kleine magere paarden. Dit is zulk een verachtelijk voertuig niet, als de Engelsche lezer zich verbeelden zal. In Hongarijen ziet men dikwijls welgekleede menschen op deze wijze reizen; en voor mij, die in Zweden, Denemarken, en het noordlijk gedeelte van Duitschland gereisd had, waar open rijtuigen, ten naasten bij gelijk deze, maar netter bewerkt, in algemeen gebruik zijn, was dit niets nieuws. Maar zoo dit in Engeland geweest ware, dan zou het gemeenste denkbeeld geweest zijn, dat ik een misdaadige ware, die naar de gevangenis gebragt werd, en dat mijn knecht, die mijn schietgeweer hield, en mijnen fabel droeg, de bewaarder ware. Na dat ik drie of vier uren op eenen hollenden draf voordgereisd was, kwam ik in het dorp, waar ik van paarden moest verwisfelen. Vermids in deze plaatzen geene herbergen zijn, is het de gewoonte, om voor het huis van den richter stiltehouden, en hem

het voorspanbevel te toonen, en hij is dan verpligt om zelf henen te gaan, of zijnen afgevaardigden te zenden, naar den boer, wiens beurt het is om dienst te doen. Indien het geval wil, dat hij verre af woont, en de paarden in de weide zijn, dan wordt men dikwijls een uur of twee opgehouden, en zelfs langer, voor dat men die krijgen kan; want de paarden worden nooit in gereedheid gehouden, zonder voorafgaande kennisgeving, zoo als in Zweden geschiedt, waar geene andere postpaarden, dan die der boeren zijn.

De richters zijn slechts gemeene boeren, zij hebben alleen gezag over de andere boeren, en worden derhalven *judices plebei* genoemd. Somtjids worden zij aangesteld door den heer van het dorp, somtjids door de boeren zelve verkooren, en somtjids door de samenwerkende verkiezing der boeren en hunnen landheer; dit zijn plaatselijke verscheidenheden, welke door de gewoonte ingesteld zijn. Zij hebben geene vaste bezolding, maar genieten eenige footjens, en zij toonen zich zeer dankbaar voor twee of drie stuivers, als een klein geschenk, hetwelk hun gewoonlijk door de reizigers gegeven wordt, als zij
veel

veel spoed gemaakt hebben om paarden aan hem te bezorgen, en zij worden zoo weinig geacht, dat zij gevaar loopen om afgerost te worden, voornaamelijk door de militairen, als zij hun best niet doen. Zij worden zeer ligt onderkend, doordien zij eenen stok in de hand hebben; het gewoonste, meestbeteekenende, en nuttigste kenmerk van gezag onder een onbeschaafd volk.

De naaste plaats, waar ik van paarden verwisselde, was Michlos, een groot welbebouwd dorp. Wjl deze dag een feestdag was, kreeg ik een redelijk goed middagmaal in de herberg, en vermids mijne paarden nog niet gekomen waren, wandelde ik daarna het dorp eens rond. De landlieden waren op hun best gekleed. Ik ken geene wijze van kleeding, die voor eenen man voegelijker staat, dan de Hongarische — een lange broek, een korte buis of *jacket* met randen van bontwerk, en korte laarzen met spooren. Maar zoo is de kleeding van het landvolk niet; deze draagen gemeenlijk eene lange graauwe linnen broek, met laarzen, of anders eene soort van voetsoolen, en een kort hemd, dat alleen het bovendeel des lichaams bedekt, en eenen wijden rok, die van schaapenvellen gemaakt is, en los over de schouderen

hangt. De kleeding der vrouwen is veelal gelijk aan die der Duitſche vrouwen, en ſtaat niet wel. Terwijl ik naar mijne paarden wachtte, werd ik door een nieuw tijdverdrijf vermaakt.

De uitſpanningen der fatſoenlijke lieden worden ligtlijk uit vreemde landen ingevoerd, en, door de grilligheid der zulken, die den toon geeven, weder afgeſchaft; maar de tijdkortingen van het gemeene volk blijven eeuwen lang zonder verandering, en dienen menigmaal, even als de kleeding, die zij draagen, of de huislijke bedrijven, die zij oefenen, om hunnen oorsprong aantewijzen, en in dit opzicht verdienen zij aangemerkt te worden.

Dertig of veertig meestal volwasfen meisjes, werden in twee rijen geplaatst, tegenover elkanderen, en op eenen aſtand van twaalf of vijftien *yards*. De meisjes van elke partij hielden elkanderen bij de hand, en zwaaiden op deze wijze haare armen op een langzaam klinkend lied; van tijd tot tijd verwisfelden zij haare plaatzen, gaande de meisjes van de eene partij onder door de armen van die der andere, welke haar eenen hartlijken ſtoot op den rug gaven, als zij onder doorgingen. De liederen waren vraagen en
and.

andwoorden, betreffende zulke dingen, bij welke de landbewoners belang hebben. Bij voorbeeld, de eene partij vroeg aan de andere: wat zij boven alles wenschten, en wat haar genoeg zou kunnen geven? Het antwoord was: een schoone tuin, wel voorzien van vruchten, eene goede landwooning met veel vee, en een jonge en getrouwe echtgenoot. Het kwam mij voor, schoon ik mijne gewoone maat wijn gedronken had, die, daar hij in de koude verwarmt, even als de jongheid, iemand minder gestreng doet zijn in het beoordeelen van vrouwlijke schoonheid, dat alle deze meisjes weinig bekoorlijkheid hadden, en haare kleding was niet bevallig. Het hair was aan de zijden in vlechten gestrengeld, en aan het achterhair gebragt, hetwelk van achteren insgelijks gevlochten was, even als bij de Zwitsersehe meisjes. De hals werd door eenen witten halsdoek bedekt, en een lijfstuk en rok van verscheide kleuren, met een wit voorschot, maakten het overige haarer kleeding uit. De rok was kort, op dat men haare laarzen van geel leder des te beter zou kunnen zien, die met laage ijzeren hielen zijn. Deze laatste zijn van veel nut in het dansen, gelijk de

spooen der mannen, om een geraas te maaken.

Na dat ik omtrend twee uuren gewacht had, kwamen mijne paarden, welke mij overvoerden naar Pogyoslo, waar ik weder van paarden verwisfelde; doch de avond viel, voor dat ik kon vertrekken, en zoodra het donker werd, bevond ik, dat mijn jonge voerman een *hemerops* ware, daar hij veeleer een *nyctalops* had behooren te zijn. Eerst verliet hij den rijweg, en raakte in een veld, waarvan ik niets zeide, daar ik meende dat hij eene korte affnijding van den weg wilde doen, tot dat hij tegen eene tuinhaag aanreed, van welke hij een gedeelte wegfcheurde. En nauwlijks was hij op den weg teruggekomen, of hij raakte weder van denzelfen af, en eindelijk op eenen oever; hier begon hij te schreeuwen, en in het rond te tasten, als of het stikdonker geweest ware. Ik had het ongeluk dat ik al te wel zag, dat ik alle zijne verkeerdheden bemerkte. Eindelijk deed ik de leidfels door mijnen knecht aanvatten; en ik kwam, omtrent ten negen uuren, behouden te Egget, het landverblijf van den graave *Ignatius Festitich*, aan welken ik eenen brief van aanbevee-

veeling had van den graave *Szechiny*, en die mij op de beleefdste en vriendlijkste wijze ontving.

Het land, hetwelk ik op dezen dag doorreisde, was vlak, telkens afwisselende met koorn- en weilanden, en bosfschaadjen. Ik was zoo zeer met mijnen gastheer ingenoomen, dat ik drie dagen bij hem doorbragt, om iets meer van de Hongaarsche landhuishoudkunde te zien. Hij liet, even als veele anderen zijner landslieden, zijne knevels groeien onder de regeering van *Joseph II.* en was een van de stoutste tegenstreevers zijner *despotieke* bevelen, van welke sommige zeer drukkend waren voor de eigenaars, die veele landerijen bezaten. Hij houdt meestal zijn verblijf op zijn landgoed, en besteedt zijnen tijd in de landhuishoudkunde. Zijn dorp is zeer net; de woningen der boeren zijn op éénen en denzelfden trant gebouwd, zij worden zeer wel onderhouden, en maaken eene zeer breede en lange straat uit. Zij zijn samengesteld uit wanden van leem, en rieten daken, tot welke de *arundo phragmites* veelal gebruikt wordt. Deze wanden zijn echter zeer warm en duurzaam, en schoon zij, in den eigenlijken zin dier benaaming, geringheid en armoede aan-

duiden, zijn zij zeer verkiezelijk voor laaggebouwde huizen, zoo als die der landbewoonders. Zij zijn gemaakt uit dezelfde bouwstoffen, welke de natuur aan de zwaluw leerde tot haar nest te kiezen, en uit welke zij haare vaste woonplaats bouwt; die eene soort van klei is, en insgelijks bij de Duitschers, onder den naam van *leim*, veel in gebruik is tot het bouwen hunner huizen; onder deze stof is stroo vermengd. Naderhand worden zij overgewit.

Eenigen zijner boeren bezitten groote kudden *schaapen*. Hij heeft zijne eigen kudde, of een groot gedeelte van dezelve, ten getale van elfhonderd, aan eenen dier boeren verhuurd, op de volgende voorwaarden: voor elk *schaap* ontvangt hij jaarlijks éene gulden en een gros, zijnde omtrend zesentwintig stuivers, en driehonderd ponden boter voor het geheel, en wekelijks twee *schaapen* of lammeren voor zijne tafel. Den landman geeft hij het recht der weide voor dezelve, daar deze, bij het eindigen der overeenkomst, hem hetzelfde getal *schaapen* terug moet leveren.

Het bestuur van een landgoed, in een gewest, waar het *glebae adscriptio* plaats heeft, en waar de huuren der landerijen betaald worden

den in persoonlijke diensten, en de voordbrengfelen des aardrijks, is zeer verschillend van, en veel moeilijker, dan een zoodanig bestuur in een land, waar zij, die den grond bebouwen, vrij zijn, en waar alles in geld opgebracht wordt. Dit is hier het geval niet, en het bestuur, van een landgoed in Hongarijen is bijna even zoo moeilijk, als het onderhouden van eene *fabriek*. Want de eerste wijze maakt een aantal van opzichters, gezaghebbers, enz. noodzaaklijk, en door de wet moet eene groote magt in de handen der landbezitters gesteld worden over hunne boeren, uit welke, en menigmaal niet zonder grond, klagten der boeren ontstaan tegen de onderdrukking en knevelarij hunner landheeren, en de klagten van deze over de traagheid, luiheid en oneerlijkheid van het boerenvolk; doch deze is de toestand, in welken het mij voorkomt, dat schier elk deel van Europa geweest is of nog is, — het is de kinderlijke staat der maatschappij. —

Op eene jagtpartij, welke wij langs een meir op dit landgoed hielden, schooten wij, onder andere watervogels, een *Sterna cinea*
rea

rea (d) die hier een zeer gemeene vogel is. Zij schuimen over het meir, even als de zwaluwen, in groot aantal. Ik sneed hem open, en vond zijne maag vol infekten; eenige *Tipula*, en de *Donacia aquatica*, waren nog zeer kenbaar, en eenige brokken van kleiner keverfoorten. In de open gronden, die rondom dit landgoed liggen, zag ik verscheide trapganzen, en verzamelde eenige fraaie stukken van de *Bombix pavo*.

Indien de reiziger den troost heeft, van in de beuzelachtige ongemakken, die hem overkomen, te mogen denken: dat zij van korten duur zullen zijn, heeft hij een niet minder smertelijk verdriet in de beschouwing, dat hij zoo ras verplicht zal zijn, van zijne waardste vrienden en aangename bekenden te moeten scheiden. Met tegenzin verliet ik mijnen gastvrijen vriend *Festitich*, die mij zijne chais met vier boerenpaarden leende, om mij naar Raab te brengen, waar ik in omtrend vier uren tijd aankwam, door eenen zeer zandigen

(d) In het Engelsch cinereous Tern. De Nederduitsehe naam van dezen vogel is mij niet bekend. V.

gen grond, die op sommige plaatzen zoo woest was, dat hij geen enkel spruitjen gras voordbragt.

Raab is eene redelijk groote en welbebouwde stad, die twaalf- of dertienduizend inwooners heeft, aan de oevers der rivier, die denzelfden naam voert. Hier vond ik eene vrij goede herberg en koffijhuis, doch anders is daar weinig te zien. De hoofdkerk is onlangs verbeterd, en in den hedendaagfchen smaak verfierd geworden. Ik meen dat het in deze kerk is, waar eene der poorten dier vesting bewaard worden, welke de Hongaaren afbraken, toen zij in het jaar 1547 de Turken ten lande uitdreeven. Een vriend, die in deze stad mijn *Ciceroni* was, wees mij een gedenkteeken aan, het welk bij eene zonderlinge gelegenheid opgericht was. „ Toen eens, zoo „ zeide hij, het leevend lighaam onzes Heeren in eene fchotel naar eenen zieken gebragt werd, werd het, op deze zelfde plaats, met de genen die daarbij waren, toevallig omvergeworpen en in den slijk vertreden, door eenig volk, het welk daar aan het vechten was, om eenen kwaaddoener te vatten, of in vrijheid te stellen.”

Om

Om deze verontwaardiging uitte wischen, deed Keizer *Karel VI.* dit oprichten, en de heilige stukken hier in eene ijzeren kist bewaaren, welke nu waarschijnlijk reeds lang door koornwormen zullen opgegeten zijn, of anders tot mist voor *mucors* en andere planten onder den grond gediend hebben. — Het draagt dit opschrift:

PANI ANGELORUM INCORRUPTIBILI, CAROLUS VI. ROMAN. IMP. AUSTRIACUS, REGNI APOSTOLICI CONSERVATOR & VINDEX, LESAM ADORATIONIS CAUSAM, CORRECTIS SEDUCTORUM AUDACIIS, PERPETUÆ DEPRECATIONIS MONUMENTO, AD. EXPIANDAM OFFENSI NUMINIS IRAM, EX AVITA PIETATE RESTITUI. JUSSIT, AN. SAL:

M. D. CC. XXXI.

Het was in deze stad, waar de groote *Eugenius*, in het jaar 1717, plegtiglijk met den hoed en het zwaard van den Paus begiftigd werd, om dat hij de Turken te Belgrado verslagen had.

Een brief van den graave *Festlich* deed mij kennis maaken met den graaf *Esterhazy*, te Galantha, een vriendschappelijk *bon vivant*, bij wien ik het middagmaal hield, en die mij den volgende dag zijne open wagen met vier paarden toezond, om een bezoek afteleggen bij den

den graaf *Vilzay*, op zijn landgoed te Heddervar, en die mij met de grootste beleefdheid ontving. Nadat ik een prachtig middagmaal genooten had, toonde hij mij dat gene, hetwelk ik voornaamelijk kwam zien, eene zeer kostbaare verzameling van gedenkpenningen, ten grootsten deele door zijnen vader aangelegd, doch door hem zelve vermeerderd, deze, geloof ik, is de tweede beste verzameling in Hongarijen. Insgelijks heeft hij *Cameos*, eene boekerij, en eene wapenkamer, die veele oude werktuigen des doods bevat.

Ik was zeer verblijd, dat ik in hem eenen bewonderaar van den goeden smaak mijns vaderlands aantrof. Hij beplante zijne gronden op de Engelsche wijze, voor welken aanleg zij zeer wel geschikt waren, en had eenen Duitscher te raade genoomen, die eenen geruimen tijd in Engeland geweest was, met oogmerk om de kunst van het schikken der hier en daar verspreide onbedwongen schoonheden, die het land opgeeft, te leeren. In zijne stallen vond ik verscheide Engelsche paarden, en twee Engelsche stalknechts, die mij eene kwaal van zeer weinig belang, zoo men het eene kwaal noemen kan,

kan, deeden opmerken, aan welke de Hongaarsche paarden alleen onderworpen waren, eene bloeding, die van zelf ontstaat op den rug, in de zijden of aan den hals, uit welke slechts eenige druppelen vloeien. Met vermaak zag ik eenige omzwervende *heidens*, of, zoo als die hier genoemd worden, *Zigeuners*, die in de tuinen werkten. *Theresia* heeft veele moeiten aangewend, om deze onnutte leden der maatschappij van hun zwervend leven aftebrengen; doch met weinig gevolg: zij doolen nog om als ketellappers of muzikspeelers.

Men noodigde mij vriendlijk, om hier eenen dag of twee doortebrengen, maar ik keerde des avonds naar Raab terug, en vertrok den volgenden morgen naar Dotis.

Ik had aan eenen mijner vrienden kennis gegeven van mijn voorgenomen vertrek, en hij droeg zorg om mij eene chais te bezorgen. Toen ik vroeg, welke eene schikking hij gemaakt had, verhaalde men mij, dat de graaf *Esterhazy* mij zulk een rijtuig geleend had, doch eer ik ter halverwege was, vernam ik, dat hij die voor mij gehuurd, en daarvoor betaald had. Ik hield stil en spijsde des middags te Bobolna, waar de Keizer eene paar-

paardenstoeterij heeft. Men liet mij verscheide zeer fraaie Holsteinsche paarden zien. Des avonds kwam ik tot Dotis aan.

Het gezicht van deze stad, met de vlakke, in welke zij ligt, en de heuvels, die achter dezelve liggen, is zeer schoon. Het land, door het welk ik dezen dag reisde, was vlak, met koornakkers en weilanden. Een groot aantal van die schoone kleine dieren, die men de bergrot zonder ooren noemt, speelden in het korte gras langs den weg, en op de oevers. Zij zijn niet zeer schuw, maar zij loopen, bij de annadering van eenig gevaar, naar de opening hunner holen, waar zij op hunne achterbeenen blijven zitten, doch zij laten iemand dicht genoeg bijkomen om hen te schieten, het welk ik als eene groote wreedheid zou aanzien, indien zij niet, ter plaatze waar koorn is, zoo veel kwaad deden; ik schoot slechts een. Ik zag, op eenigen afstand, verscheide trapganzen.

Sedert dat ik Oedinburg verlaaten had, was ik door niet anders dan vlak land getrokken, en had niet eens eene vaste rots gezien. Te Bobolna waren de werklieden, die naar de grondslagen van een gebouw groeven, op eene rots gekomen, doch zij vermolmde, toen

zij aan de lucht werd blootgesteld; zoo dat zij van geen gebruik was om te bouwen. Het kwam mij voor, dat het steenmergel ware.

Op geenen grooten afstand reisde ik voorbij den vermaarden *Mons Pannonia*, en hier is het niet min berucht Benediktijner klooster, het welk gesticht werd door den eersten Christen Koning van Hongarijen, *St. Stephanus*. Men zegt dat de monniken meer wijn dan water hebben, wijl deze heuvelen met wijnstokken bedekt zijn, en zij moeten het water uit de nabuurschap hierhenen voeren.

Dit klooster is de bewaarplaats van verscheide overblijffelen: — een altaar van elpenbeen, uit het Heilige land, de trouwgewaaden van den Koning *Stephanus*, zijnen stoel, van marmèr, die verscheide geneezende eigenschappen bezit, enz. Doch wijl ik, op mijne reis door Italiën, genoeg *reliquien* gezien had, ging ik niet uit mijnen weg, om die te beschouwen.

Mijne vrienden hadden mij overgehaald, om mijnen weg over *Dotis* te neemen, voornamelijk om de tuinen van den graave *Esterhazy* te zien; en zij hadden mij voorzien met brieven voor den raadsheer *Berezeday*, die, schoon
hij

hij een aanzienlijk ambt bij de regéering heeft, het bestuur van dit landgoed op zich genoomen heeft, geduurende de afwezigheid van den graave, die thands Keizerlijk Ambassadeur bij het Hof van Napels is.

Vermids de raadsheer niet thuis was, ver-voegde ik mij bij de hoogleeraars van het Piaristen klooster, zijnde eene soort van school, of *collegie*, tot opvoeding der jeugd; en deze waren vriendlijk genoeg om mijne *ciceroni* te zijn; eenigen van hun waren geweest Jesuiten. Deze kleine plaats, die aan het gellacht van *Esterhazy* behoort, is waardig dat men eenen omweg van eenige weinige mijlen maake, om die te zien, wijl de tuinen van den graave waarlijk zeer schoon zijn; een groot sieraad derzelve bestaat in eene ongewoone menigte van waterrijke bronnen, welke men met voordeel aangewend heeft, niet om uit dezelve kleine beuzelachtige minnegoden en waterspuwende eenden te maaken, maar die te leiden tot meiren en grachten, over welke treurwilgen hangen; en tot heldere murmelende beeken, op wier oevers iemand gaarne zou willen nederliggen, als hij neiging voelde om te peinzen, of om zich te vergasten op de genoegens der verbeelding, of wel

eenige lieflijke oogenblikken met eene tedere vriendin doortebrengen. De Fransche tuinen zijn best geschikt voor gedruis en afleiding.

Men liet mij verscheide zeer fraaie bastaardfaizanten zien, die, zoo als men mij zeide, de voordbrengfelen waren van ongeoorloofde liefkoozingen van eene kalkoen en eene faifant. Dit schijnt niet alleen eene al te onnatuurlijke liefde, maar ook eene al te onwaarschijnlijke vertelling te zijn; en het bericht was verward. Vermoedelijk waren zij het kroost van de faizant en het gemeene huishoen.

De stad is gebouwd op eene rots van veelkleurig rood marmer, hetwelk uitgegraaven, en tot op eenen zeer verren afstand verzonden wordt. Ik had in de steengroeve de gelegenheid om te bemerken, dat de bovenste laag vol verfteeningen was, doch niet dat gene, het welk daaronder ligt, en tot marmer gebruikt wordt. Niet verre van daar zijn rotfen, die onder de aangegroeide behooren, en allerwaarschijnlijkst haaren oorsprong van de voorige hebben, deze zijn gevormd uit eene famenhooping van zeer fraai omkorste mos, onregelmatig doormengd met omkleede en samengekleefde zoetwaterschelpen, en albast. De korstvormende, of zoo als men gemeenlijk

zegt,

zegt, versteenende stof, is niet de gewoone grove zetselachtige, maar zij is fijnkorlig, en oeeengepakt, even als de *Traxertino* der Italiaanen; en de plantachtige stof van het mos is verdweenen, zoo dat het, wanneer men dit versteend mos dwars doorbreekt, schijnt gevormd te zijn uit sijne holle buisjens, met bijhangfels aan de zijde.

Ook vindt men versteende beenderen in deze rots. Mijne *ciceronis* verzekerden mij, dat men hier voor eenige jaaren eene elephants-tand, die tusfchen de agt en negen voeten lang was, uitgroef.

Geene keurigfijne lakens, noch Dresdener porcelein, worden hier gemaakt, ook zou de bedreeven werkman hier niet kunnen leeren, hoedanig hij zijne kunst tot grooter volmaakt-heid zoude kunnen brengen; echter zijn deze takken van bedrijf, in eenen onversijnden toestand, zeer in bloei, en houden het grootste deel der inwooneren onledig. Een agent van den Keizer heeft onlangs eene onderhandeling aangegaan voor honderdduizend ellen grof wit wollen laken, tot overrokken voor de foldaaten; dit laken wordt gemaakt uit de lange grofwollige vluizen, die als hair zijn, van het langhairige fchaap, dat in Hon-

garijen zoo gemeen is. De spinners zaten bij hun werk, en gebruikten hunnen rechten voet, aan welken een klein stuk van eene plank was vastgemaakt, om dien te verlangen, in plaats van de linkehand, als zij het garen van de punt der spil moesten ligtē.

In verscheide kleine vertrekken vond ik zes of agt lieden aan het werk, mannen, vrouwen en kinderen; de *dames* waren *en negligē*, doch niet bloot; de heeren, die, vermids het zeer heet was, niet zoo teder waren, hadden zich ontkleed tot op hunne lange broeken toe; maar op drie stuivers daags, het welk de gewoone prijs van eenen dag werkloon is, klimmen de begeerten niet zeer hoog — uitgezonderd die om te eeten en te drinken. Een of twee volmolens vindt men in deze stad.

De pottbakkerijen zijn niet minder een voorwerp van werkzaamheid. Ik bezag eene vrij uitgestrekte *fabriek* van aardewerk, doch de kleine zijn de belangrijkste. Eenige van deze hebben ovens, even als die, welke elders in gebruik zijn, maar de minbedeelden bouwen zeer kleine stookplaatzen, op eene eenvoudiger wijze. Deze hebben, van buiten te zien, de gedaante van eenen bijkorf, zij zijn

zijn vijf of zes voeten hoog, en gemaakt van leem en klei, met eene deur aan de eene zijde; deze is alleen het deksel; op den bodem is eene groote kuil in den grond uitgegraaven, en twee of drie ijzeren boomen worden dwars over dezen kuil gelegd, dit is de oven, en op deze boomen zet men de potten. Aan de eene zijde wordt de aarde verder weggedolven, dan aan deze, waaronder een groot gat aan de zijde gemaakt wordt, dat met den oven gemeenschap heeft; hier legt men het vuur. Zij maaken een groot deel van het grove aardewerk van eene zwarte kleur; het is eene ruwe navolging der schoone fabriek van den heer *Wedgewood*. Dit geschiedt door het toefluiten van den oven, eer nog het hout of de vuurstof uitgebrand is, zoo dat het gene daarin staat, voor eenigen tijd, in eenen dampkring van rook blijft, het welk de eenige kleurstof is, die men gebruikt. Sommigen der genen, die de gewoone wederkaatzende stookovens gebruiken, maaken die in den grond, zoo dat drie zijden derzelve door de aarde gevormd worden. Even beneden de muuren van het kasteel is een groot meir, dat vijf of zes mijlen in den omtrek heeft, en voordeeliger is, dan de meiren gewoon-

lijk zijn. Alle drie of vier jaaren laat men het water wegloopen, en vangt den visch; en in het volgend jaar bezaait men den grond met Turksch koorn, hennip enz. De heer *Korabinsky* zegt, dat de visch, die bij de laatste droogmaking gevangen werd, verkocht is voor zevenhonderd ponden sterlings, en eenige jaaren vroeger voor twee duizend ponden.

Relata refero.

Het kasteel, dat nu tot eenen bouwval geworden is, en van het welk slechts eenige gewelven tot eene gevangenis gebruikt worden, was voorheen menigmaal het verblijf van *Matthias Corvinus*, den geliefden Koning dezer natie, op wiens gouden regeeringstijd zij met genoegen terug zien. „In zijne dagen, zeggen zij, waren wij een groot en ontzaglijk volk, en nu slechts een wingewest van Oostenrijk.”

Men heeft dikwijls hier Romeinsche Oudheden gevonden. In de tuinen van het *Collegio* is een marmeren grafzerk, welke voor ontrent twintig jaaren gevonden werd, met dit opschrift:

D. M.

ÆTERNÆ. QUIETI. ET. PERPETUÆ. SECURITATI. AURELÆ. TERNÆ. CONIUGI. KARISSIMÆ. QUE. VIXIT. ANNIS. XXX. ET. TIB. CL. MACEDONI. QUI. VIXIT. ANN. X. MENSES. III. ET. CL. IUSTINÆ. QUE. VIXIT. ANN. III. MENSES. VI. ET. CL. LIGURINÆ. QUE. VIXIT. ANN. I. MENSES. VII. FILIS. EIUS. ET. VEP. PAVENTINÆ. TIB. CL. VALENTINUS. VETEX. XCALEGIADÆ. CONIUGIS. ET. FILIS. ET. SOCRO. KARISSIMIS.

De heer *Korabinsky* maakt gewag van eene andere, die in het jaar 1746 opgedolven werd, op welke dit opschrift staat:

D.	M.
VICTORIÆ. VERINÆ. CONIUGI. PIËTISIMÆ	
DOMU. FORO. HADRIANENS. PROVINCIÆ. GERMANIA. INFERIORI. VIXIT. ANN. XXX. ÆMILIUS. DECIMINUS. MEDICUS. ORDINARIUS.	
LEG. I. ADI. MARITUS. BENE. MERITÆ.	
Fac.	cur.

Ik bleef hier niet veel langer dan eenen dag, en toen reisde ik, met de chais en vier paarden van den graave, naar Komorra, eene stad aan de oevers van den Donau, die omtrend vijfduizend inwooners heeft. Deze ligt omtrend twee of drie uren van Dotis. Ik ging over den Donau op een werktuig, het welk men eene vliegende brug (e) noemt. Daar, waar geene eigenlijke brug kan gebouwd worden, het zij om de groote onkosten, of uit andere oorzaken, is dit de beste uitvinding, die mij bekend is. Het is slechts eene verbeterde soort van eene veerpont, eene platte vloer, met een hek rondom, het is gebouwd op twee smalle schuiten, die op eenen kleinen afstand van elkanderen zijn; in eene dwarsbalk, die door twee korte balken of stijlen onderschraagd wordt, is eene groef, met een katrol, aan deze wordt het kabeltouw vastgemaakt, door het welk de brug tegengehouden wordt, dat zij niet verder met den stroom kan afdrijven, en het ander eind van het kabeltouw is, hooger op in de rivier, vastgehecht aan eene rij van kleine schuiten, die aan ankers vastliggen, doch

(e) Bij ons noemt men dit eene Gierbrug. V.

doch aan eene zijdelingsche beweëging toegeeven; zoo wordt dit werktuig door den stroom overgedreeven. Deze soort van bruggen zijn ruim, en kunnen tien of vijftien rijtuigen, en honderd reizigers in ééns overvoeren.

De vesting is berucht, doordien zij nooit ingenoomen is, *Joseph II.* gaf bevel, dat zij moest geslecht, en de bouwstoffen verkocht worden. Door de kunst was zij zeer versterkt, en heeft eene zeer gunstige ligging. In het jaar 1783 leed zij veel door eene aardbeëving. De geschiedenissen hebben verscheide aangeteekend, die in dit deel van Hongarijen voorgevallen zijn, en eene in 1763 deed veel nadeel. De heer *Grossinger*, een gewezen Jesuit, schrijver van de *Zoologica Hungarica*, een zeer aanmerkelijk werk, voor het einde der agttiende eeuw, woont in deze stad. Met opzicht tot het algemeen plan van dit werk, en het gene daarin vervat is, betreffende den tegenwoordigen staat dezer weetenschap, is het zeer gelijk aan de Natuurlijke Historie van *Plinius*, doch ik twijfel zeer, of het wel zulk eene zeer onstervelijken naam aan zijnen Schrijver geeven zal.

De heer *Korabinsky* zegt: dat onder andere groote mannen, als de zoo even genoemde geleerde schrijver, Koning *Ladislavus Posthumus*,
en

en de Aartsbisfchop *Kolonitsch*, deze ftad ook de eer gehad heeft, de geboorteplaats te zijn van *Tobias Angerer*, een kunstdraaier van zijn handwerk, die zesendertig jaaren te London zijn verblijf hield, en het geluk had, om den thands regeerenden Koning in zijne kunst te onderwijzen, en zich zelve, door zijne vroomheid, bestendig in dezelfs gunst te houden.

Niet verre van hier was het, dat de natuur, in het jaar 1701, het aanmerkelijk verschijnsel te voorschijn bragt van twee zusters, die rug tegen rug aan elkanderen gegroeid waren. Zij leefden tot dat zij tweentwintig jaaren oud waren, en werden in verscheide deelen van Europa omgevoerd, om bezien te worden. Men vindt eene breedvoerige verhandeling over dezelve in de *Philosophical Transactions*.

Eene slechte herberg, geene bekenden, en niets merkwaardigs hier te zien zijnde, dit alles deed mij besluiten, om hier niet langer dan eenen halven dag te vertoeven. Ik huurde eene chais met twee paarden, vertrok omtrend den middag en kwam des avonds te Gran aan. De weg was goed, en ging langs den Donau. Te Almas, waar ik, kort na dat ik Komorra verlaaten had, doortrok, is eene heete bron. Kort daar-

daarna zag ik eene andere steengroeve van marmer, zoo als die te Dotis. De rotsen, die over den weg hangen, zijn van laagge ijze liggenden zandsteen, en kalkachtigen *tophus* of *travertijnsteen*.

Terwijl ik deze rotsen onderzocht, kwam een jonge knaap blijmoedig, met vreugd in zijne gelaatstrekken, aanloopen, en aan elk zijner handen hing iets, dat slingerde, aan eene koord. Deze waren twee *mus cilillus*; de een was bijna dood, de andere had, doordien hij een dikker koord om den hals had, niet veel geleden: ik kocht dezen voor eene kleinigheid, en nam hem in mijne chais mede.

Dikwijls heb in Hongarijen, en bijzonder hieromstreeks, opgemerkt, dat de jonge verkens aan de zijden gestreept zijn: dit is gemeen bij de jongen der wilde zwijnen, maar nooit heb ik dit gezien bij die van onze tamme verkens.

 DERDE HOOFDDEEL.

GRAN. — HEETE BRONNEN ALDAAR. —
 KIKVORSCHEN. — EPSOM WATER. —
 AART DER ROTSSEN — VISSEGRADE. —
 BOGDON. — ST. ANDREAS.

DEN 19 Mei. Hoezeer was ik verwonderd, eenen Engelschman, die de broeder van eenen Engelschen *pair* was, te Gran gehuwd en woonachtig, aantetreffen. De Major *Dormer*, broeder van Lord *Dormer*, vond ik hier, en waarschijnlijk voor al zijn leeven hier gevestigd. Hij ontving mij op eene zeer vriendelijke wijze, hij scheen verblijd te zijn, eenen zijner landslieden te zien, en was zoo verpligtend, dat hij mijn *ciceroni* te Gran was. Het eerste dat ik zag, was de oude vervallen vesting op eene vaste rots, van laaggewijzen kalksteen, aan de oevers van den Donau. Van hier heeft men een zeer uitgestrekt gezicht, en omgekeerd, maakt deze hoogte, met de nabuurige heuvelen, een fraai gezichtpunt, wanneer men van Komorra komt. De stad heeft het

voor-

voordeel van eene schoone bron van laauw water, zoo ik meen van meer gebruik voor de kikvorschen, dan voor derzelver andere bewoners. Mijn *Ciceroni* verzekerde mij, dat dit dier geduurende den winter hier niet verftijft, maar alsdan in groot aantal in den vijver binnen de stad, die zijn water uit deze bron ontvangt, gezien wordt. *Busbeck*, die hier was in het jaar 1554, merkte het zelfde op: want hij zegt: *Je sçavois déjà que ce défaut étoit commun à tous les Turcs: aussi en fui-je bien moins surpris que je ne l'avois été d'entendre croasser des grenouilles pendant toute la route de Commaronium à Grand, d'autant mieux que nous étions pour lors dans le mois de Décembre, & que le tems étant très froid, ceci me parût un phénomène. J'en demandai la cause à quelques gens du pays, qui me dirent que l'eau de ces marais, malgré la rigueur de la saison étoit toujours tiède à cause de la quantité de soulfhre qui étoit dans le limon.* (a) Dit is ongemeen, doch niet verbaazend.

(a) Ik wist reeds dat dit gebrek aan alle Turken gemeen was, en dus was ik ook veel minder daarvan verwonderd, dan ik geweest was op het hooren kwaaken van kikvorschen, geduurende al den weg van Komorra naar Gran, en te meer, daar wij toen in de maand December waren, en het weder zeer koud was, scheen mij

zend. Want ik heb sedert de drie laatste jaaren eene gunsteling, eene boomkikvorsch bewaard, maar zij is even zoo vrolijk in den winter als in den zomer, mids zij warmte en eeten genoeg heeft. De Duitfche kagchels, die de verrekken den geheelen nacht door warm houden, zijn haar zeer gunstig geweest. In dit geval verschilt de fluimering van den slaap, in zoo verre, dat de laatste weinig verandering lijden kan, en nooit kan verschooven, of door kunst vervangen worden, de eerstgenoemde zeer onderscheiden is; en door warmte en voedsel kan vergoed worden. Het mormeldier der Alpen sluimert, in sommige hoogliggende valeien in Savoyen, zoo als men mij verhaald heeft, agt of tien maanden in het jaar. In andere deelen der Alpen sluimert het niet half zoo lang, en wanneer het warm gehouden en wel gevoed wordt, laat het zijnen jaarlijkfchen slaap geheel vaaren, doch niet zijnen dagelijkfchen. Dezelfde warmte,
die

mij dit een vreemd verschijnsel te zijn. Ik vroeg naar de oorzaak aan eenige inwooners, die mij zeiden: dat het water in deze moerassen, in weerwil der gestrengheid van het jaargetijde, altijd laauw was, door de groote hoeveelheid van zwavel, die in het slijk vervat is.

die de kikvorsch leevend houdt, doet ook de infekten, op welke zij aast, in leeven blijven; die op hunne beurt weder voedsel zullen vinden in het plantenrijk, de middelijke of onmiddelijke onderhouding van elk leevend fchepfel, welk gedeelte der natuur door dezelve oorzaak aan het groeien blijft.

Onlangs werd hier eene bron van Epsomwater ontdekt (*b*) en de eigenaars hebben eene groote fabriek van *Magnesia* opgericht, met niet minder dan vier of vijf ketels. Deze is in haar opkomen, doch ik twijfel niet of zij zou eene bron van groote welvaart worden, indien zoo veel van dit artikel verkocht werd, als van suiker of zout; maar vermits dit het geval niet is, vrees ik zeer, dat de aftrek niet overeen zal komen met de hoeveelheid, die gemaakt wordt. Het water vloeit uit eenen kleiachtigen grond. Volgens de uitrekening van

Doc.

(*b*) Epsomwater is eigenlijk alleen te vinden te Epsom, in het graaffchap Surrey in Engeland. Men maakt uit het zelve het bekende Engelsch purgeerzout. De Engelschen maaken veel werk van dit water; en noemen alle mineraale wateren, die eenige overeenkomst daarmede hebben, Epsomwater. V.

Doctor *Vinterl*, hoogleeraar in de scheikunde te Pest, houden hondert vierkante Engelsche duimen

Zeven honderd greinen gevitriolifeerde *Magnesia*,

Vierentwintig greinen vlugtige *Magnesia*.

Veertien greinen ziltige *Magnesia*.

Uit een geschrift, in het agtste nommer van de *Merkur von Ungarn*, blijkt het, dat men hier ook gevitriolifeerde *Magnesia*, die droog was, in groote menigte gevonden heeft, vermids eenige mijnwerkers, die door den aarstsbischof te werk gesteld waren, in eenen zeer korten tijd twintig *centenaars* van dezelve konden verzamelen.

In de gebouwen, en insgelijks in de straaten, bespeurde ik eene soort van *breccia*, die als eene vuurbergachtige *tufa* was, en daar ik hoorde, dat de steengroeve niet verre af was, deed ik des namiddags eene wandeling om die te gaan zien, want mineraalachtige kenmerken verspreiden dikwijls een groot licht over eene twijfelachtige *delfstof*. Doordien ik eenen verkeerden weg nam, kon ik de steengroeve niet vinden; doch ik vond de heuvelen, in welke deze steengroeve zijn moet, uit niets

an-

anders samengesteld dan uit brokken van verschillende soorten van porphyrsteen. Veele van deze brokken zouden wel agt ponden gewogen hebben; en hier, waar de *breccia* zeer grof is, kan niets gezien worden, dat naar laagwijze ligging gelijkt; doch in denzelfden heuvel is de *breccia* dikwijls zoo fijn als een zandsteen, en dan ligt zij meer of min in laaggen. Dit is eene opmerking, die ik dikwijls gemaakt heb, zelfs wel in ons eiland, en men heeft hiervan een voorbeeld in de heuvelen rondom *Edinburg*, dit zelfde kan bespeurd worden in laaggewijzen zandsteen, welke, als die zeer grof wordt, gelijk de zoogenaamde *puddingsteen*, meer of min ophoudt met laaggen te zijn.

Den volgenden morgen beschouwde ik de heuvels, die aan de andere zijde van den *Donau* liggen. Ik bevond hen gelijk te zijn aan die, welke ik den voorigen dag gezien had, doch met sterker teekens van laaggen, wijl de steen fijner gekorld was; deze laagwijze ligging wordt dikwijls op het midden van den heuvel gevonden, geschraagd en overdekt door de grove *breccia* zonder laaggen: dit dunkt mij, is een sterk blijk, dat die onder water gevormd wordt. Deze heuvels zouden, naar mijne ge-

dachten, mij veele nieuwe of zeldzaame dingen hebben opgeleverd, indien ik den tijd gehad had, om die met opzicht tot de kruidkunde en dierkennis te doorzoeken. Ik meen dat het hier was, waar ik de *Polygala major* in groote menigte zag groeien. De *Turdus Saxatilis* vond ik ook hier, en aan den voet dezer heuvelen de *Citillus* en een overvloed der beide verscheidenheden van de *Lamia Morio*, die over den grond kroopen. Dit dier is een treffend voorbeeld der bestendigheid van sommige verscheidenheden, zoo deze slechts verscheidenheden zijn, en wanneer men hunne kleuren uitzondert, zijn zij volkomenlijk gelijk. Want schoon zij beschreeven worden, als hadden zij de *elytra*, het eerste lid der *antennæ* en de beenen, somtijds zwart en somtijds bruin, is dit echter niet gemengd, maar de zwarte *elytra* gaat altijd gepaard met zwarte beenen en *antennæ*, en de bruine *elytra* met bruine beenen, en ook het eerste lid van de *antennæ* is dan bruin.

De herberg is hier zeer goed, doch de gastvrijheid van mijnen landsman gedoogde niet, dat ik gebruik van dezelve maakte; nochtans was ik liever zonder de aangenaamheden van
zij-

zijne gastvrije tafel geweest, dan dat ik eenen Engelschman, en wel iemand van zijnen rang, hier voor zijn leeven gevestigd had gevonden. Het denkbeeld, van nooit weder in zijn vaderland te zullen terugkeeren, is waarlijk een droevig denkbeeld: *Laat mij wederkeeren, en bij mijne vaderen begraven worden,* is, denk ik, een natuurlijke begeerte, welke, bij het afneemen van het leeven, in afgetrokken uren, dikwijls moet opkomen, zoo niet eenige vooroordeelen tegen ons geboorteland plaats hebben.

Daar hij uitgeslooten was door de wetten van zijn vaderland, om hetzelfde in eenen krijgstand te kunnen dienen, om reden van zijne godsdienstige belijdenis, trad hij in het vroegst van zijn leeven in Keizerlijken dienst, en streed tegen de Pruisfen, in den laatsten oorlog tuschen deze twee mogendheden. Hij is nu met den rang van Major uit den krijgsdienst getreden, en heeft eene Hongaarsche dame getrouwd, bij welke hij een of twee kinderen heeft. Te Weenen zag ik een groot aantal Ieren in Keizerlijke soldij, die ook, om hunne godsdienstgevoelens, uit den Britschen krijgsdienst geslooten zijn.

Toen de leerstellingen van den Godsdienst dikwijls eene genoegzaame oorzaak waren, om de volken gewapend tegen elkanderen te doen opstaan, of tot inwendige beroerten, en oproeren, was het een vereischte, dat de regeeringen behoorden te weten op welke lieden zij vertrouwden, en met billijkheid konden vorderen, dat het geloof dier genen, die zichzelve tot hunne bijzondere verdedigers aanboden, hen niet tot hunne natuurlijke vijanden maakte. Maar eene verandering ten goede, in de gevoelens der menschen, maakt deze wetten nu minder noodzakelijk; en daar niets meer, dan onverdraagzaamheid in de regeeringwijze, de wederstreeving en het ongenoegen der onderliggende partij leevend houdt, zou waarschijnlijk, wanneer alle onderscheidingen van dezen aart ophielden, geene ongelegenheid ontstaan, en men zou eene grooter eensgezindheid, als een natuurlijk gevolg hiervan, mogen verwachten; maar heerschende grondbeginselen van regeering zijn niet ras te veranderen. Het geslacht van *Dormer* heeft, zoo verre ik mij kan te binnen brengen, nooit deel genomen in de godsdienstige verdeeldheden van hun land. Doch

uit

uit dankbaarheid behoorde ik niet tegen de *acte van afzweering* te spreken; aan deze ben ik het gebraden rundvleesch (*roast beef*) en de podding met rozijnen (*plum pudding*) verschuldigd, die ik te Gran gegeten heb, het is een kwaade wind, die niemand iets goeds toewaait.

Gran heeft tusfchen de vijf- en zesduizend inwooners. De aartsbisfchop is, als aartsbisfchop, onderkoning van het graaffchap, *primaat* en kanselier van Hongarijen, hij heeft zitting en ftem in den koninglijken raad en het *feptemviraal* gerechtshof, en is *legatus natus*. Hij heeft het uitfluitend recht om den Koning te kroonen, en kan op de aartsbisfchoppelijke landbezittingen edellieden maaken.

In geval de edellieden worden opgeroepen, om hun land te verdedigen, dan moet hij twee vaandels, en duizend man onder elk derzelve, te velde brengen. Hij is insgelijks een vorst van het Duitfche rijk. De aartsbisfchop, die zulke hooge ambten bekleed, is verpligt om te Buda zijn verblijf te houden, en het kapittel is te Tyrnau,

Sedert dat ik Oedinburg verliet, had ik altijd over een vlak land gereisd, waar ik niet verwachten kon iets belangrijks in de delfftof-

kennis te zullen aantreffen; daarom had ik in eene chais gereisd. Maar daar nu het land heuvelachtig werd, beloofde het mij gelegenheid tot mineraalkundige waarneemingen te zullen aanbieden; ik zond derhalven mijnen mantelzak met eenen voerman naar Offen, en, daar ik in den reiszak van mijnen knecht verschooning van linnen gedaan had, nam ik de reis naar Visfegrade te voet aan.

Gedurende de eerste vier of vijf mijlen wandelde ik langs den voet van heuvelen, van dezelfde soort van rots als die, welke ik zoo even beschreeven heb; en toen ik, om dat de weg van de heuvelen affiep, die niet langer doorzoeken kon, had ik uit de losse brokken, die ik langs den weg vond, en uit de rots, die nu en dan boven het aardrijk te voorschijn kwam, reden om te gelooven dat zij zoo bleeven.

Het schijnsel der maan, en de stilte en helderheid der lucht deden mij bijna spijt gevoelen, dat mijne avondwandeling niet langer duurde. Ik bereikte Visfegrade omtrend ten negen ure. Vermids deze weg geen postweg, of eene landstraat, die veel bereisd wordt, was, had ik geen recht om eene goede
her-

herberg te verwachten, doch ik kreeg een vertrek voor mij zelve, eene aangename zaak in een naauw bierhuis. Dit was een vertrek, dat tot eene brouwerij, eene prullenkamer en spijsvertrek, maar helaas een ontmeubeld spijsvertrek! diende. Doch al had ik geene eetwaaren, ik had muziek; het was pinkstermaandag, en een hoop zwervende heidens muzikanten hadden hun nachtverblijf hier gevestigd. Hun speeltuig is de viool. Ik wist dat ik, in spijt van dezelve, slaapen kon, ik tartte die, en wierp mij op mijn bed. Ter naauwernood was ik daar, toen ach! de zakpijp, de zakpijp zelf, tot mijne groote verassing en kwelling, zich liet hooren. Of de hemelsche speeler, die de knarsfende nooten voordbragt, afkomstig was van eenen der bekende hooglandsche pijpblazers, weet ik niet, dit weet ik, dat ik nooit een verschrikkelijker geraas gehoord heb. Ik meende dat ik de scheele hoofdpijn zou gekreegen hebben, doch de eentoonigheid van dit geluid verzagte eenigermaate deszelfs slaapverdrijvend vermogen, en ik geraakte in slaap; en des morgens, toen ik hem meende te vraagen uit

welke school hij was, bevond ik dat hij weg was.

Dit verschrikkelijk speeltuig is gemeen in veele deelen van Europa. In Sicilien, waar de schaapherders omtrend kerstijd hunne heuvels verlaaten, en in de groote steden komen, brengen zij hunne zakpijpen mede, en dan kan geene taal het verveelend gehuid, het welk zij maaken, uitdrukken. Wee den genen die aan hoofdpijn onderhevig zijn! Maar *de gustibus non est disputandum.*

Vlooiën zijn zoo goed als wekkers; zij doen ons ontwaaken, zoodra de behoeften der natuur voldaan zijn, en doen ons dan het bed der gevoelloosheid verlaaten. Door hunne onophoudelijke aanporringen was ik reeds met de zon op, en toen ik buiten mijn bierhuis stapte, werd ik verrukt door de schoonheid van het gezicht, dat mij omringde. Voor mij uit vloeide de snelle Donau, kronkelende tusfchen heuvels, die met houtgewas bedekt, en naar hunne ligging door licht en schaduw afgezet waren. Langs den kant van dezen snelvloeienden stroom staat een oude vervallen toren, wiens samenhangende muur mijne oplettendheid

naar

rade.

Gezicht van het Oude Kasteel te Visegrade.

naar het oud kasteel riep, met het welk die vereenigd is, dat op den top van eene verbaazend steile en ruigbewasfen rots staat, die naar den bodem met wijngaarden bedekt is.

Dit gezicht veraangenaamde mij zoo zeer, dat ik, na het ontbijt, mij over den Donau begaf, die hier zeer breed is, om het op voordeeliger afstand van de overzijde te beschouwen, en van hier schetste ik deze teekening. Van deze zijn gezien, weet ik mij nauwelijks een schooner landschap te verbeelden, dan het gene deze heuvels en rotsen, met bijvoeging van eenige heuvelen, met houtgewas bedekt, die nu achter hetzelfde oprijzen, uitmaaken.

Ik ging weder over den Donau, en langs eenen weg, die nu schaars gebruikt wordt, en met braamstruiken belemmerd is, doch voorheen dikwijls door koninglijke voeten betreden werd, klom ik naar het kasteel. Hier had ik een vermaaklijk gezicht. Ik kon den Donau en zijn kronkelend pad tusfchen de heuvelen tot op eenen verren afstand zien, en ik moet hier wel deze aanmerking maaken; dat, schoon deze rots ook *breccia* is, zij niet gevormd is uit de stukken van andere ver-

verhevener heuvelen die, daar zij nedervielen; haar het aanwezen gaven, maar dat zij van ouden tijd is.

Ik ging benedenwaard langs de zijde, die naar den kant der rivier is, doch niet zonder moeilijkheid. Het is klaarblijkelijk dat deze rots, schoon ik denk dat zij zoo hoog is als *Arthur's seat* te Edinburg, (c) van boven, tot beneden geheel uit *breccia* bestaat.

Dit kasteel, hetwelk nu in puinhoopen ligt, was in vroeger tijden het *Windsor* van verscheide Hongaarsche Koningen, en schoon het nu vervallen is, vertoont het nog de blijken, dat het voorheen eene vorstelijke verblijfplaats was. Eenige oude schrijvers verhaalen, dat het zoo prachtig opgesierd geweest is, dat het nauwlijks zijne wedergade in Europa had. Hier kwamen de beheerschers van Polen, Bohemen, Moraviën en Bosniën bijeen, in het begin der veertiende eeuw, en maakten eene verbindtenis met Karel I. die hen op de luisterrijkste wijze onthaalde. *Bonfinius* zegt, daar hij dit kasteel beschrijft.

„ *Hic*

(c) Omtrend agthonaërd voeten boven de koninglijke diersgaarde.

„ *Hi tanta rerum copia, et tantis apparatusibus*
 „ *tractati, ut nemo e Bohemis Polonisque fuerit,*
 „ *qui vini et obsonorium omnium abundantiam sa-*
 „ *tis admirari posset (d).* En Thuroczius voegt
 hier bij: „ *Omni enim die ad prandium regis*
 „ *Bohemorum ex magnificentia regis Hungariæ*
 „ *expendebantur duo mille et quingenti panes, et*
 „ *de cibis regalibus copiose; pabulum etiam*
 „ *equis per singulos dies viginti quinque garlet-*
 „ *tæ. Ad prandium vero regis Polonorum mil-*
 „ *le et quingenti panes, et de cibariis etiam abun-*
 „ *danter. De vino autem expensæ sunt centumet*
 „ *et octoginta tunellæ.*” (e) Lodewijk, zijn op-
 vol-

(d) Deze zijn op zulk eenen overvloed, en zoodanigen toefstel onthaald, dat geen Pool of Bohemer daar geweest is, die den overvloed van wijn en allerhande toespijzen genoeg bewonderen kon.

(e) Want ieder dag werden bij den maaltijd des Konings van Bohemen, in naarvolging der pracht des Konings van Hongarijen, vijfentwintighonderd brooden, en eenen overvloed van Koninglijke spijsen uitgedeeld, ook werden aan de paarden ieder dag vijfentwintig Garletten, (eene zeker soort van Boheemsche maat,) tot voeder gegeven. Dan bij den maaltijd des Konings van Polen werden vijftienhonderd brooden, en een overvloed van allerhande leeftocht uitgedeeld. Maar van den wijn
 hon-

volger, hield insgelijks zijn verblijf hier ter plaatze, en *Karel II.* storf hier aan de wonden, die hem door de hand eens moordenaars toegebracht waren. Ook heeft het het vorsten als gevangenen binnen zijne muuren gehad, en de kroon van Hongarijen, die bij de Hongaaren niet minder in achting is, dan de ark des Heeren bij de Jooden was, is hier ook bewaard geworden, door eene acte van *Ladislaus II.* De halve maan is op zijne muuren geplant geweest, en, om kort te gaan, het heeft eene afwisseling van geluk gehad; doch nu ondergaat het dat gene, hetwelk voor groote zielen het ergste van alles is — verwaarloozing; en is, helaas! slechts tot eene woonplaats van uilen en vledermuizen geworden.

Het dorp of de stad, welke aan de voet des heuvels ligt, wordt door Duitschers bewoond, en derzelve huizen zijn op dezelfde wijze, als die in Duitschland, gebouwd, en bij elk derzelve is een boomgaard.

Hier werd mijn knecht ziek, en had noodig
dat

honderdtachtig tunellen, (mede eene zekere soort van Boheemsche maat.)

dat hij uitrustte; en daar ik geenen zin had, om weder eenen nacht hier te vertoeven, noch om mijnen tijd te verliezen, liet ik hem met het eerste schip naar Offen vertrekken, en ik begaf mij te voet, omtrend ten een of twee uren, naar Bogdon, waar ik, zoo als men mij berichtte, eene redelijk goede herberg vinden zou. Ik kwam welras aan eene steengroeve, wier steenen men gebruikt om te bouwen; zijnde eene soort van *breccia*, bestaande uit witte brokken, die zeer ligt konden gewreeven worden, doch ruw op het gevoel waren, in welke eenige weinige schilfers van zwarte zeshoekige *mica*, met eene groenachtig graauwverwige klei vermengd, te zien waren. Uit de ruwheid en de *mica*, besluit ik tot de meening, dat deze witte brokken eene soort van puimsteen, die ten deele ontaart is, zijn. Ook vond ik teene soort van *tufa*, een samenstelsel van verschillend gekleurde kleine brokken, van eene aardachtige soort, digt in elkanderen zittende. Ik volgde den loop der rivier, welke nog al voordliep tusschen tamelijk verheven heuvelen. Die, welke ik kon onderzoeken, waren gelijk aan de gene, die ik reeds beschreeven heb, en overal zag ik brok-

brokken van dezelve langs den weg. Toen ik in mijne herberg gekomen was, vond ik niets dan grof brood en zeer wrangen wijn, en daarom besloot ik, wijl het nog niet laat was, om mijn geluk nog eens te beproeven. Doch het noodlot had beslooten, en dan zijn alle menschlijke poogingen vruchtloos, — het had beslooten, dat ik mijn avondeten verlooppen zou! En zoo gebeurde het ook; want in het gaan door eenige wijngaarden raakte ik van den rechten weg af, tusfchen de heuvelen en dikke bosfschaadjen, voornaamelijk uit beuken bestaande; en na dat ik twee uuren gedwaald had, berichtte mij een houthakker, dien ik gelukkiglijk ontmoette, dat ik teruggaan moest, wijl ik geheel en al van mijnen weg verdoold was. De heuvelen, die ik beklim, waren vrij hoog, en van dezelfde soort als die te Visfegrade, bestaande uit *saxum metalliferum* of leemachtigen porphyrfteen.

Daar ik meer hongurig dan vermoeid was, en Watzen aan de andere zijde van den Donau, slechts op eenen afstand van twee of drie mijlen, voor mij zag, vertrok ik weder, en daar men mij gezegd had, dat een kind dien weg vinden kon, nam ik geenens leidsman mede.

de. Weldra verdwaalde ik weder. Ik bereikte wel de rivier, doch kon geene pont vinden, noch, door alles, wat ik met mijne stem deed, iemand tot hulp bij mij doen komen. Daar het langzaamerhand donker werd, ging ik zoo ras ik kon terug. Verscheide kwaadbeduidende vogelen vooral uilen en geitenmelkers, zweefden om mij henen, en bij het inkomen van het dorp werd ik door alle de honden van de plaats aangevallen, en zag mij genoodzaakt, om tot mijne verdediging mijnen houer te trekken. Een voetganger in die strecken van Hongarijen, waar veele schaapen zijn, loopt veel gevaar van de herdershonden, die zeer groot en woedend zijn. Omtrend ten tien uuren kwam ik weder bij mijnen wrangen wijn en slecht brood.

Ik vertrooste mij, in dezen samenloop van ongelukkige ontmoetingen, daarmede, dat ik echter één goed geluk had aangetroffen. In een veld, *haud procul a pago Bogdon in vino aquoso acido et pane sicca brunnea abundante*, vond ik, voor de eerste en eenige reis in mijn leeven, en dat wel in groote menigte, de *lethrus cephalotes*. Zij maaken gaten in den grond, gelijk de *scarabæus sacer* enz. Ik

bemerkte dat zij meest allen eenige groente in den bek hadden, sommige hadden de *alchemilla vulgaris*. Toen ik die aan eenen wijngaardwerker liet zien, vervloekte hij hen, en zeide: dat zij veel kwaad in de wijngaarden deden. Of hij die voor de eene of andere gemeener soort van *scarabæus* hield, weet ik niet, maar te Weenen houdt men die voor een zeer zeldzaam infekt; het welk alleen in het zuidelijk gedeelte van dit koninkrijk te vinden is.

Mijne waardin had medelijden met mijne tegenspoeden, en, wijl zij mij niets te eeten geeven kon, gaf zij mij eene dubbele *portie* — van vederbedden, om mij te dekken. — Het was een zeer warme nacht. Het is een groot ongemak in Hongarijen en Duutschland, dat in plaats van bedlakens, dekens en matrasfen, een ligt soort van vederbed gebruikt wordt; dit is altijd te kort, en vermids men, zoo wel in den zomer als in den winter, hetzelfde gebruikt, heeft de reiziger, ingeval hij zich al te heet bevindt, geen ander middel, dan boven op hetzelfde te gaan liggen, en dus in het geheel geene dekking te hebben. Ook is het eene oorzaak van morfigheid, wijl het

bo-

bovenlaken aan het onderfte van het dekbed vastgenaaid is, of, en dit is nog algemeener, dat het dekbed in eene donkerverwige floop of zak gestookten wordt, en dan gebruikt men geen bovenlaken, maar deze uitvinding bespaart veele moeite voor de kamermeiden.

In den morgenftond begaf ik mij met groote drift naar St. Andreas, waar ik, vermids het eene aanzienlijke ftad is, reden had om, wel geene heete broodjens of koekjens, maar het gewoon ontbijt in dit land, goede koffij en wittebrood te verwachten. Maar helaas! ik vond flechts eene ellendige herberg, die niets opleverde dan dun bier, eieren en brood, dus, al ware ik den voorigen avond in dit zoo gewenscht St. Andreas aangekomen, ik geen beter onthaal zou gevonden hebben. In zoo verre het de herbergen aangaat, is dit gedeelte van Hongarijen veelal in dienzelfden ftaat, in welken het voor meer dan twee eeuwen was, toen *Busbeck* door Hongarijen reisde; men raadde hem te Gran, dat hij hartlijk eeten moest, wijl hij naderhand niets te eeten zou kunnen krijgen, voor dat hij te Buda aangekomen was. Daar, waar snelstroomende beeken de rots ontbloot hadden, vond

ik de gewoonlijke *breccia*. Hier scheidten de heuvelen van elkanderen, die, welke aan de linkerzijde van den Donau liggen, strekken oostwaard, en die aan de rechtehand, loopen verder van die rivier af. De zijden der heuvelen waren met wijnstokken beplant, en de velden bezaaid met Turksch koor. Te St. Andreas nam ik eene chais, en reisde voort naar Buda, waar ik des namiddags omstreeks twee of drie uren aankwam.

 VIERDE HOOFDDEEL.

BUDA — KONINGLIJK PALEIS — BARAK-
 KEN — GASTHUIZEN — HOOGESCHOOL —
 BOEKERIJ — SCHOUWTOONEELEN —
 DIERENGEVECHTEN — KOFFIJHUIZEN —
 HEETE BADEN — OUDHEDEN — JAAR-
 MARKT — KETCHKEMETSCHHEIDE —
 VLAKTE VAN RAEKOSCH — GEWAANDE
 BASTILLE, ENZ.

HET inkomen in Buda is het allerongunstig-
 ste, dat men zich verbeelden kan. Aan deze
 stad zijn geene vestingwerken, zelfs geene
 poorten; en men treedt in de hoofdstad van
 Hongarijen, even zoo als men in een van des-
 zelfs dorpen komt; en wijl de Jooden het
 eerste gedeelte der stad bewoonen, zal het
 niet noodig zijn te zeggen, dat het eerste, wat
 iemand treft, armoede en onreinheid is.

Indien de hoofdstad iemand in deze strekking
 niet treft door haare schoonheid, doet zij het
 door haare uitgestrektheid. Naar den tijd, dien ik

besteedde om naar mijne herberg te gaan; denk ik dat de stad drie of vier mijlen lang moet zijn, doch wijl zij den Donau aan de linke-, en de vesting aan de rechtezijde heeft, is zij zeer smal.

Wanneer wij van onze hoofdstad spreken, neemen wij gewoonlijk de drie steden, uit welke zij bestaat, voor ééne stad; dus mogen wij hier de steden Pest en Buda als ééne stad aanmerken, want zij zijn alleenlijk door den Donau gescheiden, over welken eene schipbrug ligt, en dan is deze stad zeer aanzienlijk, in derzelve uitgebreidheid en bevolking, wijl Pest zestienduizend, en Buda of Offen tweentwintig duizend inwooners bevat. De schoonste openbaare en bijzondere gebouwen zijn in Pest, en binnen de vesting. Het koninglijk paleis is een uitgestrekt en heerlijk stuk van bouwkunde. Het gasthuis voor oude en verminkte soldaaten, het welk, zoo ik meen, nu tot casernen gebruikt wordt, is fraai en ruim, en de inwendige schikking en bestiering van hetzelfde is goed; het is ingericht voor vierduizend man, doch bij voorkomende gevallen kan het een dubbel getal bevatten. De gouverneur was zoo verpligtend, dat hij zelf mij door dat gebouw geleide. Met veel genoegen

gen zag ik, met welk eene goedaartigheid hij zijn volk behandelde, en dat zij wederkeerig hem als hunnen vriend aanzagen. Hij neemt geene heidens (*zigeuners*) in zijn *regiment* aan; het welk eene zeer wijze schikking is. Ongetwijfeld werd hij niet alleen bewoogen, om deze landloopers uitsluitend, door het kwaade voorbeeld, het welk zij zouden kunnen geeven; maar hij zoekt, in zijn *regiment*, een beginsel van eere in stand te houden, doordien hij zijn volk beschouwt als verheven te zijn boven de gemeenschap met dieven en rondzwervers, het welk het gemeen karakter der *zigeuners* is; dus worden zij, naar zijne gedachten, minder geneigd, om even als dit volk zich te gedraagen, en, door het voeden van een hoog denkbeeld van zich zelyen, hebben zij de inteugeling door straffen te minder noodig. Niets is zoo onrechtmatig, en zoo zeer beleedigend voor de goede orde in de landmagt, dan dat men het schuim des menschedoms met geweld tot den krijgsdienst pooge te dwingen. Insgelyks moet men daar, waar zulk eene geringe soldij ontvangen wordt, den soldaat leeren, dat hij zijnen stand als eenen stand van eere beschouwe, om dus het volk te gereeder tot het dienstneemen overtehaalen,

en hun de ongemakken van het krijgsleeven te geduldiger te doen draagen. Deze soldaaten scheenen vergenoegder te leven, dan men verwachtten zou, dat zij op vijf *kreutzers*, zijnde ten naasten bij twee stuivers, zoo als hunne foldij is, zouden kunnen doen; doch zij krijgen nog om de twee dagen een goed roggenbrood, het welk drie ponden weegt. Zij eeten gemeenlijk met elkanderen, en elk geeft dagelijks een gros, dat omtrend tien duiten bedraagt; dit is alleen voor hun middagmaal, het welk omstreeks tien of elf uren gehouden wordt. Zij hadden twee of drie goede schotels. Het ziekenhuis, dat tot deze inrichting behoort, is zeer goed, en wordt naar behooren bestuurd.

De stad is slecht voorzien van gasthuizen; dat gene, het welk aan de hoogeschool behoort, is goed, doch kan zeer weinig zieken, niet meer dan twaalf of vijftien, bevatten; en een ander gasthuis, het welk aan de stad behoort, en het *burgerhospitaal* genoemd wordt, is, zoo als ik hoop en wezenlijk geloof, het aller-slechtste in Europa. Als ik het niet zelf gezien had, dan zou ik niet hebben kunnen gelooven, dat zoo iets in deze stad te vinden ware. Alles wat hier is, het gebouw, het huisraad, de

op.

oppassers, en al het overige, is ellendig, stinkend en morfig. In een klein haveloos vertrek, in het welk agt bedden waren, was niet meer dan een klein vengster, en dit was dichtgeslooten, schoon het zeer heet was. Ik zag eenige vliegen op het aangezicht van eenen armen bloed, die reeds gestorven scheen, ik naderde hem, toen een der zieken, die meende dat ik twijfelde, of hij dood of slaapend was, zeide: „O mijnheer, hij is wel dood.”

Joseph II. is zekerlijk nooit in dit ziekenhuis geweest, of hij zou het, als eene belediging voor de menschheid, afgeschaft hebben. Ik meen dat in deze stad, gelijk in de meeste Roomsche landen, eenige kloosters zijn, die de lastige doch menschlievende bezigheid van het oppassen en bezorgen der zieken op zich neemen.

De hoogeschool heeft een rijk fonds van twintigduizend ponden sterlings jaarlijksche inkomsten, (c) van welke vierduizend ponden besteed worden tot het betalen van de jaarwedden der hoogleeraaren. Behalven de gewoone stoelen van hoogleeraaren, die in alle hoogeschoolen zijn, zijn hier ook die in de

(c) Zie het Lexicon van Korabinsky.

Natuurlijke Historie, de kruidkunde, en de huishoudelijke wetenschappen. De verzameling van *instrumenten* voor de natuurkunde, en de *modellen* van werktuigen zijn goed, en de bewaarplaats voor de Natuurlijke Historie, die, behalven de verzameling der hoogeschool, nog die van den overleeden hoogleeraar *Pillier* bevat, mag onder de schoone verzamelingen van Europa gerangschikt worden.

De boekerij bestaat eene zeer fraaie ruime zaal; zij bevat te weinig nieuwe boeken over wetenschappen, doch schijnt nuttig te zijn, doordien men zeer ligt toegang tot dezelve krijgen kan, het welk bij de meeste openbaare boekerijen niet gewoonlijk is; nochtans vond ik niet dat zij sterk bezocht werd.

De kruidtuin is goed, doch heeft zeer weinige stookkasen.

Het *observatorium* is op eenen der torens van het koninglijk paleis.

Hier zijn twee schouwtooneelen. Dat gene, het welk in Buda is en eigenlijk eene kerk was, die door den Keizer *Joseph* tot dat einde werd aangelegd, is zeer goed; dat in Pest is klein, en met zeer slechte schermes en versieringen. De stukken worden gemeenlijk in het Hoogduitsch gespeeld, doch in de laatste

ste verloopen jaaren, heeft men eenige in de Hongaarsche taal ten tooneele gevoerd.

Op zondagen en groote feesttijden vermaakt men hier het publiek, even als te Weenen, met het diereengevecht (*die Hetze*). De eigenaars hebben twee zeer fraaie wilde stieren. Op dien dag, toen ik een aanschouwer van dat versijnd en medelijdend tijdverdrijf was, werd een van deze in het vechterperk uitgedreven, en ten gelijken tijde een Hongaarsche os; deze viel op den eerstgenoemden aan, doch hij werd oogenbliklijk nedergeworpen, maar onze Engelsche stieren zouden hem den grond beter betwist hebben; een Hongaarsche os en een wilde stier maaken eene zeer ongelijke partij uit. Toen verscheen een *Raube-Bär*, deze is een beer, dien men eenige dagen zonder voedsel gehouden heeft, en die door honger wild gemaakt is; na dat men eenen anderen beer had uitgelaaten, volgde een gevecht, de laatste was zoo veel minder in grootte, dat de strijd niet lang duurde; de *Raube-Bär* hield den anderen, die in geen en deele woedend scheen, met zijne klauwen onder, en verworgde hem, doordien hij hem bij de keel greep, en sleepte hem daarna in zijnen kuil. De verregaande ongelijkheid in grootte en kracht

maak-

maakte dit gezicht allernaangenaamst. De witte Groenlandsche beer verschafte meer vermaak. In het midden der vechtplaats was een kleine poel van water, en een eendvogel in denzelfven. Zoo ras de beer op den rand van den poel kwam, ging de eendvogel plat en zonder beweging op de oppervlakte des waters liggen; de beer sprong daarin, de eendvogel dook naar beneden, en de beer dook hem na, doch de eendvogel ontkwam het, wyl hij den beer in het duiken overtrof. Het volgende stuk was eene stoute onderneeming van eenen der gevechthouders, om met eenen os te worstelen. Zoo ras de man in het perk verscheen, liep de os op hem aan. De man, die niet meer dan middenmatig van grootte was, vatte zijnen tegenstander bij de hoornen, die hem wel van den eenen kant des perks naar den anderen stiet, doch hem niet kon treffen.

Na dat deze kampstrijd eenigen tijd geduurd had, en de os den man naar den kant der vechtplaats had gedreeven, waar hij mogelijk hem zou beschadigd hebben, kwamen eenige helpers uit, die den man van den muur afhielpen, en hem zijnen dolk gaven, welchen hij aanstonds tusfchen de wervelbeenderen der hers-

hersenen van zijnen tegenstreever stak, die oogenbliklijk levenloos nederviel, doch kleine stuipachtige bewegingen duurden nog omtrend twee *minuten*. Op deze wijze worden de rundbeesten door de slagters te Gibraltar gedood, die dit, zoo als men mij gezegd heeft, van hunne Afrikaansche nabuuren geleerd hebben. Mogten de regeeringen in de steden dit niet wel den slagteren aanraden, en hen zelfs, zoo dit beter mogt bevonden worden, dan de gewoone wijze van nederslaan, noodzaaken om deze wijze van slagten aanteneemen? Alle middelen, om de smerten der beesten te verminderen, moesten aanbevoolen worden, niet alleen uit medelijden omtrend dezelve, maar ook ten beste onzer maatschappij. Menschen, die gewoon zijn om wreed te zijn tegen dieren, zullen maar weinig aandrijving noodig hebben, om ook zoo te zijn tegen hun eigen geslacht. Vervolgens kwam een leeuw op de vechtplaats, en wel met alle zijne natuurlijke majesteit; daar hij van zijne sterkte bewust was, zag hij onverschrokken in het rond, om te zien of hij eenigen tegenstander vond, doch hij was alleenlijk uitgebragt, om hem te laten zien. Uit het gat in het bovengedeelte der poort van het vechterk werd een
neus-

neusdoek gestookten, en aanstonds weder ingetrokken; hij vloog oogenbliklijk op denzelfven aan. Eenige andere dieren werden uitgedreeven, en deze waren blijde dat zij weder in hunne kuilen geraakten. Een van de gevechthouders toonde zijne bedreevenheid in het doorsteeken van een wild zwijn, het welk op hem aanliep, zoodra hij in de vechtplaats verscheen. Ik vond weinig andere openlijke vermaaklijkheden. Daar het zomer was, waren de meeste lieden der groote waereld uit de stad; want de Hongaaren zijn even als de Engelschen, zij wonen grootendeels op hunne landgoederen. In den winter zou ik ongetwijfeld de gewoonlijke vermaaken, als *concerten*, danspartijen, kaartpartijen, gezelschappen, enz. gevonden hebben. De stadbewooners hebben somtijds eene danspartij op zondag avond, en in de nabuurschap zijn verscheide herbergen, die zeer vermaaklijk in eenzaam plaatsen liggen, waarhenen de aanzienlijken en geringen dikwijls zich begeeven tot eene uitspanning. Koffijhuizen zijn in het noordlijk gedeelte van het vaste land weinig bekend, maar in het zuidlijk gedeelte zijn zij plaatsen van algemeenen toeloop, ten minsten plaatsen om tijd te dooden, zoo niet plaatsen van ver-

lustiging. Deze stad heeft verscheide zulke huizen, die zeer goed zijn, doch dat gene, hetwelk tegen over de brug staat, is, naar mijne meening, zonder wederga in Europa. Behalven een zeer groot en fraai vertrek, dat zeer prachtig opgesierd, en met twee of drie *billardtafels* voorzien is, is daar nog eene afzonderlijke *billardkamer* voor zulken, die geen tabak rooken, en twee of drie andere vertrekken tot het geeven van maaltijden, en men kan hier zeer goede middagmaalen hebben. En, naar de gewoonte, die op het vaste land plaats heeft, mogen hier alle standen, en lieden van beiderlei kunne bijeenkomen, en kappers in hunne gepoederde rokken, en oude marktwijven, komen hier, en gebruiken hunne koffij, of drinken hunne *rosolio*, zoo wel als graaven en vrijheeren.

De heete baden zijn de merkwaardigste zaken te Buda; het water welt op verscheide plaatsen in overvloed uit den grond, in die smalle strook land, welke gelegen is tusschen den Donau en den heuvel, op welken de vesting ligt. De Turken, die zoo menigmaalen de stad in bezit gehad hebben, konden niet anders, of zij moesten van dit water gebruik maaken tot hun geliefkoosd tijdverdrijf; eenige der baden,

den, en wel de grootste, zijn Turksche overblijffels. Hier zijn ruime gemeene baden voor het minder soort van volk, en gemaklijke bijzondere baden, voor dezulken, die het betaalen kunnen. In een gemeen bad zag ik jonge lieden en meisjes, oude lieden en kinderen, sommigen in den staat der natuur, anderen met eene vijgenbladbedekking, even als de vischen in den schietijd, rondfladderen. Doch het voegt eenen waarneemer, dat hij billijk zij. Ik zag geene der *dames* zonder eenen rok, schoon de meeste zonder hemd waren. Eeninge van de *heeren* droegen lange broeken, anderen waren zonder dezelve, ongetwijfeld naar maate van derzelver trap van zedigheid, en dat zij zich zelven al of niet door de natuur begunstigd rekenden. Doch in deze verftikkende natte stoooven rijzen niet ligt weelderige denkbeelden op, en tot een ander middel voor de bedaardheid, ziet men meest altijd den heelmeester ijverig bezig, met het zetten van koppen, en het doen van insnijdingen.

De eerste keer, dat ik in een der afzonderlijke baden ging, bevond ik het water zoo heet, dat ik blijde was weder daar uittekomen, doch dit was mijne eigen schuld, want het kan op allerlei graaden heet gemaakt worden

den. Ik onderzocht een der heetsten, en in het gemeen bad bevond ik, dat de *thermometer* van *Reaumur* daar op dertig graaden stond; in een afzonderlijk bad stond die op tweeëndertig, maar in de pijp, zoo als het water uit de bron kwam, rees zij tot op zesënveertig graaden.

Digt bij dit bad is de vijver van *heet water* vol visch. Warm water, heet water, rookend heet water, brandend, ziedend heet water, verschillen slechts in graaden, welk verschil iets is, dat men in eene *leevendige* beschrijving ligtlijk over het hoofd ziet, Doch wat zou men verbaazender kunnen uitdenken, dan visch in kookend water te zien rondzwemmen? In den zomer zou de warmte van dit water ongemerkt kunnen doorgaan, en in den winter zou men het brandend heet kunnen noemen. Ik bevond, dat de *thermometer*, diep in het zelve gehouden wordende, tot op twintig en eenen halven graad klom, daar de warmte van den dampkring slechts vijftien graaden was. Maar het verschil moet zeer groot zijn in eenen strengen winter, wanneer de snelle *Donau* geheel toegevrozen is, en dit gebeurt somtijds, schoon de breedte, op welke Buda ligt, maar zevenënveertig graaden is. Het le-

ger, dat *Mattheus I.* tot de kroon riep, daar de landstenden besluiteloos waren, wien zij tot hunnen oppervorst zouden verkiezen, wyl de koninglijke waardigheid van Hongarijen toen verkiesbaar was, lag op den toegevroozen Donau, nedergeslagen. Deze vijver is zeer diep, en heeft gemeenschap met het bad; men verhaalt in het gemeen, dat de visfchen niet eetbaar zijn, doch ik geloof dat dit eene misvatting is. Ik kon de visfchen zien, doch niet vangen; ik geloof dat deze behooren tot het geslacht *cyprinus*.

Wyl *Alt Offen* eene Romeinsche legerplaats was, onder den naam van *Sicambria*, is het zeer natuurlijk te vooronderstellen, dat men hier veele Romeinsche oudheden gevonden heeft. Te Weenen was mij bericht, dat hier een afzonderlijk gebouw was, tot het bewaaren van Pannonische oudheden. Dit is eene misvatting, zij zijn schandelijk door de stad verspreid. Het bovenste gedeelte van het huis des *Hofrichters* bevat de beste verzameling; in den muur van het zelve zijn eene groote menigte opschriften gemetsfeld. Digt bij dezelve plaats werd voor weinige jaaren een *sudarium*, dat zeer wel bewaard gebleeven was,

ont.

ontdekt; het is omtrend twaalf *yards* lang; en tien *yards* breed; de bodem wordt onderschraagd door tweehonderd zevenenveertig kleine pijlaaren. *Schänwiesner* heeft het beschreeven, en in eene plaat afgebeeld. Even buiten Alt-Offen (oud Buda) is eene reeks van vervalen gebouwen, omtrend eene Engelsche mijl lang; deze zijn door *Marsilli* afgeteekend. Als men deze beschouwt van die zijde, die het verst van den Donau is, dan zou men die eerder voor werken der natuur, dan der kunst houden, want niets is te zien dan een druipsteenachtige klomp, of eene kalkachtige omkorsting; (d) doch wanneer men aan de andere zijde gaat, welke afgebrooken is, dan is het zeer klaar te zien, dat deze kalkachtige stof alleen eene korst is; die een werk der kunst bedekt: deze korst is op sommige plaatzen een voet dik. Deze overblijffelen waren vaste kolommen, gevormd uit opgevulde boogen, eene wijze van bouwen, die zeer gemeen was bij de Romeinen. De minstbeschadigde, welke ik zag, was omtrend drie *yards* hoog;

(d) *Tophus communis.*

en ten naasten bij even zoo dik. Uit derzelver lijnrechte strekking, en vooral uit de kalkachtige bedekking, kan ik niet opmaaken dat zij iets anders zijn, dan de overblijffelen van eene waterleiding, waar het water, met kalkachtige stof bezet, deze omkorfing in het vloeien langs deze kolommen gevormd heeft.

Digt bij deze vervallen overblijffelen zijn andere puinhoopen, of deze zullen eerlang daar zijn, de puinhoopen van eene zijdemolen. Dit kunstwerktuig, dat zeer groot is, werd voor weinige jaaren opgericht, en bleef een jaar of twee aan den gang; doch sedert de laatste agt of tien jaaren heeft men in hetzelfde niet gearbeid, en het zal weldra verrot zijn. De werkeloosheid van dit kunsttuig, zoo wel als de werkeloosheid der Hongaarsche handwerken, wordt aan het hof van Weenen toegeschreeven, het welk, zoo als de Hongaaren meenen, hen gaarne in den stand van eene volkplanting zou willen houden.

De jaarmarkt te Pest viel in, terwijl ik hier was. Deze is de grootste in geheel het koningrijk, en duurt agt of tien dagen; veele winkelhouders kwamen van Weenen, en bragten

ten hunne koopmanschappen mede. Doch de hoofdartikelen waren de natuurlijke voortbrengfelen van Hongarijen, en de voornaamste onder deze bestond in paarden. Deze worden in kudden, even als het hoornvee, van de groote *Pulztas* of gemeene weiden ter markt gedreeven. Zij zijn volkomen wild, en hebben nooit een halster om den kop gehad. Als zij op de markt komen, drijft men hen in affchutfels. Op deze wijze worden zij gezien en verkocht. Als een koper een derzelve gekocht heeft, is het niet gemakkelijk, om het dier magtig te worden en wegtevoeren, want zij gedoogen het digt bijkomen hunner oppassers niet, welke om die reden verpligt zijn, hen op de volgende wijze te overmeesteren: een strop aan een lang touw wordt in eene spleet aan eenen langen staak vastgemaakt; men tracht dezen strop, door middel van den staak, over den kop van het paard te werpen, maar dit is menigmaal ondoenlijk. Als dit laatste gebeurt, dan smijt men den strop op den grond, en poogt op dezelfde wijze het paard bij een been te vatten. Door het groot aantal paarden, die hier bijéén zijn, wordt met dezen eersten stap dikwerf eene goede

wijl tijd verspild. Zodra men een overmeesterd heeft, heeft de grootste verwarring plaats, en de toezinders, die aan dit bedrijf niet gewoon zijn, kunnen met buiten vrees voor de oppassers blijven, wegens het groot gevaar, in het welk zij zich bevinden, daar zij het paard nu een weinig op zijde trachten te haalen, om het een halster om den kop te doen, die sterk genoeg is om het paard tegen te houden; dan springen drie of vier stevige knaapen op hetzelfde aan, en grijpen het bij de ooren, den hals en den kop; dikwijls kunnen zij het op deze wijze een halster aandoen, doch de sterker en vlugger paarden moeten eerst op den grond geworpen worden. Het wegleiden geeft dikwijls niet minder werk. Om dit te ligter te doen, heeft de kooper een sterk mak paard bij de hand, en deze twee worden, met een zeer kort touw, kop aan kop vastgemaakt, dan zelfs is het gekochte paard dikwijls zeer onhandelbaar. Dit geheel bedrijf is gevaarlijk, zoo wel voor de oppassers als voor de paarden. De kleiner soort van paarden, zoo als de boeren gebruiken, werden voor omtrend vier of vijf ponden sterlings verkocht, en dezulken, die voor het leger wa-

ren,

ren, kosten van zeven tot twaalf ponden.

Eene andere voornaame koopwaar zijn de osfen. Een paar vette osfen werd verkocht voor negen tot twaalf ponden, de magere voor agt of negen ponden. De wol, van het Hongaarsche ras van schaapen, kostte van zes- endertig tot vierënveertig schellingen de hon- derd ponden Weener gewigt, het welk, zoo ik meen, omtrend een Engelsch *centenaar* van honderd twaalf ponden uitmaakt. De wol de- zer schaapen wordt dikwijls verkocht bij het paar vluizen, voor omtrend twee schellingen het paar. De wol van het gewoone Duitsche ras beliep omtrend eens zoo veel. Die van het vermengde soort, uit Duitsch en Spaansch ras, haalde vijf of zes ponden sterlings de hon- derd ponden.

Ook is de tabak een hoofdartikel; die van Funfkirchen werd voor tien schellingen de honderd pond Weener gewigt verkocht; die van Szegedin voor veertien schellingen, en de beste, welke van Debrœ komt, voor zestien schellingen.

Behalven deze voornaame waaren, had men hier veele karrenvrachten van huiden en knop-

pern. Deze laatste zijn eene soort van galnooten, die op den kelk der akers van den gemeenen eikenboom groeien, en, in plaats van galnooten en eikenbast, tot de bereiding van leder gebruikt worden. De menigte van gemeen aardewerk was verbaazend. Zeer veele Jooden, Grieken en Armeniers, die het grootste deel des koophandels van dit koningrijk in handen hebben, woonden deze jaarmarkt bij.

De werfspartijen, aan welke hier geen gebrek was, en die in grooter aantal waren, dan men die op onze kermisfen vindt, gaven mij gelegenheid om eenige Hongaarsche dansen te zien. Zij zijn bij uitstek net, doch, wijl zij eene soort van hornpijp zijn, tevens zeer vermoeiend. De mannen waren als huzaaren gekleed, en zagen zeer wel uit. De raadgens der spooren waren zeer groot, sommigen hadden de grootte van een Engelsch halftuiverstuk, doch zonder punten, en eenigen hadden dubbele raadgens; deze dienden om geluid te geeven, wijl onder den dans een groot geraas wordt gemaakt door het slaan der spooren tegen elkanderen, en door het klappen met de handen op hunne laarzen en broeken. Zij dansten op het geluid
der

der viool — Zoo weet men de menschen in Hongarijen te vangen

Wijl de Turken van het jaar 1541 tot 1686 in het bezit van Buda geweest zijn, had ik verwacht hier eenige overblijffelen van Turksche kunstwerken te zullen vinden; het zij in gebouwen, *manufactuuren* of handwerken, doch daar zijn geene Turksche overblijffelen, die noemenswaardig zijn, behalven de baden, ook kon ik niets van eenige kunstwerken gewaar worden.

De gewoone kunsten, zoo wel hier als in het overige van Hongarijen, zijn meestal in de handen der Duitschers. Op *Corpus Christi* dag was een groote omgang, voornaamelijk bestaande uit de onderscheiden handwerken. De Duitschers droegen de gewoone kleeding, en de Hongaaren hunne *nationaale* kleedij. Deze laatsten maakten op verre na de beste vertooning, deels door hun sierlijker gewaad, en deels, wijl zij fraaiër lieden waren; doch de eersten gingen in getal de laatsten verre te boven.

De wapenen en de landbouw zijn de voornaamste bezigheden der Hongaaren, van edellieden en boeren; en weinigen zijn ambachts-

heden, of begeeven zich in handeldrijvende bezigheden; doch de uitrusting van eenen husfaar, en elk inboorling van Hongarijen is een husfaar in zijne kleeding, is het werk van Hongaarsche arbeidslieden. Een gewoone kleermaaker zou even zoo ras onderneemen om eene hertslederen broek te maaken, dan eene Hongaarsche broek; deze zijn van een geheel ander maakfel dan die, welke men in andere landen draagt. De klep van vooren wordt niet door knopen opwaard gehouden, maar heeft eene schuif of zoom, door welke eene lederen riem gaat, die insgelijks in eene schuif in den broekband sluit, rondloopt, en met eene gesp vastgemaakt wordt. De laarzen zijn ook zeer onderscheiden in derzelver maakfel; de naaden zijn aan de zijden, en niet van achteren, en het bovendeel van den voet is met het voorstuk van het been uit één stuk gemaakt; en de hielen derzelve bestaan dikwijls alleen uit eenen halven cirkel van ijzer. De sporen worden niet met riemen vastgemaakt, maar aan de hielen vastgeklonken. Ook zijn hunne zadels van een maakfel, dat niet minder verschilt; deze hebben, behalven dat zij geheel anders samengesteld zijn, een lang uit-

uitstek van achteren, even als de zadels der Arabieren, zoo als *Hasfelquist* die beschrijft. De fabel, en de tasch, die naast dezen nederhangt, worden ook door Hongaarsche werklieden gemaakt, en ook, geloof ik, de muts; doch deze laatste wordt zoo algemeen niet gedraagen, en de hoed met eene pluim en *kokarde* vervangt haare plaats, uitgezonderd op groote feestdagen. De Hongaarsche kleeding is zeer kostbaar, de broeken zijn altijd met *galon* versierd, zoo is ook dikwijls het kamisool of *dolman*, en de buis met bontwerk en *galon* te gelijk. De pluimen van reigersvederen op hunne mutsen kosten dikwijls verscheide *guineas*, en de gordel of *echarpe* van zijde en goud- of zilverdraadwerk is niet minder kostbaar. In zulk eene kleeding gaan de Hongaaren, en verrichten de gewoone bezigheden, het welk een vrolijk gezicht, en een krijsachtig aanzien aan hunne steden geeft, en wanneer zij in groot aantal bijeenkomen, maaken zij eene zeer fraaie vertooning. Het is aan zulken, die geene edellieden zijn, niet vergund den fabel te draagen.

De voornaame koopmansbedrijven zijn meest-
al

al in de handen der Grieken en Armeniers.

Deze stad verkreeg eenen grooten toevloed van rijke inwoners in het jaar 1784, toen de regeering en de openbaare ambtscomptoiren van Presburg herwaard werden overgebracht. Bij deze gelegenheid gaven de inwoners een zeer treffend blijk van een laag en verachtelijk eigenbelang, en de keizer *Joseph* gaf eene proef van grootheid en vaderlandsliefde. De inwoners merkten, dat zij, door deze nieuwe volkplanting van welgegoede lieden, die openbaare bedieningen hadden, hunne huizen met meer voordeel zouden verhuuren, en hunnen wijn en andere voordbrengfelen tot hooger prijzen verkoopen; zij verzochten derhalven van *Joseph* de vergunning, om uit dankbaarheid een standbeeld voor hem te mogen oprichten. Maar, men geeve acht op 's mans antwoord: „ Wanneer de vooroor-
 „ deelen,” dus sprak hij, „ zullen uitgeroeid
 „ zijn; wanneer de waare vaderlandsliefde, en
 „ juiste denkbeelden van de algemeene wel-
 „ vaart des koningrijks, zullen gevestigd zijn;
 „ wanneer elk, in eene gelijke evenredigheid,
 „ met gewilligheid zijn aandeel tot de behoef-
 „ ten van den staat, tot deszelfs veiligheid en
 „ voor-

„ voorspoed zal opbrengen; wanneer waare
 „ verlichtende kennis, verbeterde letteroefe-
 „ ningen, eenvoudigheid in de leerwijze der
 „ geestlijken, en de vereeniging van zuivere
 „ denkbeelden van Godsdienst met de wetten der
 „ maatschappij; eene onwrikbaare rechtsoe-
 „ fening; rijkdommen door vermeerderde be-
 „ volking en verbeterden landbouw; kennis
 „ van het waar belang der landheers om-
 „ trend zijne boeren, en van deze omtrend
 „ hunnen landheer; wanneer naarstigheit, *ma-
 „ nufactuuren* en de aftrek van dezelve, en
 „ eene algemeene eensgezindheid tusfchen de
 „ bijzondere gewesten der heerschappij zullen
 „ ingevoerd zijn, zoo als ik wensch en hoop,
 „ dan maak ik mij een standbeeld waardig:
 „ maar dan niet, wanneer eene stad, doordien
 „ ik de openbaare ambtshuizen daarhenen heb
 „ overgebracht, opdat die te gemaklijker zou-
 „ den kunnen nagegaan worden, eenen groo-
 „ ter aftrek van haaren wijn, en eene hoo-
 „ ger huur van haare huizen verkrijgt.”

Ik deed twee of drie uitftappen tusfchen de
 heuvelen, die achter Buda liggen. De rotfen,
 die over de stad uitfteeken, behooren meest-
 al tot de aangegroeide. Langs de waterstraat
 bemerkte ik verhardden mergel, met brokken van

pec-

peñens; en de *Blocksberg*, is, ten minsten aan de zijde, die naar den Donau ligt, van *breccia*, bestaande uit kleine brokken van *petrosilex*, samengevoegd door verhard en mergel. Doch ik bevond dat de heuvelen, die ik verder achterwaard doorzocht, uit witachtigen schilferigen kalksteen bestonden; op eene grooter diepte zou die mogelijk geschikt zijn, om voor marmarsteen gebruikt te worden. Ik zag geene teekenen van laagwijze vorming, noch eenige versteeningen. Ook bespeurde ik zandsteen op eenige plaatsen.

Aan de rechtezijde, en eenige honderd *yards* van den weg, die naar *die schöne Schärferin* loopt, vond ik in eene holte een zeer fijn wit zand, het welk ik, voor dat ik het met zuuren beproefd had, voor een fijn wit kezelachtig zand hield, doch het lost zich volkomen in zuuren, met overkooking, op, schoon dit langzaam toegaat. Het is zekerlijk kalkachtig, en ik denk dat het gevormd wordt door de ontbinding van den schilferachtigen kalksteen. Op sommige plaatsen waren kleine brokken, die niet tot zand vielen, voor dat zij tuschen de vingeren gewreeven werden.

Ik bemerkte weinige zeldzaame planten, maar op eene en dezelfde schaduwachtige plaats

plaats vond ik de *cypridium calceolus*, de *digitalis ambigua*, en de *melittis melisophyllum*, die in groote menigte onder elkanderen groeiden. Ik was redelijk gelukkig in infekten, maar ik breng mij niet voor den geest, welke soorten ik hier bij mijne verzameling voegde, behalven de *curculio cynaræ*, die in grooten overvloed was, en de *curculio bardanæ*, *lamia tristic*, en de *papilio mesnymone*. Doch ik miste de heuvelen van kalksteen, die zulk eene groote menigte van *chamites*, *turbinites*, en *peclens* bevatten, van welke de heer *Born* spreekt; echter zag ik in de straaten dezer stad eene menigte van eenen steen, die veel tot bouwen gebruikt wordt, met overvloed van holligheden en afdruksels dezer schelpen, doch geene versteeningen: en in den avond voor dat ik mij uit deze stad begaf, vond ik onder den beitel van den metselaar eenen echten vuurbergachtigen *tufa*, die ook gebruikt werd om te bouwen; de brokken van puimsteen waren zeer zichtbaar, deze steen bevatte eenige weinige glinsterende schilfers van *mica*. De werklieden zeiden, dat zij dezen uit eene steengroeve, die zes of agt mijlen ten noordoosten van Pest ligt, aangebragt hadden.

Van

Van de heuvelen, die achter Buda liggen, had ik een schoon gezicht over de heide van Ketchkemet, welke aan de overzijde van den Donau gelegen is, en een gedeelte van die wijduitgestrekte vlakte uitmaakt, welke ten zuiden van de heuvelen door Watzen, de Matra, Tokay, en van die, welke van daar in het graaffchap van Marmorus naar Belgrado loopen; en ten oosten van Buda, en het meir Balaton, zich uitstrekt tot aan de heuvelen, welke Hongarijen van Zevenbergen afscheiden. Wanneer ik oost- of zuidwaard zag, kon ik niet eenen eenigen heuvel zien.

De heer Born, daar hij van deze vlakte spreekt, zegt: „ De aarde is overdekt met de *glarea Linnæi*, die met kleine gebrooken schelpen gemengd is. Dikwijls kan iemand hier eenen halven dag reizen, zonder dat hij eenen boom of een huis aantreft, behalven de posthuizen; echter voedt deze vlakte, die tweehonderd vijftig Engelsche mijlen lang, en even zoo breed is (e), een groot aantal van hoorn-
vee.

Hier

(e) Deze maaken vijftig Duitsehe of Hongaarsche mijlen uit.

Hier vindt men de groote *puszta's*, of veehoederijen, welke alleenstaande boerenhuizen zijn, die hier en daar verspreid liggen, alleen om vee aantekweeken en te weiden; en van hier is het voornaamelijk, dat de markten van Weenen, en andere, die veel verder afgelegen zijn, voorzien worden. Schoon deze vlakke over het algemeen droog en zandig is, is zij echter op sommige plaatzen moerasfig. Deze zandige grond begint, zoodra men den Donau van Buda naar Pest overgaat, en de inwoners dezer laatstgenoemde stad lijden bij winderig weder veel overlast door het zand. Ik deed eenen tocht te paard naar eene kleine landhoeve, die maar weinig mijlen van hier ligt; de grond was zandig, maar zwart, en droeg heerlijke gewassen van tarw. De marmot zonder ooren was hier zeer gemeen. Wij vingen verscheide van dezelve, doordien wij in hunne holen water gooten, en hen, als zij uitkwamen, in eenen zak opvingen.

Het veld van Rakösch, waar de natie in vroeger tijden dikwijls plagt bijeentekomen, om hunne opperhoofden te verkiezen, en hunne rijksdagen te houden, is op deze vlakke, slechts drie of vier mijlen van Pest. Bij eeni-

ge dezer groote vergaderingen, hadden tachtigduizend menschen hier hunne tenten vastgezet. Sedert den noodlottigen veldslag van *Mohatsch*, in het jaar 1526; zijn dusdadige bijeenkomsten niet meer gehouden. Indien *Joseph II.* dit veld beschouwd, en tevens de handelingen, die op hetzelfde voorgevallen zijn, overwoogen had, dan zou het hem misfchien eenige nuttige aanwijzingen gegeven hebben, om deze moedige natie te bestuuren. Het doet hen nog aan hunne oude vrijheid gedenken, en zij eerbiedigen het nu, als een altaar, op het welk hunne stoutmoedige voorvaders dikwijls gezworen hebben, hunne rechten te zullen verdeedigen.

En aan dezelfde zijde van den Donau, en op deszelfs oevers, is een gebouw, het welk beschouwd wordt als een teeken der ontvlooden vrijheid. Het wordt verschillend genoemd, en men spreekt zeer onderscheiden van hetzelfde, naar maate de edele gloed voor de vrijheid, of eene ijskoude onverschilligheid, gevoeld wordt, en naar maate de verkleefdheid of ontevredenheid noopends het Hof van Weenen het hoogst gebied voert. Deszelfs ge-

gewoone benaaming is de Bastille; een haatelijke klank, die bijna genoeg is, om een werk of tuchthuis te verdoemen. Het werd opgericht onder de gehate regëering van *Joseph* den hervormer: dus ongelukkig voor de Hongaarsche vrijheid, in deszelfs oprichting, en wijl het gebouwd is onder een bijzonder opzicht, is het des te meer haatelijk, en dan, het gene deszelfs bestemming te minder twijfelachtig maakt, is, dat de vertrekken in hetzelfde zoo klein zijn, dat die in het minste niet geschikt zijn voor een ziekenhuis, werkhuis, of iets anders van soortgelijken aart; zoo denken althands de vaderlandsgezinden hier. Het is nooit volbouwd geworden, en *Leopold* gaf bevel om het te verkoopen. Of *Joseph* vreesde, dat de nieuwe inrichtingen, welke hij voorhad in de rechten zijner Hongaarsche onderdaanen te maaken, zulke misnoegdheden zouden te wege brengen, die eene staatsgevangenis noodzaaklijk maaken zouden, of dat hij zulk een gebouw liet oprichten, alleen om hen bevreesd te maaken, of dat hij het tot een geheel ander oogmerk geschikt had, is niet bekend; maar

indien hij niet, met éénen trek zijner pen, op zijn sterfbed, de werkzaamheden tot hervorming van negen of tien jaaren vernietigd had, dan zou hij het mogelijk met *wederspannige* onderdaanen volgeemaakt hebben.

VIJFDE HOOFDDEEL.

VOLKSHAAT EN AFKEER TEGEN DE OOSTENRIJKERS — STAATSGESTELDHEID VAN HET KONINGRIJK HONGARIJEN — TOESTAND DER EDELLIEDEN, BURGERS EN BOEREN — HET URBARIUM — STAAT DER GEESTLIJKHEID — NIEUWE INRICHTINGEN VAN JOSEPH II. — HERSTELLING DER OUDE REGEERINGWIJZE — HANDELINGEN VAN DEN RIJKSDAG DES JAARS 1790 — EN TOESTAND DER PROTESTANTEN.

TE Weenen vernam ik, dat de Hongaaren noch met de Oostenrijkers, noch met de Oostenrijksche regeering zich verdraagen konden, en, geduurende mijn verblijf in Hongarijen, vond ik dit in elke maatschappij bevestigd.

In oude vijandlijkheden, die van vader tot zoon overgeleverd zijn, in gevoelens, die door gemeene spreekwoorden en gezegden levend gehouden worden, kan men dikwijls de oorzaak van volkshaat vinden; dus kan aan de me-

nigvuldige oorlogen, die voorheen tusſchen deze twee volken gevoerd werden, een gedeelte van den wederzijdschen afkeer, die nu plaats heeft, toegeschreeven worden. Doch Hongarijen is ook met deszelfs overige nabuuren in oorlog geweest, en echter hebben, te gelijk met deze oorlogen, de volksvijandschappen opgehouden, dus moeten wij verder zien.

Hongarijen heeft zijne tijden van beroerten, en zijne openbaare ongelegenheden, even zoo wel gehad, als andere volken, waarschijnlijk meer dan een gelijk deel met dezelve, en welke geschiedenis van eenig land is niet zoo vol van deze, dat zij den lezer bijna zouden affchrikken, om die bladzijde dier geschiedenis omtellaan, die nauwlijks iets meer is, dan eene opnoeming van onheilen; waar jaaren, zoo daar jaaren van vrede en volksgeluk geweest zijn, in weinige woorden overgeloopen worden, terwijl oorlogen, hongersnooden, besmettelijke ziekten, en andere groote ellenden, die der maatschappij tot kwelling strekken, in krachtige bewoordingen ontvouwd worden? Maar die bladzijde der geschiedenis, welke verhaalt, dat de Hongaarsche kroon gedraagen werd door eenen vorst uit een buiten-

ten.

tenlandsch huis, en dat deze zijn hof buiten Hongarijen hield, vervult den Hongaar met de grievendste smart.

Dit nu is sedert eene lange reeks van jaaren het geval geweest. De koninglijke waardigheid is, van verkiesbaar te zijn, erflijk geworden in het huis van Oostenrijk, het welk zijnen zetel te Weenen houdt. De vorst bezoekt zijne Hongaarsche heerschappijen zeer zelden; het hoog ambt van Palatijn was sedert veele jaaren niet vervuld, in zesëntwintig jaaren was geen rijksdag gehouden, maar het koningrijk werd, even als een wingewest, door koninglijke bevelschriften bestuurd. Hierdoor beschouwt deze natie zich zelve, als een volk, dat even als een Oostenrijksch wingewest, en niet als een magtig koningrijk, behandeld wordt; van de zijde dezer natie ontstaan misnoegen en onwilligheid om de openbaare las en te draagen, en tevens heeft onverschilligheid omtrend hunne welvaart bij het hof plaats, het welk hen wederkeerig beschouwt als eigenninnige, en voor den staat onnutte onderdaanen, en van hier ontstaat eene algemeene flauwheid, en dus maakt een land, dat onder eene warme zon ligt, met eenen vruchtbaaren grond, en omtrend agt millioenen inwooners, geen

grooter vertooning onder de volken van Europa, dan een wingewest.

Het is zekerlijk eene ongelukkige omstandigheid voor een bevoorrecht koningrijk of gewest, dat het onder dezelfde regeering zij als zulke landstreeken, die met gestrengheid beheerscht worden. Zelfs wanneer de regeeringen niets anders, dan het algemeene best, in het oog hebben, dan worden echter zoo veele hindernissen, in het bestuur der openbaare zaaken, uit partijgeest en onbillijke naijver, hun door de opperhoofden des volks in den weg geworpen, dat zelfs de allerbeste regeerders dikwijls overhellen, om te handelen, zonder dat zij onderzoek doen naar de begeerte des volks, en zorg draagen om zich te bevrijden van de ongelegenheid van deszelfs toestemming te verwerven; en het gemak, dat zij vinden in het regeeren van die gedeelten des rijks, welke zij met gestrengheid kunnen beheerschen, is altijd strijdig met de zwaarigheden, die zich voor hun opdoen, in het bestuuren der bevoorrechte gewesten.

Offchoon sommige van de nabuurige deelen der Oostenrijksche heerschappij nog hunne rijksdagen hebben, is zulks echter alleen om eene vertooning te maaken, en zij worden
nooit

nooit geraadpleegd in de gewigtige stukken van wetgeving of het opleggen van schattingen. Hongarijen heeft nochtans het onwaardeerbaar recht, om zich zelven wetten te geeven, en zijne eigen schattingen opteleggen, tot hier toe behouden, en het houdt vol naijver de wacht tegen de Inkruipingen van het hof. Hoe kon het dan anders zijn, of de willekeurige regeering van *Joseph II.* moest bij dit volk de oorzaak van groote klagten zijn, daar deze bijna de gehoorzaamheid zijner andere onderdaanen, die gewoon waren met gestrengheid beheerscht te worden, aan hem onttrokken had?

De geheele regeering van dezen welmeenenden monarch was eene aanhoudende samen-schakeling van veranderingen en nieuwe inrichtingen in de regeeringwijze dier landen, welke geene voorrechten hadden, en van schendingen der rechten van die gewesten, welke voorrechten bezaten; waar vastgestelde grondbeginselen van regeering, wijze van schattingheffing, en algemeene staatsbestuuringen, door oppermagtige bevelen vernietigd, en door andere vervangen werden. Ik heb eene lijst der willekeuren, door *Joseph II.* van Januarij

1781 tot in November 1783, en dus in minder dan drie jaaren in het licht gebragt, gezien, en deze waren ten getale van tweehonderd en eenenzeventig.

Het was het openlijk voorneemen van dezen beheerscher, om uit zijne uitgestrekte erflijke heerschappijen, bevolkt door vijfentwintig milioenen inwooners, geregeerd wordende door verschillende wetten, die het genot van verschillende voorrechten hadden, verschillende taalen spraken, en in onderscheiden trappen van beschaafdheid waren, ééne algemeene heerschappij te vormen, waar hetzelfde wetboek, dezelfde wijze en hoeveelheid van schatting, en zelfs eene en dezelfde taal stond plaats te hebben (*), in welke heerschappij alle voorrechten zouden ophouden, en de lasten van den staat evenredig gedraagen worden.

Doch laat ons, eer wij overgaan tot het ontwikkelen dezer nieuwigheden, die zoo veel ongenoegen te wege bragten, op de staatsgesteldheid des koninkrijks het oog slaan, en den geest des volks beschouwen, want de geest eens volks is de eenige bewaarder van deszelfs staatsgesteldheid.

De

(*) Zijne voormalige Belgische onderdaanen mogen hiervan uitgezonderd worden.

De Hongaaren zijn een dapper, edelmoedig, en stouthartig volk. *Voltaire* zegt, in zijne lofrede op *Montesquieu*, daar hij van deze natie spreekt: *Une nation fiere & genereuse, le fleau de ses tyrans, et l'appui de ses souverains* (a).

Deze geestgesteldheid heeft hun eenige der schatbaarste rechten eens volks doen bewaaren, en tot hier toe de koninglijke magt wederhouden, dat die niet tot eene gestrenghe beheersching klom; — schoon dit hier verschillend toeging, gelijk in andere landen, naar maate dat een zwakke en ongelukkige, of een eerzuchtige en gelukkige vorst geregeerd heeft. Niet alleen in dien tijd, toen de koninglijke waardigheid verkiesbaar was, zoo als dit tot in het jaar 1682, onder de regeering van *Leopold I.* plaats had, maar zelfs, nu daar zij erflijk geworden is in het huis van Oostenrijk uit dankerkentenis, dat die Keizer de Turken uit Hongarijen verdreeven had, is het de grondwet van dit land, dat elke nieuwe beheerscher, bij het beklimmen van den troon, plegtig aan de natie zweeren zal, dat hij haar derzelve rechten zal laten behouden.

De-

(a) Een stoutaartig en edelmoedig volk, de geesfel zijner dwingelanden, en de steun zijner beheerschers. V.

Deze rechten worden zeer heilig gehouden, en Koning *Andreas* II. die in de dertiende eeuw regeerde, ging zoo verre, dat hij, in zijn *diploma*, of eed van krooning, zijnen onderdaanen vergunde, om de wapenen tegen hem optevatten, in geval hij deze rechten schond. Verscheide zijner opvolgers hebben dit *diploma* ondertekend, en hetzelfde is nog in gebruik, alleen met die uitzondering, dat tegen dit bijzonder artikel: het welk vrijheid geeft tot den opstand der onderdaanen, *geprotesteerd* wordt; doch een eed van krooning, van welke zulk een artikel een gedeelte kon zijn, moet zekerlijk allergunstigst zijn voor de vrijheid der natie.

De twee grootste voorrechten eens volks, die van wetten te geeven, en schattingen opteleggen, zijn nog in de handen der natie, en de beheerscher heeft alleen een *veto* in de wetgeevende magt. De verkiezing van den Palatijn, eene soort van onderkoning, uit vier *candidaaten*, die hun door den Koning worden aangeboden, en het aanneemen van vreemdingen tot het burgerrecht, zijn voorrechten, die insgelijks den volke toebehooren. Maar de Koning heeft het onbetwistbaar recht, om over oorlog en vrede beschikking te maaken;

hij

hij heeft eene *veto* in de wetgeving; hij geeft de groote ambten in den kerkstaat en de burgerlijke regeering, uitgezonderd die van den Palatijn en de bewaarders der kroon. Hij is het die edellieden maakt, en het muntwezen, gelijk ook het schenken van vergiffenis aan misdaadigers, zijn zijne voorrechten.

Zoo is dan de uitvoerende magt des koninkrijks in de handen des konings. Wanneer hij den troon beklimt, rijdt hij, in openbaare praalvertooning, te paard, trekt zijn zwaard uit, en slaat met hetzelfde naar de vier windstreken, het welk te kennen geeft, dat hij de verdediging des koninkrijks tegen deszelfs vijanden uit alle waereldoorden op zich neemt. Doch het heffen van onderstandgelden, tot het voordzetten des oorlogs, behoort aan de natie, die dezelve alleen op eenen rijksdag kan vergunnen; en eer de staande legermagten nog zoo algemeen waren, toen de verdediging des koninkrijks nog op de edellieden rustte, kwamen zij hier bij elkanderen, om het getal der krijgsbenden, die te velde moesten gebragt worden, te over eegen, ten welken einde zij door den Opperheerscher werden samengeropen.

Maar wat is de natie? — Wie maaken het
volk

volk uit? Aan wien behooren deze schatbaare rechten? — In dit land, gelijk in alle andere landen, waar de maatschappij nog in haare kindsheid is, is de natie, helaas! alleen het groot *aristocratisch* lighaam van edellieden en geestlijken; en het opbrengend deel der gemeente, de burgers en boeren, hebben weinig of geene rechten, en geen invloed in de openbaare zaaken, en nochtans moeten zij *alle* de lasten van den staat met onderwerping draagen.

Vermids de boeren, tot het jaar 1785, toe, onder de *gleba adscriptio*, of in eenen staat van lijfeigenschap aan hunne landsheeren waren, konden zij nooit beschouwd worden, als maakten zij een gedeelte der natie uit; en daar de afgevaardigden der vrijsteden bijna alleen werden aangemerkt als zulken, die indrongen, was het, en zoo is het nog, alleen het *aristocratisch* lighaam, die de magt der kroon be- teugelt; en het is dat lighaam, met het welk, volgens den aart der Hongaarsche Staatsre- geling, de koning behoorde te raadpleegen over alle gewigtige staatszaaken, door deszelfs leden tot eenen rijksdag opteroepen.

Deze vergadering bestaat uit magnaaten, aartsbisdommen en bisdommen, stadhouders
der

der graaffchappen, abten, prelaaten, afgevaardigden der kapittels, afgevaardigden der graaffchappen, en afgevaardigden uit de koninglijke vrijfteden.

Oorspronkelijk waren de magnaaten alleen de groote ambtenaaren der kroon, als de Palatijn, de opperrichter, de oppermaarschalk, de opperschenker, de opperhofmeester, de opperstalmeester, enz.; maar nu worden de prinsfen, graaven, en vrijheeren ook als zoodanigen aangemerkt. Zij, die voorgeeven, dat zij met den waaren aart der Hongaarsche staatsgesteldheid wel bekend zijn, beschouwen de aanneeming der prinsfen, graaven, en vrijheeren onder de magnaaten, als eene nieuwigheid. De oudste zoonen van dezen grooten adel, benevens de twee aartbisshoppen, de eigenlijke en *titulaire* bisshoppen, met de stadhouders der gespanschappen, en de bewaarders der kroon, maaken de eerste tafel, of het hoogerhuis uit; en het laagcrhuis, of de tweede tafel, bestaat uit de abten en prelaaten, de afgevaardigden der kapittelen, ten minsten twee van elk, twee of drie afgevaardigden uit elk der tweenvijftig graaffchappen, in welke dit koningrijk verdeeld is, en éenen afgevaardigden van elk der koninglijke vrijfteden. Ingeval de
vrij-

vrijsteden meer dan éenen afgevaardigden zittingen; hebben deze slechts ééne stem; zoo is het ook met de afgevaardigden der graaffschappen; en wanneer de leden van het hoogerhuis de vergadering niet in persoon kunnen bijwonen; zitten hunne afgezondenen in het laagerhuis.

Schoon de rijksdag uit twee tafels of huizen bestaat, maaken zij echter maar één lighaam uit; wijl hunne stemmen te gelijk worden opgenoomen. Men moet altijd voor oogen houden, dat de afgevaardigden der graaffschappen alleenlijk de afgevaardigden der edellieden zijn. Zelfs worden de steden algemeen door den adel vertegenwoordigd; doch dat is haare eigen schuld.

De rijksdag moest eigenlijk, behalven dat zij bij alle groote volksgebeurtenissen bijeengeropen werd, op vastgestelde tijden samenkomen. Onder *Matthias Corvinus* en *Ferdinand I.* werd beslooten, dat men jaarlijks zou vergaderen. Onder *Leopold I.* maakte men de bepaaling, dat dit alle drie jaaren zoude geschieden; en dit werd door *Karel II.* bevestigd, en wordt nog als het vastgestelde tijdperk gerekend. Doch de beheerschers en derzelve rijksdie-
naars

naars poogen zich menigmaal van deze belemmeringen te ontfiaan, en in de laatste jaaren was, van 1764 tot 1790, het welk een tijdvak van zesëntwintig jaaren is, geen rijksdag gehouden, offchoon verscheide aangeleggen zaaken in dien tusfchentijd waren voorgevallen. Deze vergadering mag eigenlijk niet langer dan twee maanden zitten.

Deze invloed des *volks* in alle gewigtige staatszaaken wordt billijk door hun beschouwd als een van hunne grootste voordeelen; maar het volk hier te lande, of zoo als zij in hunne openbaare acten, die in het Latijn opgesteld zijn, genoemd worden, *populus*, is, zoo als ik even te vooren gezegd heb, alleen het groot *aristocratisch* lighaam, de adel en de hooger geestlijkheid. Zij merken hunne uitzondering in het draagen van alle deelen der openbaare lasten als een ander fchatbaar voorrecht aan, over hetwelk zij niet minder naijverig moeten zijn. Dus moeten dan alle de belastingen, tot goedmaking der onkosten van het bestuur, onmiddelijk vallen op het aanbrenghend deel der gemeente, de burgers en boeren.

De edellieden, die uit getijtelden en ongetijtelden bestaan, van welke de eerstgenoemden

als de eigenlijke edellieden kunnen aangezien worden, en de laatsten alleen als lieden van aanzien, hebben het uitsluitend voorrecht, dat zij alle de posten van eer genieten, en alle de openbaare ambten bekleeden, en zij zijn alleen, en met uitsluiting van anderen, *de eigenaars van den grond*, behalven van dat gene, het welk onder het gebied der vrijsteden ligt; en een burger of boer kan even zoo wel denken, dat hij den troon zal bezitten, dan om eigenaar te zijn van een duimbreed land, zonder dat hij eerst tot den adelftand verheven zij. Ook zijn hunne personen bevoorrecht, uitgezonderd in eenige weinige gevallen, als hoog verraad, moord, en foortgelijke. Zij kunnen niet in hechtenis genomen worden, dan na dat zij volgens de wetten ondervraagd en overtuigd zijn. En de eenvoudigste ridderlijke dienst is het eenige, het welk zij aan den staat verschuldigd zijn. Wanneer zij door hunnen koning opgeroepen worden, dan moeten zij hun land verdeedigen. Hun te velde trekken wordt een *insurrectio* genoemd, en zelfs is de hooge geestlijkheid daarvan niet uitgezonderd. Deze dienst was voorheen, door de menigvuldige oorlogen, in welke Hongarijen ge-

wikkeld was, en wel voornaamelijk tegen de Turken, eene vrij sterke verpligting, want deze edellieden strekten tot eene soort van schutsmuur voor het overige van Europa tegen dit roofzuchtig volk. Zoo lang de oorlog binnen de paalen van hun land plaats had, waren zij verpligt om zich zelve te onderhouden; doch wanneer dezelve buitenslands gevoerd werd, werden zij door hunnen koning van het noodige voorzien. Het getal der strijdende manschappen, welke elk te velde bragt, was geëvenredigd naar zijne landbezitting. De aartsbisfchop van Gran en de bisfchop van Erlau bragten ieder twee vaandels aan, en onder elk derzelve stonden duizend mannen; de aartsbisfchop van Collotza en verscheide bisfchoppen leverden elk duizend mannen. In den noodlotigen veldslag bij Mohatch bleeven zeven bisfchoppen op het slagveld. Doch sedert dat de staande legers algemeen geworden zijn, heeft men van deze wijze van verdeediging weinig gebruik gemaakt, en sinds eenen zeer langen tijd is geene algemeene *insurrectio* opgeroepen geworden; zoo dat de adel in dezen tijd, uitgezonderd nu en dan door een *don gratuit*, niets toebrengt, om den staat te onder-

houden. Derhalven hebben zij, in zoo verre als zij hunne eigen onmiddelijke voordeelen in het oog houden, reden om najverig wegens hunne voorrechten te zijn; en deze zijn voor hun door de staatsregeling verzekerd: doch eene vrijheid van lasten voor het ééne deel der gemeente, wjl echter de regeering moet onderhouden worden, is een bezwaar voor de anderen, want vermids de adel geen aandeel in de regeeringkosten draagen wil, vallen deze zoo veel te bezwaarlijker voor de burgers en boeren.

De burgers of stadbewoners, die meer rechtstreeks de voorwerpen van de zorg des konings zijn, en hunne eigen stadsregeeringen hebben, zijn tamelijk onafhankelijk van den adel, en moeten slechts de lasten der regeering draagen. Maar dit is het geval der boeren niet, deze menschen hebben een zwaarder lot, want daar zij op de landgoederen der edellieden wonen, zijn zij onder derzelver onmiddelijk opzicht en bedwang, en kunnen door hunne gestrengheid zeer beleedigd en verongelijkt worden, schoon zij ook door hunne bescherming en edelmoedigheid veele voordeelen genieten.

Wijl dit gedeelte des volks zoo zeer van aangelegenheid is, als hetwelk het grootste aantal uitmaakt, en ook het meest opbrengt, en daar deszelfs toestand over het gemeen den staat der geheele natie doet kennen, wier verschillende trappen van toeneeming in verbetering bestendig door bijzondere ongevallen zijn verzeld geweest, zal ik over hetzelfde liefst een weinig uitweiden, wijl men hierdoor eenen sleutel tot de kennis van den toestand der geheele maatschappij verkrijgt. Hoe onredelijk zou het niet zijn te verwachten, dat men een land zoude vinden, dat magtig en welvaarend is door eenen verbeterden landbouw, bloeiende manufactuuren, en eenen uitgebreiden koophandel, terwijl het landvolk in den staat van dienstbaarheid zij!

Hoe treurig ook dit denkbeeld zij, blijkt het echter, dat dezelfde harde onderwerping het lot des landvolks door bijna geheel Europa, doch op onderscheiden tijden, geweest zij, en dat deze niet zoo zeer verschilt ten opzichte des lands, dan wel van den tijd, in welken dit plaats had. Hoe onderscheiden zijn nu, in de agttiende eeuw, niet een Poolfche en een Engelsche landman! Echter waren de

boeren in ons gelukkig eiland, in vroeger tijden, meestal in dien staat, in welken zij nu in Polen zijn. De ridder *William Temple* zegt: „ Onder het bestuur der Saxen was in ons ei- „ land eene soort van menschen in den staat „ van rechtstreeksche lijfeigenschap, die tot „ de allerslaafachtigste bezigheden gebruikt „ werden, en, zoo wel zij zelve, als hunne „ kinderen en goederen, aan den eigenaar van „ den grond toebehoorden, even gelijk het „ overige vee of eigendom op denzelven.” En wegens derzelve lot na de overwinning der Normannen, zegt hij verder: „ dat deze lijf- „ eigenen, die voornaamelijk aan eigenaaren „ van heerlijkheden toebehoorden, verknocht „ waren, het zij aan de bezitting of den grond, „ of aan den persoon des landheers, en door „ onderhandeling van den eenen eigenaar aan „ den anderen konden overgedaan worden. „ Zij konden zich van hunnen heer, buiten „ deszelfs verlof, niet onttrekken, doch, wan- „ neer zij wegliepen, of aan hem ontvoerd „ werden, konden zij door gerechtelijke mid- „ delen opgeëischt en teruggebracht worden, „ even als beesten of andere goederen; zij „ kreegen wel kleine stukken grond, om aan „ zich

„ zich zelve en hunne huisgezinnen onder-
„ houd te verschaffen , doch dit hing alleen van
„ de willekeur des landheers af, die hen, ten
„ allen tijde, wanneer hij wilde, van hunne
„ bezittingen kon berooven; en dit was voor
„ het doen van slaafsche dienften, dat is, het
„ uitbrengen van mest, het omtuinen en
„ omgraaven van de woonplaats des landheers,
„ en alle foorten van de geringfte dienften
„ meer; en deze verrichtingen waren niet al-
„ leen laag, maar ook onzeker, ten opzichte
„ van derzelve tijd en maat. Een lijfeigene
„ kon geen eigendom, het zij van land of goed,
„ verkrijgen, doch zoo hij een van beide
„ kocht, dan kon de landheer dat in bezit nee-
„ men, den lijfeigenen van hetzelfde ontzetten,
„ en het tot zijn eigen gebruik houden; ten zij de
„ boer middel vond, om zulk een eigendom afte-
„ staan, voor dat de landheer het in bezit genoo-
„ men had, want dan had de landheer de gelegen-
„ heid laten voorbijgaan.” Zoo was de staat onzer
boeren in voorige tijden. „ In Engeland,” zegt
Cowel; „ zijn thands geene eigenlijke gezegde
„ hoevenaars, offchoon de wet, hen betreffende,
„ nog niet afgeschafte is.” Zij zijn, door eene
toeneemende verbetering, opgeklommen tot

leenhouders (*copyholders*) en nu draagen zij maar een klein gedeelte der oorspronkelijke lasten van deze laage cijnsbaarheid. „ Vrijwillige leenhouders, door een bewijschrift van het gerechtshof, ” zegt *Bacon*, die in het begin waarlijk slaaven waren, doch vrijheid van hunne perfoonen, en door de gewoonte een recht om hunne landen te gebruiken, verkreegen hebben, worden nu leenmannen (*copyholders*) genoemd, en zijn dusdanig bevoorrecht, dat de leenheeren niet verstooten kan, en dit alles door de gewoonte (*).

Het is zeer aangenaam te zien, dat, hoe traag ook de voordgangen der maatschappij mogen zijn, de toestand van dit gedeelte derzelve bij aanhoudendheid verbetert; het belang der vorsten, de deelneeming van den Godsdienst, de poogingen van verlichte mannen, en zelfs de menschlievende en uitgestrekter bedoelingen der landheeren zelve; deze alle brengen het hunne bij, om den boerenstand minder verachtelijk en bezwaarend te maaken.

De landlieden in Hongarijen zijn vooruit boven hunne noordlijke nabuuren, de Poolen en Rus-

(*) *Bacon on the Use of Laws, p. 43.*

Rusfen. Die zwaarste van alle standen, aan den grond als een eigendom verbonden te zijn, en nochtans door de willekeurige beschikking van den landheer verplaatst te kunnen worden, met een nooitgeëindigd werken verpligting aan denzelven, is voorbij; en het levert eenig genoegen op, wanneer men begrijpt, dat menigmaal, eer nog de wet paalen gesteld had aan de knevelzucht der landheeren, door het bepaalen der pligten des landmans omtrend zijnen heer, de gewoonte dit reeds eenigermaate gedaan heeft. Dus waren, geloof ik, deze dingen door de gewoonte reeds eenigzins in Hongarijen beteugeld, eer nog de Keizerin *Theresia*, in het jaar 1764, haar *Urbarium* had bekend gemaakt, hetwelk, schoon het buiten kennis der landstenden te voorschijn kwam, als eene wet aangenoomen is. Echter moet men het jaar 1764 beschouwen als een rustpunt in de geschiedenis der verbetering van den toestand des landvolks, niet alleen door de naauwkeuriger bepaling der wederzijdsche verpligtingen des landheers en zijner boeren, maar vooral, doordien het toont, dat de laatste geoordeeld werden, de bescherming der regeering waardig te zijn. Het komt mij voor, dat dit *Urbarium* al te belangrijk is,

dan dat het niet algemeen zou gekend worden; derhalven geef ik hier eene overzetting van hetzelfde,

HET URBARIUM, OF
OVEREENKOMST TUSSCHEN DEN LAND-
HEER EN DEN BOER, ZOO ALS HET-
ZELVE DOOR DE WET IS VAST-
GESTELD.

I. *Van de hoeveelheid lands.*

Wijl het gene de boer verplicht is te doen, moet vastgesteld worden volgens den aart der landhoeve, die niet overal dezelfde is, maar verschillend, ten opzichte der ligging, en de hoedanigheid van het land, zoo wel als van derzelve voor- en nadeelen, wordt het billijk geacht in het dorp A. B., dat de grond der wooning, van het erf, den tuin en de schuur, evenredig zal zijn met zoo veel land, als gewoonlijk bezaaid wordt met twee Presburgsche maaten (*), en ingeval dit meer of minder zij, moet dit verschil uit het overige land goed-
ge-

(*) *De Presburgsche maat graanen is omtrend zoo veel als twee Engelsche schepels (bushels).*

gemaakt worden, ten ware het minder dan een vierdedeel van eene maat verscheelde, het welk alsdan niet waardig zal geoordeeld worden te rekenen. En betreffende de gronden der landhoeve, die uit bouwland bestaan, vierëntwintig morgen, elk morgen (*joch*) gerekend zijnde op twee Presburgsche maaten; en, weiland zijnde, twaalf dagen maaiens, welk grasland maar eens in het jaar gemaaid zal mogen worden. Wanneer het bouwland minder is, zal dit moeten aangevuld worden uit het weiland, en zoo bij omkeering, wordende een dag maaiwerk aangemerkt als evenredig tegen een morgen bouwland; dit is het land voor eene geheele landhoeve, en naar dezelfde berekening, de helft, het vierde- of agtste deel van eene landhoeve.

II. *Van de voorrechten der landlieden.*

Volgens het zesëndertigste artikel van het jaar 1550, hebben zij het recht, om van *St. Michiel* tot *St. Joris* dag wijn te mogen verkoopen.

Ingeval een boer een stuk grond bezit, hetwelk hij of zijn vader heeft gezuiverd, en tot den graanbouw bekwaam gemaakt, kan dit
niet

niet berekend worden als een gedeelte van het zoo even gemelde land, noch hem ontnomen worden, voor dat de onkosten van de zuivering aan hem zijn goedgegaan, welke door de bijeenkomst des graaffchaps naar billijkheid moeten bepaald worden, doch zoo het aangebouwd is door eenen anderen, die de landhoeve verlaaten heeft, dan heeft hij geen recht op hetzelfde.

Waar de ligging, en de uitgestrektheid van het landgoed het toelaaten, daar moet hem genoegzaame weide voor zijn vee toegestaan worden, een gedeelte van het welk afgeperkt moet zijn, echter met voorkennis en toestemming van den landheer, voor het trekvee; op hetwelk hij zijn eigen vee, doch niet dat van iemand anders, kan laten graazen. Waar het weiland reeds te klein is, daar moet de landheer het niet verminderen, het zij door een gedeelte van hetzelfde tot bouwland te maaken, of op eenige andere wijze.

Ter plaatze waar bosfchen zijn, wordt aan den boer vergund, om het hout, dat door den wind afgeworpen wordt, het doode hout enz. tot brandhout optezamelen; en waar dat ontbreekt, mag hij van ander hout gebruik maaken,

ken, doch volstrekt van geene vruchtboomen, en alleen zoo veel, als tot gebruik van zijn huisgezin noodig is.

Timmerhout om te bouwen wordt om niet gegeven, doch de boomen moeten hem door den landheer aangewezen worden, en waar geen genoegzaam hout voor de boeren op het landgoed is, moet het van een nabuurig landgoed aan hun bezorgd worden, echter alleen eene redelijke hoeveelheid.

De akers moeten aan hun, ten prijze van zes *kreutzers* (twee en een halve stuiver) minder, dan aan vreemden, gegeven worden, maar in de boschen, die tot de hofsteden behooren, zoodanig, als zij met de landheeren deswegens kunnen overeenkomen.

Wanneer een gehucht of landhoeve een bosch in bezit heeft, dan kan het gebruik van dat bosch maaken tot brand- en timmerhout, en ook om niet van de akers en knoppen (*galnooten*) doch alleen voor deszelfs huishoudelijk gebruik, maar in dat geval kan het geen brand- of timmerhout van den landheer voorderen, en indien deszelfs boschen geene akers voordringen, moet men even zoo veel voor dezelve betaalen, als de vreemden, doch het

gehucht heeft alsdan de voorkeur, maar de zorg en het opzicht over deze bosfchen behooren aan den landheer.

III. *Van den arbeid, of de persoonlijke diensten der landlieden.*

Elk gebruiker van eene geheele landhoeve moet wekelijks éénen dag dienst doen, van zonnenopgang tot zonnenondergang, het komen en henengaan daaronder begreepen, met vier stuks trekbeesten, welke, even zoo wel als de kar, de ploeg, enz. zijn eigendom zijn. Deze dag moet niet in twee halve dagen verdeeld worden, ten ware de boer door zijn eigen verzuim, of met een oogmerk om den landheer te benadeelen, minder trekvee houden mogt, en alleen met twee stuks kwam. Deze dag werkdienst met een span beesten kan vervangen worden door twee dagen handarbeid, (dat is: van den boer zonder zijne beesten)

Ingeval eenig verschil ontftond tusschen den boer en zijnen landheer, wegens de lengte van den tijd, die tot komen en gaan vergund moet worden, staat zulks ter beslissing van de vergadering des graaffchaps.

Bijaldien de afstand der woonplaats des
land-

landmans van de plaats , waar hij arbeiden moet , een halve dag reizens of verder is , dan mag de boer , vooraf deswegens onderricht zijnde , opdat hij de noodige toebereidselen moge maaken , in elke maand vier dagen na elkanderen , het komen en teruggaan mede begreepen , in dienst gehouden worden ; en des zomers moet de landheer de weide voor de beesten des landmans , en des winters de noodige stalling bezorgen . In de korte dagen der maanden November , December , Januarij en Februarij , wordt , als de afstand slechts een uur , of ten hoogsten anderhalfuur reizens is , het komen en gaan van den boer niet medegerekend , maar hij moet van zonnenopgang tot zonnenondérgang aan zijn werk zijn .

In den oogst , den hooitijd , en het inzamelen der druiven , kan de dienst met de kar en het span , of de handarbeid , verdubbeld worden , welke dubbele dienst naderhand moet afgetrokken worden ; zoo dat de arbeid , die jaarlijks volbragt wordt , dezelfde blijve ; doch de hutbewoners , (zulken naamelijk , die geen land bezitten ,) kunnen niet genoodzaakt worden , om dit buitengewoon oogsttijdwerk te verrichten .

Wanneer de landman , wijl hij op eenea
ver-

verren afstand woont, vier dagen achtereen moet arbeiden, dan kan dubbel werk van hem gevoorderd worden, doch op deze wijze: wanneer hij vier dagen gearbeid heeft, dan kan hij naar huis keeren, en de volgende week voor zich zelve werken, en daarna wederkomen, en op nieuw vier dagen werk verrichten. Doch meer arbeid kan van hem in de zomermaanden niet geëischt worden, dan ten hoogsten drie vierdedeelen van den geheelen jaarlijkschen dienst, één vierdedeel moet overblijven, om in de zes wintermaanden afgedaan te worden.

Zoo de regen of andere invallende omstandigheden den landman, na dat hij gekomen is, verhinderen in het verrichten van zijn werk, en hij terugkeert, dan moet de tijd, dien hij verlooren heeft, gerekend worden, doch niet het werk van eenen geheelen dag.

Elke gebruiker van eene wooning zonder land moet jaarlijks agttien dagen handarbeid verrichten: doch dezulken, die in het geheel geen huis of land hebben, en maar alleen op het landgoed wonen, doen slechts twaalf dagen handarbeid. Zij echter, die eene hut bewonen, met een klein stuk land, minder dan het agtste deel van eenen huisgrond, daarbij,

bij, moeten het negende deel van deszelfs voordbrengfelen, het zij in landvruchten; of de evenredige waarde, opbrengen. Doch met opzicht tot de overige verpligtingen en dienften, zullen zij aangemerkt worden als zulken, die geen land bezitten.

Offchoon de landman niet genoodzaakt kan worden tot het doen van meerder werk, dan door de wetten des lands, en het tegenwoordig *Urbarium* is vastgesteld; zoo is het nochtans redelijk, dat, ingeval hij geneegen is om voor eenen vreemden te werken, hij bij voorkeur arbeide voor zijnen landheer, daar hij dezelfde voordeelen ontvangt, of op het maaken van eene vrije overeenkomst met hem, in zulke plaatzen, waar de vergadering des graaffchaps niet reeds den prijs vastgesteld heeft.

De landheer kan geen geld, in plaats van arbeid, voorderen, doch wanneer de beide partijen geneegen zijn, om door geld den arbeid te doen vervangen, het zij voor eenen bepaalden tijd, of voor altoos, kan zulks gefchieden, doch ten overftaan van de vergadering des graaffchaps; en wanneer een van de beide partijen geneegen is om dit te doen ophouden, moet men een jaar te vooren daarvan kennis geeven of waarfchouwen, op dat de

partijen hunne schikkingen deswegens mogen maaken, en ook moet van deze opschorting aan de rechtbank des graaffchaps kennis gegeeven worden.

Alle verbindtenissen tusfchen den landheer en zijne boeren, zoo wel met bijzondere perfoonen als met geheele dorpen of gehuchten, wegens dienften of andere verpligtingen, die door dit *Urbarium* bepaald zijn, moeten gemaakt worden ten overftaan van de vergadering des graaffchaps, doch wanneer eenige rechten of inkomsten, die aan den landheer toebehooren, en dit *Urbarium* niet betreffen, verpacht worden, dan wordt zulks niet gevoorderd.

Behalven den reeds gemelden arbeid, moeten jaarlijks vier boeren met elkanderen famentreedden, en eené kar met vier trekbeesten leveren, om eené lange reis te volbrengen, doch niet meer dan eené reis van twee dagen, en ook niet op wegen die onbruikbaar zijn, noch in den tijd van het koornmaaien, den hooitijd of den wijnoogst. Deze dienst kan niet door geld goedge maakt worden, ook kan die niet tot het volgend jaar uitgesteld blijven; en indien, door onverwachte voorvallen, de reis langer dan twee dagen in het henengaan duurt, of dat de kar bij het terugkeeren voor den landheer

gelaaden wordt, dan moet in het eerste geval het tijdverzuim, en de terugreis in het tweede geval, van den anderen arbeid afgetrokken worden; en alle de onkosten van tollēn of andere belastingen, gelijk ook de verteeringen in de herbergen, moeten door den landheer vergoed worden; en uit aanmerking dat brand- en timmerhout om niet aan de boeren gegeven wordt, moet elk hunner, die eene kar en een voorspan houdt, een vadem hout te huis brengen, het welk vooraf gekapt en gekloofd is, in twee dagen handarbeid.

Doch in plaats van dat, kan de landheer ander werk aanneemen, het inbrengen van eenē vadem hout te rekenen tegen eenen dag arbeid met kar en voorspan, en het nedervellen en klooven van hetzelfde tegen eenen dag handarbeid van twee boeren, doch dit kan alleen in den winter gevoorderd worden.

De landman is verplicht, om op de plaats, die hem aangewezen wordt, het negende deel zijner landvruchten, zoo wel als het *bergrecht*, (eene zekere inkomst van de wijngaarden,) te brengen, zonder dat het hem vrijsta; dit van de jaarlijksche verschuldigde diensten

van arbeid aftrekken; doch alle andere gevallen van karrenvrachten, paarden om te reizen, overbrengen van brieven, enz. die niet reeds in dit *Urbarium* gemeld zijn, moeten van den jaarlijkschen dienst afgetrokken worden, en de boer kan niet gedwongen worden, zelfs niet met gereed geld, om eenige andere karrendiensten te doen, of om iets naar de markt te voeren, maar de landheer moet, wanneer hij zijnen dienst noodig heeft, met hem eene schikking, zoo als hij best kan, maken; wijl de beide partijen vrij zijn, en geen dwang gedoogd wordt.

Ingeval ergens schadelijke wilde dieren zijn, dan mogen de boeren drie dagen in het jaar gebruikt worden, om die te vernielen, doch de landheer moet hen van kruid en lood voorzien: geen andere arbeid kan dezen dienst vervangen, ook mag geen geld of landvruchten in plaats van denzelfven aangenoomen worden.

Alhoewel de boer, als hij voor zijnen landheer dienst doet, en voor zijne eigen huishouding bezig is, ook als hij naar de molen gaat, geene tollën op den weg betaalen zal, moet hij echter in andere gevallen den gewoonen tol be-

taalen, of tot verbetering der wegen behulpzaam zijn; dit staat ter zijner keuze.

IV. *Van het geene de boeren moeten opbrengen.*

Elk, zonder onderscheid, die een huis bewoont, moet eene jaarlijksche huur van ééne gulden, in twee onderscheiden termijnen, naamelijk op *St. Michiel* en *St. Joris*, betaalen; doch dezulken, die geen huis bewoonen, zijn van deze belasting vrij.

Elk, die eene geheele landhoeve bewoont, moet jaarlijks aan zijnen landheer een geschenk doen van twee kuikens, twee kapoenen, twaalf eieren, eene halve maat (omtrent een pond) smout (dit is boter, welke gesmolten is) en dertig landlieden moeten zich vereenigen, en te samen een kalf geeven, of, in plaats van hetzelfde, drie (Engelsche) schellingen betaalen.

Elke boer moet, bij het huwelijk van zijnen landheer of zijne landvrouw (doch niet bij de huwelijken hunner zonen en dochters) en ook bij het aanvaarden der bedieningen der geestlijkheid, (uitgezonderd die van de kapittels en kloosters) eene middenmaatige opbrenging doen, van de zoo evengemelde artijke-

len, van kuikens, kapoenen enz. De gebruikers van halve landhoeven, en mindere gedeelten, zullen naar evenredigheid geeven. Doch de landheer mag deze geschenken ook in geld ontvangen, en dan worden agtënveertig *kreutzers*, (ten naasten bij zestien stuivers Hollandsch) gerekend evenredig te zijn met het gene de gebruiker eener geheele landhoeve moet leveren.

Indien het gebeurde, dat de landheer in den oorlog gevangen gemaakt werd, en het noodig mogt zijn, hem door eene somme gelds in vrijheid te stellen, dan moeten, ingevolge eene oude gewoonte, en het negenëndertigste artikel van het jaar 1548, de landlieden eene genoegzaame, doch maatige, hulp toebrengen, gelijk ook tot de onkosten van zodanige magnaaten en prelaaten, die, door koninglijke aanschrijving, uitdrukkelijk tot den rijksdag worden opgeroepen; en de regeeringen der graafschappen zullen toezien, dat deze somme niet boven het middenmaatige ga.

Voor de vrijheid om brandewijn te mogen stookken, moet de boer jaarlijks twee guldens voor eenen stookketel betalen.

Voor de grondhuur van land, het welk een boer

boer voorneemens is gereed te maaken tot bouwland, mag de landheer eene schikking met den boer maaken; doch van het land, dat reeds tot bouwland gemaakt is, zal de gewoone gronduur blijven.

V. *Van het negende deel der voortbrengfelen van den grond, en van het Bergrecht.*

Het negende deel van alle de vruchten der aarde, behoort aan den landheer in waaren, doch niet van de hoven, die bij den huisgrond behooren; zoo als ook het negende der lammeren, geiten en bijen; men kan de waarde van dit alles niet in geld voorderen, ook kunnen deze rechten niet uitgestrekt worden tot andere artikelen, die in dezen niet gemeld zijn. Waar deze lammeren enz. minder dan negen in getal zijn, moet de boer aan den landheer vier *kreutzers* voor elk lam, drie *kreutzers* voor elke jonge geit, en bijna eens zoo veel voor elken bijkorf, betaalen, welke betaling, volgens het negenenzestigste artikel van het jaar 1647, niet langer dan tot *St. Jansdag*, en die van de opbrenging der landvruchten tot *St. Stephanus dag*, mag uitgesteld worden (ten zij

dit door ongunstig weder verhinderd worde) en als de traagheid van het jaargetijde belet heeft, dat de oogsten ten bepaalden tijde konden plaats hebben, dan zal de vergadering des graaffschaps bepaaling maaken, op welken tijd de negende deelen en tienden zullen weggevoomen worden; en wanneer dit niet op den gewoonen tijd gedaan is, dan mogen de boeren hunne eigen landvruchten naar huis voeren, en de negende deelen op het veld laten.

Als een stuk land zijne negende deelen heeft uitgeleverd, en, op nieuw bezaaid zijnde, eenen anderen oogst voordbrengt, dan kunnen van deze voordbrengfelen geene negende deelen of tienden gevoorderd worden, even zoo min als van een buitengewoon stuk akkerland, het welk aangelegd is, om eene verscheidenheid te maaken in het weiland of den huisgrond.

De gebruiker van eene geheele landhoeve moet of de negende deelen van vlas en hennip aan zijnen landheer geeven, of zes ponden voor hem spinnen, in welk geval de ruwe stoffen door den landheer geleverd worden.

Offchoon het stuk der tienden niet tot de beschikking van dit *Urbarium* behoort, moet noch-

tans, zoo in eenige plaatzen de tienden van goederen, die niet vervat zijn in het eerste artikel van het jaar 1481, mogten ingevoerd zijn, deze handelwijze afgeschaft worden.

Als het negende deel van den wijnoogst genomen wordt, dan moet dit van dezelfde hoedanigheid als de geheele inzameling zijn, en zonder eenige overmaat geschieden; en in het ontvangen van de negende deelen, zoo wel als in het *bergrecht*, moet geene andere maat gebruikt worden dan de Presburgsche maat, van tweeëndertig *maafs*.

Vermids het zevenënnegentigste artikel van 1715 klaarblijkelijk beveelt, dat het *bergrecht* niet hooger zal geheven worden dan de oude gewoonte is; en wijl door verscheide wetten voorziening gedaan is, dat geene andere maat, dan de Presburgsche, gebruikt worde; zoo wordt bij dezen bevolen, dat, waar dit niet in acht genomen is geworden, en nieuwe gewoonten ingevoerd zijn, deze onwettige handelwijzen zullen vernietigd, en de oude gewoonte hersteld worden. En daar, waar sedert dien tijd, op het planten van nieuwe wijngaarden, de hoeveelheid van het *bergrecht* door eene geschreeven overeenkomst is vastgesteld, of anderszins, zal dit naar den Presburg-

burgfchen maatftaf ingericht worden ; doch daar, waar fints dien tijd eenige nieuwe belastingen zijn ingevoerd, worden deze hierdoor voor onwettig verklaard, en afgefchaft, en opdat in het toekomende deze belastingen niet mogen vergroot worden; zal men eene opgaaf doen maaken, door laft van de rechtbank des graaffchaps, van de wijngaarden, die in de handen der boeren zijn, en van de hoeveelheid van het *bergrecht*, in Presburgfche maat, het welk gegeven moest worden; men zal een affchrift dezer opgaaf aan den landheer geeven, een ander aan den boer, en een derde zal bij de rechtbank des graaffchaps bewaard blijven.

En daar, waar geen wijn (in dat jaar) gemaakt wordt, moet de boer het gewoone *bergrecht* geeven, maar vermids men dit in voordbrengfelen, en niet in geld, moet leveren, zal dit uit het voordbrengfel des volgenden jaars genoomen worden.

VI. Van de rechten en voorrechten des landheers.

De eigendommen van boeren, die zonder erfgenaamen fterven, en van dezulken, die
weg-

wegloopen, vervallen aan den landheer; derhalven moeten de boeren die niet in bezit neemen, maar aan den landheer deswegens kennis geeven, welke verplicht is de schulden en belastingen, die op hetzelfde liggen, goed te maaken, doch altoos met inachtneeming van het eerste artijkel des jaars 1723. Doch wijl deze vervalling geene plaats kan hebben, waar een minderjarige erfgenaam overblijft, of daar, waar het een gedeelte van eene gesplitste landhoeve is, vermids die dan aan den bezitter van het overig gedeelte vervalt, zullen deze handelingen, om onrechtmatigheid te vermijden, niet door de ambtenaaren van den landheer alleen ten einde gebragt worden, maar zulks zal, door de rechtbank der heerlijkheid, geschieden, volgens de aanwijzingen in *Tit 33. part 3.* hetwelk naderhand door de rechtbank des graaffchaps zal overgezien worden.

En ingeval het gebeurt, dat, door de gestrengheid van den landheer, eenige der landhoeven ledig worden, zullen zij aan andere boeren gegeeven, of uitgedeeld worden onder de overige landlieden, die alreeds in het gehucht gezeten zijn, op de voorwaarden, die in dit *Urbarium* zijn vastgesteld. Het zelfde moet in
acht

acht genoomen worden, met opzicht tot alle gronden, die alreeds onder de opschrijving der *ports* getrokken zijn, ten zij de gevlugten tot hunne wooningen wederkeeren.

Volgens het agttiende artikel van het vijfde *decreet* van koning *Uladislaus*, en het tweeëntwintigste artikel van 1729, behoort het recht van jaagen, schieeten, visfchen, enz. bij uitfluiting aan den landheer. Derhalven wordt dit alles den landlieden ten strengften verboden.

Offchoon de boeren, zoo als reeds vastgefteld is, het recht hebben om, gedurende een gedeelte des jaars, wijn te mogen verkoopen; zal echter, wanneer de landheer eene herberg, tot gemak der reizigers, heeft opgericht, of zal oprichten, de herberg houder het uitsluitend recht hebben, om alle foorten van dranken te verkoopen, en die te maaken.

Ingeval de landheer, volgens het zesëndertigste artikel van het jaar 1550, het verkoopen van wijn enz. aan eenen boer overgeeft, zal hij, gedurende dien tijd, van andere dienften bevrijd zijn, en de landheer moet hem, tot eene belooning, van elken

eimer, dien hij verkoopt, vier *denari* (omtrent ééne stuiver) geeven.

Alle huuren, die van de wekelijkſche markten of kermiſſen, of van de vleeschhallen en tollen komen, behooren aan den landheer, uitgezonderd in die gevallen, waar zij voorheen, door eene bijzondere vergunning, aan de gemeente overgegeeven zijn.

VII. *Van de misbruiken, en buitenspoorigheden die verboden zijn, of in het vervolg moeten vermijd worden.*

Wijl de landheer, als de beſchermer der weeskinderen, de zorg heeft over derzelver eigendommen, door hunne ouderen nagelaaten, zoo is het niet geoorloofd, dat eenig gedeelte van dezelve hun onttrokken worde, door eenige wijze van belasting van *opſchrijving* en *ſcheiding*, en inſgelijks worden de *laudemia*, de belasting van *quere-brieven*, en de tienden van eigendommen, door uiterſte wille gemaakt, vervuild, of verkocht, verboden.

De boeren zullen de volkomen vrijheid hebben, om tabak, honig, wasch, ſmout, (uitgeſmolten boter) vlas, hennip en andere natuurlij-

ke voordbrengfelen te mogen koopen en verkoopen, van wien, aan wien, en waar ter plaatze zij zullen goedvinden, zonder dat zij op eenigerhande wijze door den landheer zullen gehinderd, en nog veel minder door geldboeten of lijfstraffen, als ongeoorloofde handeldrijver, gestraft worden; zonder dat nochtans het voorrecht van den landheer, aan hem gegeven door het vijfenzeventigste artikel van het jaar 1723, weggenoomen worde, het welk aan hem de voorkeur geeft, wanneer hij in gereed geld, en niet door het aftrekken van de verschuldigde diensten enz. den prijs voor de artikelen geeft, welken de boer naar zijne keus bepaald heeft, en de landheer zal vooral niet verhinderen, dat vreemdingen komen om te koopen.

Vermids alle voorkoopingen (*monopolien*) uitdrukkelijk door de wet verboden zijn, zoo is ook het verpachten van het recht, om met natuurlijke voordbrengfelen, of andere voorwerpen van koopmanschap, handel te mogen drijven, en dus het uitsluiten en bepalen van den koophandel der boeren, niet geoorloofd.

De boeren moeten door geenerlei middelen genoodzaakt worden, om hunne graanen op de
mo-

molen des landheers te doen maalen, maar hun moet vergund worden, dat zij dit op alle andere plaatzen, waar zij goedvinden, kunnen doen.

Het betaalen van het *bahn-weingeld*, het welk onwettig ingevoerd is, wordt afgeschaft.

De boeren zullen niet verplicht worden, om hunne mest aan den landheer te geeven, en wanneer zij de zijne naar zijnen wijngaard, of ergens elders, brengen, dan moet deze arbeid gerekend worden een gedeelte van den jaarlijkschen vastgestelden dienst uittemaaken.

De onwettige en ongewoone handelwijze, die op sommige landgoederen plaats heeft, om de tienden der vederen, en het plukken van de ganzen der boeren te eischen, wordt geheel en al verboden.

De boeren moeten niet genoodzaakt worden, om stroo te bezorgen, tot het opbinden der wijnstokken van den landheer.

De gewoonte, welke op eenige landgoederen in zwang gaat, dat de waakers en opzichters over de wijngaarden van den landheer door de boeren betaald worden, wordt vernietigd.

Het onderhouden der bedienden van den landheer, die tot uitvoering van het een of ander worden uitgezonden; en alle dagelijksche be-

betaalingen, die in gereed geld gegeven worden, als ook de afknevelingen der waakers en jaagers, worden, behalven de *grossen* van uitvoering, zoo als hierna zal voorkoomen, geheel verboden.

Het staat niet vrij, om van de boeren, als een onderpand, dat zij niet zullen wegloopen, geld te voorderen, en waar dit reeds plaats gehad heeft, moet het zelve, met de rente, aan hun teruggegeven worden.

Het inkwartieringgeld, zoo wel als het geld voor de husfaaren en de uitrusting, wordt, waar dit ingevoerd is, geheel afgeschaft.

In zulke plaatzen, waar de vleeschhallen aan de boeren verpacht worden, kan de landheer zijn eigen vee niet aan dezelve opdringen, ook mag geen vleesch bij ponden of in stukken voor gereed geld onder de boeren verkocht worden, maar het moet in de vleeschhallen gekapt worden, op dat de boeren het daar vrij en ongehinderd mogen koopen.

De boeren zullen niet gehouden zijn, om natuurlijke voordbrengfelen of eetwaaren te koopen of te verkoopen, noch voor den landheer bedorven wijn, brandewijn of andere dranken witteventen, ook behoeven zij den wijn, brande-

dewijn, of andere dranken, die aan hun worden afgegeeven om te verkoopen, en die intusfchen bederven, niet te vergoeden, noch ook de ledige vaten te vervoeren, dan zoodanig, dat dit werk een gedeelte van den vastgestelden jaarlijkschen arbeid uitmaake.

Het hoender- en fikkelgeld, als mede het geld voor de tenten en het presfen tot den krijgsdienst, gelijk, ook het *kostmafs*, dat op sommige plaatzen ingevoerd is, en het leveren van spijs en drank aan dezulken, die komen om de negende deelen en tienden te ontvangen, dit alles wordt geheel en al verboden.

De boeren zullen niet gedwongen worden om hunne vaten te leenen, het zij voor den wijn- oogst, of voor de negende deelen of tienden van denzelven.

Alle foorten van opbrengingen in natuurlijke voordbrengfelen enz. die bedacht kunnen worden, welke niet in de voorgemelde artikelen vervat zijn, worden ten eenemaal afgeschaft.

Het staat den landheer niet vrij, om een stuk land te verruilen, of te doen vervangen door eenig gedeelte van den grond, die tot eene landhoeve behoort, ten zij het van dezelfde grootte, deugdzaamheid en vruchtbaarheid zij; anders moet hij het teruggeeven.

VIII. *Van zulke zaaken, die aan de boeren
 verboden zijn, en van de straffen, die
 op dezelve gesteld zijn.*

Geldboeten zullen, onder geen voorwensel, hoe ook genaamd, worden aangenoomen, uitgezonderd in die gevallen, waar zij uitdrukkelijk in de wetten bevoelen zijn; en dan alleen, nadat zij wettig in de rechtbank des landheers zijn opgelegd, in tegenwoordigheid der *stoelrechters* en *stoelgezworenen*; en zelfs mag dan eene beroeping aan de rechtbank des graafschaps gedaan worden. Doch wanneer aan landerijen schade mogt worden toegebracht, dan zal, vermids de wet alreeds dat gene, dat het opfluiten van vee betreft, verordend heeft, men zich aan dezelve houden.

In alle andere gevallen, waar eene rechtmaatige oorzaak is om de boeren te straffen, moeten de overtreeders niet gestraft worden met geldboeten, die alleen strekken om de gestraften te verarmen; noch met lijfstraffen (uitgezonderd ingeval de wet, of dit *Urbarium*, in het vervolg anders beveelen zal, maar zij moeten genoodzaakt worden om, zonder betaaling, een, twee, of ten hoogsten drie dagen

hand-

hândarbeid te doen, hetwelk nochtans niet zal mogen gevoorderd worden in den ploegtijd, den tijd van grasmaaien en koorninzamelen, of in den wijnoogst, maar op andere tijden.

Vermids de boeren, zoo als te vooren gezegd is, niet met geldboeten of lijfstraffen zullen gestraft worden, en het evenwel bij tijden gebeuren kan, dat de boer door woorden of daaden misdoet, of dat hij door den straksgenoemden arbeid niet te verbeteren is, en dat dienvolgens zulke kwaaddoeners met lijfstraffen moeten gestraft worden, zoo zullen deze, naar evenredigheid der grootte van het misdrijf, uitgeoefend worden, en mogen dezelve, voor een sterk en gezond mansperfoon, niet boven vierëntwintig rottingslagen, en voor de andere kunne, boven hetzelfde getal zweeplagen gaan. Doch de oude lieden, of zulken, die van eene zwakke gesteldheid zijn, zullen met gevangenis gestraft worden, en dat zelfs te brood en te water, naar de omstandigheden; echter mogen zij niet langer, dan drie dagen, van hunnen arbeid afgehouden worden, uitgezonderd in zulke gevallen, waar de misdaad van dien aart is, dat van dezeive

aan de rechtbank der heerlijkheid kennis moet gegeven worden.

Wanneer een boer in de gevangenis des landheers gebragt, en geboeid, of in de ijzers gezet wordt, zal, ingeval het betaalen van fluitgeld daar in gebruik is, hetzelfde niet boven de vijftien *kreutzers*, (omtrent zes stuivers) mogen gaan.

Het wordt den boeren verboden, om gronden tot aanbouw te zuiveren, buiten vergunning van den landheer, op straf van hunnen arbeid te verliezen, en de schade, welke zij door dat werk mogten gedaan hebben, te vergoeden, doch zulk land, het welk alreeds gereed gemaakt is, kan niet weggenoomen worden, zonder dat hun de waarde van den arbeid goedgegaan worde, zoo als te vooren gezegd is.

Wijl het bestuur over de bosfschaadjen voornamelijk op den landheer berust, is het den boeren niet geoorloofd, om hout te hakken tot steunfels voor vruchtboomen, noch tot heiningen, zweepen of hoepels, enz. zonder een uitdrukkelijk verlof van den landheer; ook niet om het op hunne gronden te brengen, en te verkoopen, en dusdoende eenen handel in hout te drijven.

Be-

Betreffende het straffen van hun, die boomen omverre houwen of afschillen; deze zullen niet alleen de schade vergoeden, maar ook met drie dagen handarbeid gestraft worden, doch zoo iemand door deze straf niet afgehouden wordt van het beschadigen der boschen, zal hij door de rechtbank des graaffchaps gestraft worden, en men zal den landheer den noodigen bijstand doen ontvangen, om hem tot een voorbeeld van anderen strengelijk te straffen.

Het wordt den boeren ten sterksten verboden, om geld of natuurlijke voordbrengfelen optezamelen (te bedelen), en de overtreeders zullen met vierentwintig rottingslagen gestraft worden.

Het heimelijk drijven van zwijnen in de boschen van den landheer zal, wanneer deze dieren in dezelve worden aangehouden, gestraft worden met het dubbel betaalen van het akergeld, dat voor derzelve voeding in die boschen bestemd is.

Den boeren staat het niet vrij om *knoppert* of galnooten optezamelen, of akers van de boomén te slaan, wijl deze den landheer geheel toebehooren, maar dit is als eene ongeoorloofde vervoering verboden; en de overtreeders zullen voorts met drie dagen handarbeid gestraft worden; doch de landheer kan

dezelve niet anders door de boeren voor zich laten verzamelen, dan wanneer hij dit werk als een gedeelte van hunnen jaarlijkschen dienst rekene.

Geene boeren mogen schietgeweer voeren, noch jagthonden houden, op straf van drie dagen handarbeid.

Het wordt hun ten sterksten verboden, om eenige soort van drank, dan geduurende den reeds gemelden tijd, te verkoopen, en de overtreding zal met drie dagen handarbeid gestraft worden, zoo menigmaal die gepleegd wordt, doch ingeval zij wijngaarden bezitten, staat het hun vrij, om, zelfs in den tijd der uitsluitende voorrechten des landheers, die tot hun eigen gebruik naar huis te voeren.

Wanneer een boer, het zij uit luiheid of onachtzaamheid, nadat hij tot zijnen dienst geroepen is, niet opkomt om dien te verrichten, zal hij met twaalf rottingslagen gestraft worden.

Ingeval een boer vleesch van eene andere plaats brengt, of vleesch aan stukken kapt en verkoopt, door welk bedrijf hij het voordeel der vleeschhallen des landheers wegneemt, zal dit als ongeoorloofd aangemerkt, en de boer

voords

voords met drie dagen handarbeid gestraft worden.

De weduwen van gestorven boeren moeten het gene bij het eenëntwintigste artikel van het zevende jaar van koning *Uladislaus* bevolen is, in acht neemen, hetwelk gebiedt: dat, wanneer zij hertrouwen, zij haare huizen niet moeten verlaaten, zonder verlof van haaren landheer, daar anders haar geheel eigendom ter zijner beschikking vervallen zal.

Een dorp of gehucht mag geene onderhandeling wegens schulden aangaan, zonder voorkennis van den landheer.

Nieuwaankomenden mogen niet aangenoemen worden, ook kunnen geene gedeelten van het land, dat tot eene landhoeve behoort, veruuld of verkocht worden, buiten voorkennis van den landheer, op straf van verlies der ontvangen geldsommen, en in die gevallen, in welke de verkoop van dezelve door de wetten toegelaaten wordt, moet de verkooper kennis aan den landheer geeven, echter mag hij den koop zonder deszelfs toestemming sluiten.

IX. *Van het inwendig bestuur.*

Bij het begeeven van het ambt van rechter van het dorp, zal de landheer drie perfoonen voorstellen, uit welke de gemeente één, in de tegenwoordigheid zijner beambten, zal verkiezen. Doch de landheer kan, ingeval het slecht gedrag des rechters dit noodzaaklijk maakt, hem afzetten en straffen, en alsdan zal een andere, op dezelfde wijze, verkoozen worden, om zijne plaats te vervullen; doch de ambtschrijvers en gezwoorenen mogen door de gemeente, zonder tusfchenkomst des landheers, verkoozen en afgezet worden.

De rechter zal geenszins, uit hoofde van den dienst, dien hij aan den landheer beweezen heeft, of uit eenige andere foort van voorwendfel, vrijgesteld worden van het betaalen der fchattingen en opbrengingen aan den staat.

Het is redelijk, en wordt gevoorderd, dat de landheer toezie, dat de verdeeling van de opbrenging gelijkelijk onder de boeren gefchiede, volgens de regeling door de rechtbank des graaffchaps. en acht geeve, dat geene verkeerde handelingen begaan worden, en daarom zal hij eene opgaaf derzelve van den
rech-

rechter vraagen, doch zonder dat eenige onkosten op de boeren vallen.

Ingeval de landheer verzuimt om deze opgaaven natezien, dan zal dit geschieden door de regeerders des graaffchaps.

Doch het ontvangen en betaalen van deze schatting in de schatkamer des graaffchaps, zal bij uitsluiting in de handen der gemeente en van den rechter blijven, en derhalven zullen de regeerders des graaffchaps toezien, dat de landheer noch zijne dienaars niet daartusfchen komen.

Al het gene de boer aan zijnen landheer verschuldigd is, door dit *Urbarium* vastgesteld zijnde, zal aan hem naauwkeuriglijk voldaan worden, en ingeval de boer in dezen zuimachtig is, zal hij daartoe door dwangmiddelen genoodzaakt worden. De *executiegrosfen*, die men aan de genen, die door den landheer tot dat werk uitgezonden worden, betaalen moet, moeten dagelijks voldaan worden, en wel alleen aan deze lieden, en volftrekt niet aan eenige anderen, die door den landheer tot ander werk gebruikt worden.

Op dat dezulken, die verdrukt worden, en die genen, welke onrechtmaatigheden lijden,

eene spoedige voldoening mogen verkrijgen, moet men in acht neemen dat, wanneer de klagten tegen boeren van denzelfden landheer ingebracht worden, men recht zal zoeken bij den landheer of zijne beambten; maar daar, waar de belediging geschied is door beambten van den landheer, moet men zich bij denzelfden vervoegen; en ingeval de klaagers geene redelijke voldoening verkrijgen, zullen zij zich aan de rechtbank des graaffschaps wenden; doch wanneer de klagt tegen den landheer zelve is, die op hunne voordragt geen herstel laat volgen, dat moeten zij zich rechtstreeks aan de rechtbank des graaffschaps vervoegen; en ingeval de landheer of zijne bedienden eenen boer straffen zullen, om dat hij zich, tot verkrijging van recht, bij de rechtbank des graaffschaps, of zelfs aan eene hooger rechtbank, vervoegd heeft, zal hij als een dwingeland aangemerkt worden.

Door dit bevel worden de wederzijdsche rechten der boeren en hunne landheeren bepaald, en het blijkt, dat de Hongaarsche landman

man aan zijnen heer, voor vijfentwintig morgen akkerland (elk morgen omtrend twaalfhonderd vierkante vadem's groot zijnde) en twaalf dagen maaiens van grasland, het negende deel van de voordbrengfelen des gronds, van de lammeren, jonge geiten en bijën, en omtrend honderd en elf dagen arbeid, twee (Engelsche) schellingen voor landhuur, en drie schellingen voor gevogelte, boter, enz. betaalt.

Het komt mij voor, dat dit geen hard beding voor den boer is. Verscheide eigenaars, die veel land bezitten, hebben mij gezegd: dat zij, bij het opmaaken eener evengelijke rekening, als zij alles, wat zij te ontvangen hebben, bijëenstellen, niet meer dan de waarde van eene gulden, of omtrend twee Engelsche schellingen, voor een morgen land ontvangen. Het bezwaarende ligt voornaamelijk in den aart der overeenkomst; deze is een wederzijdsch bezwaar, even zoo ongemaklijk voor den landheer als voor den boer. Het ontstaat voornaamelijk uit het ontvangen van arbeid in plaats van geld; echter is deze soort van betaaling, in gelijke gevallen, in de eerste trappen van verbetering, altijd gebruikelijk. Dit noodzaakt den landheer, om een groot gedeelte zijner landerijen zelf in handen te houden, om zich

den

den arbeid zijner boeren ten nutte te kunnen maaken, welk eenen tegenzin hij ook tegen de landbestuuring hebbe. De wet moet aan hem, zoo als ik reeds voorheen gezegd heb, eene groote magt over zijne boeren in handen geeven. Hij heeft een groot aantal opzieners en oppassers noodig tot zijne hulp, en aan deze moet hij een gedeelte van zijn gezag over de landlieden afstaan. Uit dit alles ontstaan veele klagten van dezelve, over het bezwaarende van hun lot, en over de gestrengheid hunner meesters; en van deze komen weder niet minder klagten over de eigenzinnige, luie, en misnoegde geaartheid hunner boeren, die, wijl zij geen belang hebben bij den arbeid, dien zij voor hunne landheeren volbrengen, vooreerst traag zijn in het uitvoeren van denzelfden, en daarna ook, door de gewoonte, traag worden in het doen van hun eigen werk: en dus heerscht overal in de landerijen een slechte staat van akkerbouw. Een groote landbezitter in Bohemen verzekerde mij, dat hij zeer zijne rekening vond, bij het aanneemen van zes stuivers van zijne boeren, die verplicht waren voor hem te werken, in plaats van eenen dag arbeid, en door het geeven van negen stuivers
aan

aan anderen, over welke hij geen ander gezag had, dan om hen uit zijnen dienst wegte-zenden.

Ik meen, dat het eene aanmerking van den geleerden Doctor *Ferguson* is, dat volken, hoezeer die ook nabij liggen, zelden van elkanderen zulk eene ontdekking verkrijgen, die den toestand hunner maatschappij verbeteren kan, voor dat zij omtrend in staat zijn om die zelf te maaken. In hoe verre dat eenigermaate kan verandwoorden voor de stappen der Hongaarsche boeren, die eenigzins achteruitgaan, moet ik overlaten aan dezulken, die beter met dit gedeelte der geschiedenis bekend zijn, dan ik ben. Maar het blijkt dat de *gleba adscriptio*, of de dienstbaarheid der boeren, reeds sinds eeuwen vernietigd was; deze werd afgeschaft door *Sigismund*, en deze vernietiging werd bevestigd door verscheide openbaare *acten* van eenigen zijner opvolgers; doch het afgeschafte is weder ingekroopen (*).

Het

(*) De boeren in Hongarijen konden voorheen hunne landheeren verlaten, wanneer zij wilden. Deze vrijheid werd hun door veele wetten des lands vergund, als door het vijfde artikel van het tweede decreet en het
veer-

Het jaar 1785 maakt een tijdvak uit, hetwelk niet minder gunstig is voor den boerenstand, dan 1764. Niets kon meer strijden tegen de oogmerken van *Joséph II.* dan een verlaagde boerenstand, die orde, bij welke hij, zoo hij in zijne ontwerpen tot herstelling geslaagd ware, verwachtte alle zijne toevlugt te zullen krijgen. De vernietiging der *gleba adscriptio* vond plaats in Bohemen en Moravien, door het bevel van dezen vorst, in 1781, en in 1785 werd deze afschaffing ook tot dit koninkrijk uitgestrekt; en offchoon deze monarch, zoo als wij straks zien zullen, voor zijnen dood verplicht werd, om aan de edellieden die oude rech-

veertiende van het derde decreet van Koning Sigismund; in het jaar 1405; door het vijftiende van het jaar 1458, door het zestiende, zevenëntwintigste en negenëntwintigste van 1547, het vierëndertigste van 1550, het zevenëntwintigste van 1566, en verscheide anderen. Deze vrijheid werd, onder Uladislau, ontnoomen aan alle die genen, die zich tot den opstand van dien tijd lieten vervoeren. Uit deze omstandigheid heeft de Hongaarsche adel naderhand beslooten, om hen in slaavernij te houden, die, wel niet overal, echter in het grootste gedeelte des Koninkrijks, is ingevoerd.

Rosenmanns Staatsrecht; Weenen 1792. p. 193.

rechten en voorrechten, welke hij hun ontnoomen had, wedertegeeven, en dus zijne eigen handelingen te herroepen, werd nochtans deze wet uitgezonderd.

Het recht, dat de boeren hadden, om hunne landheeren te verlaten, deed de manufactuuren en de werkzaamheid der ſteden in dit koningrijk bloeien, het zou welras in ſtaat geweest zijn, om de natie haare rechte waarde in de maatschappij te doen vinden, en zich te ontfiaan van onredelijke vernederingen; ſchoon de boeren waarlijk niet zeer geneegen zijn om hunne bezigheden te verwisfelen; en zij dikwijls liever aanbouwers zijn van den grond, op welken zij onder veele bezwaaren opgevoed zijn, dan dat zij bewerkers van kunſtuigen zouden worden; en een boer, die het landgoed, op het welk hij gebooren was, zoude willen verlaten, en zich bij eenen anderen landheer vervoegen, zou maar zeer weinig gunſtig onthaal vinden; en wijl hij eerst een getuigſchrift van zijnen voorigen landheer hebben moet, kunnen nog altijd eenige verhinderingen in den weg der zulken, die hun lot wenſchen te verbeteren, geworpen worden. Zoodanig is dan de betrekking tuſſchen het boerenvolk en deſzelfs landheeren.

Deze hebben ook verpligting aan het publiek, van het welk de boerenstand hier geen gedeelte uitmaakt, want daar het groot *aristocratisch* lighaam, zoo als ik te vooren gezegd heb, bevrijd is van het draagen van eenige openbaare lasten, zoo vallen deze natuurlijk op de burgers en boeren, die met nadruk in de openbaare *acten de misera contribuens plebs* (*), genoemd worden.

Deze betaalen eene schatting, die men eene *contributie* noemt, ten deele in de krijgskas, en ten deele in de kas des graaffchaps, of *casfa domestica*, uit de eerste wordt het krijgsvolk, dat op het platte land in bezetting ligt, betaald, en uit de laatste worden de uitgaaven der graaffschappelijke regeering, die van het onderhouden der wegen en bruggen, en de schade, welke de boeren door brand, storm en overstroming ondergaan hebben, goedge maakt, en ook de onkosten der afgevaardigden of vertegenwoordigers des graaffchaps, dat is van den adel, wanneer die op de rijksdagen verschijnt. Deze belasting wordt geheven over het vermogen en de bezitting van den boer, op de volgende wijze :

De

(*) *De ellendige volksklasse, die de lasten betaalt:*

De landman wordt gefchat op . . .	1	Deca.
Zijne twee zoonen, die bekwaam zijn tot den arbeid	1	
Vier dochters, als vooren	1	
Vier knechts, tot den landbouw gebruikt wordende	1	
Agt meiden, tot denzelven die- nende	1	
Twee trekosfen of vette rundbeesten	1	
Twee melkkoeien	1	
Vier paarden	1	
Vier jonge osfen	1	
Agt kalveren	1	
Zestien zwijnen	1	
Tweeëndertig jonge verkens	1	
Het winterkoorn van eene geheele landhoeve	2	
Het zomerkorn van dezelve	2	
Weiland dat tien wagens hooi levert	2	
Een stookketel	1	
Schaapen en bijen, naar maate van het voordeel, hetwelk zij op- brengen.		

Ingeval de landman, behalven dit, een
fchoenmaaker, kleedermaaker, weever, fmit
of iets anders is, maakt dit eene bijgevoegde

daca uit. Het is mij voor het tegenwoordige niet mogelijk, om mijnen leezeren te berichten, hoeveel voor eene *daca* betaald wordt. Dat gedeelte, hetwelk aan de *casfa domestica* wordt uitgesteld, moet verschillend zijn, naar evenredigheid van de onkosten des graaffchaps.

De geestlijken, wanneer zij tot het verdedigen hunner eigen belangen vereenigd zijn, buiten verband met het overig gedeelte van het *aristocratisch* lighaam, met hetwelk zij dikwijls eene gemeene zaak hebben, en verstooken van dien invloed, die over de gewetens der menschen gaat, maaken een zeer magtig lighaam uit. Volgens een geschrift, dat in de *Staats-anzeigen* van den heere *Schlözer* N. 64. te vinden is, hebben zij op den rijksdag ontrend honderd stemmen; en de inkomsten van de hooger geestlijken, met de groote ambten, welke zij bekleeden, geeven nog grooter vermogen aan dezelve, want, behalven hunne geestlijke waardigheden, zijn veelen derzelve stadhouders der graaffchappen.

De inkomsten der aartsbisshoppen en bisshoppen worden, in het *politisches Journal* des jaars 1783, in dezer voegen opgegeeven:

	<i>Florijnen.</i>	<i>Ponden Sterl.</i>
De aartsbisfchop van Gran	360,000	dat is omtrend 36,000
De bisfchop van Erlau .	80,000	8,000
Nitra .	40,000	4,000
Raab .	20,000	2,000
Waitzen .	50,000	5,000
Funfkirchen	30,000	3,000
Vesprim .	50,000	5,000
De aartsbisfchop van Kolotscha en Bats .	50,000	5,000
De bisfchop van Grofs Waradin	70,000	7,000
Ofanad of Zfchana .	9,000	900
Zagrab in Kroatien	20 000	2,000
Syrmien .	onbekend	
Bosnien .	25,000	2,500
Zevenbergen	12,000	1,200

De bisdommen, die in het jaar 1777 geficht zijn, als Stuhlweifenburg, Neufohl, en Rosenau, worden in deze lijst niet gemeld.

Dit was dan de staat des koninkrijks in het jaar 1780, toen, door den dood van *Theresia*,

de geheele regeering van hetzelfde, te gelijk met het overige der Oostenrijksche heerschappij, op den keizer *Joseph* II. overging.

De koning was bepaald in zijne regeering, en werd half als zulk een, die inbreuken maakte, gehouden, om dat hij geen gebooren Hongaar was. De adel en geestlijkheid waren zeer magtig en bevoorrecht, de burgers waren in eenen verachten toestand, en de boeren waren slaaven, doch zij allen droegen roem op den naam van *magyar*, en waren eenstemming in het verachten van hunne Duitsehe regeerders. *Joseph* wist dit alles; hij had, terwijl *Theresa* nog in leeven was, dit koninkrijk meer dan eens bezocht, en het was hem niet onbekend, welke lieden hij beheerschen moest.

Onder deze ongunstige omstandigheden, ondernam hij het moeielijk werk van hervorming, dat zijn begunstigd voorwerp was, van hetwelk hij vooraf had moeten weten, dat het de toegeneegenheid der magtigen onder zijne onderdaanen aan hem onttrekken zou; hij kende zekerlijk de menschen al te wel, dan dat hij denken kon, dat alleen de deugdelijkheid zijner ontwerpen genoegzaam zijn zou, om die te doen aanneemen, daar het eigenbelang, de wrok en de eigenzinnigheid niet alleen op het

ge-

gedrag van bijzondere perſoonen, maar zelfs op dat van geheele gemeenten, zoo veel invloed hebben: doch de tempel van JANUS was toen, in geheel dit gedeelte van Europa, geheel toegelooten, en hij kon zijnen geest volkomen met dit ontwerp bezig houden.

De eerste misſtap, dien hij beging, was, dat hij zich ontfloeg van de plegtigheid der krooning; eene plegtigheid, die, hoe beuzelachtig die aan andere volken ook moge toefchijnen, in Hongarijen ten hoogſten belangrijk gerekend wordt. Een oud ſchrijver (*Inchofferus*) zegt: *Nemo ut rex legitimus habetur niſi prima illa corona, quæ Stephani, primi regis, caput cinxit, nempe Angeli monitu a Silveſtro Papa, miſſa coronatus. Ea de cauſa, ſacram vocant, et incredibile ſtudio, loco et cuſtodiſibus deputatis, conſervant; non aliter quam ſi ſalus et religio Hungariæ ex ea dependeret.* Dat is: „Niemand wordt als de wettige beheerſcher aangemerkt, ten zij hij gekroond is „geworden met de kroon, die op het hoofd „van *St. Stephanus* geplaatſt werd, welke, op „het bevel des Hemels, door den Paus *Silveſter* „gezonden werd, en uit dien hoofde voor heilig „gehouden, en met alle mogelijke zorg be-

„waard wordt.” Men kan niet vooronderstellen dat *Joseph* dit verzuimde, met een oogmerk om de natie te beledigen, maar veeleer om niet aan dezelve te zweeren, door het doen van den eed, die met deze plegtigheid gepaard gaat, om hunne rechten en voorrechten heilig te zullen in acht neemen, daar hij rechtstreeks het voorneemen had opgevat, om die te vernietigen.

In het jaar 1784 handelde hij niet minder tegen de grondwetten des rijks, toen hij bevel gaf, dat de kroon uit Hongarijen naar Weenen moest gebragt worden. Het blijkt uit de aangehaalde plaats, in welk eene hoogachting dezelve bij de natie gehouden wordt. De plaats, waar die moet bewaard worden, is door den rijksdag vastgesteld, en zonder een besluit van deze vergadering, kan zij niet wettig verplaatst worden.

Door eene wet, ten tijde van *Ladislaus* gemaakt, werd bevoelen, dat die te Visfegrade moest bewaard blijven, doch door een ander besluit van den rijksdag des jaars 1608, werd derzelyer bewaarplaats naar Presburg verlegd. De bewaarders dezer kroon werden door den rijksdag verkoozen, en moesten zweeren,

ren (*), dat zij die zelf niet aan iemand, hoe genaamd, zonder verlof van den koning en de rijks-

(*) Quoniam Sua Majestatis regia, atque omnes status et ordines Hungariæ, in presenti generali Dieta Posonienfi congregati, sacram ejus, dem regni Hungariæ coronam, simul cum omnibus ejus clenodiis, fidei et custodiæ meæ concredere dignati sunt: Ideo juro per Deum vivum, quod ego, sacræ regię Majestati, ac dicto regno Hungariæ, fidelis et obediens ero, dictamque sacram regni coronam, summa fide, diligenti cura, vigilantia ac sollicitudine, custodia adservabo; sine præscitnet voluntate suæ regię Majestatis et regni, *neminem ad illam visendam et perscrutandam admittam*; aut alieno illam tradam, atque quolibet anno, certis temporibus, frequenter huc Posonium me conferam, et locum conservationis dictæ coronæ diligenter perscrutabor et inspiciam; ac ut salva semper et secure persistat omni diligentia et fidelitate curabo; ac, si quid suspicionis, et hostile, in janis, seris, vel parietibus, advertero; de eo confestim sacram Majestatem suam regiam, vel palatinam edocebo. Item si quem motum, vel tumultum, in regno hoc oriri, contingeret; de illo quoque, ad Majestatem suam regiam et dictum palatinam subito referam; et ad custodiam dictæ coronæ majus præsidium humiliter petam; ac in persona mea, ad mortem et vitæ exitum, fideliter et constanter illi assistam, omneque periculum proposse meo, ab illa avertam. *Dat is: Alzoo zijne Koninglijke Majesteit, en alle de staaten en orden van Hongarijen, in de tegenwoordige algemeene kamer van Presburg vergaderd, de geheiligde kroon des-*

rijksftanden, zouden laten zien, en dat zij die tot den dood toe zouden verdedigen.

De

zelfden rijks van Hongarijen, te gelijk met alle derzelve kostbaarheden, zich verwaardigd hebben aan mijn opzicht en bewaaring aantebetrouwen, zoo zweer ik bij den leevendigen God, dat ik aan de geheiligde Koninglijke Majesteit en het gezegde rijk van Hongarijen getrouw en gehoorzaam zal zijn, en de gezegde heilige rijkskroon met de grootste trouw, de oplettendste zorg, waakzaamheid en nauwkeurigheid zal bewaaren, dat ik zonder voorkennis en bewilliging van zijne Koninglijke Majesteit en het rijk, niemand toelaaten zal, om dezelve te bezien en te doorzoeken, of dezelve aan vreemden zal overgeeven; en dat ik ten elken jaare, op zekere tijden, mij dikwijls hier naar Presburg zal begeeven, en de bewaarplaats der gemelde kroon vlijtig onderzoeken, bezien, en met allen ijver en getrouwheid zal zorgen, dat dezelve altoos in goeden staat en zekerheid blijve; en indien ik iets vermoedelijks of vijandigs aan de deuren, sloten of wanden zal bespeuren, daarvan aan zijne geheiligde Koninglijke Majesteit of deszelfs hoveling zal kennis geeven; ook indien het gebeurde, dat eenige beweeging of oproer in dit rijk ontsonde, van hetzelfde ook bij zijne Koninglijke Majesteit of den gezegden hoveling terslond verslag zal doen, en, tot de bewaaring der voormelde kroon onderdaanig, meerder bescherming zal begeeren, dan voor mijnen eigen persoon, dat ik tot den dood en einde van het leeven dezelve getrouw en standvastig zal voorstaan, en zoo veel in mijn vermogen is, alle gevaar van dezelve afwenden.

De verdeeling van het koningrijk in graafschappen, tevens met de bestuuring van derzelve regeering en inwendige schikking, door graaven en burggraaven, of stadhouders, onderstadhouders en mindere ambtenaaren, werd vervolgens afgeschaft, en eene verdeeling van het koningrijk in tien kreitzen, met eenen koninglijken *commisfaris* aan het hoofd van elk derzelve, in de plaats gesteld. Dit was geene kleine verandering, want zij ontnam den edellieden in eenige opzichten een groot en aanzienlijk ambt, hetwelk hun eenen grooten invloed gaf, en in eenige geslachten ervelijk was, en stelde een grooter invloed in de handen des konings.

In het zelfde jaar werd de *gleba adscriptio*, of dienstbaarheid der boeren, vernietigd. Dit was, wyl dit door een koninglijk bevelschrift, en niet op last van den rijksdag geschiedde, onwettig, en werd beschouwd als een inbreuk op de rechten der eigenaars van landerijen.

Nu werden de koninglijke bevelschriften gestrenger en willekeuriger. In dit koningrijk zijn, in bijzondere gewesten, verscheide taalen in algemeen gebruik, en de openbaare *acten* en rechtsgedingen worden dus in die verschillende taalen gesteld en gevoerd. *Joseph,*

wiens geliefkoosd ontwerp was, om zijne uitgestrekte bezittingen tot één eenvormig gebied te maaken, liet een bevel uitgaan, dat na drie jaaren alle openbaare zaaken in de Hoogduitsche taal zouden gevoerd worden; en dat zij, die de openbaare ambten bekleedden, ingeval zij zich deze taal niet eigen maakten, niet alleen om die te spreken, maar ook in dezelve te schrijven, van hunnen dienst zouden ontslagen worden. De Duitschers maaken het kleinste deel des volks in Hongarijen uit, en worden door de Hongaaren aangemerkt als eene soort van lieden, die zich bij hen indringen; hoe zeer moet het dan deze laatsten niet tot raazernij vervoerd hebben, dat zij verplicht werden hunne taal aanteleeren! Een oude *Magyar* genoodzaakt om te leeren, en wel om de Hoogduitsche taal te leeren! Voor dezulken moet dit bevelfchrift verschrikkelijker geweest zijn, dan de tijding van den inval der Turken. Echter wordt deze taal, in de beschaafde strecken des koningrijks, vrij algemeen verstaan bij lieden, die zich boven het gemeene volk verheven rekenen.

Eenige veranderingen in de wijze van rechts-oefening bragten ook derzelve aandeel tot de misnoegdheden toe.

Maar

Maar het invoeren van de *landſchatting* maakte de edellieden bijna zinneloos van woede. Tot hiertoe hadden de landerijen, die in de handen der gemeene boeren waren, alleen betaald, nu moesten die alle op gelijken voet geſchat worden, en geen aanzien ſtond plaats te hebben, noopends den gebruiker of eigenaar van den grond, maar alleen van dezelfs vruchtbaarheid, en plaatslijke voordeelen. Doch om deze wijze van ſchattingheffing werkſtellig te maaken, oordeelde men noodig, om elk ſtuk land in geheel het koningrijk te meeten, en dezelfs voordbrengſelen op zekeren voet te ſtellen; en *Jofeph* beval, dat zulks met den meesten ſpoed moest geſchieden. Door gebrek van een genoegzaam aantal bekwaame menſchen, was men genoodzaakt om lieden te gebruiken, die volſtrekt onbedreeven waren in het opneemen van landerijen, en door derzelver onkunde, en waarschijnlijk ook door de heimelijke tegenkating derzulken, die door deze ſchatting benadeeld waren, werden grootte miſlagen begaan; dit was eene verdere oorzaak tot klagten.

Geduurende deze veranderingen, welke, zoo zij al konden ter uitvoer gebragt worden, de grootſte omzichtigheid in derzelve invoering

ver-

vereischten, en welke tevens ook in de gunstigste omstandigheden moest geschieden, wikkeldes *Joseph* zichzelve in eenen oorlog met de Turken.

Het is bekend, dat de Oostenrijksche wapenen in het begin van dezen oorlog geene lauwerbladen verworven, en dat in het Oostenrijksch leger eene groote duurte van koorn plaats had. Hongarijen wordt aangezien als de koornscheur van Oostenrijk, en, schoon het koorn in dat jaar niet zoo overvloedig was, dan gewoonlijk, zou het echter zijnen koning bijstand hebben kunnen bieden, indien het anders met zijne handelwijze te vrede geweest ware. Maar nu weigerde het zijne hulp, en *Joseph* liet een bevel uitgaan, om de eigenaars van landen, daar hij bezig was hen van hunne voorrechten te berooven, te noodzaaken, om eene zekere hoeveelheid koorn in de koninglijke voorraadhuizen afteleveren, voor eenen prijs, dien hij zelf vastgesteld had. De prijs der tarw was vier (Engelsche) schellingen de *metze* (ten naastenbij twee Engelsche schepels) voor garst betaalde men twee schellingen en zes stuivers, en twee schellingen voor haver. De helft van het koorn, dat geleverd werd, zou met

gereed geld betaald worden, en de wederhelft na het eindigen van den oorlog. Deze prijzen waren wel hooger dan de gewoone marktprijzen, doch uit hoofde van den oorlog verkocht men, op de markt, de tarw voor agt schellingen, en de andere graanfoorten tot eenen evenredig hoogen prijs. Sommigen gehoorzaamden, uit vrees voor het bevel des keizers, anderen wilden niet. Daar, waar krijgsvolk in kwartier lag, gebruikte men geweld. Ook werd hooi geëischt. Een eigenaar van eene menigte landerijen verzekerde mij, dat hij in den volgenden winter een aantal beesten verloor, door gebrek aan dit voeder, hetwelk hem ontnoomen was. Dit bragt veel toe tot de misnoegdheden, die alreeds uitgebrooken waren.

Ook moet men niet vooronderstellen, dat *Joseph* zijne hervormingen niet tot de zaaken van den Godsdienst in Hongarijen uitstrekke. Reeds in het begin zijner regeering mishagde hij zelfs aan de Roomsche geestlijkheid, doordien hij den Protestanten vrije Godsdienstoefening vergunde. Hij nam hunne kerkgebouwen weg, en leide die aan tot waereldlijke doch nuttige oogmerken, hij vernietigde hunne monniken- en non-

nonnenkloosters (*), ook veranderde hij hunne kweekfchoolen, aan welke hij eene nieuwe gedaante gaf. Zelfs hadden de fteden ook eenige oorzaaken tot klagten, want hij ontnam aan dezelve eenige voorrechten, en bragt die onder het rechtsgebied der kreitzen.

Tegen deze fchendingen der landwetten werden, door verfcheide graaffchappen, zeer ftoute vertoogen gedaan, en het ongenoegen der natie kwam, door verfcheide middelen, ter ooren van den koning.

Offchoon de opneeming des koningrijks in het jaar 1785 een begin nam, als een grondslag tot de begrooting der algemeene landfchatting, werd nochtans de belasting zelve niet eerder, dan in Februarij 1789 vastgefteld, en niet voor November deszelfden jaars kreeg zij haare volle kracht. Toen moesten, als een deel van het genoemde groote ontwerp, alle verfchuldigheden van den landman aan zijnen landheer, in dienften en voordbrengfelen des lands, op-

(*) Volgens de opgaaft van de Lucca, werden honderd dertig mans- en zeven vrouwenkloosters door Joseph II. vernietigd. Tegenwoordig vindt men, naar het zeggen des gemelden fchrijvers, nog honderdägtenzestig monnikenkloosters en elf nonnenkloosters in dit Koningrijk.

ophouden, en volgens de fchatting moest omtrend agttien ten honderd, in plaats van dit alles, betaald worden. Ook zouden de belastingen der boeren aan hunnen koning een einde neemen, en tennaastenbij twaalf ten honderd op dezelfde wijze betaald worden, zoodat voor den boer, nadat hij zijnen landheer en koning voldaan had, zeventig ten honderd overbleef. Wijl geen land bevoorrecht zijn zou, zo moesten de landerijen des adels en der geestlijkheid ook natuurlijk de twaalf ten honderd, ten algemeenen beste, even zoo wel betaalen, als die, welke in het bezit der boeren waren.

De gezondheid van *Joseph* was zeer verzwakt, door de vermoeijingen van den eersten veldtocht tegen de Turken, en in het jaar 1789 zag men te gemoete, dat hij weldra zijne aardfche loopbaan ten einde zoude brengen. Terwijl hij met de Turken in oorlog was, en een Pruisfisch leger op de grenzen van Oostenrijk stond, waren zijne onderdaanen in de Nederlanden in volkomen opstand, en klagten en bedreigingen van verdere muitereien omringden uit alle gewesten zijnen troon, of liever zijn doodbed. Hongarijen en Tyrol, die
on

onder zijn volk het meest vrij zijn, klaagden ook het sterkst, maar de staaten van Boemen, Moravien en Gallicien waren niet onverschillig over zijne gestrengte regeering, en de mindere klasfen des volks, die de voorwerpen der bijzondere oplettendheid van dezen alleenheerscher waren, klaagden over de hooge prijzen der levensbehoefsten.

De regeering van *Joseph* was indedaad zeer gestreng, echter denk ik niet, dat iemand de goedheid zijner oogmerken in twijfel zal trekken, hoezeer men ook zijne maatregelen moge afkeuren. Welk eene felle smert moet het voor hem niet geweest zijn, na zoo veele slaaplooze nachten doorgebracht te hebben in het maaken van ontwerpen, tot welzijn zijner onderdaanen, niets anders dan misnoegen en onvoldaanheid in hunnen boezem te vinden, en dit op eenen tijd, toen de staat zijner gezondheid de ongeveinsde toejuiching zijner onderdaanen, die de grootste belooning voor eenen vaderlandschgezinden koning is, vereischte, als eene hartsterking voor zijne verminderende levensgeesten, die nu door ongemakken gedrukt werden! Maar nog hoorde men klagten — En nu zag hij, dat alle streelende hoop op

groc-

grootten openbaaren voorspoed, door de invoering zijner wijze staatkundige instellingen, dagelijks verminderen. Hoe gewillig zou hij aan eene vroeger oproeping des doods gehoorzaam geweest zijn, die hem zou ontheven hebben aan grooter smerten. Doch hoe ras ook de opeifching kwam, was zij echter te langzaam, om hem te bevrijden van de wreede straf, dat hij verplicht werd met zijne eigen hand de handelingen zijner geheele regeering te herroepen, en dus, op zijn doodbed, eene *amende honorable* te doen aan de algemeene volksbegrippen en *aristocratische* rechten.

Op den vierden Februarij des jaars 1790 deed hij de volgende herroeping afkondigen, en op den twintigsten dag van die zelfde maand verliet hij eenslags de moeilijkheden der regeering en de waereld. „ Wijl wij voorneemens „ zijn de rijksvergadering te openen, die „ wij ulieden, op ons koninglijk woord, op „ den agttienden December des voorleeden „ jaars beloofd hebben, na de wettige kroon- „ ning, welke voorgeschreeven is bij het „ tweede artikel van het besluit der rijksver- „ gadering des jaars 1723, en na het onder- „ teekenen van het *diploma* der komst tot den

I. DEEL. O troon,

„ troon, en wijl wij voorgenoomen hebben
„ dezen rijksdag in eigen perfoon bij te wou-
„ nen, hebben wij goedgevonden, om dien
„ tot na den vrede uitteftellen, ten einde wij,
„ bevrijd zijnde van de zorgvuldigheden des
„ oorlogs, en hersteld van de ongemakken, die
„ onze krachten ons ontnemen, bekwaam mo-
„ gen zijn om ons zelve geheel en al overte-
„ geeven aan de zaaken des koninkrijks, welke
„ het voorwerp der onderhandelingen des
„ rijksdags zijn; en op dat gijlieden geene re-
„ den moogt hebben om ongerust te zijn, ter-
„ wijl gij op dezen tijd, die nog onbepaald
„ is, wacht, hebben wij behooten, dat die
„ niet langer, dan tot in het jaar 1791 zal uit-
„ gesteld blijven. Dienvolgens belooven wij
„ ulieden op ons koninklijk woord, dat wij in
„ het volgende jaar de rijksvergadering zullen
„ famenroepen welke zoodanig gehouden zal
„ worden, als de wetten des lands voorschrij-
„ ven, en dat wij onze vaderlijke toegenee-
„ genheid voor de Hongaarsche natie niet al-
„ leen tot dit stuk zullen bepaalen; en om
„ dus, in dat kort tusfchenverloop van tijd, tot
„ op het houden van den rijksdag, uwe be-
„ geerten te voldoen, hebben wij uit onze
„ ei-

„ eigen vrije keus het besluit genomen, om
„ de bestuuring van den staat, en die der
„ rechtsoefening, van den eersten Mei dezes
„ jaars af, geheel en volkomen in dien staat
„ te stellen, in welken wij dien gevonden
„ hebben in het jaar 1780, bij het overlijden
„ der keizerin en apostolische koningin, onze
„ waarde moeder, toen wij zelve de regeer-
„ ring aanvaardden.”

„ Schoon wij sedert dien tijd eenige takken
„ van het openbaar bestuur op eenen anderen
„ voet gebragt hebben, met een oogmerk om
„ het welzijn des koninkrijks te bevoorderen,
„ en in de hoop dat gijlieden, geleerd door
„ de ondervinding, dit zoudet goedkeuren;
„ doch daar wij verneemen, dat gijlieden aan de
„ voorige wijze van bestuur de voorkeur geeft,
„ en dat gij uw geluk zoekt en vindt in het in-
„ standhouden derzelve, maaken wij geene
„ zwaarigheid, om ook in dit stuk aan uwe be-
„ geerte te voldoen, want daar de welvaart
„ des volks, het welk aan onze zorg is toe-
„ vertrouwd, het eenig voorwerp van alle on-
„ ze wenschen en poogingen is, zal die weg,
„ dien ons door het eenstemmig geroep der natie
„ aangewezen wordt, altijd voor ons de verkie-
„ zelijkste zijn. Dienvolgens verklaaren wij

„ bij dezen dat, zoodra alle de graaffchap-
 „ pen (a), des koningrijks in derzelver voo-
 „ rige magt en gezag, welke haar door de wet
 „ gegeven worden, zullen hersteld zijn, zoo
 „ wel met opzicht tot de handelingen in alge-
 „ meene en bijzondere famenkomsten, als tot
 „ de wettige verkiezing van regeerders, en
 „ zoo ras de koninglijke vrijsteden en vrije
 „ landstreeken derzelver voorige werkzaamhe-
 „ den weder zullen verkreegen hebben, alle
 „ de andere *acten*, die sedert het begin onzer
 „ regeering zijn afgekondigd, welke naar het
 „ algemeen gevoelen zouden mogen schijnen te
 „ strijden met de wetten des lands, zullen her-
 „ roepen worden en haare kracht verliezen.
 „ Echter, tot vermijding van alle verwarring,
 „ welke in het openbaar bestuur zou kunnen
 „ voorvallen, eer nog eene nadere kennisgee-
 „ ving aan ulieden, betreffende de openlijke
 „ herroeping der voorige *acten*, zal gedaan zijn,
 „ (ten

*(a) Ik heb, op het voetspoor des schrijvers, het welk
 ook door den Franschen Vertaaler dezes werks gevolgd is,
 deze onderdeelingen des Koningrijks Hongarijen graaf-
 schappen genoemd, wjl gebooren Hongaaren mij verzekerd
 hebben, dat deze alle aan edellieden toebehooren. Ander-
 worden die, in het land zelve, gespanschappen ge-
 noemd. V.*

„ (ten welke einde wij alreeds de noodige be-
„ velen gegeven hebben,) is het onze wil: dat
„ niets op bijzonder gezag geschiede, en dat
„ gijlieden gehoorzaamheid bewijst aan de te-
„ genwoordige stadhouders der graaffschappen,
„ tot dat de (voormaalige) stadhouders hunne
„ ambten weder kunnen aanvaarden, Voords
„ is het onze begeerte, dat onze *acte* van vrije
„ godsdienstduldung (*tolerantie*) de schikking
„ noopends de geestlijke ambten, en het gene
„ wij ten voordeele der boeren bevoolen heb-
„ ben, zoo wel als het gene hunne behande-
„ ling, als de band der onderwerping, aan-
„ gaat, in volle kracht blijven zal, in zoo
„ verre als deze *acten* volkomen zullen over-
„ eenstemmen met de wetten des lands, en
„ op eene natuurlijke billijkheid gegrond zijn;
„ en het beschikken der kerklijke zaaken onze
„ pligt is, als eerste beschermmer der kerk,
„ en wij zijn overtuigd, dat gijlieden, vol-
„ gends uwe redelijke wijze van denken,
„ reeds uwe volkomenste goedkeuring aan de-
„ zelve gegeven hebt. Eindelijk, op dat niets
„ aan de geheele voldoening uwer wenschen
„ moge ontbreken, hebben wij bevolen, dat
„ de kroon en de andere rijkskleinodiën, welke
„ wij in dien tusschentijd in onze schatkamer

„ bewaard hebben, zonder uitstel naar ons ko-
„ ninglijk paleis te Offen zullen vervoerd wor-
„ den, waar wij alreeds bevel gegeven heb-
„ ben, om eene geschikte plaats voor dezelve
„ gereed te maaken, in welke zij bewaard
„ zullen worden, naar het voorschrift der wet.
„ Door deze beschikkingen, die volgens de
„ vastgestelde wetten gemaakt zijn, ontvangt
„ gijlieden een nieuw blijk van onze vaderlij-
„ ke liefde voor de Hongaarsche natie, en ten
„ zelfden tijde een altoosduurend getuigenis,
„ dat, vermids de wetgeevende magt, vol-
„ gends de wetten des koninkrijks, gelijkelijk
„ verdeeld is tusschen den vorst en alle de
„ rijksftenden, wij insgeijks geneegen zijn, de
„ rechten der stenden te onderschraagen, en
„ dezelve aan onzen opvolger in denzelfden
„ staat, als wij die ontvangen hebben, overte-
„ leveren. Ook belooven wij ons zelve, dat
„ gij de behoeften van den staat, voor den
„ veldtocht dezes jaars, zult vervullen, door het
„ leveren van koorn tot onderhoud der leger-
„ benden, die tot veiligheid des koninkrijks bij-
„ eengekomen zijn, en door het toebrengen
„ van *recruten*, op zoodanig eene wijze, als ulie-
„ den de geschiktste zal toeschijnen.”

Zoo

Zoo werd dan eene regeering van negen jaaren, die in het eerst beloofde een schitterend tijdvak in de geschiedenis van Europa te zullen zijn, ten grooten deele uit dezelve gewischt. Echter moet deze aangeteekend worden, als eene les voor andere regeerders, om hen te leeren, dat de gevoelens en begeerten van een volk niet moeten verachteloosd worden, noch dat eene natie niet als een landgoed moet bestuurd worden, en dat men zelfs goede schikkingen en instellingen niet met gestrengheid, noch al te overhaastig moet invoeren. Goede vorsten worden dikwijls, bij wijze van beeldspraak, de vaders van hun volk genoemd. *Joseph* regeerde zijne heerschappijen als het hoofd van een huisgezin; hij wenschte het welzijn zijner kinderen; en hij maakte ontwerpen tot hun geluk, en begeerde dat zij die met onderwerping zouden aanneemen, daar hij dezelve oogenbliklijk ter uitvoer wilde gebragt hebben. Zijn levensbeschrijver *Pezzel* zegt; dat, toen zijne staatsdienaars hem den raad gaven, dat hij niet zoo haastig in zijne verbeteringen moest zijn, hij ten antwoord gaf: „ Van alles, „ wat ik onderneem, wil ik aanstonds de uitwerkselen zien; toen ik *den Prator* en *den Augar*.

„ ten (b) in orden bragt, nam ik geene jonge
 „ spruiten, die alleen voor het volgende ge-
 „ slacht van dienst konden zijn, maar boomen,
 „ onder wier schaduw ik zelf en mijne tijdge-
 „ nooten vermaak en voordeel zouden kunnen
 „ vinden.”

Daar deze herroeping eene gedwongen her-
 roeping was, was de afkeer en het mistrouwen
 der natie zoo ingekankerd als ooit, tegen het
 huis van Oostenrijk, en het stillen van het wo-
 dend volk, voorderde de grootste omzichtigheid
 in zijnen opvolger. Op sommige plaatzen had
 het volk de stoutheid, om de openbaare edicten
 van deszelfs koning, op de tijding van zijnen
 aannaderenden dood, onder de galg te ver-
 branden.

In dezen neteligen toestand beklom *Leopold*
 den troon, doch trad met weerzin in zijn Hon-
 gaarsch gebied, om met beevende handen de
 teekenen van magt van zijn vergramd volk aan-
 teneemen; onder hetwelk veelen waren, die
 zich van hunne betrekkingen met Oostenrijk
 wenschten te ontdoen. Een Hongaarsche schrij-
 ver

(b) Twee openbaare wandelplaatzen, dicht bij de stad
Weenen. V.

ver roept uit, daar hij van den hagchelijken
toestand des koningrijks in dezen tijd spreekte. (*)

„ *Deum immortalem! Quam tetra, quam lugubris,*
„ *quam funesta fuisset tunc harum ditiorum facies!*
„ *Caedes, incendia, rapinae, vastitas universum*
„ *Regnum et florentissimas Regni Civitates mise-*
„ *randum in modum deformassent; Vici omnes et*
„ *oppida acervis Corporum, et Civium Sanguine re-*
„ *dundassent; Tempia ipsa Dei O. M. ac delubra*
„ *nefariis ignibus conflagrassent! nisi divina eaque*
„ *Singulari providentia Leopoldus II. quasi de*
„ *Coelo missus, habenas Imperii capessivisset; qui*
„ *patriam, vitamque omnium nostrum, Bona, For-*
„ *tunas, Parentes, Cognatos, atque Aras ipsas, ex*
„ *Flamma ac Ferro et pene ex faucibus Fati erep-*
„ *tas, et Conservatas nobis restituit. Ille leges, ju-*
„ *ra, libertatem, Veterem Formam Regiminis pris-*
„ *tino loco collocavit; ille comitia, solennem sui inau-*
„ *gurationem, jusjurandum, ceteraque omnia, quo-*
„ *rum dilatio animos antea perculerat, praestitit; ille*
„ *medium illum, qui populum et Regem dividebat,*
„ *parietem demolitus est: ille mutuam cives inter et*
„ *principem Fiduciam quasi ab interitu resuscitavit;*

it-

(*) Oratio pro Leopoldo, a Step. Pallya.

„ *ille subjectos jam propemodum Templis, moeni-*
 „ *bus, ac Tectis nostris, circumdatosque ignes*
 „ *restinxit; ille districtos gladios a jugulis nos-*
 „ *tris singulari sapientia, et divina quadam*
 „ *animi moderatione; rejecit.* Dat is : Onster-
 „ velijke God ! Hoe schrikkelijk, hoe ramp-
 „ zalig, hoe verdervelijk, zoude dan de ge-
 „ daante dezer landen geweest zijn ! Doodsla-
 „ gen, brandstichtingen, rooverijen, verwoestin-
 „ gen zouden het geheele land, en de bloeiend-
 „ ste steden jammerlijk geschonden hebben ; alle
 „ dorpen en steden zouden met lijken over-
 „ dekt, en door het bloed der ingezetenen over-
 „ stroomd geweest zijn ! Zelfs de geheiligde
 „ tempels van het aanbiddeijk Opperwezen, alle
 „ oorden van Godsvereering, zouden door een
 „ schandelijk vuur in de asch gelegd zijn ! indien
 „ *Leopold II.* niet, als ware hij van den hemel
 „ gezonden — door eene bijzondere godlijke
 „ voorzienigheid — de teugels des rijks had in
 „ handen genoomen ; *Leopold*, die het vaderland,
 „ en het leeven van ons allen, de goederen, de
 „ bezittingen, de ouderen, de naastbestaanden,
 „ en zelfs de altaaren aan vuur en zwaard ont-
 „ rukt, en genoegzaam uit den afgrond des ver-
 „ derfs teruggetrokken, en aldus bewaard
 „ heeft. — Hij herstelde de wetten, de rech-
 „ ten,

„ ten, de vrijheid, de oude regeeringsvorm, —
 „ hij bragt weder tot stand de vergaderingen,
 „ zijne plegtige inhuldiging, den eed, en alle
 „ de voorige gewoonten, van welke het lang-
 „ duurig uitstel de gem ederen voorheen zoo
 „ sterk getroffen had; — hij vernietigde den
 „ muur, die volk en vorst van één scheidde;
 „ hij wekte als uit eenen doodlijken slaap weder
 „ op het onderling vertrouwen tusfchen regent
 „ en onderdaanen; — hij bluschte het vuur, dat
 „ onze tempelen, muuren, en daken rondom
 „ dreigde aantetasten, en heeft met zonderling
 „ beleid, en godlijke gemaatigdheid, de ont-
 „ bloote zwaarden van onze halzen geweerd.”

Derhalven werden, uit alle landstreeken,
 klagten over de onwettige regeering van *Joseph*
 aan zijnen opvolger *Leopold* voorgedraagen. Het
 voorstel van het graaffchap Neira, hetwelk op
 den tweeden Maart 1790 gedaan werd, ge-
 fchiedde in deze nadrukkelijke en strenge taal.

„ Wij zagen de geheiligde kroon des ko-
 „ ningrijks weggenoomen, wij zagen God van
 „ zijne kerken, de wetten van haare heilig-
 „ heid, de ouders van hunne kinderen (*);
 „ de

(*) *Waarschijnlijk met toespeling op het ligten van*
 recruten.

„ de natie van haare taal, het koningrijk van
„ zijne voorrechten, de dooden van hunne
„ gewoonlijke begraavenis beroofd. Wij za-
„ gen de geringste foort van vleiërs ontwer-
„ pen smeeden, en niets ongedaan laten, het-
„ welk op eenigerhande wijze tot de verwoes-
„ ting des koningrijks kon bijdraagen. Wij
„ zagen het heilig vaatwerk tot waereldsche
„ gebruiken geschikt, den eerbied voor de
„ aanzienlijken omverre geworpen, de magt
„ van den eigenaar des gronds verminderd, de
„ opvoeding der jeugd verwaarloosd. Wij
„ zagen mannen, die zich bij hun vaderland
„ verdienstelijk gemaakt hadden, en in de wee-
„ tenschappen bedreeven waren, van hunne
„ posten ontzet, maar vreemdingen, en lieden
„ van gemeene bekwaamheden, die noch door
„ geboorte, noch door goede zeden, oprecht-
„ heid of ondervinding, uitgemunt hadden, in de
„ plaats dezer vlijtige kinderen des lands (de
„ inboorlingen) gesteld, als onderwijzers der
„ Hoogduitsche taal. Wij zagen de gebooren
„ inwooners, die ambten bekleedden, door
„ eenen eed verbonden, om de vrijheid van
„ hun vaderland te ondermijnen, veelen der-
„ zelve stoutlijk inbreuk doen in onze kelders
„ en graanschuuren, en, zonder ons opteroe-
„ pen,

„ pen, te hooren, of te overtuigen, koorn,
„ fchaapen en kinderen (*recruten*) ons ontnee-
„ men! zonder onzen algemeenen oorsprong te
„ ontzien, of gebruik te maaken van de magt
„ der wetten. Wij zagen de vruchtbaarheid
„ van onzen vaderlandschen grond, aan welken
„ het bloed onzer voorvaderen die vruchtbaar-
„ heid gegeven had, op eene buitengewoone
„ wijze, en tot onze schade vergrooten, en,
„ wat nog meer is, eenen eed uitspreeken,
„ om deze onrechtmatigheid te wettigen.
„ Ons vaderland zagen wij gestrengelijk af-
„ meeten; veele millioenen (guldens) besteed
„ aan eenen hoop, die uit verscheiden volken
„ bestond, welke ons geld, dat door bloed,
„ zweet en zwaaren arbeid gewonnen was,
„ verteerden, en ons eigendom misbruikten
„ tot het onderhouden van openbaare ligte-
„ kooien.”

Volkshaat tegen de Duitschers, en tevens vaderlandsliefde, klommen nu hooger dan ooit te vooren. Alles, wat Duitsch was, werd veracht, en dit volk stond bloot om mishandeld te worden, zoo zij door de Hongaarsche kleeding niet beveiligd waren; want de vaderlandschgezinden waren meer dan ooit verkleefd aan hunne gewoonten en kleeding; en de kne-
vels,

vels, die, bij het beschaafde deel der maatschappij, buiten gebruik geraakt waren, werden op nieuw ingevoerd. Zij, die het hevigst waren, wilden de zaaken zoo hoog drijven, dat zij meenden, dat, vermids *Joseph* nooit gekroond was geweest, de Oostenrijksche troonsopvolging nu ten einde was. Een groot aantal was voor een nieuw *diploma*, of lijst van rechten; en het is zeker, dat men waarlijk eene zodanige lijst ontworpen had, door welke de koning verstookten stond te worden van het recht, om benoemingen te mogen doen tot de openbaare ambten, en alle de bedieningen in de bergwerken, der posterijen enz. bij uitsluiting aan de edellieden zouden begeeven worden; zelf zou de koning de officieren van het leger niet mogen aanstellen, noch hunne soldij bepaalen. Men zou hem noodzaaken om in Hongarijen zijn verblijf te houden, en de regeering des koninkrijks stond volkomen afgescheiden te worden van het overige deel der Oostenrijksche heerschappijen. Hij zou geen *veto* in de wetgeevende magt hebben, en de landstenden zouden het voorrecht hebben, om buiten zijn bevel te vergaderen. Aan de belasting van het land moest men in geenen deele denken. Het

237 zou

zou den landstenden vrijstaan, om *tracdaaten* van koophandelaantegaan, zonder de toestemming des konings, en het geldmunten zou geen voorrecht der kroon zijn. Vrede en oorlog zouden niet van den koning afhangen, ook zou hij geene *tracdaaten* mogen maaken, zonder de toestemming der landstenden, en hij zou in zijnen eed van krooning het eenëndertigste artikel des tweeden jaars van koning *Andreas* moeten insluiten, het welk aan de onderdaanen de vrijheid geeft, om de wapenen tegen hunnen koning optevatten, bijaldien hij hunne rechten mogt benadeelen. Doch de meer gemaatigden hielden zich te vrede, dat de zaaken weder in dien staat zouden gebragt worden, in welken zij bij de komst van den keizer *Joseph* tot den troon waren, en deze behielden de overhand, zoo wel ten gelukke voor den koning, als voor het volk.

De kroon, over welke zoo veel beweeging gemaakt was, werd naar Buda terug gezonden op den agttienden Februarij, dus twee dagen voor den dood van *Joseph*. Hoe hoog deze geschat wordt, en hoedanig die bij de natie ontvangen werd, blijkt uit den volgenden weinig beteekenen brief, welke op dien tijd geschreeven

ven

ven werd, en in druk gegeven is in de *Staats-
anzigen* van den heere *Schlözer*, N°. 54.

„ De kroon, het grootste kleinood der ko-
„ ninglijke waardigheid, is met de grootste
„ staatsie en blijdschap, die men zich verbeel-
„ den kan, teruggebragt. Op alle plaatzen,
„ waar die, op haaren tocht van Weenen naar
„ Buda, doorging, werden de prachtigste toe-
„ bereidselen gemaakt, tot het ontvangen derzel-
„ ve. De luister der dames in de Hongaar-
„ sche kleeding was nooit voorheen zoo ge-
„ weest als nu; zij droegen blaauwe rokken,
„ met korte *jakjens* van dezelfde kleur, met
„ randen van bontwerk, en met goud belegd;
„ haare hoofdsieraaden waren zwart fluweelen
„ *kalpacks* (*), met gouden kanten en plui-
„ men.”

„ De vaderlandsliefde ontwaakt in alle haare
„ sterkte, elk draagt de Hongaarsche kleeding;
„ zulk eene vertooning van blijdschap zag men
„ nooit te vooren. Hier bij ons werd insge-
„ lijks de kroon ingehaald met alle die praalen
„ pracht, die men zich verbeelden kan. Wijl
„ dezelve bij nacht in de kapel van het paleis

„ ter

„

(*) Eene soort van *husfaarenmützen*.

„ ter bewaaring geplaatst werd, was de geheele stad, benevens de voorsteden, verlicht; „ dit was eene allerschoonste vertooning, en „ daar onze straten lang zijn, en rechtuit loopen, bragten die veel tot dezelve bij. Wee „ die genen, die hunne lampen niet behoorlijk in orden hielden, of dezelve te vroeg uitdeeden! De glasvensters derzulken werden zonder genade aan stukken geslagen. In „ elke straat bedreef men vreugd, den geheelen nacht door; en groote hoopen volk liepen in *parade* rond, met speeltuigen, en riefen: Hoezee! De vrijheid der Hongaarsche natie duure eeuwig! Ik kan nu een vrij goed denkbeeld maaken van de omwentelingen in Frankrijk en de Nederlanden, „ Het schijnt mij toe, als of ik daar ware, „ want nooit heb ik in mijn leeven zoo iets gezien. Op vrijdag den negentienden Februarij kwam de kroon hier ter plaatze aan, „ om verder naar Offen vervoerd te worden. „ Verbeeld u slechts welk eene buitengewoone vreugd bij derzelve wederkomst bedreeven werd, daar zelfs alle godsdienstige „ onthoudingen ophielden, en onze bisschop „ gaf een groot *soupe* aan de bewaarders der

I. DEEL. P „ kroon,

„ kroon, en den adel, waar men vleesch op-
 „ dischte, en in de openbaare straaten en hui-
 „ zen danste men, even zoo als op het *Kar-*
 „ *naval*. Ik moet ophouden, ik kan alles niet
 „ beschrijven; echter moet ik u verhaalen: dat
 „ de kroon op het altaar der hoofdkerk werd
 „ ten toon gelegd, om door elk beschouwd te
 „ kunnen worden; de adel was zeer begeerig
 „ om die te zien. Geduurende den nacht werd
 „ zij in de kapel van het paleis bewaard, en
 „ door de beambten des graaffchaps. en de
 „ stadsregeerders, met uitgetrokken fabels be-
 „ waakt. Bij derzelve aankomst te Offen,
 „ die op den eenëntwintigsten Februarij voor-
 „ viel, sprak de stads beambtschrijver *Fran-*
 „ *ciscus Ballast*, in den naam der stadsregee-
 „ ring en burgers, de bewaarders der kroon
 „ in eene Latijnsche redevoering aan, in wel-
 „ ke hij de natie geluk wenscht met haare
 „ wederkomst, die door hem beschouwd wordt
 „ als het onderpand der herstelling van de
 „ rechten des volks (*).

Daar

(*) *Excelsi Proceres sacrae Regiae Coronae Custodes!*
Quam, auspice Supremo Numine, ante octo propemodum
saecula Austricus, Archipraeful Colocensis, divo regi Ste-

pha-

Daar nu het volk nu in het bezit van deszelfs kroon was, daar het nu zijne rechten her-

phano attulit à Sylvestro nominis hujus II. Romanorum maximo Pontifice, sacram regni hujus Hungariae Coronam, eandem à tristibus Isabellae reginae temporibus ex hac urbe et arce Budensi absentem, dum hodie solemnè hocce ritu rursum per Vos, excelsi Proceres! reduci, et velut exoptatae Felicitatis Tesferam ad graemium regni et urbis istius in avitam regni sedem modo collocari cernimus; gaudet populus, laetantur cives, exultat nobilitas, universi denique regni status et ordines suorum votorum compotes fieri gratulantur maxime. Nec immerito. Felicem enim Patriam nostram, cui diadema istud regium, ex diversis salvum periculis, in sinum suum, tanquam firmum redditum veteris juris et potestatis pignus, ad commune gentis Ungricae decus licet reponere, Glorietur proinde triumphans aetas nostra; et non minus ultima quoque plaudat Posteritas! Dignum propter ea, ut Augustissimo Principi nostro, à cujus Benignitate et Clementia haec accipimus, immortales in homagiali submissione referamus gratias. Dignum, ut inelytis statibus et Ordinibus, quorum in exorando Principe Virtus fuit eximia, perpetua litemus Gratitude. Nos vero Budenses incolae, quibus sacrum hunc Thesaurum semper coram venerari conceditur, aeterna diei isti spondemus solennia; vobisque, Excelsi Proceres et Custodes! ad tuendum pro gentis Ungricae Beatitate hoc regale Ornamentum, omne Robur, vitam et Fortunas in Adjutorium sancta voti Religione addicimus et consecramus.

Dat is: Verhevene standen, Beschermers van de geheiligde koninglijke Kroon! nadien wij thands de gehellig-

steld, en zijne bezwaaren opgeheven zag, be-
daarde de gisting, en het gerucht van de wijs-
heid

de kroon van Hongarijen, die voor bijna agt eeuwen, onder begunstiging van het Godlijk Opperwezen, door Austricus, den Aartsbisshop van Colocens, aan koning Stephanus van Paus Silvester II. ten geschenke overgebracht, en sedert de ongelukkige tijden van de Koningin Habella uit deze vesting Offen verwijderd was, weder door U, doorluchtige standen! bij deeze schitterende plegtigheid teruggebracht, en, als een blijk van een langgewenscht geluk, in den schoot van dit Rijk en deze stad, de aloude zetel der Regeering, op nieuw geplaatst zien; verheugt zich het volk, verblijden zich de burgers, juicht de adel, en alle standen en staaten des Rijks wenschen elkanderen geluk, dat zij hunne wenschen verkreegen hebben. En niet ten onrechte, want welk een geluk voor ons land! daar aan hetzelfde vergund wordt, dit koninklijk sieraad, uit verscheiden gevaaren gered, als een zeker onderpand van het oude herkreegene recht en magt, tot een algemeen eereteeken van het Hongaarsch volk, in zijnen schoot te beveiligen. Dat dan het tegenwoordig geslacht zegeviere, en roeme, en de laatste Nakomelingschap zich insgelijks verheuge! Het is onzer derhalven waardig, dien doorluchtigen Vorst, door wiens genade en goedheid wij dit geluk ontvangen, door Hem onderworpen te huldigen, eenen onstervelijken dank te betuigen. Onzer is het waardig, aan de aanzienlijke standen, die zich in de eerbewijzingen aan onzen doorluchtigen Vorst zoo uitnemend gekweeten hebben, eene offerande van eene eeuwigduurende dankbaarheid taetbrengen.

heid des nieuwen konings verminderde van dag tot dag de overige misnoegdheden. En *Leopold* waagde het, eenige maanden na dat hij de teugels der regeering in handen genoomen had, de stenden des koninkrijks in eene rijksvergadering te doen bijeenkomen, nadat zulks in zesëntwintig jaaren niet geschied was; en nu werden de volgende zaaken verhandeld:

Het eerste artijkel betreft alleenlijk de komst van *Leopold II.* tot den troon.

Het tweede behelst zijnen eed van aanvaarding, welke dezelfde is, als die door de keizerin *Theresia* gedaan werd. Hij belooft in denzelfden, dat de koninglijke kroon in het rijk zal bewaard, en bewaakt worden door de bewaarders der kroon, die uit de staatsleden zullen gekoozen worden, dat de laatstaangewon-

nen
gen. Maar wij, wij inwooners van *Offen*, aan welke het voorrecht toegestaan wordt, dezen geheiligden schat voor altoos in tegenwoordigheid te vereeren, wijden dezen dag aan eene nimmer eindigende plegtigheid. En ulieden, verhevene standen en beschermers, belooven en schenken wij met eene geheiligde — onverbreekelijke — belofte, alle onze krachten, ons leeven en onze eigendommen tot uwen onderstand, zoo ter bescherming van dit koninglijk sie-raad, als tot welzijn van het geheele Hongaarsche volk.

nen landen, die voorheen tot het koninkrijk van Hongarijen behoorden, met hetzelfde zullen vereenigd worden; dat, wanneer het tegenwoordig geslacht, het welk nu op den troon zit, zal uitgestorven zijn, Hongarijen weder een verkiesbaar koninkrijk zal worden, en dat alle de opvolgers zijner Majesteit zullen gehouden zijn dienzelfden eed te doen.

Het derde beveelt, dat voordaan de intreede en krooning binnen zes maanden na het overlijden des laatsten konings zal plaats hebben.

Het vierde betreft het gewoone geschenk der stenden aan zijne Majesteit.

Het vijfde gaat over de verkiezing van den aartshertog *Leopold* tot Palatijn.

Bij het zesde wordt vastgesteld, dat de kroon altijd te Offen zal bewaard blijven.

Het zevende ontnemt de heerlijkheid Munchats aan de koninglijke bezittingen, en geeft in derzelve plaats eene streek in het graafschap Bats.

Het agtste behelst eene bepaling, dat de graaf *Joseph Keglevich* van Bazin, *commandeur* der ridderorde van *St. Stephanus*, kamerheer van zijne Majesteit, en stedehouder van het graafschap Torn; en de graaf *Michael Nadash*, erfheer van Fogaras, kamerheer van zijne Ma-

jes-

jesteit, en ervelijke stedehouder van het graafschap Komorra, de bewaarders der kroon zullen zijn, als welke met eenpaarigheid door de stenden zijn verkoozen.

Het negende zegt: dat de koning belooft, langer in Hongarijen zijn verblijf te zullen houden, dan wel voorheen gewoonlijk was.

Het tiende is eene vaststelling, dat het koningrijk Hongarijen onafhankelijk zal zijn van de overige Oostenrijksche heerschappijen, en niet op denzelfden voet met die heerschappijen zal gebragt worden, maar dat het zijne eigen bijzondere regeering zal hebben, zoo als dit in de jaaren 1715 en 1741 beslooten is.

Het elfde beveelt: dat de grenzen van het koningrijk niet veranderd zullen worden, dat de verschillen, die wegens dezelve ontstaan zijn, zullen vereffend worden, en dat die gedeelten, welk van het rijk afgescheiden geweest zijn, weder met hetzelfde zullen vereenigd worden.

In het twaalfde erkent de koning uit vrijen wil, dat de magt om wetten te maaken, die buiten werking te stellen en uitteleggen, een gemeenschappelijk voorrecht is van den koning en de stenden; en hij belooft, dat hij niet re-

geeren zal door koninglijke bevelschriften, edicten en patenten, dat de rechtbanken niet door hem zullen veranderd, noch derzelve uitspraak verwisfeld of overgezien worden, maar dat hij dezelve in kracht zal stellen, volgens de meening der wet.

Het dertiende behelst eene bepaling, dat de rijksdagen om het derde jaar zullen gehouden worden, en zelfs meermaalen, als de toestand der zaaken zulks vereischt.

Het veertiende stelt vast, dat de bestuuring der rijkszaaken behoort aan den raad des stedehouderschaps van het koninkrijk, wiens pligt het is, om voorstellingen aan den koning te doen, ingeval zijne bevelen, die aan dezen raad worden ter hand gesteld, om in werking gebragt te worden, tegen de grondwetten des koninkrijks mogten strijden.

Het vijftiende verordent eene commissie, om een ontwerp te maaken wegens de opvoeding der jeugd, en de vrijheid der drukpers.

Bij het zestiende belooft de koning, dat de openbaare handelingen niet in eene vreemde taal zullen gevoerd worden, maar dat, ten einde de Hongaarsche taal algemeener moge

WOR-

worden, men in de hooge en mindere schoo-
len eenen leermeester in die taal zal aanstel-
len. Voor het tegenwoordige zullen de zaa-
ken in de rechtbanken (*dicasteria*) als voor-
heen in de Latijnsche taal behandeld en ge-
voerd worden.

Het zeventiende geeft werking aan het elf-
de artikel des jaars 1741; bij hetwelk de ko-
ning belooft, om Hongaaren tot zijne rijksdie-
naars aantestellen, en om dezulken, die de
vereischte bekwaamheid hebben, zoodanig te
plaatzen, dat die in het *diplomatique* werk ge-
steld worden; en verders: dat alleen Hon-
gaaren gebruikt zullen worden in de bestuu-
ring der binnenlandsche zaaken des koning-
rijks, en dat zij ook tot de buitenlandsche
zaaken zullen toegelaaten worden.

Het agttiende is betrekkelijk tot den eed,
die gedaan moet worden door dezulken, die
bij de rechtbanken aangesteld zijn, en beveelt
dat niemand, op eene enkele beschuldiging,
van zijn ambt zal ontzet worden.

In het negentiende belooft de koning, dat
geen onderstand, het zij in geld, in voord-
brengselen des lands of in *recruten*, geëischt
zal worden, het zij van de stenden, noch van

het volk, dat de schattingen en lasten draagt; zelfs niet onder den naam van eene vrijwillige gift, of onder eenen anderen titel, dan alleenlijk op den rijksdag; doch het onderhouden der staande krijgsmagt zal altijd vastgesteld blijven van den eenen rijksdag tot den anderen; en het agtste artikel des jaars 1715, en het tweeëntwintigste van 1741, dit onderwerp betreffende, worden bij dezen bevestigd.

In het twintigste heeft de koning de goedheid, te belooven dat de prijs van het zout, (dit is een koninglijk eigendom) niet verhoogd zal worden buiten den rijksdag, ten ware in gelegenheden van dringende noodzaak.

In het eenëntwintigste zegt de koning, dat hij zorg zal draagen, dat het negenënegentigste artikel, het openbaare fonds betreffende, weder in werking gebragt worde.

Het tweeëntwintigste bepaalt: dat de posterij zal gebragt worden onder de bestuuring van den raad des stedehouderschaps enz. en dat de bestuuring der bergwerken zal verbeterd worden.

Ingevolge het drieëntwintigste moet de koning toezien, dat de kerken, en andere voort-

ge-

gelijke flichtingen, niet van derzelve rechten beroofd worden.

Het vierëntwintigste bevestigt de rechten en eerbetooningen van den *Palatijn*, den *Primaat*, *Ban* en *Tavernicus*.

Het vijfëntwintigste bevestigt de rechten en voorrechten van de koninglijke vrijsteden, de mijnsteden, de landstreeken der *Jazygers* en *Cumaniaanen*, en de zes steden der *Heidukken*.

Het zesëntwintigste gaat over zaaken van den godsdienst (zie deswegens het hier achter volgend artikel over den toestand der Protestanten.)

Het zevenëntwintigste geeft aan de nietvereenigde Grieken de vergunning, om land en eigendom te verkrijgen, en om de openbaare ambten en bedieningen te mogen bekleeden.

Het agtëntwintigste herstelt de graaffchappen van *Temeswar*, *Torental* en *Kraso* in hun recht van zitting en stemgeving op den rijksdag.

Het negenëntwintigste geeft aan de *Jazygers*, *Cumaniaanen* en *Heidukken* het recht, om elk twee gemagtigden op den rijksdag te mogen zenden.

Het dertigste maakt de steden *Temeswar*,
The-

Theresienstadt, Pofega en Carlstad tot koninglijke vrijsteden.

Het eenëndertigste verbiedt de hazardspelen, op eene geldboete van honderd dukaaten.

Het tweeëndertigste bepaalt, dat de voorrechten, door keizer *Joseph II.* geschonken, alleenlijk van kracht zullen zijn, als die door zijne thands regeerende Majesteit bevestigd zijn.

Het drieëndertigste beveelt, dat een *commissie* zal gekoozen worden, om een ontwerp te maaken, tot eene militaire opschrijving des volks.

Het vierëndertigste verklaart, dat de bevelen der voormaalige regeering, tot de meeting des koninkrijks, tevens met de voorderingen der onkosten, die met dit werk verzeld gaan, (behalven de eischen van bijzondere perfoonen) krachtloos zullen zijn, en dat in het toekomstige zulk eene meeting niet gedaan zal worden.

Het vijfëndertigste bepaalt de betrekking tusschen den landheer en zijne boeren, bevestigt het *Urbarium*, dat door de keizerin *Theresia* ingevoerd is, tot op de rijksvergadering des jaars 1793, als wanneer dit onderwerp van
nieuws

nieuws af zal overwoogen worden; het beveelt dat de rechtbanken der graaffchappen toezien moeten, dat de boeren niet gedrukt worden; het erkent dat de altoosduurende dienstbaarheid der boeren ftrijdig is met de rechten van den mensch, en fchadelijk voor den ftaat, en dat dezelve reeds vernietigd is in het jaar 1405, onder de regeering van *Sigismund*, in 1458, onder den ftedehouder *Szylagy*, in 1547 en 1550, onder *Ferdinand I.* en in 1566, onder *Maximiliaan*, doch dat dezelve weder ingesloopen is; en beveelt dezelve volkomen affchaffing; ook geeft het den boeren vrijheid, om hunne landheeren te verlaaten, na het betaalen van hunne fchulden en huuren, en om over hun beweegbaar eigendom te befchikken, echter moet eene al te groote verhuizing uit eene landftreek tegengegaan worden, als welke na-deelig is voor de natie.

Het zesëndertigfte beveelt: dat de voorrechten van het aankopen van landerijen, vergund door *Jofeph II.* en de rechten dier genen, die dezelve aangekocht hebben, onbepaald zullen blijven tot op de naaftvolgende rijksvergadering; echter zullen de tegenwoordige eigenaars intusfchen in het gerust bezit blijven, en opdat de bevolking en werkzaamheid

moge toeneemen, belooft zijne Majesteit, om de landgoederen, die gelegen zijn in de graafschappen Temeswar, Krasfo, Torantal, Baes, Arad en Tfanadd, te zullen verdeelen onder die genen, welke zich zulks waardig gemaakt hebben.

In het zevenëndertigste belooft de koning, dat de graanen en het hooi, door het bevel van *Joseph* aan de legers afgeleverd, gerekend zal worden als een gedeelte der opbrenging; dat hij den toestand der zulken, die door den Turkschen oorlog geleeden hebben, in aanmerking zal neemen, doch dat, om de koninglijke schatkamer te bevoordeelen, de edellieden en vrijsteden alleen zullen betaald worden voor dat gene, wat zij geleverd hebben, na het eindigen van den tegenwoordigen Turkschen oorlog.

Het agtëndertigste vergunt den Jooden, dat zij in alle plaatzen mogen wonen, (behalven in de mijnsteden,) even zoo als voor het jaar 1790, tot dat de *commissie* tijd zal gehad hebben, om aan de steden nadere schikkingen deswegens voor oogen te leggen.

Het negenëndertigste beveelt, dat de koninglijke gerechtshoven enz. enz. naar Pest zullen overgebracht worden.

Het

Het veertigste geeft bevel tot eene verbetering der lijfstraffelijke en burgerlijke wetboeken, en in de wijze van rechtspleeging, onder de voorgaande regeering.

Het eenënveertigste beveelt eene overziening der zaaken, die, in rechten gevoerd zijn geworden, en verklaart dat de straf van ontadeling der edellieden van geene kracht zal zijn.

Het tweeënveertigste vernietigt het gebruik der pijnbank in lijfstraffelijke zaaken.

Het drieënveertigste geeft den burgeren, en zulken, die niet adelijk zijn, de vrijheid om zich, in lijfstraffelijke zaaken, even zoo wel als de edellieden, op de hooger rechtbanken te mogen beroepen.

Het vierënveertigste beveelt: dat de rechtzaaken, welke in de rechtbanken, door *Joseph* ingesteld, begonnen waren, doch niet afgelopen zijn, zullen gestaakt worden, en dat de papieren en bewijsstukken aan de wederzijdse partijen zullen teruggegeven worden.

Het vijfënveertigste verklaart de zaaken, over welke gevonnisd is, insgelijks van geene waarde te zijn, echter blijven de vonnissen voor als nog in kracht enz.

Het zesënveertigste betreft de rechtzaaken

voor

voor de rechtbank des konings, welke, ingeval zij alleen over punten der wet gaan, zullen afgewezen worden.

Het zevenënveertigste beveelt dat rechtzaaken, die voor de rechtbank des konings gediend hebben, mogen teruggezonden worden ter nadere overziening.

Het agtënveertigste gelast dat rechtzaaken, die alleen over punten der wet gaan, en voor het *septem-viraal* gerechtshof gebragt worden, zullen van de hand gewezen worden.

Het negenënveertigste betreft de overziening der rechtzaaken voor het *septem-viraal* gerechtshof.

Het vijftigste beveelt dat rechtzaaken, die uitgesproken en ter uitvoering gelegd zijn, in *stato quo* zullen blijven, doch de lijdende partij mag, langs den gewoonen weg, een nieuw rechtsgeding beginnen, en zich op hooger rechtbanken beroepen.

Het eenënvijftigste herstelt de rechtbanken der heerlijkheden in de rechten, welke zij vóór de veranderingen, door *Joseph II.* gemaakt, bezaten.

Het tweeënvijftigste beveelt, dat de zaaken van rechtspleeging, die men de *oclarale* en *tabulaire* noemt, voor de rechtbank des konings

mogen voordgezet worden, om welke reden de bewijsstukken, die in de *archiven* zijn, aan de partijen moeten wedergegeeven worden.

Het drieënvijftigste gelast, dat de zaaken van beroeping voor de rechtbank des konings, die nog niet ten einde gebragt zijn, op de gewoone wijze zullen aangevangen worden, binnen de twee naastvolgende zittingtijden der algemeene rechtbanken des koninkrijks.

Het vierënvijftigste geeft bevel, dat de uitspraaken der rechtbanken, welke door *Joseph* opgericht, doch nu afgeschafst zijn, en andere rechtspleegingen, derzelver kracht zullen behouden.

Het vijfënvijftigste bevestigt de vonnissen, die geduurende de regeering van *Joseph*, in zaaken van huwelijken en echtscheidingen, gegeeven zijn.

Het zesënvijftigste bepaalt dat, in het toekomstende, de pleidooien wegens hoog verraad voor de rechtbank des konings zullen gebragt worden.

Het zevenënvijftigste strekt om de vernieling van het houtgewas en de bosfchen voortekomen.

Het agtënvijftigste stelt Dalmatiën, Kroa-

tiën en Slavoniën onder het bestuur van den raad des stedehouderschaps.

Het negenënvijftigste beveelt, dat de opbrenging van Kroatiën en de drie graaffschappen van Opper-Slavoniën altijd op den rijksdag zal vastgesteld worden, doch afgezonderd van die van Hongarijen, en dat dezelve nooit anders, dan in de rijksvergadering zal geheven worden.

Bij het zestigste belooft de koning, dat de vrijstad Zengh zal uitgezonderd zijn van het *militair* rechtsgebied, en dat derzelve bezwaaren zullen weggenoomen worden.

Het eenënzestigste betreft de landstreek der zee kust, die men de *Littoraale* noemt, en maakt Buccari tot eene koopstad, en Port Royal tot eene vrije haven.

Het tweeënzestigste beveelt, dat eene landstreek, die tusfchen de wegen *Carolin* en *Joseph Commercial* ligt, onder het burgerlijk rechtsgebied zal gebragt worden.

In het drieënzestigste belooft de koning eene *commissie* te zullen afvaardigen, tot onderzoek der geschillen, betreffende het grondgebied van Repus enz.

In het vierënzestigste belooft de koning, dat

de

de edellieden, en de burgers der vrijsteden, volgens het negenënvijftigste artikel des jaars 1618, zullen uitgezonderd zijn van het betaalen der belastingen en tollèn in de *militaire districten*.

Het vijfënzestigste is eene aanbieding der steden, van hunne perfoonen en bezittingen, tot verdediging van hunnen koning en hun vaderland, ingeval deze mogten gevoorderd worden, om den oorlog tegen de Turken voortzetten.

In het zesënzestigste belooven de steden, dat zij zonder uitstel zesduizend *recruten* zullen aanwerven, om de Hongaarsche *regimenten* voltallig te maaken; en een plan te zullen ontwerpen tot eene spoediger en werkzaamiger aanwerving voor het leger.

Het zevenënzestigste stelt de volgende *commités* aan, tot uitvoering der verbeteringen in de burgerlijke, huishoudelijke en gerichtelijke zaaken des koninkrijks, welke in deze rijksvergadering een begin genoomen hebben, doch niet ten einde gebragt zijn, wier werkzaamheden aan de rijksvergadering, die in het volgende jaar staat gehouden te worden, voorgelegd, en, zoo dezelve goedkeuring vin-

den, door derzelve besluiten zullen bevestigd worden.

Een *Committé* van openbaare burgerlijke zaaken.

van opbrenging en schatting.

van de zaaken, het *Urbarium* betreffende, of de zaaken tusfchen den landheer en den boer.

van koophandel, rechten en belastingen.

van de bergwerken en het muntwezen,

van rechtzaaken.

van geleerde zaaken.

van geestlijke gevallen.

van volksbezwaaren.

Het agtënzestigste is eene aanftelling van *commisfarisfen* tot het onderzoek der verfchillen met de nabuurige gewesten, betreffende derzelve wederzijdsche grensfcheidingen.

Het negenënzestigste bepaalt, dat dezulken, die het *indigenaal* (het recht van inwooning en handeldrijving) verkreegen, doch de gewoonlij-

lijke fchatting niet betaald hebben, op de lijst der zoodanigen zullen doorgeschrapt worden, ingeval zij hunnen eed niet afleggen, en de fchatting betaalen, voor het houden der volgende rijksvergadering.

Het zeventigste behelst een besluit, dat, overeenkomstig het zeventiende artikel des jaars 1711, alle buitenlanders, die rijke kerkelijke *beneficien* bezitten, als bischoppen, proosten en abten, eene belasting van duizend dukaten aan de openbaare fchatkamer zullen betaalen; doch de proosten, abten enz. die slechts kleine waardigheden hebben, zullen maar tweehonderd dukaten betaalen.

Het eenënzeventigste geeft het recht van inwooning enz. aan den prins van Coburg, (zonder de betaaling der gewoonlijke belasting van tweeduizend dukaten) als een blijk van dankbaarheid der Hongaarsche natie, voor zijne krijgsdiensten, aan dezelve betoond, in het verdedigen van haar vaderland tegen de Turken, en het wederovereren van Wallachijen en Moldaviën.

Het tweeënzeventigste geeft het recht van inwooning aan den vorst van Waldek, den baron *Spielmann*, *Ignatius Born* en den baron

Mitrosky, zonder de betaaling der gewoonlijke schattingen.

Het drieënzeventigste geeft het recht van inwooning aan verscheide perfoonen, in hetzelfde genoemd; aan sommigen op het betaalen van de helft, aan anderen op het betaalen van drierde, en aan nog anderen op de betaaling der gewoonlijke schatting van de geheele schatting, zoo als gewoonlijk is, van tweeduizend dukaaten.

Het vierenzeventigste geeft het gemelde recht aan den markgraave van *Manfredini*, zonder betaaling der gewoonlijke schatting.

Dus woei dan een storm over, die opgekomen was door onvoorzichtige en ontijdige hervormingen, en die van de Oostenrijksche heerschappij welligt het schoonste deel haarer bezittingen zou afgescheiden hebben; en nu werden de vrijheid der landlieden, en de duldning en vrije godsdienstoefening der Protestanten, door *acten* der rijksvergadering bevestigd.

De vervolging der laatstgemelden had dikwijls oorzaak gegeven, niet alleen tot kra-
kee-

keelingen, maar zelfs tot gewelddaadigheden. Zullen niet de onrechtmatigheid, de haat, en gierigheid getracht hebben, om, onder het momaangezicht van godsdienstigen ijver, haare oogmerken te volvoeren? Zal niet een verschil van gevoelens in godsdienstige zaaken, zoo wel in dit land, als in andere landen, eene oorzaak van openbaare tegenspoeden geweest zijn? De rechten der Protestanten, omtrend welke, bij de artikelen des vredes te Weenen, in het jaar 1606, eene overeenkomst getroffen was tusfchen hunnen beschermer *Botskay*, en den keizer *Rudolf*, en bij den vrede te Lintz, in 1645 tusfchen hunnen onderschraager *Rakotzi* en den keizer *Ferdinand III.*, werden plegtiglijk gevestigd; echter bevrijdde dit hen niet van vervolging, die naderhand onder verschillende voorgeevens plaats had. Hoe kon de beste der koningen, daar hij door hunne vijanden omringd was, die altoos ijverig bezig waren, om deze lieden bij hem haatlijk te maaken, door hen als eene gevaarlijke *secte* te doen voorkomen, hun beschermer zijn? Zij werden onder de regeering der deugdrijke *Theresia* niet minder beléedigd, dan onder den ondeugenden vorst, wien men wijsmaakte, dat zijne afwijkingen van de deugd door ijver voor

de waare kerk konden goedgeemaakt worden. Door een besluit van *Theresia*, in het jaar 1749, werd bevoelen, dat die genen, welke den Katholijken godsdienst zouden verlaaten, twee jaaren lang gevangen gezet, en, zoo zij binnen dien tijd niet tot de kerk wederkeerden, tot het doen van zwaaren arbeid verzonden zouden worden! Doch men weete, tot eer van Hongarijen, dat, toen op den rijksdag des jaars 1791, de rechten der Protestanten bevestigd werden, behalven de geestlijkheid, slechts vierëntachtig leden waren, die tegen hun stemden, daar integendeel tweehonderd en eenënnegentig voor dezelve hunne stem gaven, van welke honderdéénëntachtig magnaaften, en het grootste deel Roomschegezinden waren. Hoe groot eene eer is deze geest van verdraagzaamheid voor de Hongaarsche natie! — Waar is eene natie in Europa, in welke de godsdienstgenootschappen, die van de openbaare kerk afwijken, die voorrechten genieten, welke zij hier hebben? — Eene volkomen vrijheid van openbaare godsdienstoefening, met kerken en klokken, en hunne eigen scholen en oefenplaatzen tot voordering in kennis; en een recht om alle openbaare bedieningen te bekleeden, tevens met

met zitting in de wetgeevende raadsvergaderingen. Het zal waarschijnlijk den meesten mijner leezers aangenaam zijn, dit een weinig meer ontwikkeld te zien. Ik zal hun derhalven eene vertaaling van het zesentwintigste artikel der rijksvergadering des jaars 1791 voorleggen, welke alleenlijk dit onderwerp betreft.

Door dit artikel wordt vastgesteld: „ Dat
„ in het toekomende, zonder aanzien van
„ eenige nieuwe bevelen of voorrechten, alle
„ orde, baronnen, magnaten, edellieden,
„ koninklijke vrijsteden; zoo ook de marktsteden
„ en dorpen de vrije oefening van hunnen
„ Godsdienst zullen hebben, met vrijheid
„ om kerken te mogen bouwen, zelfs met torens
„ en klokken, en het bezit van scholen
„ en kerkhoven; en dat niemand, van welk
„ eenen rang hij moge zijn, onder welk voor-
„ wendfel ook, op eenigerlei wijze zal ge-
„ hinderd of gestoord worden in het genot
„ van dit voorrecht, het zij door zijne Majes-
„ teit of andere landheeren. De boeren, het
„ zij dezelve in marktsteden, dorpen, of opko-
„ ninglijke landgoederen wonen, zullen ins-
„ gelijks, ten algemeenen beste, en tot be-
„ vordering van openbaare rust, niet ver-
„ hinderd worden in het genieten van deze

„zelfde voorrechten, het zij door zijne Ma-
„jesteit, deszelfs rijksdienaars of andere
„landheeren. Tot bevestiging van hetzelfde
„wordt nu beslooten, dat van nu af alle on-
„derscheid tusfchen openbaare en bijzondere
„godsdienstoefening zal ophouden. dat de
„afzonderlijke niet langer plaats zal hebben,
„maar dat zij overal in het openbaar zal ge-
„schiedten; dienvolgens zal het nu den Pro-
„testanten geoorloofd zijn, (zoo als hier na
„zal vastgesteld worden,) om leeraars aante-
„stellen, kerken te bouwen en te vertimme-
„ren, het zij met of zonder torens, pastorijen
„en schoolen aanteleggen, en dat overal,
„zelfs in plaatzen, waar tot hier toe geene
„geweest zijn, zonder dat eenig nader verlof
„tot dat einde verleend worde; doch onder
„dit beding, dat, vermids de regeering bij-
„zonder oplettend moet zijn op den onder-
„stand der *ſchattingdraagende* onderdaanen,
„daar, waar men voorgenoomen heeft eene
„vrije oefening van godsdienst intevoeren,
„kerken of kapellen te bouwen, of leeraars
„aantestellen, vooraf een gemengd *committé*
„van het graaffchap, in tegenwoordigheid van
„den landheer, echter zonder bijwezen van
„den

„ den bisfchop, gehouden zal worden, om
„ naauwkeurig onderzoek te doen, en aan het
„ graaffchap bericht te geeven van de ver-
„ eischt wordende onkosten, in welke men
„ vervallen zal; van het getal en de bezittin-
„ gen des volks en der ingezetenen, en of
„ dezelve in ftaat zijn, om de vereischte onkos-
„ ten te draagen; en wanneer het, volgens
„ dit onderzoek, blijkt, dat het getal des volks
„ en de geldmiddelen genoegzaam zijn, zal de
„ landheer een ftuk grond bepaalen, waar de
„ kerk, de pastorijs, of de fchool zal gebouwd
„ worden. Echter zijn de Roomschegezinde
„ inwooners in geenen deele gehouden, om,
„ het zij in geld of arbeid, daartoe bijtedraa-
„ gen. Dit zelfde moet insgelijks in acht ge-
„ noomen worden omtrend de Protestantfche
„ landheeren en het volk, als men voorheeft
„ eene Roomfche kerk opterichten.

„ Doch men moet in aanmerking neemen,
„ dat de invoering van godsdienstoefening,
„ het bouwen en opmaaken der kerken en
„ pastorijen enz, altijd vrij en ombelemmerd
„ blijven zal aan de Protestantfche edellieden
„ en landheeren.

„ In-

„ Ingevolge deze godsdienstige vrijheid,
 „ kunnen de Protestanten , onder geen voor-
 „ wendfel hoegenaamd, op straf van geldboe-
 „ ten, het zij dezelve werklieden of lieden
 „ van aanzien zijn, genoodzaakt worden om
 „ bij de heilige mis, omdragten of andere
 „ plegtigheden, tegenwoordig te zijn, niette-
 „ genstaande de voorrechten der broederschap-
 „ pen zulks vorderen.

„ De Protestanten der beide gezindheden
 „ moeten, in zaaken van godsdienst, alleen
 „ van hunne eigen geestlijke opperhoof-
 „ den afhangen, doch opdat deze onderge-
 „ schiktheid in geestlijke zaaken derzelve be-
 „ hoorlijke werking moge verkrijgen, heeft
 „ zijne geheiligde Majesteit beslooten, om die
 „ orde intestellen, welke de algemeene goed-
 „ keuring der geestlijkheid, en leeken van den
 „ Protestantischen Godsdienst wegdraagt, zoo
 „ wel betreffende het aanstellen van opper-
 „ hoofden en bestuurders, als van de overi-
 „ ge schikkingen, zonder inbreuk op de gods-
 „ dienstige vrijheid; om welke reden zijne
 „ Majesteit, ingevolge zijn recht van hoogste
 „ toezicht, de Protestanten zal hooren, en
 „ insgelijks zorg draagen, dat eene behoorlijke
 „ kerk-

„ kerklijke orde, volgens de grondbeginselen
„ van hunnen godsdienst, worde ingevoerd ;
„ wordende intusschen beslooten, dat de kerk-
„ lijke wetten, die reeds bestaan, en door
„ hhnne bestuurders ingevoerd zijn, en voor
„ het tegenwoordige gevolgd worden, en te-
„ vens die, welke in het toekomstige, vol-
„ gends de meening dezer wet, zullen inge-
„ voerd worden, niet door eenige *dicasteraa-*
„ *le* of koninglijke bevelen zullen vernietigd
„ worden. Het zal hun niet alleen vergund
„ worden, om kerkenraaden aanteleggen, maar
„ ook om *synoden* bijeenteroepen ; zijne Ma-
„ jesteit zal de plaats hunner bijeenkomst aan-
„ wijzen ; doch aan dezelve moet vooraf ken-
„ nis gegeven worden van het aantal per-
„ foonen, die daar tegenwoordig zullen zijn,
„ en van de zaaken, welke daar zullen over-
„ woogen worden, die insgelijks door hem
„ zullen vastgesteld worden ; en ook zal zulk
„ een *synode*, met toestemming van zijne Ma-
„ jesteit bijéengeroepen, het zij zulks van Lu-
„ theraanen of Calvinisten zij, eenen afge-
„ vaardigden van wegen zijne Majesteit moe-
„ ten toelaaten, in geval dezelve zulks voor-
„ dert, van welk eenen godsdienst deze afge-
„ , , vaar-

„ vaarbigde ook zijn moge, die wel niet zal
 „ kunnen beschikken of voorzitting hebben,
 „ maar alleen het toezicht houden. Echter
 „ zullen de kerklijke wetten en voorschriften,
 „ in deze *synoden* gemaakt, alleenlijk van
 „ kracht zijn, na dat zij de koninglijke over-
 „ ziening en goedkeuring zullen verkreegen
 „ hebben, en zijne Majesteit behoudt, niette-
 „ genstaande de gemelde vrijheden, aan zich
 „ zelve de uitvoerende magt van oppersten toe-
 „ ziener door de wettige rechtbanken, gelijk
 „ ook de andere koninglijke voorrechten in
 „ de godsdienstige zaaken der Protestanten.

„ Insgelijks kunnen de Protestanten hunne
 „ *triviaale*- en mindere scholen, ter plaatze
 „ waar dezelve reeds opgericht zijn, behou-
 „ den; ook kunnen zij, met koninglijke toe-
 „ stemming, nieuwe scholen oprichten, het
 „ zij laage of hooge; ook hoogleeraaren, *rec-*
 „ *tors*, *onderrectors* en schoolmeesters aanstel-
 „ len of afzetten, dezelve vermeerderen of
 „ verminderen; en voordaan plaatselijke op-
 „ perste, en algemeene bestuurders of *cura-*
 „ *toren* der scholen uit hun midden verkie-
 „ zen; ook de wijze en orden der letteroefe-
 „ ningen vaststellen; doch ook in dezen
 „ heeft

„ heeft zijne Majesteit, het opperste toezicht,
 „ door de wettige rechtbanken, aan zich zel-
 „ ven behouden, zoo dat de algemeene be-
 „ sturing der letterkundige regeering, welke
 „ de stenden onderdaanigst aan zijne Majesteit
 „ in handen gesteld hebben, ook over dezel-
 „ ve zich zal uitstrekken. Het zal den stu-
 „ denten vergund worden, om voor hun zel-
 „ ven, of voor hunne leeraaren, geld inte-
 „ zamelen, en om zich te oefenen op buiten-
 „ landsche hoogeschoolen, en alle de *stipendia*
 „ te genieten, welke voor hun bestemd zijn.
 „ De Protestanten mogen vrijelijk leerstellige,
 „ onderwijs- godgeleerde en andere boeken
 „ over zaaken van godsdienst drukken, onder
 „ het opzicht der zulken, die zij tot dat oog-
 „ merk verkoozen hebben, en wier naamen
 „ aan het koninglijk stedehouderschap ter hand
 „ gesteld zijn; doch op deze voorwaarde, dat
 „ dezelve geene bespotting, kwaadaartige noch
 „ steekende aanmerkingen over den Room-
 „ schen Godsdienst behelzen; op de verand-
 „ woordelijkheid der beoordeelaaren, die het
 „ drukken derzelve hebben toegestaan.

„ De kerklijke verschuldigheden, welke de
 „ Protestanten tot hertoe aan de Roomsche

„ parochiepriesters, schoolmeesters, en voort-
 „ gelijke bedienden, het zij in geld, landvruch-
 „ ten of diensten, betaald hebben, zullen
 „ vooraan geheel ophouden, en na drie
 „ maanden, te rekenen van de openbaarmaaking
 „ dezer wet, zullen dezelve nergens meer ge-
 „ eischt worden, ten zij de Protestanten van
 „ deze lieden, uit eigen verkiezing, gebruik
 „ maaken, en in dat geval moeten zij hetzelfde,
 „ als de Roomschegezinden, betaalen. Zijne
 „ Majesteit zal zich verleedigen, tot het hoo-
 „ ren der vertoogen van het koninglijk stede-
 „ houderschap, hoedanig deze vermindering
 „ van de inkomsten der Roomsche parochie-
 „ priesters aan dezelve zal vergoed worden,
 „ doch nu wordt bekend gemaakt, dat dezel-
 „ ve nooit zal gedoogen, dat iets zal geëischt
 „ worden van het schattingdraagend volk (*),
 „ of van de koninglijke schatkamer, ter oor-
 „ zaake van deze schadeloosstellingen.

„ Met

(*) De lezer weete, dat wanneer een boer, door ar-
 moede of eenige andere oorzaak, verplicht is zijne land-
 hoeve te verlaten, welke eene soort van leenhouding
 (copyhold estate) is, zijn landheer dan bezit van de-
 zelve neemt, en welke dan, vermids die in de handen
 van eenen edelman is, niets aan de regeering betaalt.

„ Bij het bouwen of verbeteren van kerken,
„ pastorijen en scholen, zijn de Protestanten
„ niet gehouden den Roomschegezinden met
„ arbeid bijtestaan, noch de Roomschegezinden
„ den Protestanten, derhalven worden de
„ vorige verbindtenissen van dezen aart hier-
„ bij verklaard van geener waarde te zijn.

„ De Protestantsche kerkleeraars mogen ten
„ allen tijde, en in alle plaatsen, de zieken en
„ gevangenen van hunne belijdenis bezoeken,
„ met de vereischte zorg en voorzichtigheid,
„ hen tot den dood bereiden, hen naar de
„ plaats der straoefening verzellen, en daar
„ de noodige hulp bieden, doch zij mogen gee-
„ nerlei aanspraaken aan het volk doen. Den
„ Roomschen priesteren kan, wanneer zij ge-
„ roepen worden bij zieken, gevangenen, of
„ bij zulken, die gevonnisd zijn om te moe-
„ ten sterven, en zij de noodige voorzorg in
„ acht neemen, geenszins de toegang ontzegd
„ worden.

„ De openbaare ambten, bedieningen en
„ eereposten, het zij hooge of laage, groote
„ of kleine, zullen begeeven worden aan ge-
„ booren Hongaaren, die zich bij hun vader-
„ land verdienstelijk gemaakt hebben, en de

„ overige vereischte bekwaamheden bezitten ,
 „ zonder eenige achtneeming op hunne gods-
 „ dienstgevoelens.

„ De Protestanten zijn ontlagen van het
 „ zweeren met den gewoonen eed , die in rech-
 „ ten gebruikelijk is , dat is : *bij de heilige maagd*
 „ *Maria , de heiligen en uitverkoorenen van God.*

„ De godsdienstige gestichten en giften der
 „ Protestanten , die alreeds in wezen zijn , of
 „ die in het vervolg voor hunne kerken , leer-
 „ aars , scholen en studenten , ziekenhuizen ,
 „ weeshuizen , of hunne armen , zouden mogen
 „ gemaakt worden , kunnen hun onder geen
 „ voorwendfel , hoe ook genaamd , ontnoo-
 „ men worden , en zelfs niet het opzicht over
 „ dezelve ; maar veeleer zal de onverhinderde
 „ bestuuring derzelve toevertrouwd aan dezul-
 „ ken uit hun , aan welke die wettig toe-
 „ komt , en die gestichten , welke mischien
 „ aan dezelve onder de laatste regeering ont-
 „ noomen zijn , zullen aan hun zonder uitstel
 „ wedergegeeven worden. Het koninglijk
 „ oppertoezicht strekt zich insgelijks over zul-
 „ ke gestichten uit , ten einde ann het
 „ oogmerk der stichters moge voldaan wor-
 „ den.

„ Al-

„ Alle huwelijkszaaken der Protestanten wor-
„ den ter beslissing van hunne eigen kerken-
„ raaden overgelaaten ; echter zal zijne Ma-
„ jesteit, door zijne koninglijke voorzorg ,
„ nadat dezelve met de Protetsanten geraad-
„ pleegd heeft, zoodanige maatregelen nee-
„ men, dat de oprichting der kerkenraaden
„ de rechten der verschillende partijen in ze-
„ kerheid moge stellen ; en dat ten zelfden tij-
„ de de gronden, uit welke deze hunne uitspraak
„ zullen doen, ter zijner overziening en
„ goedkeuring zullen overgegeeven worden.
„ In dien tusschentijd, zullen deze pleitzaa-
„ ken over huwelijken voor de burgerlijke
„ rechtbanken gevoerd worden, volgens de
„ grondstellingen, die in vroeger jaaren ge-
„ legd zijn, dat is: voor de rechtbanken, in
„ de graaffschappen en landstreeken, waar de-
„ zulke bestaan, en voor de stadsregeeringen
„ in de koninglijke vrij- en mijnsteden ; doch
„ met het recht van beroeping, waar de
„ omstandigheden zulks vereischen, voor de
„ koninglijke rechtbank, en zelfs voor het
„ *septem-viraal* gerechtshof.

„ Het moet wel opgemerkt worden, dat
„ het vonnis van echtscheiding alleen eene

„ burgerlijke uitwerking heeft, en de bis-
„ schoppen kunnen niet gehouden zijn om de
„ geheele ontbinding van den huwelijksband
„ toetelaaten; noch die uitteftrekken tot de
„ Roomschegezinden, in die gevallen waar dat
„ gene, hetwelk door de wetten wordt aan-
„ gemerkt als een graad van bloedverwant-
„ schap, die in het huwelijk verboden is,
„ door de leerstellingen der Protestanten kan
„ vergund worden. Zijne Majesteit heeft,
„ zoo als zulks ook geschied is onder den kei-
„ zer *Joseph*, hun eens vooral vergund, om
„ echtverbindtenissen in den derden en vier-
„ den graad van bloedverwantschap aantegaan,
„ zonder eenig nader verlot.

„ Vermids bij deze wetten voor de vrije
„ godsdienstoefening, en het onderhouden der
„ kerken, scholen enz. der Protestanten op
„ de zekerste wijze gezorgd is, wordt het
„ insgelijks bepaald, tot verdere instandhou-
„ ding der rust tussehen de Roomschegezinden
„ en Protestanten, dat de beide partijen blij-
„ ven zullen in het bezit der kerken, schoo-
„ len enz. welke zij nu hebben; daar de
„ sichten der Roomschegezinden in het toe-
„ komende ten voordeele der Roomschegezin-
„ den,

„ den, en die der Protestanten ten gebruike
„ der Protestanten zullen aangewend worden;
„ zoo dat niet alleen alle wedereifchingen aan
„ beide zijden zullen verboden zijn, (uitge-
„ zonderd dat het den Protestanten zal vrij-
„ staan, om hunne aanspraak op de stichtingen van
„ *Zirmay, Itrabowsky* en *Apaffy* te bewijzen)
„ maar ook kan geene bezitneeming van kerken,
„ scholen enz. geoorloofd worden, en die
„ genen, welke aan zulke daaden van ge-
„ weld schuldig zijn, zullen met eene geld-
„ boete van zeshonderd guldens gestraft wor-
„ den, volgens het oogmerk van het veer-
„ tiende artikel des jaars 1647.

„ Vermids het overgaan van den Room-
„ schen godsdienst, tot eene der Protestant-
„ sche gezindheden, die door de staatsrege-
„ ling toegelaaten worden, strijdig is tegen de
„ grondstellingen van de Roomsche leer,
„ moeten zulke gevallen aan zijne Majesteit
„ bekend gemaakt worden, om alle onbedach-
„ te stappen voortekomen. Ook wordt het op
„ gestrengte straf verboden, dat men op
„ eenigerhande wijze eenen Roomschegezinden
„ tot het gevoelen der Protestanten trachte
„ overtehaalen.

„ Het is alreeds bekend gemaakt, dat deze
„ voorrechten der Protestanten alleen van
„ kracht zijn in het koningrijk van Honga-
„ rijen; om welke reden de koningrijken van
„ Dalmatiën, Kroatiën en Slavoniën in het ver-
„ der gebruik der wetten van hun land gelaat-
„ ten worden. Dienvolgens is het den Pro-
„ testanten, binnen de grenzen dier koning-
„ rijken, niet geoorloofd, onroerende eigen-
„ dommen te bezitten, noch om openbaare of
„ bijzondere ambten te bekleeden; echter
„ hebben zij de vrijheid, om, door middel
„ der wetten, hunne oude rechten staande te
„ houden; en wanneer zij door deze middelen
„ hunne bezittingen verkrijgen, neemt de
„ koning op zich, om voor hunne schade-
„ loosstelling te zullen zorgdraagen. en de
„ weinige plaatzen in Neder-Slavoniën, die
„ ten deele uit Lutheraanen, ten deele uit
„ Calvinisten bestaan, zullen het genot van
„ vrije godsdienstoefening blijven behouden,
„ zoo als tot hier toe geschied is. Eindelijk
„ zullen de Protestanten, uit hoofde van den
„ handel en de *manufaduuren*, volkomen vrij-
„ heid hebben om woningen te huuren,
„ maar

„ maar niet om huizen of landerijen van edel-
„ lieden of burgers te verkrijgen.

„ Kinderen, die gebooren zijn, of zullen
„ worden, uit gemengde huwelijken, (en het
„ wordt ter kennis gebracht, dat zulke huwe-
„ lijken altijd door Roomschgezinde priesters
„ moeten bevestigd worden, aan welke ten
„ strengften verboden wordt, om, onder eenig
„ voorgeeven, poogingen te doen om die te
„ verhinderen,) zullen alle in de gezindheid
„ des vaders opgevoed worden, als hij een
„ Roomschgezinde is, doch wanneer de moe-
„ der Roomschgezind is, zullen alleen de
„ zoonen de gezindheid van hunnen vader
„ volgen.”

„ Rechtzaaken over huwelijken, zoo weldie,
„ welke ontstaan uit de betrekking tusfchen de
„ twee gezindheden, als ook die, welke ont-
„ staan uit het overgaan van de ééne kunne
„ van den Protestantfchen godsdienst tot den
„ Roomschen, behooren tot het Roomschge-
„ zind geestlijk rechtsgebied, vermids het in bei-
„ de gevallen een wezenlijk *sacrament* betreft.

„ De Protestanten der beide gezindheden
„ zijn gehouden om de feesten, die nu door

„ de Roomschgezinden gevierd worden, me-
 „ de voor het uiterlijke te houden, doch niet
 „ binnen hunne eigen wooningen, waar het
 „ hun vrijstaat om alle hunne gewoone be-
 „ roepsbezigheden, die de godsdienstige over-
 „ denkingen niet stooren, voortzetten; en
 „ bij dezen wordt bevolen, dat alle landhee-
 „ ren en hoofden van huisgezinnen, op straf
 „ van openlijke vervolging in rechten, hunne
 „ onderhoorigen en dienstboden niet verhin-
 „ deren, het zij dezelve Roomschgezinden of
 „ Protestanten zijn, in het waarneemen der
 „ feesttijden en plegtigheden van derzelve
 „ Godsdienst.”

Het doet mij leed, dat ik dit gunstig be-
 richt eenigzins moet verkleinen, door de op-
 merking, dat de koningen van Hongarijen, als
 eerste beschermheeren der kerk, grooten in-
 vloed in godsdienstige zaaken hebben, zoo als
 uit het voorgaande stuk blijkt; en dat, wijl
 de bevestiging van de rechten der Protestan-
 ten hen nooit voor verdrukking heeft kun-
 nen beveiligen, waarschijnlijk in het toekom-
 de, als Hongarijen eens eenen dweepachtigen
 zoning hebben zal, zij niet volkomen vrij van
 be-

beleediging zijn zullen. Veelen der Roomschegezinden, en zelfs veelen van hunne priesters, zijn buiten twijfel mannen van edelmoedige geesgesteldheid, doch men heeft nog al te veel heethoofdige aankleevers aan de grondbeginfelen der Roomsche kerk, en listige onverdraagzaame priesters krijgen al te gereedlijk vermogen over zwakke menschen. Voor eenige weinige jaaren werd de stedehouder van het graaffchap Zips tot verandwoording geroepen, om dat hij de Lutheraanen van zijn graaffschap had uitgeslooten van zeker openbaar ambt; en toen kwam het uit, dat hij voorheen eenen eed aan de Roomschegezinden gedaan had, om dus te handelen.

Vader *Coppi*, een verlicht en kundig man, schreef in het jaar 1792 eene lijkrede op den graaf *Rada*, die een zeer deugdzaame achtlingwaardige en geleerde Protestant was, in welke hij deze woorden bezigde: „ *Vive*
 „ *igitur, illustrissime comes, vive vitam hanc, quam*
 „ *posuisti beatiorem! Mirabimini forte, haec ab*
 „ *homine catholico ita dici; verum noveritis, utique*
 „ *nos quoque non alium vivorum atque mortuorum*
 „ *judicem nosse quam qui muneris sibi et quidem*

„*soli divinitus datum affirmavit.*” De boekbeoordeelaar, die een gewezen Jesuit was, beval, dat dit moet uitgelaaten of veranderd worden, en zeide: „*Scandalosum enim est, ut protestanti, nullum signum poenitentiae danti; aeternam beatitatem adgratulemur.*”

De Protestanten moeten niet als eene kleine nietsbeteekenende *secte* aangezien worden. In het algemeen geloofst men, dat de Protestanten, dat is de Lutheraanen en Kalvinisten samengenoomen, in getal met de Roomschegezinden gelijk staan; en voor twee eeuwen waren zij talrijker. In de *Manche Hermaen* wordt gezegd, dat in het jaar 1559 *alle de aanzienlijke geslachten, uitgezonderd drie, Protestanten waren.* De *Lucca* zegt, dat de Protestanten van Hongarijen en Zevenbergen, in het jaar 1779, slechts viermaalhonderd en vijftigduizend in getal waren; doch voor de opschrijving van 1785. werd de bevolking van dit koninkrijk, zoo als wij straks zien zullen, veel te laag gesteld. Hier, zoo wel als in Duitschland, worden zij hooger geacht dan de Roomschegezinden, wegens hunne goede zeden, gezond verstand, geleerdheid en arbeidzaamheid. Echter zijn zij dikwijls met-groote

ge-

gestrengheid behandeld, als of zij de ondeugendste leden der maatschappij waren; van het jaar 1681 tot 1773 werden hun niet minder dan zeshonderd en vijfenzeventig kerken ontnoomen.

ZESDE HOOFDDEEL.

BEVOLKING EN INWOONERS — INKOM-
STEN — KOOPHANDEL — EN KRIJGSMAGT.

OP welke gronden het getal des volks van Hongarijen voormaals berekend werd, weet ik niet, maar door de opschrijving onder *Joseph II.* in het jaar 1785, werden de gewoone begrootingen veel te laag bevonden. *Windisch*, een gebooren Hongaar, zegt in zijne *Aardrijkskunde van Hongarijen*, die in het jaar 1780 in het licht kwam: „ De menigte des volks „ bedraagt, volgens een nieuw en naauwkeurig „ onderzoek, drie millioenen en honderdze- „ ventig duizend menschen, behalven Zeven- „ bergen, Slavoniën en Dalmatiën.” En de beroemde *Busching* zegt: dat de bevolking van Hongarijen in het jaar 1776 drie millioenen en honderd zeventig duizend menschen bedroeg; en die van Zevenbergen, Slavoniën en Kroatiën twee millioenen, dit maakt slechts een getal van vijf millioenen eenhonderdenzeventigduizend uit. De heer *Zimmerman*, die
in

in het jaar 1787 zijnen *Tegenwoordigen Staat van Europa* uitgaf, volgt waarschijnlijk dezelfde berekening, als de heer *Windisch*, daar hij Hongarijen alleen bepaalt op drie millioenen en honderdzeventigduizend inwooners, en Illyriën op zeshonderdentwintig duizend, hetwelk beloopt op drie millioenen en zeshonderd en negentig duizend, en met Zevenbergen, hetwelk hij alleen op een millioenen tweehonderdvijftigduizend zielen fchat, vijf millioenen en veertigduizend menfchen. In een aardrijkskundig werk, hetwelk in ons eiland het allermeest in gebruik is, en in het jaar 1772 gedrukt werd, wordt gezegd: „ De beide deelen van Hongarijen, met uitfluiting van Zevenbergen en Kroatiën, worden nu ten tijde gefchat, dat zij omtrend twee en eene halve millioen inwooners behelzen.”

Maar het *committé*, het welk door den rijksdag des jaars 1791 aangesteld werd, om onderzoek te doen wegens zaaken van dezen aart, en van welks aantekeningen ik eenige in handen gehad heb, begroot de volksmenigte van Hongarijen in dezelfs grootfte uitgestrektheid, doch altoos met uitfluiting van Zevenbergen, op omtrend agt millioenen,

waar-

waarbij zij voegen, dat het zeventienhonderd zevenënzeventig menschen op eene vierkante mijl uitmaakt. (*) Ongetwijfeld is deze begroting gegrond op de opschrijving des jaars 1785. De eenige ontwikkelde berekeningen, die tot hiertoe in het licht gekomen zijn, en gegrond zijn op dezelfde gebeurtenis, vindt men, zoo verre als mij bekend is, in de *Staats-anzeigen* van den heere *Schlözer*, en in N. 61. van dit werk is eene lijst, die in ronde getallen eene volksmenigte opgeeft van drie en eene halve millioen.

3,625,617	Perfoonen, beneden twaalf jaaren oud	{	1,894,309	vrouwlijke.
			1,831,308	manlijke.
3,212,039	Perfoonen boven twaalf jaaren, getrouwd en ongehuwd	{	1,620,234	vrouwlijke.
			1,581,805	manlijke.
140,340	Weduwnaaren	}	niet in de voorgaande artikelen begrepen.	
167,132	Weduwen			
19,103	Geestlijke perfoonen.	{	14,240	manlijke.
			4,863	vrouwlijke.
34,790	Edellieden van beiderlei kunne.			
17,213	Ambtenaaren en lieden van aanzien.			
96,533	Afwezig voor eenen onbepaalden tijd.	{	63,120	manlijke.
			33,413	vrouwlijke.
79,371	Afwezig tot verrichting van openbaare zaaken, voor eenen bepaalden tijd, alleen mansperfoonen.			

7,417,515 Voor de geheele volksmenigte.

De-

(*) *Naamlijk eene Duitsehe mijl.*

Deze woonen in steden en op het land, in huizen en hutten, en hebben

1,403,120 Haardsteden.

Van deze geheele volksmenigte zijn

442,411 Burgers en werklieden } 304,106 in steden.
 } 137,305 op het land.

892,134 Huisvaders, boeren enz. die zich met den landbouw bezig houden.

4,210 Landgoederen en *praedia*.

Maar eene andere tafel, in N. 47. van hetzelfde werk, geeft de volksmenigte slechts op ten getale van zeven millioenen, agtduizend vijf-honderd en vierënzeventig, schoon die ondersteld wordt, uit dezelfde bron afgeleid te zijn. Daar deze tafel eenige artikelen opgeeft, die niet in de andere gemeld zijn, leg ik dezelve mijnen leezers ook voor oogen, en hoop, dat ik de oorzaak dezer verscheidenheden nader zal kunnen aanwijzen.

99 Steden.

558 Marktplekken.

10,776 Dorpen.

1,200 *Praedia*.

1,053,353 Huizen } 1,209,141 Christen.

1,314,362 Huisgezinnen } 15,221 Joodsche.

7,008,574 De geheele volksmenigte, onder } 6,033,485 Christenen,
 welke zijn } 75,089 Jooden.

13,802 Geestlijken van de manlijke kuune.

162,974 Edellieden, mansperfoonen.

4,387	Openbaare ambtenaaren en lieden van aanzien.
83,871	Burgers in steden, en kooplieden en handwerkers ten platten lande.
509,823	Boeren.
511,976	Toekomende erfenaamen en opvolgers in de zaaken der voorgemelde burgers en boeren.
788,993	Eigenaars of bewooners van huizen.
4,681	Soldaaten, die voor eenen onbepaalden tijd afwezig zijn.
42	Voclieden.
183,995	Perfoonen, die tot andere benoedigheden van den staat kunnen gebruikt worden.
983,971	Jonge lieden van één tot twaalf jaaren oud.
267,101	———— van dertien tot zeventien jaaren.
3,417,996	Vrouwspersoonen.
1,339,332	Gehuwde manspersoonen, Christenen.
2,116,157	Ongehuwden en weduwnaaren.
	{ 96,851 Nog niet buitenslands.
117,919	Afwezig { 3 801 Buitenslands.
	{ 17,267 Onbekend waar zij zijn.
106,800	Vreemdingen, ingeboorenen van Hongarijen.
	{ Uit de andere Oos- } 13,895 mannen.
	{ tenrijksche erflanden } 3,481 vrouwen.
23,476	Vreemdingen { Uit landen, die niet aan } 5,287 mannen.
	{ Oostentrijk behooren. } 813 vrouwen.
	{ 38,124 Manspersoonen. } 15,044 gehuwd.
75,689	Jooden { 36,965 Vrouwspersoonen. } 23,080 ongeh.
	en weduwen.

De leezer zal getroffen zijn door de verbaazende verschildheden in eenige der artikelen, en gereed zijn om te denken, dat dezelve genoegzaam zijn, om aan alle deze opgaaven te doen twijfelen.

In de eerste tafel wordt de adel van beiderlei kunne opgegeeven ten getale van	34,790
In de tweede, het manlijk geslacht alleen op	162,974
De Ambtenaaren en lieden van aanzien, in de eerste tafel	17,213
In de tweede	4,387
De Jooden, in de eerste op 4, 375 huisgezinnen.	25,377
in de tweede op 15,221	75,089

Hoezeer deze tafelen ook verschillen mogen, komen zij echter overeen, in zoo verre, dat de menigte des volks in Hongarijen meer dan zeven millioenen is, en wij hebben reeds gezegd, dat het *committé*, hetwelk aangesteld was, om onderzoek te doen wegens dit onderwerp, en hetwelk ongetwijfeld de lijsten der opschrijving voor zich had liggen, en den toegang had tot de beste bronnen van onder-richting, in het bericht dat zij gaf, de volksmenigte, op omtrend agt millioenen begrootte, hetwelk omtrend tweemaal de gewoone begrooting is.

De heer de *Lucca* maakt melding van eene derde tafel, welke, volgens zijn zeggen, door de Hongaarsche kanselaarij aan den keizer *Joseph* voor oogen gelegd werd, na het eindigen der opschrijving des jaars 1786, en die de volksmenigte op zeven millioenen, én

274 STAATSGESTELDHEID.

duizend, eenhonderd en drieënvijftig ftelt, hetwelk dus in de bijzonderheden opgegeeven wordt. (*)

Christen huisgezinnen	1,299,301	
Joodfche huisgezinnen	15,208	
	<hr/>	
	1,314,509	
Geestlijke perfoonen	13,728	
Edellieden	162,495	
Openbaare ambtnezaaren en lieden van aanzien	4,396	
Burgers, en handeldrijvende lieden op het platte land.	8,656	
Boeren	584,266	
Erfgenaamen, en opvolgers der burgers enz.	511,561	
Huisbewooners, tuiniers en daghuurders	788,014	
Afwezigen		
Onbekenden	4,125	
Tot verrichting van openbaare zaaken	183,830	
Kinderen van een tot twaalf jaaren oud	983,175	
van dertien tot zeventien jaaren	266,853	
De vrouwlijke kunne	3,414,366	
	<hr/>	
Getal der Christenen	6,926,025	
Jooden	75,128	
	<hr/>	
	7,001,153	
	<hr/>	
Onder welke gevonden worden.	{	
	Gehuwden	1,398,705
	Ongehuwden, en weduwnaars	2,113,784
Buitenslands	95,892	
Onbekend waar zij zich bevinden	3,842	
	Vreem-	

(*) Geographifches Handbuch, 4er Theil, p. 189.

Vreemdlingen uit den omtrek der opgeschreeven landen 17,165

———— uit de Oostenrijksche erflanden } Mansperfoon. 106,557
 { Vrouwspersf. 14,104

120,661

———— uit andere gewesten } Mansperfoonen 51,147
 { Vrouwspersfoonen . 813

51,960

Voords maakt de heer *de Lucca* deze aanmerking, dat lijsten van opschrijving, in het algemeen, veeleer de wezenlijke volksmenigte minder stellen, dan dat zij die te boven gaan; en besluit met te zeggen: dat men, niet-tegenstaande het verschil in de lijsten, de menigte der inwoners van Hongarijen, met influiting der *militaire* grenzen, en van Zevenbergen, op omstreeks negen millioenen moge stellen. Als wij nu een en een half millioen, hetwelk naar zijne meening het getal der menschen in Zevenbergen uitmaakt, van het genoemde getal aftrekken, dan zullen zeven en een half millioen overblijven voor zijne begrooting der volksmenigte van Hongarijen, welke zes millioenen negenhonderd en vierënzeventigduizend aan Hongarijen zelve, in de

bepaaldste beteekenis van het woord, en vijftientwintig duizend inwooners aan elke vierkante Duitſche mijl geeft; aan Slavoniën geeft hij tweehonderd en negenenvijftigduizend, en zevenhonderd aan elke vierkante mijl; en tweehonderd zevenenzestigduizend aan Kroatiën, hetwelk vijfhonderd op eene vierkante mijl uitmaakt.

Deze inwooners zijn van onderscheiden natiën. De nabijheid van dit land aan het voorraadhuis des menschlijken geſlachts, uit hetwelk de onnoemelijke zwermen kwamen, die voor verſcheide eeuwen, omſtreeks de chriſtelijke tijdreekening, het grootſte deel van Europa overſtroonden, hebben het zekerlijk tot een der eerſtlijdenden onder de volken van Europa gemaakt, toen zij deze verhuizingen naar het westen deden. Toen de Romeinſche wapenen zich eenen weg baanden in Pannonien en Daciën, werden deze landen door een Slavoniſch volk bewoond; deze waren de oorspronkelijke inwooners van Hongarijen. Doch alle de groote zwermen uit het oosten hebben het, op hunne tochten, welke zij naar het westen deden, tot hunne verblijfplaats gemaakt. De Vandalen, de Gothen,

then, de Hunnen, de Gepeden, toen weder de Gothen, de Longobarden, de Avaren, en ten laatsten de Magyars, de vaders van het tegenwoordig geslacht der Hongaaren. Zelfs in de laater tijden van welke de geschiedenis ons een vrij duidelijk bericht gegeven heeft, zijn, bij gelegenheid van oorlogen en uitwijkingen onder die volken, die meer ten oosten liggen, talrijke hoopen herwaard verhuisd, om zich hier nedertezetten; als de Cumaniaanen in de twaalfde eeuw; en de inval der Tartaren, die in de dertiende eeuw voorviel, was, gedurende eenen langen tijd het bederf van Hongarijen. Aan deze verhuizingen mag men de verscheidenheid van afzonderlijke volken, die men in dezen tijd in Hongarijen vindt, gedeeltelijk toeschrijven; want de Hongaaren, die een zwerm volk uit Asia, en waarschijnlijk van Kalmuksche, eer dan van Finsche afkomst schijnen te zijn, welke in de negende eeuw bezit van dit koningrijk genoomen hebben, en die vermoedelijk eene stam waren van dat volk, hetwelk, verscheide eeuwen vroeger, onder *Attila*, een groot gedeelte van Europa verwoest hebben, maaken niet meer dan een

derde deel der inwooneren van dit koningrijk uit. (*)

De Slavoniërs, die de oude *Aborigines* zijn, maaken het grootste aantal uit, en kunnen in verscheide geslachten of stammen verdeeld worden; als Kroaaten, Illyriërs, Rusfen, Wenden en Bohemers.

De Duitschers maaken, volgens het gezegde in de *Staats-anzeigen* van den heere *Schlözer*, een negende deel der inwooneren uit. Men heeft veel getwist, of deze de overblijfsels zijn van eenige dier oude omzwervende hoopen, dan of zij, schoon oude, echter laattere volkplantingen uit Duitschland zijn. Het is een te netelig onderzoek voor mij, dan dat ik mij in hetzelfde zou begeeven; doch het is in zoo verre vrij duidelijk, dat een gedeelte derzelve naar dit land genoodigd is, door verscheide Hongaarsche koningen; uit verscheide gedeelten van Duitschland, om volkplantingen te

(*) De heer de Lucca zegt, in zijne Statistische Tabellen, die in het jaar 1797 uitgekomen zijn, dat de Hongaaren de minste in getal onder de drie volken zijn. Ik denk dat dit eene gebrekkige en eenzijdige bepaa-
ling is.

te maaken, met oogmerk om de bevolking des koningrijks te doen toeneemen, welke door veelvuldige oorlogen verminderd was; en om, door het invoeren van kunsten, de inwooners meer beschaafd te maaken. Het wordt voor echt gehouden, dat veele Duitschers, op de uitnoodiging van *Geysa II.*, zich in Zevenbergen, in de twaalfde eeuw, hebben nedergezet, en van hem grootlijks bevoorrecht zijn; en veele Duitche volkplantingen zijn, in deze eeuw zelfs, hier aangelegd geworden; die, welke door de keizerin *Theresia* geplant werden, waren voornaamelijk uit Zwaben, Frankenland en den Paltz.

Deze onderscheiden volken wonen niet vermengd onder elkanderen, maar elk afzonderlijk; en in de eene landstreek treft de reiziger alleen Hongaaren aan; en in eene andere ontmoet hij niet dan Slavoniers; het is even zoo met de Duitschers en Wallachijers, zoo als men dit zien kan op de kaart, die bij dit werk gevoegd is.

Behalven deze vindt men nog Jooden Grieken, Armeniers en Heidens of landloopers, die hier en daar door het koningrijk verspreid zijn.

Zeven of agt millioenen menschen, op eenen vruchtbaaren grond, moesten oogenschijnlijk eene aanzienlijke vertooning maaken op het tooneel der regeeringen op het vaste land; en Hongarijen heeft dagen gehad, in welke de magtigste vorsten van Europa deszelfs bondgenootschap zochten. In de veertiende eeuw, onder *Lodewijk den grooten* van Hongarijen, die een grooter man was dan *Lodewijk den grooten* van Frankrijk, strekte het gebied dezès rijks zich uit van de Oostzee, tot aan de westlijke kust der zwarte zee, en van daar tot aan de golf van Venetiën, en *Mattheus I. (Corvinus)* verhief het in de volgende eeuw tot geen minder aanzien, niet slechts in wapenen, maar ook in kunsten. Geletterde mannen, en de bedreevenste kunstenaars riep hij uit Italiën tot zich, en stelde driehonderd afschrijvers, in onderscheiden landen, doch voornaamelijk in Italiën, te werk, om afschriften van schatbaare geschreeven werken voor zijne boekerij te vervaardigen. Toen was Hongarijen het verblijf van deszelfs koning, en Weenen was in zijn bezit,

Het is mij niet naauwkeurig bekend, welke onderstanden de Oostenrijksche alleenheerscher

cher uit dit koningrijk, doch zekerlijk niet dat gene, wat hij zou kunnen trekken, bij al dien eene grooter hartlijkheid tusfchen hem en zijn volk plaats had. De natie wil niet, en wordt ook door haare wetten verhinderd, (*) om

(*) *Sedert ik uit Hongarijen vertrokken was, heb ik vernoomen, dat twee Hongaarsche edellieden van hunne waardigheden ontzet, en voor eerloos verklaard zijn geworden, om dat zij eene soort van inschrijving gemaakt hadden voor den keizer, die hun koning is, om den tegenwoordigen oorlog voorttezetten. Dit wordt door het volgend artikel uit hun wetboek verboden:*

In Corpora Juris Hungarici, Art. 1. anni 1504, fundatus in Art. 3. anni 1222. Si quis Comitatum motu proprio, et non de Consensu et de voluntate totius Regni, extra scilicet Conventiones Regni generalis, Contributionem aliquam seu quodcunque subsidium præter solitum lucrum Camerae, Contra videlicet antiquam Regni Libertatem, regiae majestati quovis modo, et quovis Colore exquisito offerrent, et præstarent: ex tunc universitas Nobilium hujusmodi Comitatus universaliter in poenam Fidefragii seu perjurii, amissionemque Honoris et Humanitatis, Convicta et Condemnata, à Consortio ceterorum regni Nobilium relegata et segregata habeatur ipso facto. *Dat is: In het Hongaarsch recht, en wel in het 1. Art. van de Wet des jaars 1504, gegrond op het 3 Art. van die des jaars 1222. Wanneer een der Comitaten (graaffschappen) uit eigene beweging, en niet met toestemming en wil van het gehee-*

om eenigerlei onderstand te geeven, ten zij in eene openlijke rijksvergadering, en de koning doet ongaarne de landstenden bijeenkomen. Op den laatsten rijksdag, die in het jaar 1792 gehouden werd, gaven zij hem een *don gratuit* van vier millioenen guldens, duizend paarden, en vijfduizend *recruten*, tot voordzetting van den tegenwoordigen oorlog.

Windisch, de Hongaarsche aardrijksbeschrijver, gaf de koninglijke inkomsten in het jaar 1780 op, ten bedraage van omtrend negentien millioenen guldens: naamlijk:

Uit de opbrengingen	3,900,000
Uit de mijnen en andere koninglijke eigendommen	15,000,000
	<hr/>
	18,900,002

Bu-

le Rijk, naamlijk buiten de algemeene bijeenkomst van het koningrijk, eenige heffing of onderstand hoegenaamd, buiten de gewoone ontvangst van de kamer, als zijnde strijdig met de aloude vrijheid van het koningrijk, aan zijne koninglijke Majesteit op welke wijze, en onder welke benaaming ook, mogt aanbieden en geeven: Zoo zal van dat tijdstip af aan, de geheele Adel van dit Comitaat, (graafschap) van trouwloosheid en meened overtuigd, tot verlies van eer en goeden naam veroordeeld worden, en voor altijd van de gemeenschap des overigen adels van het rijk verwijderd en uitgeslooten zijn.

Busching deelt, in zijne *Wöchentliche Nachrichten*, de volgende berekening mede:

Uit de koninglijke bezittingen, enz.	•	4,253,093
Uit de bergwerken (*)	• • •	5,300,118
Uit de rechten	• • •	2,890,731
Het <i>Politicum</i>	• • •	58,992
Uit de schattingen.	• • •	5,473 579
Het <i>commerciale</i>	• • •	27,729
		<hr/>
	Guldens	18,000,152
		<hr/>

En de *Lucca*: in zijne *Staatkundige Tafelen*, uitgegeeven in 1793, stelt agttien millioenen voor Hongarijen in de naauwften zin; een millioen voor Slavoniën, bij hetwelk hij *Tau- be* tot wettiging aanhaalt, en tweemaal honderdduizend guldens voor Kroatiën; dus voor Hongarijen, in den ruimften zin genoomen, negentien millioenen en tweemaal honderdduizend guldens. Volgens deze begrootingen, is de inkomst van dit koningrijk omtrend een vijf-

(*) Door eenen zeer bevoegden rechter, en wel iemand, die in het departement der bergwerken was aangefteld, is mij bericht geworden, dat de nette inkomsten, welke de koning uit de mijnen ontvangt, van drie tot vier millioenen guldens bedraagen; en, met de zoutmijnen daarbij, vijftien millioenen.

vijfde gedeelte van de inkomsten der geheele Oostenrijksche heerschappij, daa het getal zijner inwooners bijna een derde gedeelte uitmaakt. (*)

De koophandel en de *manufactuuren* geeven nu den voorrang aan volken, en een vruchtbare grond en goudmijnen, zonder nationale werkzaamheid, kunnen de lasten van den staat niet, dan met bezwaarenis, draagen. De werkzaamheid in den koophandel is hier zeer gering, en de vaderlandschgezinden leggen de schuld van deze traagheid op het hof van Weenen, en het is zeker, dat het Weener hof, daar het niet in staat is, om denzelfden onderstand in volk en geld, de twee groote behoeften van den oorlog, die nu het grootste deel van de uitgaaven der regeeringen uitmaakt, uit dit gedeelte zijner heerschappijen zoo te trekken, als uit de andere, die minder bevoorrecht zijn, zeer weinig geneegen is om deszelfs koophandel te begunstigen; voornaamlijk in zulke koopwaaren, die in evenredigheid komen met die van deszelfs andere gewesten.

De

(*) Crome *begroot*, in zijne Tabellen über die Gröfse Bevölkerung und f. w. 1794. *de Oostenrijksche inkomsten op éénennegentig millioenen Guldens, en deszelfs volkgetal op vijfëntwintig millioenen.*

Dit is ongetwijfeld eene voornaame oorzaak van de werkeloosheid des volks, doch de Oostenrijksche regeering moet de blaam niet geheel draagen. Zou het niet onredelijk zijn, dat men verwachtte, den landbouw, de *manufactuuren*, en den koophandel in eenen bloeienden staat te zullen vinden in een land, dat in zijne staatkundige instellingen zoo zeer ten achteren is? Doch de Hongaaren willen dit niet gezegd hebben, noch opmerken dat de nationaale werkzaamheid alleen de gezellin is van eenen bijzonderen trap der maatschappij, tot den welken zij nog niet opgeklommen zijn, welke opklimming zij verhaasten of vertraagen kunnen, door het ter zijde stellen van, of angstvallig verkleefd zijn aan instellingen, die alleenlijk berekend zijn voor opkomende maatschappijen.

Maar hoe wordt in Hongarijen het aanbrenghend gedeelte der natie beschouwd? waar is de aanspooring tot werkzaamheid? De stand der boeren is maar naauwlijks uit slaavernij vrijgeraakt, en blijft nog geheel verstookten van het recht, om land in eigendom te mogen bezitten; en met den burgerstand is het niet veel beter gesteld.

Het is waar, dat het heerschend grondbe-

ginfel van het hof van Weenen is, om dit land als eene voorraadhuys van ruwe stoffen, en als de gebruiker van zijne *manufactuuren* te beschouwen. Tegen dat grondbeginsel heeft men billijk groote klagten ingebracht, doch wijl dit land geene *manufactuuren* heeft, dan van de grofste soort, die alleen tot binnenlandsch gebruik dienen, voelt men dit alleen als een kwaad, hetwelk de opkomst der *manufactuuren* verhindert.

Doch de belastingen, die gelegd zijn op de uitvoering van de natuurlijke voordbrengfelen des lands, in welke de rijkdommen des koninkrijks, en de inkomsten van deszelfs welgegoede landbezitters bestaan, zijn een kwaad, dat bij aanhoudendheid bijzondere perfoonen tot nadeel strekt. Waar henen ik mij ook begaf, leidde men mij in kelders vol wijn, en in koornschuuren, die vol graanen waren; en men toonde mij weilanden vol vee. Als ik de eigenaars gelukkig rekende om hunnen rijken voorraad, en wel van waaren, die nooit buiten gebruik komen konden, dan hoorde ik ééne algemeene klagt — het gebrek van eene markt, het ontbreeken van koopers!

Eenige der natuurlijke voordbrengfelen des lands zijn mededingers met die van andere deelen

len der Oostenrijksche gewesten, zoo als deszelfs wijnen. Derhalven is de uitvoering van dit artikel bezwaard door belastingen, tolhuisgebruiken en onkosten. (*)

De plaatselijke ligging van Hongarijen is ongunstig. Voornaamelijk is het omringd van landen, die deszelfs voordbrengfelen niet noodig hebben. Het heeft schoone rivieren, doch de

(*) *Vergelijking der inkomende rechten van Hongaarsche voordbrengfelen, bij de invoering in Oostenrijk, met die der voordbrengfelen uit Polen Ik meen, dat men door Polen dat gedeelte verstaat, hetwelk nu aan Oosttnrijk toebehoort, Galliciën enz.*

Hongaarsche

<i>Bier, de eimer</i>	12 kreutzers	5 kreutzers
<i>Boter, de honderd ponden</i>	40 —	32 —
<i>Onbereide schaapsvellen,</i>		
<i>de honderd stuks</i>	f 2 —	f 1:36 —
<i>Tarw, de Presburgf. maat</i>	4 —	3 —
<i>Rogge</i>	3 —	2 —
<i>Gierst</i>	4 —	3 —
<i>Kalfsvellen, de tien stuks</i>	f 2 —	f 1:36 —
<i>Meede, of honigwijn, de eimer</i>	48 —	19 —

Zestig kreutzers maaken eene gulden uit, en eene gulden is omtrend twee Engelsche schellingen, (of eenëntwintig stuivers Hollandsch geld.)

deze loopen in eene tegengestelde richting met de strekking van deszelfs koophandel, de Oostenrijksche gewesten, die de marktplaatzen zijn voor vier vijfdedeelen van deszelfs uitvoer, daar zij naar den kant van Turkijen stroomen. En de vervoering te land wordt zeer kostbaar gemaakt door de onbruikbaarheid der wegen, en de tollèn op elk grondgebied, hetwelk zeer sterk gevoeld wordt op onbewerkte voordbrengselen.

Een Hongaarsch schrijver zegt: dat goede wijn, die voor zes Engelsche schellingen wordt ingekocht, eene bijvoeging van agt schellingen onkosten heeft, wanneer zij de haven van Trieste bereikt; en dat het koorn, dat voor twee schellingen gekocht wordt, zes schellingen kosten heeft; de tabak, welke twaalf schellingen de honderd ponden kost, heeft ook daar-teboven zes schellingen onkosten.

De jaarlijksche uitvoeringen bedraagen, zoo als uit de volgende lijst blijkt, meer dan zestien milloenen guldens, en de invoering beloopt elf milloenen, hetwelk aan Hongarijen een voordeel geeft van een half milloen ponden sterlings.

In het jaar 1778 werd

uitgevoerd 14,262,800
 en ingevoerd 10,390,328

3,872,472 overflag ten voordeele van Hongar.

In 1779 uitgevoerd 16,205,217
 ingevoerd 9,313,191

6,892,026 overflag ten voordeele van Hongar.

In 1780 uitgevoerd 12,198,815
 ingevoerd 10,419,230

1,779,585 overflag ten voordeele van Hongar.

In 1782 uitgevoerd 13,527,124
 ingevoerd 9,192,743

4,334,381 overflag ten voordeele van Hongar.

In 1783 uitgevoerd 16,682,069
 ingevoerd 10,847,121

5,834,948 overflag ten voordeele van Hongar.

In 1785 uitgevoerd 17,510,129
 ingevoerd 12,049,198

5,460,931 overflag ten voordeele van Hongar.

In 1786 uitgevoerd 17,600,000
 ingevoerd 12,000,000

5,500,000 overflag ten voordeele van Hongar.

I. DEEL.

T

in

290 STAATSGESTELDHEID.

In 1787 uitgevoerd	17,800,000
ingevoerd	13,800,000

4,000,000 overflag ten voordeele van Hongar.

Deze overflag, ten voordeele van Hongarijen, van tennaastenbij vijf millioenen guldens, is geenszins het gevolg van deszelfs uitgevoerde *manufactuuren*, maar van den grooten uitvoer van onbewerkte voordbrengfelen, zoo als de volgende lijst van de *Lucca* over het jaar 1783, zal doen blijken:

Hoornvee . . .	3,670,000	
Zwijnen . . .	780,000	
Schaapen en geiten	540,000	
Andere beesten	70,000	
	5,060,000	
Meel . . .	1,060,000	
Tarw . . .	990,000	
Rogge	640,000	
Haver	350,000	
	3,040,000	
Wijnen	1,040,000	
Sterke dranken	40,000	
Wol	2,810,000	
Wasch en honig	224,000	
Potasch	122,000	
Vlas en hennip	64,000	
<i>Knoppenn</i> (galnooten)	62,700	
Vederen	20,000	
Visch	80,700	
Wild en gevogelte	128,000	
Vleesch en boomvruchten	250,000	
	Verw.	

STAATSGESTELDHEID. 291

Verwstoffen	11,000
Droogerijen	7,700
Hout en houtwerken	50,000
Huiden, leder en pelterijen	360,000
Talk, zeep en wagenfmeer	42,700
Metaalen en delfstoffen, en alles wat van dezelve gemaakt wordt, onder hetwelk 1,080,000 ponden koper zijn	} 1,292,000
Linnen	80,000
Wollen lakens, en andere wollen goederen	121,000
Zijde en zijden goederen	21,600
Papier, en andere benoodigdheden tot het drukken	14,500
Aardewerk en andere pottbakkers waaren	9,500
Katoenen goederen	4,800
Kraamerijen	64,200
	15,019,100

Van welke uitgevoerd waren naar

Oostenrijk	9,000,000
Moraviën	2,600,000
Het binnenste gedeelte van Oostenrijk	1,300,000
Bohemen en Sileziën	1,130,000
	14,030,000
Zevenbergen	427,000
	14,457,000
Dus naar de Oostenrijksche erflanden	14,457,000
Naar buitenlandsche gewesten	2,225,000
	16,682,000
De geheele uitvoer	16,682,000

Ik weet niet, waarom in de voorgaande
T 2 lijst

lijst geene melding gemaakt wordt van tabak. Deze is een hoofdvoordbrengfel en artijkel van uitvoering. De hoogleeraar *Miller*, van Groot-Waradin, stelt, in zijne *Schedium Fabricarum* enz. den uitvoer van denzelven op agtmaal honderduizend florijnen. Ook voldoet deze lijst niet aan de zestien millioenen zeshonderd en tweeëntachtigduizend florijnen van de uitvoering, zij geeft alleen vijftien millioenen en negentienduizend éénhonderd op. Echter is zij genoegzaam om te doen zien, dat deszelfs uitgevoerde waaren bijna geheel in onbewerkte voordbrengfelen bestaan.

Men heeft verscheide poogingen aangewend om de markten te doen toeneemen, door het maaken van *compagnieschappen* van koophandel, en door het aanstellen van *agenten* in buitenlandsche gewesten, doch geene van deze ontwerpen is gelukt, en de schuld, zoo als gemeenlijk plaats heeft, wordt op de Oostenrijksche regeering gelegd.

Wij hebben reeds vooraf aangemerkt, dat Hongarijen veel ten achteren is bij de meeste
an.

andere landen van Europa, in deszelfs staatkundige inrichtingen; het is dienvolgens natuurlijk te verwachten, dat men hier nog eenige dier instellingen in kracht, of naauwlijks verschooven vindt, die in andere deelen van Europa reeds voorlang in onbruik geweest zijn, en van welke men nu alleen spreekt als van gebruiken der oude tijden, die reeds aan den oudheidkenner ter beoefening overgegeeven zijn. Offchoon de Hongaaren van eene geheel verschillende afkomst zijn, dan die volken, die nu het beschaafde deel van Europa uitmaaken, deden zich echter dezelfde middelen tot verdediging van hun vaderland bij hen voor, die bij deze in gebruik waren; de adel door geheel Europa was voorheen de verdediging van hun vaderland, en de edellieden van Hongarijen zijn nog de wettige verdedigers des koninkrijks; offchoon zij, sedert dat men de gewoonte gehad heeft, om groote staande legers op de been te houden, zelden opgeroepen zijn geworden.

De vaste krijgsmagt des koninkrijks bestaat nu in

Negen <i>regimenten</i> voetvolk, elk van drieduizend man	27,000
Derden <i>regimenten</i> grenstroepen, elk van vierduizend man	52,000
	<hr/>
	79,000
Zeven <i>regimenten</i> hussaaren, elk van twaalf honderd man	8,400
	<hr/>
	87,400
En een <i>batallon</i> Tschäikisten, zijnde eene foort van rivierwachten of landtroepen.	

Zoo ik meen, worden de geregelde krijgsbenden uit de opbrenging betaald, en de landtroepen uit de afgifte van landerijen als leengoederen.

Sedert de Turken, door het uitbreiden hunner overwonnen landen, de nabuuren der Hongaaren geworden zijn, zijn deze laatste, door het voorſchrijven van grensperken aan hun, in dit gedeelte der waereld, hunne natuurlijke vijanden geworden, en dit heeft bijna altyddurende vijandlijkheden tusschen deze twee oorlogzuchtige volken ten nasleep gehad; en, tot voorkoming der invallen en verwoestingen der woedende navolgers van Mahomet, hebben de Hongaaren noodig gevonden, dat zij altijd zich in staat bevinden om hun het hoofd te bieden, en met hetzelfde oogmerk, waartoe de oude leenroerige regeeringen, onder de overblijffelen van welke wij leven, en
het

het overig gedeelte van Europa zucht, opgericht werden, hebben zij, op de grenzen van Hongarijen, naar den kant van het Turksch gebied, eene soort van leenroerige regeering opgericht; deze schijnt een werk der zestienste eeuw te zijn.

Dit grondgebied, hetwelk men de *militaire* grenzen noemt, begint aan den westlijksten uithoek van Dalmatiën aan de Adriatische zee, of de golf van Venetiën, en loopt door Kroatiën, Slavoniën, het Bannaat van Temeswar en Zevenbergen, tot in de Buccowina, doch de plaatselijke ligging van dit grondgebied is zekerlijk verschillend geweest, naar maate de grenscheiden dezer twee natiën, door de kans des oorlogs, veranderingen ondergaan hebben. Het is weinig meer dan eene eeuw geleden, dat de hoofdstad van Hongarijen in het ongestoord bezit der Turken was, en wel anderhalve eeuw lang; en de laatste Engelsche reiziger, die zijne reis door Hongarijen in het licht gegeven heeft, moest daar bij eenen Turkschen landvoogd (*Pacha*) zijn hof maaken.

Deze lange strook land, welke Hongarijen langs den zuid- en oostkant omringt, heeft omtrend vierhonderd en twintigduizend inwooners, van welke een vijfde gedeelte krijgslie-

den zijn. Dit land wordt verdeeld in vijf hoofddeelen (* als die van het Bannaat, van Kroatiën, Dalmatiën, Slavoniën en Zevenbergen; welke dan weder afgedeeld worden in *Provinciën* of *regiments-distrikten*, en deze laatstgenoemde in *kompagnien*. Vermids hier eene volstrekte *militaire* regeering plaats heeft, vindt men daar geene burgerlijke regeerders. Een *regiments-distrikt* kan men daar als een graafschap aanmerken; en dit heeft, in plaats van eenen stedehouder, eenen *kolonel*; en het *distrikt* eener *kompagnie*, hetwelk als een *processus* kan genoomen worden, heeft, in plaats van eenen *judex nobilium*, eenen *kapitein*; en zoo ook met de mindere *officieren*, die in plaats der mindere burgerlijke en regeeringambtenaaren zijn. Over elke hoofdafdeeling is, of

was

(*) Keresytury, geeft in zijne *Introductio enz.* Vienna 1788, zes hoofdafdeelingen op; als 1. *Karlstad*, hetwelk in vier regimenten verdeeld wordt. 2. *Het Bannaat*, in twee regimenten. 3. *Waradin*, in twee. 4. *Slavoniën* in drie. 5. *Het Bannaat van Temeswar*, in twee en 6. *Zevenbergen*, in drie regimenten, welke te samen zestien regimenten uitmaaken. Op eene andere plaats heb ik van zeventien gelezen, dat is waarschijnlijk met insluiting der Tichaikisten, en dit alles maakt tweehonderd tweeënzeventig kompagnien uit.

was ten tijde van *Theresia*, een brigadier aangesteld. Deze *militaire* regeerders hebben rechtskundigen tot hunne hulp.

De grond van Hongarijen is, naar het zeggen der bezitters van denzelven, vrijëigen (*allodiaal*) goed. Ingeval deszelfs voordbrengfelen geschat worden, als die in de handen der boeren zijn, dan wordt niet de grond, maar de arbeid der boeren gewaardeerd; want zoodra de gronden des landmans, door gebrek aan erfgenaamen, enz. aan zijnen landheer vervallen, dan wordt de schatting niet meer betaald.

Op het *militair* grensgebied zijn geene edellieden, en de koning is de eenige vrijëigen (*allodiaale*) bezitter van den grond, als zoodanig heeft hij dit gebied in stukken verdeeld, welke hij als *leengoederen* heeft afgegeeven, op voorwaarde, dat de leenhouder krijgsvendiensten doen moet.

De kleinste afdeelingen van land zijn honderd en twintig (Engelsche) *yards* lang, en tachtig *yards* breed: agt zulke afdeelingen, als het land goed is; tien, als het middelmatig is, en twaalf van het land, dat van mindere soort is, maaken een leen voor eenen voetknecht uit. Voor dat de ruitery afgeschafft was, had een

ruiter, die zijne eigen uitrusting bekostigde, zestien zulke afdeelingen van de beste soort, en zoo in evenredigheid van het minder vruchtbaare; doch hij had slechts twaalf afdeelingen, als hij door de regeering werd uitgerust.

De schuld van elken leenhouder brengt hem onder de verpligting, om zijne zoonen, met uitzondering van den oudsten, die het opzicht over de landhoeve houden moet, aan den krijgsveld overtegeeven. Ingeval de vader reeds bejaard is, mag hij ook den jongsten zoon bij zich houden. Deze krijgsveld is alleen in plaats van de landhuur, en de leenhouders betaalen de schattingen even zoo wel, als andere onderdaanen.

De wetten der leenhouding zijn hier te land de volgende:

Zij kunnen niet naar goedvinden afgestaan worden; hier toe wordt de toestemming van den opperbevelhebber vereischt.

Elk, die twintig jaaren lang in het gerust bezit van een leengoed geweest is, wordt eigenaar van hetzelfde.

Zij, die hunne leengoederen in oorlogstijden verlaten, verliezen dezelve.

Zij zijn alleen ervelijk in de manlijke linie,
en

en broeders hebben gelijke rechten; en de leengoederen kunnen onder dezelve verdeeld worden, als door zulk eene splitzing de bijzondere gedeelten niet al te klein worden.

Ingeval een zoon trouwt, geduurende het leeven van zijnen vader, dan heeft hij geen recht op eenig gedeelte van het land, maar alleen op de roerende goederen.

Bijaldien een zoon bestendig verbonden is, buiten het *distrikt*, het zij in eene burgerlijke of kerklijke bediening, dan kan hij, bij het sterven van zijnen vader, het leengoed niet bezitten, maar moet hetzelfde binnen drie jaaren afstaan aan eenen anderen, die in staat is om krijgsveld te doen; doch wanneer de zoon als *officier* in dienst mogt zijn, of binnen het *distrikt* als een priester geplaatst ware, dan kan hij het bezitten, als hij op hetzelfde iemand houdt, die den gevoorderden dienst kan verrichten.

Als eene weduwe trouwt met iemand, die tot het *militair distrikt* behoort, doch die geen land heeft, dan bezit de man het leengoed, met uitsluiting van haare kinderen, en de kinderen uit dit laatste huwelijk erven gelijk aan met die van het vorige; doch ten opzichte der roeren-

rende goederen, deelen elk dier kinderen de nalaatenschap hunner natuurlijke ouderen.

Ook kan eene dochter, als zij geenen broeder heeft, door het aangaan van een soortge-lijk huwelijk, het leengoed behouden.

Als eene weduwe geene kinderen heeft, dan moet zij trouwen, en als zij zich in het huwelijk begeeft met iemand, die reeds een leengoed heeft; dan verliest zij het haare. Wanneer zij niet tot een huwelijk geraaken kan, dan is zij één jaar lang vrij van den dienst, doch dan moet zij iemand stellen, die het leengoed kan beheeren, en den gevoorderden dienst verrichten.

De geestlijken, zonder eenig aanzien van hunnen godsdienst, het zij dezelve Roomsche-gezind zijn of niet, hebben geen ontslag van den dienst, doch de landerijen, die aan kerken toebehooren, zijn vrij.

De *officiëren* worden voor hunnen dienst niet betaald door leengoederen, maar ontvangen be-
taaling, zoo als die der geregelde krijgsbenden, schoon zij behalven dit eenige inkomsten heb-
ben; dus vindt men geene groote leenhou-
ders, en hierin verschilt deze regeering we-
zenlijk van de oude leenregeeringen.

De *Tschaikisten* hebben een klein grondge-
bied

bied in den landhoek, die gemaakt wordt door de famenstrooming van de Theisfe en den Donau. Zij ontleenen hunnen naam van den dienst, welken zij aan boord van fchepen en fchuiten doen. *Saika* is een Illyrisch woord, en beteekent een fchip.

 ZEVENDE HOOFDDEEL.

REIS VAN BUDA NAAR GYONGYES — GEBERG-
 TEN VAN MATRA, EN DERZELVER
 DELFSTOFFEN — ALUINWERKEN —
 GEWAANDE OPENING VAN EENEN VUUR-
 BERG — ZELDZAAME PIKSTEEN — VUUR-
 BERGACHTIGE TUSA.

DE hoop, dat ik in de gebergten van Ma-
 tra eenen uitgebranden vuurberg vinden zou,
 wyl de heer *Fichtel* zeer stoutlijk verzekert,
 dat hij daar onlangs eenen gevonden heeft,
 deed mij gereedlijk eene aanbieding van den
 baron *Joseph Orcy* aanneemen, die een zeer
 uitgebreid landgoed en aluinwerk tusfchen deze
 bergen heeft, om bij hem te komen, en daar
 eenen dag of twee doortebrengen; en het stuk
 wezenlijke vuurbergachtige *tusa*, hetwelk ik
 voor korten tijd gezien had, wakkerde mij-
 nen ijver tot het nafpooren van dezen vuurberg
 op, en deed mij mijne goede en herbergzaa-
 me vrienden te Buda met des te minder te-
 genzin verlaaten. Maar *Hainotzy*, eerlijke
Hainotzy, wat droevig ongeluk is u overgeko-
 men,

men, finds onze laatste samenkomsten? Het is niet waar, dat gij eene samenrotting maaktet tegen den staat, en, afgunstig op uwe meerderen, een ontwerp tot hunne vernietiging vormdet; noch dat gij, door het inzuigen van den allesoverstroomenden geest der tijden, door eene kwalijk geplaatste vaderlandsliefde, eenen opstand tegen uwen koning maaktet. Veel liever wil ik aan de eene of andere *kabaal*, door welke, in beroerde tijden, eerlijke lieden dikwijls ten val gebragt worden, uwen rampspoed toeschrijven, want ik weet het, dat van ouds af aanslagen tegen u gemaakt werden, en geloof dat gij uw leeven niet verbeurd, maar hetzelfde ongelukkiglijk verlooren hebt. Dus zal ik uw vriend blijven, en, als zich de gelegenheid opdoet, uwe nagedachtenis verdedigen, en uwen naam uit de lijst der verwoesters van het volksgeluk schrappen.

Ik vertrok op Zaterdag, den agtsten Junij, naar Gyongyes. Ik reisde door een heuvelachtig land, dat tamelijk wel aangebouwd was, de grond was zandachtig. De eenige zaaken, welke ik in deze reis van eenen dag opmerkte, waren het landgoed van den prins *Grasfalcovitz*, en de stad Hatvan. Het paleis van den vorst is een groot gebouw, doch het staat in eene plaats,

plaats, die niet zeer gunstig is. Hij houdt zijne lijfwachten, even als de prins *Esterhazy*. Ik bemerkte hieromstreeks eenige hopakkers, doch die niet veel te beduiden hadden. Hatvan, zegt men, is voorheen eene zeer aanzienlijke stad geweest; nu is het eene zeer armhartige. In de muuren der kerk bespeurde ik de *breccia*, van welke zoo dikwijls gemeld is, dat die tot het bouwen gebruikt wordt; en op verscheide plaatzen vond ik losse stukken van dezelve. In deze landstreek zijn zeer groote weilanden, op welke een groot aantal paarden gevoed wordt, en de ojevaars zijn hier zeer gemeen; zij maaken hunne nesten op de bovenrigchels van de daken der boerenhutten. Vermids ik vrij lang te Hatvan naar paarden moest wachten, kwam ik niet eerder te Gyongyes aan, dan toen het donker was; hier vond ik eene redelijk goede herberg, welke mij des te aangenaamer was, wijl ik nauwelijks iets gehad had om te eeten, nadat ik uit Buda vertrokken was.

Zoodra ik den volgenden morgen eens rond zag, bevond ik, dat ik aan den voet der heuvelen of bergen van Matra was, en daar ik zag, dat niets tot bouwen gebruikt werd dan

alleen de *breccia*, was ik zeer begeerig om deze bergen te doorzoeken. Terstond na het ontbijt beklom ik dat gedeelte derzelve, hetwelk recht boven de stad ligt. Gedurende eenen langen tijd ging ik door niets anders dan wijngaarden, die zich verder dan over de helft des heuvels uitstrekten; hier vond ik alleenlijk kleine afzonderlijke stukken, en somwijlen groote blokken van deze *breccia*: hooger op bevond ik, dat zij vaste rotsen uitmaakt. In andere gedeelten was niets te zien, dan de ontbonden porphijrsteen of *saxum metalliferum*. De vaste rots lag te weinig onbedekt, dan dat ik in staat zou kunnen zijn om te zeggen, welke van deze twee rotssoorten het grootste deel des heuvels uitmaaken, en het gene van meer belang is welke derzelvev betrekkelijke ligging tot elkanderen is; zoo verre als mijne geringe opmerkingen strekken, is de *breccia* de gemeenste. Echter kan dit wel eene oppervlakkige bedekking van den porphijrsteen zijn.

Digt aan den top had ik het goed geluk, eene groote hoeveelheid *müller-glas*, of lava glas, *olivinus vitreus*, te vinden. Het bedekte éénen kant van verscheide kleine losse brokken van

eene sponsachtige foort van porphijrsteen, dien de Vulkanisten *porphijrachtige lava* zouden noemen. Deze blokken waren op sommige plaatsen op elkanderen gestapeld, om tot eenen muur of wal te strekken. Ik maakte eenige der schoonste stukken los, welke die genen, die ik uit de nabuurschap van Frankfort gezien heb, verre overtreffen. Men heeft omtrend deze delfstof, naar mijne gedachten, ten hoogsten misgetast, en delfstofkundige Theoriën zijn gedeeltelijk de oorzaak dezer dwaaling. Daar de *Vulkanisten* haar onder de voordbrengfelen des vuursgerangschikt hebben, beschouwen zij dus dezelve als een gesmolten lighaam, als een vuurbergachtig glas; en hunne tegenstanders, de *Neptunisten*, beschouwen die als een edelgesteente. De heer *Born* zegt, daar hij van die spreekt, welke bij Frankfort gevonden werd, schoon hij bekend dat de steen, aan welken het vast zit, vuurbergachtig is: „ *On la nomme improprement verre volcanique.*” (a) De heer *Suckow* plaatst dit, in zijn uitmuntend *Compendium Mineralogiae*, onder de vuurberg-

(a) Dat is: Men noemt dit oneigenlijk vuurbergachtig glas.

bergachtige glasfoorten. De hoogleeraar *Blumenbach* stelt het, in zijn *kort begrip der Natuurlijke Historie*, ook onder de afdeeling der vuurbergachtige glasfoorten, en voegt daarbij, dat het waarschijnlijk uit gesmolten *Zooliet* gevormd is. De geleerde hoogleeraar *Gmelin* brengt het, in zijne uitgaaf van het *Systema Naturalis*, onder het geslacht *Olivinus* en noemt het *Olivinus Vitreus*. De heer *Stütz*, in zijne naamlijst der keizerlijke verzameling, waar hij met zeer veel oordeel, in de rangschikking der delfstoffen, de beschouwing der wijze, op welke zij gevormd worden, heeft uitgeslooten, en dus, de *klassen*, *rangen*, enz. der voordbrengselen uit de vuurbergen weggelaaten, heeft het onder de *obsidia* geplaatst. De heer *Widenmann* is van gedachten, dat het onder de *Calcedonia* kan gerangschikt worden, en haalt de *Analysis* van den heere *Link* aan, offchoon hij erkent, dat deze zeer veel verschilt van de *Analysis* der *Carcedonia*; doch hij maakt in het geheel geen melding van de *Analysis* van den heere *Gerhard*, die veel nader bijkomt. De heer *Kirwan* heeft het, in de laatste uitgaaf zijner *Mineralogia*, in welke hij, zoo als hij zegt, den

heer *Werner* volgt, *hyaliet* genoemd. Doch het komt mij voor, dat hij zich vergist heeft, daar hij, nevens den heer *Widenmann*, de *Analysis* van den heere *Link*, en zijne kenmerken van gevonden te zijn in *basalt*, of *trap*, het zij in korrels of klompen, die naar eene ruitachtige gedaante oversloegen, of in vezelen, beschouwt als eene eigenschap van deze delfstof. Ik voor mij zou liever vooronderstellen, dat deze kenmerken en de *Analysis* behooren tot eene doorschijnende *veldspath* of *adularia*, die in de eene of andere soort van *basalt* of *trap* gevonden werd. De samenstellende deelen, zoo als die in deze *analysis* worden opgegeeven, moesten een zeer smeltbaar lighaam uitmaaken, doch de heer *Kirwan* bekent zelf, dat deze stof tot op honderd en vijftig graaden onsmeltbaar is. Ik ben van gevoelen, dat zij, die het als eene *Calcedonia* beschouwd hebben, het naast bij de waarheid zijn, zonder dat ik echter waagen durf, om eenige tegenwerpingen te maaken op de benoeming en gedachte van den heere *Werner*, van welke mij niets bewust is, dan alleen door de *Mineralogia* van den heere *Kirwan*. Doch de stukken, die ik heb, leiden mij om

het

het te brengen, waar niemand het nog gebragt heeft, dat is, onder de *Quartzen*; wijl het de afscheidingen en doorschijnendheid van de *Caledonia* niet heeft, maar wel die van rotskrijstal; en de *analysis* van den heere *Gerhard*, te vinden in de *Chemische Annalen* van *Crell*, (*) welke aantoont, dat het alleen een vijftigste deel *Argil* inhoudt, komt overeen met deze rangschikking; deze zijn ook de samenstellende deelen van een onsmeltbaar lighaam: ik zal het derhalven met den naam van *quartzum tuberculatum* benoemen. De uitwerkingen van het vuur op deze zeldzaame delfstof zijn zeer aanmerkelijk en van aanbelang: het vuur vernietigt haare doorschijnendheid, en doet die broos worden, doch geeft tevens eenen zeer schoonen witten *paerlgans* aan dezelve, en wanneer zij in dezen staat is, dan kan men *duidelijk* zien, dat deze delfstof samengesteld is uit veele rechte uitgestrekte dunne laagen, die elkanderen overdekken, even zoo als in andere delfstoffen, welk druipsteenachtig zijn. Maaken deze op elkander
lig-

(*) Voor het jaar 1785. eerste stuk. p. 57.

liggende beddingen niet een bewijs uit, om te beweeran dat het geene gesmolten klomp, en dus geen vuurbergachtig voordbrengsel is?

Op deze heuvelen zou ik veele uren met genoegen hebben kunnen doorbrengen; zij leveren schoone veruitgestrekte gezichten op, en zijn rijk in plantgewassen en *insecten*; maar ik had beslooten, om, terstond na het middagmaal, te vertrekken naar Paräd, en dus was ik genoodzaakt om mij in haast naar beneden te begeeven.

Vermids de weg naar Paräd over en tuschen hooge bergen liep, drong de rechter, toen hij mijne paarden bragt, aan, dat ik voor eenen dubbelen weg zou betaalen. Wijl dit niet gebruikelijk is, en ik reden had om te gelooven, dat hij de buitengewoone betaaling in zijnen zak meende te steeken, en die niet aan den boer, die mijn voerman was, te geeven, weigerde ik dit, en na dat ik hem vrij onbewimpeld de waarheid gezegd had, liet hij zijnen eisch vaaren. Ik onthield hem zijn gewoon fooritjen. Ik had de voorzorg gebruikt, om mij te Buda te voorzien van een bevelschrift om voorspan te krijgen, daar ik wist,

dat ik menigmaal zou moeten reizen over wegen, waar geene postpaarden, en andere zoodanige middelen om voortereizen, zouden te bekomen zijn. Het bevelfchrift was even als dat, het welk ik te Oedenburg kreeg, alleen was het van kracht voor eene grooter uitgestrektheid land, zoo ik meen voor twee of drie graaffschappen, en daar was het eene grooter gunst, dat ik zulk een geschrift verkreeg.

Omtrend twee mijlen van Gyongyes, en niet ver van den rijweg, is de steengroeve, uit welke de meeste steen gehaald wordt, die men in deze stad gebruikt om te bouwen. Eenige brokken van porphijrsteen zijn zoo vol holligheden, dat men die voor *scoria* zou aanzien, doch de *veldspath* is echter zichtbaar. Een weinig verder treft men rotsen aan, die van roodachtig bruinen porphijrsteen zijn. Kort daarna kwam ik in de *Matra*, eene keten van bergen, die omtrend veertig mijlen lang is. Ik reisde berg op en berg af, langs den allerflechtsten weg, en dat vijf uren lang, tot dat ik te *Paräd* aankwam. Dikwerf meende ik dat mijne kar, want zulk eene was mijn rijtuig, aan stukken moest breeken. De rotsen waren gevormd uit porphijrsteen, vrij gelijk aan

dien, van welken ik zoo even sprak, die foort naamelijk, welke de Vulkanisten *porphyrische lava* noemen, en op eene plaats vond ik eenen grofkorligen rooden zandsteen. De heuvelen waren wel begroeid met houtgewas, voornamelijk met eikenboomen, doch ik zag geene dennen. Ik ontving eenen hartlijken welkomgroet van den baron, en bragt twee of drie dagen bij hem door, die ik besteedde in het wandelen met hem over zijn landgoed, en het zien der verbeteringen, die hij gemaakt had. Hongarijen heeft weinig *oeconomisten*, die werkzaam en ijveriger zijn, dan deze edelman, en weinig beter vaderlandminnaars, dan hij is. Ofschoon zijne bezitting van landgoederen zeer groot is, heeft hij dit landgoed voor een aantal jaaren in huur van den Prins *Grasfalcovitz*, welk landgoed zeer uitgestrekt is, zoo als men uit de huur kan opmaaken; de baron betaalt jaarlijks drieduizend en vijfhonderd ponden sterlings.

Het aluinwerk, hetwelk hij opgericht heeft, houdt twintig of dertig werklieden bezig. De aluin wordt gemaakt uit ijzerërts, die tusfchen eenen losgeworden leemachtigen porphijrsteen of, *saxum metalliferum*, verspreid ligt, uit welke stof de meeste rotsen van dit landgoed samen-

ge-

gesteld zijn. Men laat dezen steen door buskruid lospringen, dan wordt die in stukken gebrooken, en in de open lucht gelegd om te ontbinden; dit geschiedt in den tijd van twee of drie maanden; daarna wordt die gegloeid, welke bewerking omtrend eene maand duurt; na dat dit geschied is, werpt men die in groote houten bakken met dubbele bodems, die met water gevuld zijn, en openingen in de onderste verdeling hebben, om het water, dat met de stof bezwangerd is, doortelaaten, hetwelk, na dat het sterk genoeg geworden is, doordien het op versche stoffen stil staat, in looden ketels wordt afgeleid, om uitgedampt te worden, en uit deze ketels in het vaatwerk, waar het zijne ijzerdeelen afzet, en naderhand wordt het *gekrijstalliseerd*. Eene soortgelijke fabriek is in de nabuurschap, doch deze is kleiner, en behoort aan een gezelschap.

Met een oogmerk om de boschen, die op dit landgoed zijn, ten gebruike te brengen, want timmerhout wordt hier genoegzaam niet gezocht, heeft de baron eene glasblaazerij op hetzelfde aangelegd, even zoo, als men in Zweeden dikwijls ijzerovens aanlegt op landgoederen, om de voordbrengfelen der boschen met nut te gebruiken: hieruit trekt hij jaar-

lijks omtrend driehonderd ponden. Men maakt hier niets anders dan de gemeene soort van grof glas, hetwelk voornaamlijk tot drinkglazen, flessen en vensterglas geblaazen wordt.

De baron heeft zijn geluk beproefd in het onderneemen van bergwerken, doch hij is niet gelukkig geweest; dit is niet ongewoon. De ader is in eene rots van *saxum metalliferum*, en bevat eene graauwe koperërts. Men vindt ook eene wel van *mineraal water* op dit landgoed, die, als zij in een meer bevolkt land was, eene bron van groote inkomsten zijn zou. Ik weet niet, dat ik ooit eene schooner brouwel gezien heb, niet zoo zeer wegens de hoeveelheid, dan wel om de heldanigheid van het water.

Hij nam mij eens mede, om eene natuurlijke zeldzaamheid te zien, die men de *duivelsmuur* noemde. Ik bevond dat deze niets anders was, dan die gene, welke in Schotland, waar zij op eenige plaatzen zeer gemeen zijn, onder den naam van *Whin Dykes* bekend zijn. Ik zag die slechts daar ter plaatze, waar zij dwars over eenen hollen weg henen loopt; hier vormt zij eene hoogte van dertig voeten of meer. Men verhaalde mij, dat zij verscheide mijlen lang
zich

zich over de heuvelen uitstrekt. Doch hier is zij veel laager. Van achteren is zij in geen deele merkwaardig. Ongetwijfeld is deze zeldzaamheid haaren oorsprong verschuldigd aan het wegspoelen der rotsen, over welke zij gaat. Zij bestaat uit eenen porphijrachtigen basaltsteen, in welken men de *veldspath* bezwaarlijk van den grond kan onderscheiden, en door haaren glans komt deze laatste vooral in aanmerking. Ik vond een aantal losse blokken, die nader aan den porphijrsteen kwamen.

De *Lucanus Cervus* en de *Cerambix Heros* zijn zeer gemeen in deze eikenboschen. Nu was het de tijd van hunne paaring. Ik zag een mannetjen van de kleine verscheidenheid van het eerstgenoemde *insekt*, dat het vroegste, doch tevens vermaaklijk gebod des Hemels, met een wijfjen van de gemeene soort, volbragt. Toen ik op eenen namiddag met den baron naar Gyongyes over de Matra terugkeerde, liep een wolf met groote stoutheid, tot tweemaal toe, over den weg, op eenen afstand van nog geen veertig treden van ons; wij bleeven staan, tot dat onze bedienden, die ons schietgeweer droegen, bij ons kwamen:
doch

doch hij vertoonde zich voor de derde keer niet weder. Wij gisten dat hij achter eenige jonge veulens zat.

Digt bij den rijweg, en in het hoogste gedeelte dezer heuvelen, treft men den gewaanden mond des vuurbergs van den heer *Fichtel* aan, die een zeer breedvoerig bericht van denzelven gegeven heeft in de gedenkschriften van een genootschap Natuurkenners te Berlijn. Hij geeft zijne ontdekking met zoo veele zekerheid op, dat men verwachten zou, om, zoo men al niet de vlammen en den rook zag, dien ten minsten warm genoeg te vinden om kaas te braaden, of een stuk rundvleesch te roosten. Ik was enkel verwachting; want fchoon het niet bestaan van vuurbergen in dezen tijd geenszins een bewijs is, dat die in voorige tijden niet geweest zijn, zou het tegenwoordig bestaan van eenen vuurberg, en wel van eenen, aan welken men niet twijfelen kon, om deszelfs gelijkheid met die uitgebrande monden van vuurbergen, die men vindt in landen, welke ontwijfelbaar met onderaardsch vuur bezwangerd zijn, een genoegzaam bewijs tegen den hevigsten *Neptunist* opleveren; doch tegen dezen kan men, zoo ik meen, op genoegzaame

me

me gronden, tegenwerpingen maaken. Deze is niet in eenen kegelvormigen berg met eene omgekeerd kegelachtige holte in het midden, zoo als noodwendig alle die bergen moeten zijn, die door de uitwerping van losse brokken gevormd zijn; maar het is eene groote holte, wier zijden uit vasten en digten rotssteen gevormd zijn. Deze is van eene onregelmaatige langwerpige gedaante, en heeft aan de eene zijde, en wel in dezelfde richting met den grootsten middenlijn, gemeenschap met een laagere dal; de *Vulkanisten* zeggen: dat hier de eene zijde van den mond ingevallen is, die nu alleen door eenen stroom van *lava* belemmerd wordt. Doch ik denk, dat men met even zoo veel recht kan staande houden, dat deze doorgang niets anders is, dan de gewoone gemeenschap van de eene valei met de andere; en dat de gewaande vloed van *lava* slechts het puin der rotsen, die omhoog zijn, is, en zoo deze niet ingevallen waren, en den doorgang gedeeltelijk belemmerd hadden, dan zou men weinig meer reden hebben om te onderstellen, dat dit een mond van eenen vuurberg ware, dan menige kleine dalen, die men in alle ketenen van bergen vinden kan. Deze valei, of mond

mond van eenen vuurberg, of wat het ook zijn moge, is omtrend eene halve mijl in den omtrek, en tweemaal zoo diep als een eikenboom hoog is; op den bodem zijn verscheide diepe helen: in een van dezelve was nog ijs, schoon het den elfden Junij ware. Alles is zoo dicht met hout begroeid, dat het zeer moeilijk is, om een recht denkbeeld van het geheel te maaken. Ik denk, dat niemand de gisfing, dat voorheen in deze heuvelen een vuurberg aanwezig geweest is, door het bezien van *dezen crater* zal bevestigen, doch de heer *Fichtel* heeft zeer veel vooruit boven mij, in het stout beslissen over dit onderwerp, vermits hij het nooit gezien heeft, en alleenlijk zijn bericht kreeg door eenen man, die nooit de *Campi Phlegraei* betreden heeft, en van iemand, die wist, dat hij veel werk maakte van vuurbergen. Maar offchoon, zoo als ik gezegd heb, het bestaan van den mond eens vuurbergs bewijst, dat voorheen een vuurberg in wezen was, zoo bewijst het niet bestaan van denzelven niets hoegenaamd: van alle voordbrengfelen der vuurbergen worden deze het ligtst vernietigd; zij zijn groote en beslissende bewijzen, als men die vindt, doch

zij

zij worden, even als een staatlijk gebouw, ligt-
lijk verwoest door de beweegingen der natuur;
terwijl de nederiger *pumax*, even als gedenk-
penningen, hoe die ook geschud, en naar welk
afgelegen gedeelte des aardkloots die ook ver-
voerd worde, steeds de kenmerken van deszelfs
oorsprong met zich draagt.

Toen ik te Gyongyes terug kwam, nam in
mijnen intrek bij den baron; hij heeft, gelijk de
meeste Hongaarsche magnaaten, eenen grooten
overvloed van Hongaarsche kleedingen, wape-
nen, en tabakspijpen, en eene zeer fraaie oran-
jerij.

De baron verzekerde mij, dat de *mus creticus*,
of Duitsche marmot, van welke men gemeen-
lijk zegt, dat zij in den zomer voorraad opza-
melt voor den winter, en dan sluimert, des
winters dikwijls zijne koornschuuren bezoekt,
en hem veel schade doet. Om eene vergissing te
mijden, begeerde ik eene huid van een dezer
dieren te zien, en men toonde mij eenen man-
tel, die geheel met deze vellen gevoerd was.

De prijs van den arbeid, voor lieden, die in
de wijngaarden werken, is hier, als de dagen
kort zijn, omtrend vijf stuivers, en in de-
zen tijd des jaars, zeven stuivers daags. De
gemeene werklieden in de aluinfabriek ont-
van-

vangen ook zeven stuivers. Zij voorzien allen zich zelve van levensmiddelen, doch de wijngaardlieden krijgen gemeenlijk een zoopjen en een stuk brood, op het einde van hun dagwerk.

Van hier zette ik mijne reis naar Erlau voort, doch ik verzelde den baron naar Compot, een ander landgoed, hetwelk hij van den prins *Grasfalcoviz* in huur heeft. Op deze landhoeve houdt hij een goed aantal buffels. Derzelve melk en boter worden hier meer geacht dan die, welke de koeien geven, en men zegt, dat zij eene grooter hoeveelheid leveren, nochtans was de boter, van welke ik gebruikte, schraal en wit. Maar de slechte hoedanigheid van de boter en kaas, in de meeste landen van Europa, ontstaat meer door de slechte inrichting van het melkhuis, dan uit eenig gebrek in het vee of deszelfs weide; en de voordbregfelen van het karnhuis zijn in dit gedeelte van het vaste land niet zeer in achtung. Het vleesch der jonge buffels wordt boven kalfsvleesch geschat. Ik zag twee, van omtrend veertien dagen oud, zij waren zoo wel in het hair als onze gewoone kalven, schoon de volwasfenen bijna kaal zijn. De koornzolders en kelders van dezen edelman waren zeer groot en wel

voorzien. Sommige wijnvaten, hoewel niet zoo groot als het beroemde vat te Heidelberg, zouden echter, naar mijne gedachten, groot genoeg zijn, om twaalf, of zelf wel twintig, groote en welgevoede raadsheeren in dezelve te verdrinken.

Na het middagmaal nam ik mijn affcheid van mijnen gulhartigen vriend, en ging verder naar Erlau op reis, en hij vertrok ten zelfden tijde, om een ander landgoed te gaan bezien. Door eene zekere list verviel deze edelman in ongenade bij den keizer *Leopold*, die hem beroofde van de hooge waardigheid van Stedehouder eens graaffchaps, welke hij toen bekleedde. Toen hij zijne verklaring van afstand overgaf, zeide hij openhartig, doch met eerbied, aan zijnen koning, dat wanneer deze zijne diensten niet noodig had, hij dan ook deszelfs eerambten niet behoefde. Zijne thands regeerende Majesteit, die zijne waarde kende, beloofde dat hij hem met een ander stedehouderschap zoude begiftigen, als hij eens koning worden mogt. Hij hield zijn woord, en kort na dat hij den troon beklommen had, maakte hij hem stedehouder van het graaffchap Zemplin. Dat is, gelijk de meeste ambten in

Hongarijen zijn, een enkel eeraamt, dat geene voordeelen geeft. De gewoonlijke bezolding is honderd ponden sterlings in het jaar, hetwelk niet genoegzaam is tot vergoeding der onkosten van de vermaaklijkheden enz. die door hem bij de vergaderingen des graaffchaps gegeven worden.

Nabij Compot ligt Débrew, welke plaats om haaren tabak beroemd is. Deze wordt gemeenlijk voor twaalf of vijftien ten honderd meer verkocht, dan eenige andere Hongaarsche tabak. Het land van Gyongyes af, tot Compot toe, is wel bebouwd, en bestaat uit koornland, en van daar tot Erlau, is het koornland doorsneden met boschen. De bladen der boomen in deze landstreek waren zodanig vernield door de rupfen, dat de boomen nog geene bladen scheenen uitgeschooten te hebben.

Twee of drie mijlen aan deze zijde van Erlau, zijn de wegen aangehoogd met eene zeer aanmerkelijke delfstof. Het is een piksteen, die het zelfde voorkomen heeft als *gneis*, en bestaat uit korte strooken, of afgebrooken laagen van zwart en wit. Deze zijn beide piksteen, zij zwellen zeer ligt op onder de blaaspijp, en

maa-

maaken eene witte *scoria* uit zoo als ik bevonden heb, dat ook sommige zwarte Schotfche pikfteenen doen. Deze steenstof bevat eenige weinige zeskantige schilfers van zwarte *mica*, en eenige weinige korrels *adularia* of doorschijnende veldspaat.

Deze is waarschijnlijk dezelfde delfstof, welke den heer *Gerhard*, die door den heer *Kirwan* nagevolgd is, bewoog om te zeggen, tot een bewijs voor het ontstaan der *obsidia* door het water, dat zij in *gneis* enz. gevonden wordt. Doch gelijk het alles geen goud is, wat blinkt, zoo is ook alles, wat met zwarte en witte streepen is, geen *gneis*. Maar de heer *Fitchel*, wiens *brandende ijver* in de kennis der delfstoffen wel bekend is, laat alle anderen verre achter zich. Toen ik uit Hongarijen in Weenen terug kwam, gaf ik aan dezen voortreffelijken man een stuk van deze zelfde steensoort, en niet zonder reden was ik zeer verwonderd, toen ik eenige maanden daarna in zijne *Mineralogische Aufsätze*, bladz 314. het volgende bericht over deze delfstof las:

„ Het tweede voorbeeld van *granitsteen*,
 „ die door het vuur der bergen veranderd
 „ is, is dicht bij Erlau, in de nabuurschap
 „ van den ouden vuurberg *Matra*, waar de

„*granitsteen*, meer of min gebrand, gebed
 „zigt wordt tot het verbeteren der we-
 „gen. De korrelachtige gedaante der *quartz*
 „is veranderd in eene gesmolten stof. De
 „zwarte glimsteen is gedeeltelijk zeskan-
 „tig geworden, en gedeeltelijk heeft zij de
 „gedaante van een gesmolten lighaam aange-
 „noomen; doch de veldspaat heeft *niet gelee-*
 „den, niets van dezelve is zeolietachtig: dus
 „behoort deze verbrande granitsteen nog tot
 „zijn geslacht.” In welke vreemde doolin-
 gen voeren de *Theoriën* niet dikwijls de beste
 menschen! De *quartz* is veranderd in eenen
 smeltbaaren piksteen, de *mica* is gedeeltelijk
gekrijstalliseerd, en gedeeltelijk in piksteen
 overgegaan; en de *veldspaat* blijft onveran-
 derd! — *Me Hercule!* Neen — ik wil liever
 geduurende al mijn leven een blokkende
 verhaaler zijn, dan aan de mineraalkun-
 dige waereld zulke *verhitte uitstortingen van*
eene ontvlamde verbeelding als ophelderingen
 voorleggen. Ik zag de rots, uit welke deze
 zonderlinge delfstof gebrooken was, wijl die
 aan den weg lag, doch ik kon niets meer
 bemerken, dan dat zij eene bedding uit-
 maakte.

Zoo als men in Erlau komt, heeft men aan
 bei-

beide zijden van den weg niets dan vuurbergachtige *tufa*. Aan de rechtehand maakt zij eene schuinsche hoogte van veertig of vijftig voeten; deze behelst eene groote hoeveelheid *pumex*. Uit de hoogte aan de linkehand brak ik stukken, zoo groot als een menschenhoofd; nooit heb ik klaarblijkelijk vuurbergachtige *tufa* gezien, zelfs niet in de *Campi Phlegraei*; sommige *pumex* is zoo weinig ontbonden, dat men die bijna tot kunstwerken zou kunnen gebruiken; zij heeft haar zijdeachtig voorkomen behouden, en drijft als zij in het water gelegd wordt, maar zij zinkt, als zij met deze vloeistof doortrokken is.

 AGTSTE HOOFDDEEL.

FELCHO TARKAN — DE BISSCHOP VAN
 ERLAU — HONGAARSCHERBERGEN —
 HOOGESCHOOL.

Het eerste, met hetwelk ik mij bezig hield, was om verdere naspooringen te doen naar de voordbrengfelen van vuurbergen, die ik bij het inkomen dezer stad had opemerkt. De gewoone kalkachtige *tophus*, (*tophus communis*), is zeer gemeen. Op deze is de vesting gebouwd, en onder dezelve ligt de vuurbergachtige *tufa*, want de kelders van eenen waschkaarsenmaaker, die onder de vesting liggen, zijn in de vuurbergachtige *tufa* gemaakt.

Ik deed eenen uitstap naar de heuvelen, die achter de stad liggen, doch ik vond niets anders dan kalksteen, met versteeningen in denzelfen. Hier zijn de heuvelen bijna tot aan den top met wijngaarden bedekt, en waar deze ontbreken, groeit de *Rhus cotinus* in overvloed; men gebruikt deze tot het bereiden van ieder, en een gedeelte derzelve wordt naar Debretzin verzonden, Omstreeks Felcho-

Tar-

Tarkan, hetwelk eenige weinige mijlen verder ligt, wordt tamelijk goed marmer, zwart, *breccia* en grijs, uit eene steengroeve gegraven. Het laatste, hetwelk ik zag, is niet met laagen, en bevat geene verfteeningen; het is van de vaste soort. Verder in de heuvelen vindt men leien.

Felcho-Tarkan is eene aartige, vermaaklijke en afgezonderde plaats, met murmelende stroommen, en bemoste oevers, en ruwe steile rotfen, donkere bosfchen, en groenende dreeven, een uitgezocht verblijf voor faunen en fileenen, voor nimfen, en druiden, ook voor kluzenaars, en minnaars, en kruidkenners. Hier bouwde de laatstoverleeden bisfchop, die een man van fmaak was, een zeer fraai landhuis, waarhenen hij zich dikwijls begaf, en wel, zoo men zegt, meer om vermaak te fcheppen, dan om te bidden. *Het zwartgallig, dweepachtig temperament* van den tegenwoordigen bisfchop belet hem de genieting van de fchoonheden der natuur, zelfs van zulke, die van eenen ernstiger aart zijn. Toen hij den bisfchoplijken ftoel beklom, greep hij, als een Visigoth, dat fchoon landverblijf aan, en vernielde het zoo geheel en al, dat de plaats, waar het ge-

staan heeft, niet meer bekend is, en de ploeg en egge gaan nu, als in eene versmaadende zegepraal, over dien grond, die weleer de verblijfplaats van goeden smaak en schoonheid was.

Dit bij de stad is eene schoone heete bron, die tot baaden gebruikt wordt; de gerijflijkheden zijn zeer slecht, want zij behoort aan den bisschop. Het water was, ter plaatze waar ik mijnen thermometer in hetzelfde hield, vierentwintig graaden boven 0 van *Reaumur*, in de rivier was het toen maar dertien. Men vertelde mij, dat de kikvorschen hier, gedurende den winter, niet in sluimering liggen. Ook toonde men mij eene *slekkenweckerij*, van welke de eigenaar mij zeide, dat die op eene nieuwe wijze ingericht was. Ongetwijfeld zou men die in ons eiland eene *patent- of philosophical Snailery of snailsty* (eene bevoorrechte of wijsgeerige *slekkenweckerij*, of *slekkenkot*) genoemd hebben. Deze was niet anders dan een groote kuil in den grond, ten naasten bij twee of drie voeten diep, met een houten huis als een deksel over denzelfden. Het voedsel dezer dieren is het afval uit den tuin, dat in den kuil geworpen wordt.

Van

Van kikvorschen en flekken word ik *natuur-*
sijk teruggedleid, niet tot dat godlijk edelmoe-
 dig schepsel, den mensch, maar tot mijnen —
 bischop, van wien, ingeval hij ooit vervalt in
 de handen van den beroemden *Cosmus Necro-*
tomus, zekerlijk hetzelfde bericht zal gedaan
 worden, dat reeds in het licht verscheenen is
 wegens eenige monnikken, die hij ontleed
 heeft, in hetwelk hij zegt „dat hij de *Vistica*
 „ *biliaria seu folliculus fellis major quam in ho-*
 „ *mine*, gevonden heeft;” (a) maar het hart, dat
 deel, aan hetwelk wij alle onze edele en groot-
 moedige daaden toeschrijven, bevond hij of ge-
 heel weg, of klein, of verwrongen, of kraak-
 beenig. Deze voortreffelijke ontleedkundige,
 wiens naam en geleerde schriften, zoo als ik
 mij verzekerd houde, slechts aan een klein ge-
 deelte mijner landslieden zullen bekend zijn,
 drukt zich op deze wijze uit. „ *In quodam*
 „ *monachi Latrappii cadavere cor plane nullum*
 „ *depraehendi. E monacho hispano, sacri olim tri-*
 „ *bunalis, quod in haereticam pravitatem inqui-*
 „ *rit, officiali, cor pilosum et hirsutum extraxi,*

„ quod

(a) De galblaas of het galzakjen (*folliculus fellis*) is
 grooter, dan in eenen mensch.

„ quod in latronibus quibusdam se quoque vidisse
 „ testatur Benivēnius et Muretus. Carilagineum
 „ cor autem, quale in sceletro quodam observavit
 „ Riolanus, in monacho, sacrae inquisitionis
 „ apud nos praeside, vidi. Caeterum, in omnibus
 „ monachis cor minor est voluminis quam in ho-
 „ mine.” (b)

Waarom, denkt mogelijk de leezer, waarom zoo veel wrok tegen den bisschop? — Als ik een land doorreis, hetwelk niet, zoo als Hongarijen, met eene warme zon en eenen rijken grond begiftigd is, dan kan ik zonder morren mij behelpen met wind, of zelfs met water, maar het verbittert mij altijd ten hoogsten,

dat

(b) In het lijk van eenen zekeren monnik, *Lappius* genaamd, heb ik geheel geen hart gevonden. Uit eenen Spaanschen Monnik, eertijds dienaar van het Heilige Gerechtshof, hetwelk de ketterlijke boosheden opspoort, heb ik een ruig en hairig hart genomen; het gene *Benivēnius* en *Muretus* getuigen ook in eenige struikroovers ontdekt te hebben. Maar een kraakbeenig hart, gelijk *Riolanus* aan zeker droog geraamte (in *sceletro quodam*) heeft waargenomen, heb ik gezien in eenen monnik, die bij ons Voorzitter van het Heilige Gerechtshof der Inquisitie geweest was. Voor het overige is in alle monniken het hart van een kleiner bestek, dan in eenen mensch. —

dat ik niet in staat ben om dat gene te genieten, hetwelk de weldaadige natuur met eene milde hand opengelegd heeft, ten beste van het menschdom. De wijn van Erlau is met recht beroemd, en, als hij goed is, weinig minder dan Bourgognewijn. Ik had mij zelven lang geveid met de hoop, om hier eene fles van den bester te kunnen drinken, en zoodra ik aankwam, zeide ik, dat men mij dien brengen moest. De knecht zeide mij, dat ik *bischoplijken* wijn zoude hebben. Dit deed mijne verwachting nog hooger klimmen, want ik dacht dat hij dien wijn meende, die tot drank voor den bischop geschikt was; en ik proefde greetig het gene hij mij bragt, doch ik was verwonderd, dat ik dien zoo slecht bevond, als den wijn, welken ik te Bogdon dronk. Ik schold op den knecht, hij zag donker, en zeide mij, terwijl hij de schouders optrok, dat het *bischoplijke* wijn was; doch de arme man wilde mij slechts zeggen: dat het de wijn van den bischop ware, en dat hij alleen het recht had om dien te verkoopen. Ik zond toen mijnen knecht door de stad rond, om te zien of hij niet eene fles of twee voor mij kon krijgen, doch het was alles vergeefsch, daar de bischop het uitsluitend recht heeft, om wijn in het

het klein te verkoopen. Zoo was ik dan, zoo lang tot dat ik kennis gemaakt had met *Doctor D.....*, verplicht om in een land, dat den besten wijn voordbrengt, dit haatlijk uitwerpsel te drinken; dit veroorzaakte mij het kolijk, het welk ik natuurlijk aan den bisschop toeschrijf, en ik moet hem deze beleediging vergelden.

De herbergen zijn in Hongarijen, zoo als in eenige andere landen, op eenen geheel anderen voet dan de onze. Zij behooren of aan de gilden der steden, of aan de eigenaars der steden en dorpen, die groote inkomsten van dezelve genieten, door die te verhuuren, op die voorwaarde, dat de waard hunnen wijn en hun bier zal neemen; of zij geeven hem eene vaste belooning voor zijne moeite, en trekken alle de voordeelen. In elk van deze gevallen heeft de herberghouder weinig verdienste, het zij ten goede of ten kwaade, wegens de hoedanigheid van zijnen wijn; en als hij twee soorten van denzelve heeft, kan hij zijnen gasten de minste soort geeven, en hen den prijs der beste soort doen betaalen, en hij kan de hoedanigheid minder maaken. Waarlijk, dat kan oorzaak zijn, dat slechte wijn nog erger worde, doch het kan nooit

slecht

flechten wijn goedmaaken. Uit deze voorkoo-
pingen komt het. dat in Hongarijen, een land,
hetwelk om zijnen wijn beroemd is, een rei-
ziger niet anders, dan in burgerhuizen, een glas
goeden wijn krijgen kan, en voor het flecht
uitwerpsel, dat hij in de herbergen drinkt, moet
hij omtrend zoo veel betaalen, als hij te
Weenen geeven moet voor goeden en gezond-
den wijn, offchoon daar eene belasting op den-
zelve is. Ik ben altijd een vijand van opkoo-
pingen geweest, doch nu ben ik dit meer dan
ooit; hier had ik een treffend bewijs van der-
zelve flechte oogmerken.

Hoe grillig is het menschlijk karakter! Zal
men kunnen gelooven dat de man, die zijne
rechten met zoo veele gestrengheid uitoefent,
dat hij zich zelve door zijne kudde, niet als een
vader en beschermer, maar als een harde ge-
strengte en onrechtvaardige meester doet aanzien,
en dat hij de toegeneegenheid en achting van
ieder mensch aan zich ontvreemdt, behalven die
van een klein aantal geestlijken, die hij zelf tot
dien stand verheven heeft, daar hij hen uit de
mindere klassen koos, niet uit liefde, maar op-
dat zij des te meer afhankelijk van hem zijn zou-
den; — dat zulk een man in staat was, om een
open-

openbaar gebouw te stichten, hetwelk zelf een gekroond hoofd eere zou aandoen!

De hoogeschool, een zeer fraai gebouw, werd geheel en al ten zijnen koste opgericht. Men zegt (*) dat het hem, met de benooidigheden, tweemaal honderduizend ponden sterlings gekost heeft. De waereld moet niet zoo liefdeloos zijn, om te denken, dat hij deze aanzienlijke som alieen door den voorkoop van wijn gewonnen heeft; noch ook zulk een groot denkbeeld van zijne deugden voeden, dat men denken zou: dat de Hemel, op zijne gebeden, hem door wonderwerken met dezelve voorzag. Neen, hij is een *Esterhazy*, en de inkomsten uit zijn geslacht bedraagen omtrend tienduizend ponden sterlings in elk jaar; en de stoel van Erlau werd altijd beschouwd als een van de rijksten in het koningrijk, zoo dat, voor weinige eeuwen, de koningen van Hongarijen, uit aanmerking van deszeifs overgroote inkomsten, een bevel lieten uitgaan, dat hunne vierde zoonen uit dezelve hun onderhoud zouden genieten; en het getal der krijgsbenden uit dit bisdom is, bij eene algemeene

op-

(*) *Korabinsky Lexicon*, op het artikel *Erlau*.

oproeping, hetzelfde als dat van den *primate* des rijks, den aartsbischoep van Gran. De inkomsten van dit bisdom worden geschat op twintigduizend ponden sterlings in het jaar. Twintigduizend en tienduizend zijn te samen dertigduizend, en hier van kan, naar mijne gedachten, een ongehuwd mansperfoon leeven; schoon ik geloof, dat hij alleenlijk zijn onderhoud geniet. Zijne landslieden weten niet wat zij van hem maaken zullen; sommigen beschouwen hem als eenen grooten dweeper, anderen zien hem aan voor eenen schelm, en eenigen als een samenmengsel van die beiden. Hij is een bittere vijand der Protestanten. Ik wilde het niet gelooven, voor dat ik het van veele lieden hoorde, dat hij zijnen ijver zoo verre drijft, om zelfs menschen omtekoopen, dat zij tot zijnen godsdienst overgaan. Als eenigen der Protestantische edellieden behoefteig zijn, en van godsdienst willen veranderen, dan bepaalt hij een jaargeld voor hun, naar den invloed hunner geslachten. Het wordt gezegd, dat deze giften op zes- of zevenduizend ponden sterlings in elk jaar beloopden. *Relata refero.*

Maar

Maar om weder tot de hoogeschool te keeren. Het zij dat deze gesticht werd met het weldaadig oogmerk, om tot eene kweekschool voor den geest te dienen, waar de jeugd haar eigen geluk kan leeren volmaaken, en dat van de maatschappij te bevoorderen, en waar ontluikende vernuften kunnen gekoesterd, en tot voorwerpen, die hunne nastreeving waardig zijn, aangevoerd worden, of het zij dat die werd opgericht met het listig oogmerk, om het vertier van den opgekochten wijn des stichters te vermeederen, door het vergrooten der volksmenigte, zoo als sommigen denken, is het niettemin een vorstlijk gebouw, en heeft alle de vereischten van eene hoogeschool. De hoogleeraars hebben alles wat zij wenschen kunnen, de gehoorzaalen zijn uitneemend goed, en de kapel, de boekerij, en de zaal voor de openlijke twistredenen, en tot het uitdeelen van akademische waardigheden, zijn zeer prachtig. De beschilderde zolderingen der twee laatstgenoemde zijn, naar mijne gedachten, zeer fraai. Die van de boekerij verbeeldt de kerkvergadering van Trente, waar de bisschop zijne liefdelooze dweeperij aan den dag ge-

gelegd heeft, door blikfems uit den hemel te doen nederdaalen, om de fchriften der ketteren te slaan. Op de zoldering der gehoorzaal worden de weetenschappen beeldspraakig vertoond. Zij doen beide eene verwonderenswaardige uitwerking, en gaan veele beroemde stukken, die ik gezien heb, verre te boven. Ik meen dat zij alle fchilderijen, die ik in Italiën befchouwde, overtreffen. De fchilder was een inboorling van Hongarijen, en had zich te Weenen geoefend; hij is nu overleeden. De hoogeschool is met een *obfervatorium* voorzien, en de werktuigen zijn uit London gekomen. Eene enkele *quadrant* kost vijftien honderd *guineas*. Hoe gemeen is het onder de menfchen, dat zij angstvallig gezet zijn in het volbrengen van godsdienftige beuzelingen, en nochtans nalaatig zijn in het verrichten vangewigtige zedenlijke verpligtingen! Zal men kunnen gelooven, dat de man, die bijna door de kroon in rechten zou betrokken geworden zijn, over geftrengheden, die hij zijnen landlieden had aangedaan, zwaarigheid zou gemaakt hebben, om deze werktuigen in Engeland te koopen, om dat wij kettters zijn? Ja,

men verhaalde mij zelfs dat hij zoo verre ging, dat hij naar Rome zond, om te mogen weten wat hij doen moest. — *Relata refero. Si non e vero, e ben trovato.* (c)

Men had een begin gemaakt om eene verzameling van natuurlijke zeldzaamheden aanteleggen, en veele Hongaarsche vogelen, die zeer net opgevuld waren, werden bijeengebragt; doch de zuimachtigheid der oppassers, en de onvertraagde vlijt van de *Dermestis lardarius et pellicio*, met de *plini* enz. hebben nu dit alles tennaastenbij in stukken en brokken veranderd. De keizer *Joseph*, die in zulk eenen man geen behaagen kon vinden, heeft nooit de oogmerken van den bischop ondersteund, en de instelling is tegenwoordig niet veel meer dan eene leerschool voor de geestlijken.

Ik doorwandelde het bischoplijk paleis; het was armhartig bemeubeld, en ontbloot van alle teekenen van vriendschappelijke genoegens; eene huiverigmaakende droefgeestigheid en treurige stilte hadden alom de overhand.

Schoon

(c) Dat is: zoo het niet waar is, is het echter wel uisgedacht.

Schoon ik, van verscheide grootē lieden, brieven van aanbeveeling aan den bischop had, kon ik hem niet spreekē; men gaf, als eene reden van afwijzing; voor, dat hij ziek ware; echter zond hij mij door zijnen geneesheer, Doctor *Dosler*, aan wien ik veele beleefdheden te danken heb, eene noodiging tot het middagmaal. Ik nam deze uitnoodiging aan; in verwachting dat ik hem ontmoeten zou; doch hij vond goed om afzonderlijk te eten; en een of twee zijner kanunniken, met twee of drie droefgeestige priesters, en mijn vriend de *Doctor*, waren alleen mijn gezelschap. Hij had eenige zeer fraaie koetspaarden in zijne stallen. Deze waren de eenige vrolijken sehepselen, die ik omstreeks het paleis zag; zij waren uit zijne eigen stoeterij.

In Erlau is niets; dat een reiziger bewegen kan om daar te vertoeven; over het geheel is de stad slecht gebouwd; de eenige goede huizen, die ik bemerkte, waren meestal die van de kanunniken. Hier is een Turksche toren, die in eenen zeer goeden staat is. In de stad bleekt men wasch; en niet verre van dezelve bereidt men *cordu-*

aan of Turksch leder; men maakt rood, geel en zwart; de twee eerste soorten dienen voornaamlijk tot laarzen voor de vrouwen, doch derzelve koleuren zijn niet bestendig.

NEGENDE HOOFDDEEL.

SALPETERFABRIEKEN — PAARDENSTOETERIJ EN KOEHOUDERIJ VAN DEN BISSCHOP VAN ERLAU — ZOUTMAGAZIJN — FURED — GROOTE PUSZTA OF GEMEENE WEIDE — ZONDERLING VOORVAL.

Ik verliet gewillig de stad Erlau, doch, in plaats van terstond naar Tokay te gaan, van welke plaats ik nu slechts eene dagreis af was, zoo als ik ook mijn eerstgemaakt ontwerp genoomen had, raadde men mij, dat ik mijnen reisweg zou veranderen, en dat gedeelte van Hongarijen, dat aan de andere zijde der Theisfe ligt, gaan bezoeken, vermids dit het ruwste deel des koningrijks is, waar ik het best de Hongaaren in derzelver onvervalschten toestand zien kon. Dus richtte ik dan mijnen weg, nadat ik de heuvelen verlaten had, naar de groote vlakte. Vermids de bouwmeester des graaffschaps en de hofmeester van den

bisfchop denzelfden weg namen, dacht ik dat het welvoegelijk ware hen te verzellen.

Ik vertrok dan, op Zondag, den zestienden Julij, des namiddags, en reisde door een vlak land, met koorgronden en graslanden, en hier en ginds een dorp. Ik ging voorbij eene of twee kleine falpeterfabrieken; men gebruikt voornaamelijk het vloerslijk enz. der boerenhuizen. In deze fabrieken wordt die niet verder bewerkt, dan tot de eerste krijstalvorming, wijl de falpeter eene *monopolie* is, die aan de regeering behoort; en in dezen staat moet die afgeleverd worden aan de ontvangers der kroon, voor eenen prijs, die door hun bepaald is; deze zuiveren dezelve, en maaken die tot eene koopwaar. De ojevaars waren hier zeer gemeen; zij hadden nu jongen, voor welke zij hunne liefde deden blijken, door hunne onrustigheid, op de aannadering van vreemden. Op veele plaatzen zag ik groote hoopen mist, sommige van welke reeds zeer langen tijd daar gelegen hadden: men had die daar nedergeworpen, *alleen om die kwijt te zijn, want in veele strecken van Hongarijen wordt het land nooit gemest.* Het committe van akkerbouw zegt zelf: *dat de mesting in het grootste*
ge.

gedeelte van Hongarijen niet in gebruik is. Als men aan de waare *Magyars* vraagt, waarom zulks niet geschiede, zeggen zij: dat hun grond al te vruchtbaar is. Nochtans laten zij de akkers om het derde jaar braakliggen; dit is eenigzins tegenstrijdig. De landbouw is in dit koningrijk nog in zijnen allereenvoudigsten staat. Na omtrend vier uren gereisd te hebben, kwamen wij te Hedwig, waar wij voorgenoomen hadden den nacht doortebrengen.

Dit is eene *puszta* of gemeene weide, die aan den menschenhaatenden bischop, van wien ik reeds zoo veel gezegd heb, toebehoort. Hier is zijne paardenstoeterij, en de stalknecht was onze waard, vermids zijn huis het eenige is, dat hier staat. Hij heeft zeven springhengsten, en een evenredig getal veulenmerriën onder zijne bezorging; de hengsten waren van het grootste ras, en zeer schoon; een derzelve was uit Engeland, en de overigen uit die gedeelten van Duitschland, welke de beste paarden opleveren; doch daar was geen een Hongaarsche. Ik denk, dat wanneer de schrijvers met zoo veel ophef gesproken hebben van de Hongaarsche paarden, zulks veroorzaakt zij, doordien men dezelve verward heeft met

het Hongaarsch paardenvolk of de ruitery. Het Hongaarsch ras van paarden valt zeer klein, en in alle de stoeterijen, die ik gezien heb, waren de springhengsten, en ook menigwerf de veulenmerriën, uit andere landen aangebragt; en de paarden, die door de meer-gegoede Hongaaren gebruikt worden, zijn of van buitenslands gekomen, of uit vreemde voorten geteeld. Alle de wanden of afscheidingen der perken en affchutfelen waren gemaakt door het ophoopen der onnutte mest. De stalknecht was een Duitscher, en de stoeterij was naar de Duitsche wijze ingericht; de hengsten werden in hunne stallen gehouden, en de veulens, als zij zes maanden oud zijn, van hunne moeders afgenoomen.

Omtrend eene halve mijl verder is de koeienhouderij des bischops, welke uit zeventig of tachtig koeien bestaat. De stallen zijn de fraaiften die ik ooit gezien heb; zij maaken een gebouw van driehonderd voeten lengte, in het midden zijn twee rijen stallen voor de koeien, en ter wederzijde die van de kalven. Het melkhuis zelf was ten uiterften haveloos en morsfig. De bischop verpacht dit omtrent op dezelfde wijze, als de graaf *Festisch* zijne
fchaa-

fchaapen verpacht. Alles behoort aan den bischop; en hij geeft het zuivel der koeien, op voorwaarde, dat hij alle jaaren voor elke koe dertig ponden boter, en drie schellingen van plaats van de melk ontvangt; alle de kalven behooren aan den bischop. De weilanden zijn ook zijn eigendom; en in den winter bezorgt hij stroom voor het vee, doch geen hooi.

Des morgens vervolgden wij onzen weg naar Poroslo, aan de oevers der Theise, dit was slechts een klein uur rijdens. Hier zijn de zoutmagazijnen, waar het rotszout, dat uit het graaffchap Marmarufs komt, aangebragt en opgelegd wordt; het wordt den stroom afgevoerd, op vloten van pijnboomen, op welke het, even als gebakken steenen, gestapeld ligt, in groote brokken, die van vijftig tot honderd ponden weegen. Bij nat weder gaat veel verlooren. De hoeveelheid, die jaarlijks hier aangebragt wordt, is zeer groot; in het voorleeden jaar bedroeg die honderd en agttienduizend *centenaars*; doch deze plaats is de eenige niet, waar het ontscheept wordt. De menigte van zout, die jaarlijks uit de zoutgroeven in het graaffchap

Marmarufs gegraaven wordt, begroot men in de Hongaarsche magazijnen op zesmaal honderduizend *centenaars*. Van hier wordt het afgezonden naar de koninglijke magazijnen in de steden, uit welke men het aan een ieder verkoopt. Eene groote menigte karren stonden te wachten, om met dit artikel beladen te worden: men betaalt twee en eene halve stuiver van de honderd ponden, voor het vervoeren naar Erlau, en zeven en eene halve stuiver voor het overbrengen naar Pest. Het zout van Marmarufs, hetwelk aan deze zijde van de keten der Karpatische gebergten ligt, is gelijk aan dat van Wielitzka, aan de andere zijde dier gebergten; het is als Moscovisch glas gevormd, en moet ongetwijfeld groote beddingen uitmaaken, zoo als te Wielitzka. Wijl de vlotten hier ook uitéengenoomen en verkocht worden, is Poroslo ook eene stapelplaats van hout; een van de schoonste pijnboomen wordt voor omtrend drie schellingen verkocht.

In het dorp troffen wij eene herberg aan, wier uiterlijk aanzien ons deed vermoeden, dat iets meer, dan tafels en stoelen, binnen dezelfde te vinden was; maar wij waren bedrogen; het gezicht van de spijskamer was waarlijk

lijk ontroerend, zij vertoonde ons een ijsfelijk gebrek aan alles, wat tot leevensonderhoud noodig is. Wijn ik eenen brief van aanbeveeling had aan den heer *Zombati*, eenen edelman en landbouwer, gingen wij bij hem, en deeden een middagmaal bij hem op; hij gaf ons uitmuntenden Erlaufchen wijn, die weinig minder dan Bourgognewijn was. Na den maaltijd keerden mijne reisgenooten naar Erlau terug, en ik begaf mij over de Theisfe, de grootste rivier in Hongarijen naast den Donau, en reisde naar Fured.

Vermids ik in dit gedeelte van Hongarijen niet kwam, om prachtige gebouwen, tot volkomenheid gebragte kunsten, en versijnde zeden te zien, maar onbeschaafde menschen, en hunne ruwe uitvindingen, zoo was ik voldaan. Fured is eene stad, of een groot dorp van vijf- of zeshonderd huizen; deze bestaan alleenlijk uit den gelijken grond, zij zijn met riet gedekt, en zonder eenige orde door elkanderen geplaatst. De stad ligt aan den kant van een moeras, dat, bij eene overvloeiing der Theisfe, welke dikwijls voorvalt, tot een onafzienlijk meir wordt. De inwoners zijn vetweiders en landbouwers. Ik hield het middagmaal bij iemand, die een edelman was, en
om

omtrent tweeduizend fchaapen, en vijf- of zeshonderd rundbèesten had. Eenige fchaapen waren van de gewoone foort, of zoo als men die hier noemt, van het Duitsche ras, doch het grootfte gedeelte waren van het Hongaarsch ras (*ovis strep siceros*) wier lange rechtopstaande spitse hoornen, en langhairige vachten, hun een zonderling voorkomen geeven. Deze plaats is beroemd om de Hongaarsche zadels. Ik was zeer verlegen om een middel tot verkeer, en kon mij buiten mijnen knecht niet verroeren, wijl hier de Hongaarsche taal alleen gesproken wordt. De heelmeeester was, zoo ik meen, de eenige persoon in de stad, die Hoogduitsch sprak. Wijl deze stad in den weg ligt naar Debretzin, eene der meestbevolkte steden des koninkrijks, en die bekend is door haare groote en sterkbezochte jaarmarkten, had ik verwacht hier eene herberg te zullen vinden, doch ik was verpligt naar het raadhuis te gaan. (*) Hier kreeg ik een

(*) Wijl de openbaare herbergen, zoo men die nog vindt, in de dorpen en kleine steden, zeer slecht zijn, zoo zijn deze raadhuisen dikwijls voorzien van een klein gebouw of een vertrek, tot verrichting van openbaa-

een klein morfig vertrek met een stroobed, en ik zond om levensmiddelen, doch niets van dezelve was te krijgen, behalven eieren en boter van schaapenmelk, dit was *à l'Espagnole* (op zijn Spaansch).

Het gemeene volk in Hongarijen maakt weinig gebruik van herbergen. Ik heb hen dikwijls in den nacht zien rusten, in talrijke partijen, even als *Karavaanen*, in de nabuurschap van eene stad, en den nacht in het open veld doorbrengen. Sommigen houden de wacht bij de paarden, die op de weide gedreeven zijn, terwijl de anderen slaapen, en dikwijls, als ik een gast geweest ben op het landhuis van eenen edelman, heb ik opgemerkt, dat: hoezeer zijn huis ook ruim genoeg ware, wanneer ik des morgens vroeg uitging om te wandelen, de knechts van het huisgezin in hunne kleederen, op banken, tafels enz. op de plaats fliepen; en als ik genoodzaakt was, om mijn nachtverblijf in eene boerewooning te neemen, heb ik dikwijls gezien, dat de man, op den tijd dat men te bedde gaan zou, henen

baare zaaken, en tot opwachting dier genen, die ten dienste van het publiek reizen. Dit was een zoodanig vertrek.

nen ging, om onder een afdak of in eene hooifchuur te gaan slaapen, om des te koeler te liggen, en bevrijd te zijn van de vlooiën; zoo dat ik dikwijls de schoonste gelegenheid had om een *tête à tête* te houden met eenige der — lelijkste vrouwen in de Christenwaereld. En de vermogende lieden zijn niet zoo kiesch op het stuk van slaapen als wij zijn. En ik kende een gehuwd man, die altijd sliep op eene soort van *sofa*, tuschen twee bereide hertenvelen, en alleen zijnen rok en zijne laarzen uittrok. De meesten hunner slaapen in hunne lange broeken, en veelen in hunne kamisfoolen.

In de moerasfen is een overvloed van watervogels, en, dit durf ik zeggen, van veelen, die zeldzaam zijn. Ik ging uit met mijn jagtroer, doch was niet gelukkig. Ik had geen tijd over, en het weder was zeer regenachtig en onstuimig. Reigers zijn zeer gemeen, en aazen met de ojevaars in de moerasfen, doch geene derzelve hebben nog van den ojevaar, uit het *beginsel van volgzucht*, geleerd, om hunne nesten op de daken der boerenwoningen te bouwen. Het is te Fured de gewoonte, om het koorn in onderaardsche gewel-

welven te bewaaren, zoo als in verfcheide andere deelen van Europa ook gedaan wordt.

Daar ik niet zeer gefeld ben op de beruchte gouden eeuw, die, ontdaan van de verzierfelen der dichters, niet anders is dan de armhartige onbefchaafde ftaat van den mensch, had ik weldra genoeg van deze plaats, want de zoo zeer vermaarde hut, het zinnebeeld van vergenoegdheid en onfchuld, herbergt onder zijn nederig dak geen grooter welvaart, noch meer deugd, dan die, welke gevonden wordt binnen het zoo zeer befchuldigd prachtig woonhuis, hetwelk men onderftelt het verblijf te zijn van knaagende zorg en angstvallige onrust. Hier behoort de mensch vergenoegd te zijn, daar kan hij zich te vrede houden; maar dit hangt zoo weinig af van deze dingen, of liever van zoo veele andere, die mogelijk nog beuzelachtiger zijn, dat het verfchil zoo groot niet is. Echter geloof ik dat die man gelukkig is, die eenen befchaafden geest bezit, en de aangenaamheden van dit leeven geniet! Vierentwintig uren te Fured waren derhalven genoeg voor mij, en ik vertrok toen naar Debretzin.

Al het land, dat tufchen deze twee fteden ligt, is eene *puszta*. Daar is geen enkel dorp

dorp op de geheele reis, schoon die eenen afstand van vijftig mijlen uitmaakt; alleen vindt men omtrend de helft van den weg, eene vrij goede herberg; nu en dan zag ik op eenen grooten afstand eenen eenzaamen torenspits; het is alles eene groote en onbegrensde heide. Dit maakt een gedeelte uit van de groote vlakte, van welke ik te vooren gemeld heb. Maar ofschoon het land slechts hier en daar met koorn bezaaid is, ligt het echter niet nutloos, het voedt eene onnoemelijke menigte van vee. De hardvochtige hoeders, die alleenlijk met hunne ruige kleederen van schaapsvellen bedekt zijn, blijven weken lang met het vee uit. Voornaamlijk vindt onder deze hoeders een gebruik plaats, dat zij naamlijk hunne kleederen met spekvet besmeeren, en wel met een oogmerk, om de zuiverheid te bevoorderen. Als die op deze wijze gezalfd zijn, kunnen zij die, den geheelen zomer lang, draagen, zonder dat die gewasfchen worden, en men zegt, dat zij door dit middel vrijgehouden worden van zulke fchepselen, wier geduurig voedsel de bedorven vochten van den mensch zijn. Moeten wij dit niet aanmerken als een bewijs van eene meerdere kieschheid der *Pulex irritans*, *Pedi-*

culus humanus et pubis, dan van den mensch, of ten minsten van deze menschen?

Eenige groote roofvogels waren zeer gemeen op deze heide; op eene plaats zag ik vijftien zulke vogelen bij alkanderen. Ik vooronderstel dat het gieren waren. Soms tijds zijn zij zoo stoutmoedig, dat zij met de honden der veehouders om een kring vechten. Mijn voerman verzekerde mij, dat een veehoeder, weinig dagen te vooren, zulk eenen vogel met zijnen stok had doodgeslagen, die zijne honden, welke bezig waren op eenen dooden os te aazen, verjaagd had. Deze heide is op eenige plaatzen moerasig; daar heeft men watergevogelte in overvloed. Uit mijn rijtuig schoot ik eene *Glaxeclus austriacus*. Deze vogelen waren zeer talrijk, en in geene deelen schuw. De uitgestrektheid dezer vlakke, de roofvogels, de driften van beesten, en derzelve ruigbekte hoeders, leveren eene vertooning op, die eenigermate uitheemsch is.

Kort na dat ik uitgereeden was, liep een haas dwars over den weg. Ik zag dat mijn knecht het hoofd schudde, en op eene knorrigwijze iets mompelde. Ik vroeg hem naar de oorzaak. Hij zeide: dat iemand van ons

zekerlijk een ongeval zou overkomen, wijl een haas, die dwars over den weg liep, een kwaad voorteeken was, en dat hij zelf dat gemeen gevoelen dikwijls bewaarheid gezien had, door ongelukken, die na zulk een voorval gebeurden. Daar het grootste ongeluk, dat ik ooit op mijne aeizen ontmoet had, een slechte maaltijd, of wel dat nog erger was, in het geheel geen maaltijd geweest ware, aan hetwelk ik nu vrij wel gewoon was, ontroerde ik juist niet zeer, schoon ik niet kon nalaaten om te zeggen, dat ik liever het kwaade voorbeduidfel aan het spit, en nog liever op de tafel zou gezien hebben, als het in zijn zweet, dat door eene welgebonden faus verbeeld werd, zich gewenteld had. Maar, hoe vreemd is het zulks te zeggen, weldra gebeurde het voorbeduid ongeluk. Het weder was dien geheelen dag zeer winderig en onstuimig. Toen wij aan het huis, dat op de helft van den weg stond, kwamen, opende de uitlegger der kwaade voorteekenen de groote toeslaande deuren der schuur, om mijn rijtuigd intelaaten; doch eene hevige vlaag van wind rees op, en sloeg de deuren toe, en knelde zijne vingers tusfchen dezelve, en zijnen voet van onderen, en hij bleef in dien

dien staat, tot dat ik kon afreeden om hem te helpen. Mijn voerman zag dit koelbloedig aan, en lachte zelfs, om dat hij de toppen zijner vingers tusfchen de deuren zag uitkijken; hij bood zich niet aan om hem te helpen. Als zelfs twintig zulke kwaade voorttekens in het toekomende niet vervuld worden, zal dit echter nooit, zoo als ik geloof, de vrees van dezen man, bij het voorvallen van zulke verschijningen, tegengaan. Ik weet niet, of deze bijgeloovigheid ook bij ons plaats heeft, doch zij is zeer oud; men vindt die gemeld in een zeer oud Latijnsch gefchrift, dat den naam voert van *La-
gographia*.

KINDE VAN HET EERSTE DEEL.

... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als
... en ik heb u niet verlaten. Als

R E I Z E

I N

H O N G A R I J E N.

THE END

HONG KONG

R E I Z E
I N
H O N G A R I J E N .

MET EEN KORT BERICHT DER STAD

W E E N E N .

D O O R

ROBERT TOWNSON, L. L. D.

MEDELID VAN HET KONINGLIJK GENOOTSCHAP
TE EDINBURG, ENZ.

MET PLAATEN EN EENE KAART VAN HONGARIJEN.

Uit het Engelsch vertaald.

IN TWEE DEELEN.

TWEEDE DEEL.

IN DEN HAAGE, BIJ
J. C. LEEUWESTIJN.

M D C C C I .

R E I N E

LONGARREN

MIT EINEM NEUEN BILD

W E I N E

B O C H

ROBERTA W. W. W. W.

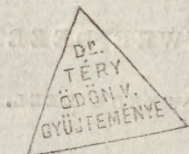
VERLAG VON W. W. W. W.

IN W. W. W. W.

VERLAG VON W. W. W. W.

IN W. W. W. W.

IN W. W. W. W.

VERLAG VON W. W. W. W.

VERLAG VON W. W. W. W.

IN W. W. W. W.

I N H O U D

V A N H E T

T W E E D E D E E L.

T I E N D E H O O F D D E E L.

DEBRETZIN — Hoogeschool aldaar — Natron —
Zeep — Brood — Cuba — Salpeterfabriek — Hoorn-
vee — Gerechtshof. Bladz. 1

E L F D E H O O F D D E E L.

GROOT-WARADIN — Bijeenkomst des Graaffchaps —
Heete baden — Natron — *Zigeuners* of zwervende
Heidens, enz. 20

T W A A L F D E H O O F D D E E L.

TOKAY — Deszelfs wijngaarden en wijn — Grond —
Steenfoorten — en Zoutmagazijn. 39

D E R T I E N D E H O O F D D E E L.

BERICHT van Delfstoffen, en Mineraalkundige Aanmer-
kingen. 66

VEERTIENDE HOOFDDEEL.

CASCHAU — Baden van Rank — Opaalmijnen — Aanmerkelijke spelonken, enz. bladz. 107

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

ROSENAU — Schmölnitz en deszelfs Bergwerken — Iglo — Lentchau — en ongeval aldaar — Bijeenkomst des Graaffchaps — Vertoogen tegen het verminderen van de vrijheid der drukpers enz. 138

ZESTIENDE HOOFDDEEL.

UITSTAP in de Alpen. 181

ZEVENTIENDE HOOFDDEEL.

REIS van Kesmark naar Vafetz — De berg Krivan. 226

AGTTIENDE HOOFDDEEL.

REIS naar Wieliczka — De Zoutgroeven — Cracau — en terugreis naar Pribilini. 244

NEGENTIENDE HOOFDDEEL.

SPELONK van Demanovo — Neufolhn en de Bergwerken van Herrengrund — Leevensfchets van den baron *Born* — Schemnitz, Kremnitz en Konigsberg, met derzelver mijuwerken. 284

TWIN.

VAN HET TWEEDE DEEL. VII
TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

HET Monnikenklooster van St. Benediktus — Neitra —
Tyrnau — De koetsen zijn eene uitvinding van Hon-
garijen. bladz. 337

BERICHT VOOR DEN BOEKBINDER.

De Spelonk van Lednitz, in de nabuurschap van Szelitze, te plaatzen tegen over	bladz. 131
Gezicht der Karpatifche Alpen bij Kesmark, tegen over	bladz. 181
De Alpen nabij het groene meir, tegen over	bladz. 187
Het gebergte de Fleisch-bank, van het groene meir, tegen over	bladz. 196
Groot steenbrok, met dunne laagen van mergel- aarde en zout, tegen over	bladz. 262
Doorsnede der zoutmijnen te Wielickza, tegen over	bladz. 263
Kroefsteen, N. 1. 2. tegen over	bladz. 267
De tafel der waarneemingen met den Barometer, te- gen over	bladz. 194

R E I Z E

DOOR EEN GEDEELTE VAN

H O N G A R I J E N.

TIENDE HOOFDDEEL.

DÉBRETZIN — HOOGESCHOOL ALDAAR —
NATRON — ZEEP — BROOD — GUBA —
SALPÉTERFABRIEK — HOORNVEE — GE-
RECHTSHOF.

Ik weet niet, aan welk eene omstandigheid Debretzin zijn aanwezen verschuldigd is, even zoo min kan ik raaden: welk eene oorzaak dertigduizend menschen kan bewoogen hebben, om eene landstreek, die ontbloot is van bronnen, rivieren, bouwstoffen, brandstof, en van den hartverheugenden wijn, tot de plaats van hun verblijf te kiezen. Debretzin moet, offchoon het den tijtel en de voorrechten van

II. DEEL.

A

eene

eene stad bezit, als een dorp aangemerkt worden, en dan is het misfchien het grootste dorp in Europa. Maar bijaldien men het als eene stad wilde befchouwen, dan is het eene der allerslechtste fteden, hoewel dezelfs inwooners de armfte niet zijn. De plaats is met eene hegge omringd, en haare poorten zijn even als onze veldpoorten, en overal bewaſen met doornen en braamſtruiken. De huizen, eenige weinige uitgezonderd, beſtaan alleen uit de benedenſte verdieping; zij zijn met riet gedekt, en de toppen der gevels hangen over naar de zijden der ſtraaten; deze zijn niet met ſteenen bevloerd, doch in eenige weinige der genen, die meest betreden worden, heeft men balken in het midden gelegd, ten gebruike der voetgangers.

Verre het grootste gedeelte der inwooners zijn *Calviniſten*; hunne droefgeestige leevenswijze en kleeding, en tevens het onaangenaam weder, hetwelk, geduurende mijn verblijf in deze ſtad, inviel; dit alles maakte haar tot eene treurige plaats. Het voornaamſte leerſchool dezer *ſecte* in het koningrijk is hier ter ſtede. Het gebouw is onregelmatig, oud en aan het vervallen, zeer gelijk aan een van

onze armhuizen, wanneer die op het punt staan, om gesloopt en tot afbraak verkocht te worden: echter heeft men dikwijls in zulke treurige verblijfplaatzen niet alleen eene diepe geleerdheid verkreegen, maar ook heeft de schoone geest daar geleerd, in werken van vernuft uitteblinken. De *studenten* zijn zeer talrijk; de *Togati*, die alleen in dit gebouw gehuisvest zijn, maaken een aantal van omtrend vierhonderd uit; deze wonen de lessen in de hooger takken van geleerdheid bij; agt dezer lieden zijn in een klein vertrek bij elkanderen gepakt, doch elk heeft zijne afzonderlijke slaappleats. De jonger schoolieren beloopt tennaastenbij een getal van duizend, maar deze besteeden hier alleen de uren van oefening; deze zijn zes, drie in den voor- en drie in den namiddag. Wijl hier slechts vier hoogleeraars of onderwijzers zijn, helpen negen *Togati* in het onderwijzen der jonger leerlingen; voor hunne moeite ontvangen zij een klein geschenk van de ouders der genen, welke zij onderwijzen; het is wel eene geringe gift, doch zulk eene, als in onbeschaafde tijden de belooning der helden uitmaakte; het is eene — schotel spijs, als een bijvoegsel tot hunne

schraale maaltijden. De onderwijzers ontvan-
gen eene belooning van omtrend zestig pon-
den sterlings in het jaar. Ik werd, zoo ik
meen door den eersten hoogleeraar, uitgenoo-
digd, om bij de oefeningen van eenigen der
Togati tegenwoordig te zijn. Eene van die,
in welke hij verkoos dat zij zich voor mij
zouden toonen, was — het psalmgezag: zij
waren schoone, wakkere knaapen, en lieten
zich lustig hooren. De boekerij was even
zoo, als het overige der inrichting. Ik zag
naauwlijks iets anders dan *klasfieke* schrijvers,
werken over de schoolgeleerdheid, en be-
schimmelde godgeleerde boeken. Zij bezat
twee of drie kiezen van eenen olifant, en
den kop met de hoornen van eenen eland.
Men onderstelt, dat die in de Theisfe ge-
vonden zijn. — Ik zou niet zoo verre van
de billijkheid willen afwijken, dat ik, als eene
anecdote, een kwaadaartig verdicht en valsch
voorval zou verhaalen, doch, zoo ik het wel
heb, was het hier, dat eene lesgeeving over
de gcschiedenissen zoo lang duurde, dat, of-
schoon de hoogleeraar *negen jaaren* lang voor-
leezingen gedaan had, *hij nog niet verder dan*
tot aan de middenëeuwen gekomen was.

Behalven deze leerschool, is Debretzin beroemd wegens deszelfs zeepziederijen, brood, *guba* en pijpen, en zijne jaarmarkten, die telkens om de drie maanden gehouden worden. Deze zijn de voornaamste bronnen der welvaart van deszelfs ingezetenen; doch het verkoopen van recht door de leden van het *districts-gerechtshof* moet niet vergeeten worden in de naauwkeurige opgaaf der staatsgesteldheid van de werkzaamheid en bronnen van bestaan dezer stad.

De zeep wordt door geheel het koninkrijk, en zelfs naar vreemde landen verzonden. Zij wordt gemaakt van natuurlijke *Alkali mineralis* of *Natron*, die men hier *Szekso* noemt. Men vindt deze als een opwerpsel of uitwas op eenen zandigen grond, in veele gedeelten van Hongarijen, doch voornaamelijk omstreeks een meir, digt bij Kis-Maria, het welk maar eenige weinige mijlen van Debretzin ligt. Deze stof wordt niet gezuiverd, ook ondergaat zij geene de minste verandering, maar wordt zoo gebruikt, als zij van den grond afgeschraapt of afgeveegd wordt. De bewerking der zeepkooking is hier de volgende: — De *Natron* wordt geworpen in eene groote houten kuip, die in den grond vastgezet is; op deze wordt

ziedend water gegooten; bij dit mengfel wordt kalk gevoegd, en zoo wordt de loog gemaakt, terwijl het zand en de stof van andere foort naar den grond zinkt. Het ander innemfel, talk of smeer, wordt, zoo als gewoonlijk gefchiedt, in eenen grooten koperen ketel gefmolten, die van boven zeer wijd is; men gebruikt geene pot- of weedäsch. Dan wordt de loog met emmers vol bij het gefmolten smeer gedaan: onderwijl dat het opkookt, fchept men de onvolkomen zeep of het mengfel van smeer en loog in een vat, hetwelk daarbij staat, over, en dan wordt verfche loog bij dat gene, hetwelk in den ketel is, gedaan; daarna doet men ook het uitgefchepte weder in den ketel, en herhaalt dit verfcheide maalen. Of dit alleenlijk noodig is, om de evenredige kleinheid der ketels of niet, durf ik niet zeggen, zoo veel hangt, in de gewoone kunsten, van fchijnbaare kleinigheden af; als de bewerking ten einde loopt, doet men telkens gemeen zout bij dit kookfel. Als de zeep genoeg gekookt is, wordt zij in rechuitloopende bakken of kisten gegooten, die van binnen met fterk doek gevoerd zijn. De kisten zijn omtrend eene Engelsche *yard* hoog, eene *yard* lang, en eene halve *yard* breed, en

kur.

kunnen uitéén genoomen worden. Wanneer de zeep volkomen koud geworden is, wordt elk stuk in vieren verdeeld, en naderhand tot kleiner stukken gemaakt en ter zijde gelegd.

Ik heb veele moeite aangewend, om tot kennis van de evenredigheid der stoffen te geraaken, echter kon ik, meer door de onweetendheid der zeepzieders, dan uit eene begeerte om hunne geheimen te verbergen, geen naauwkeurig voorschrift krijgen; het schein alle gissing te zijn. De volgende evenredigheden, welke mij door twee onderscheiden zeepzieders opgegeeven zijn, verschillen in het wezenlijke niet

Talk of smeer 7 cent.

Ongezuiverde *Natron* . . 8 *kible*.

Leevende kalk 1½ cent.

Gemeen zout, meer dan 1 cent.

Talk of smeer 9 cent.

Ongezuiverde *Natron* . . 9 *kible*.

Leevende kalk 1½ *kible*.

Gemeen zout 1 cent.

De *kible* is eene maat, welke omstreeks agtduizend zeshonderd en zesenvijftig vierkante duimen bevat.

De zeep is wit, en bij uitstek ligt en sponsachtig; en men zal zich eenig denkbeeld kunnen vormen van de hoeveelheid, die gemaakt wordt, als men weet dat hier ten naastenbij zeventig meesters zeepzieders zijn.

Ligter witter, en smaaklijker brood, dan dat, hetwelk hier gebakken wordt, heb ik nooit gegeten; ook heb ik nergens zulke groote brooden gezien. Indien ik niet bevreesd ware, dat men mij zoude beschuldigen, als of ik gebruik maakte van het voorrecht der reizigers, dan zou ik zeggen, dat zij omtrend eene halve *yard* in het vierkant waren. Wijl dit brood gemaakt wordt zonder biergist, om welke dikwijls zulk een groot geroep en verlegenheid is, en met een bijvoegsel, hetwelk een drooge klomp is, die gemakkelijk vervoerd, en een half jaar of langer bewaard kan worden, denk ik, dat het voor mijn vaderland van nut kan zijn, dat ik de wijze van broodbakken, die te Debretzin in gebruik is, openlegge. De gist wordt dus gemaakt: twee goede handen vol hop worden gekookt in vier mingelen water; dit afkooksel wordt gegooten op zoo veel tarwenzemelen, als door hetzelfde door en door natgemaakt kunnen worden; hierbij doet men vier of vijf ponden
deeg,

deeg, als dit slechts warm is, wordt deze klomp wel doorgekneet, om de onderscheiden deelen wel samentemengen. Dit deeg wordt dan vierentwintig uren in eene warme plaats gezet, en daarna verdeeld in kleine stukken, omtrend ter grootte van een hoenderëi of eene kleine oranjeäppel, welke stukken men droogt, door die op eene plank te leggen en in de drooge lucht, maar niet in de zon, te zetten; als zij droog zijn, bewaart men die tot gebruik, en zij kunnen een half jaar goed blijven. Dit verstrekt dan tot het deesem, en wordt op de volgende wijze gebruikt: Tot een bakfel van zes groote brooden, neemt men zes goede handenvol van deze ballen, en doet die smelten in zeven of agt mingelen warm water. Dit wordt door eene zeef aan het ééne eind der baktrog ingestort, en men giet nog drie mingelen warm water door de zeef, en het gene in de zeef blijft, wordt wel uitgeperst; dit vocht wordt gemengd met zooveel meel, dat het een deeg tot een groot brood uitmaakt; deze klomp deeg wordt met meel bestrooid, de zeef met het gene in dezelve is daarop gelegd, en dan wordt dit alles wel toegedekt, en men laat het staan tot dat het genoeg gereezen is, en

de oppervlakte van hetzelfde begint te barsten; dit maakt dan het zuurdeeg uit. Dan worden vijftien mingelen warm water, in welke men zes handen vol zout heeft laten smelten, door de zeef op hetzelfde gegooten, en men doet de noodige hoeveelheid meel bij hetzelfde, en mengt en doorkneedt dit met het zuurdeeg; dit wordt dan warm toegedekt, en men laat het omtrend een uur staan. Voords wordt het tot brooden gemaakt, die een half uur lang in een warm vertrek blijven staan, en daarna worden zij in den oven gezet, waar zij twee of drie uren, naarmate van hunne grootte, blijven. Het groot voordeel van deze gist is; dat zij op éénmaal in eene groote hoeveelheid kan gereed gemaakt, en tot gebruik bewaard worden. Zou dezelve om die reden niet nuttig zijn aan boord van schepen, en ook voor legers, wanneer die te velde zijn?

Guba is, zoo verre ik weet, een artikel, dat alleen aan Hongarijen eigen is, en hier wordt het slechts op weinige plaatzen gemaakt. Deze stof is zeer geschikt voor dezulken, wier bezigheden hen noodzaaken, om in ongunstig weder buitenshuis te zijn, zoo als schaapherders en veehoeders. Zij kan overal, waar men

men langhairige fchaapen kweekt, gewerkt worden; en gelijkt volkomen naar een fchaapenvel. De keten, of fcheering, is omtrend zoo dik als eene kleine duiven- of kraaijenpen, en tamelijk vast gefponnen. De inflag, of het weeffel, is in tegendeel zeer los gefponnen, en ten naastenbij zoo dik als eene pink; dit wordt op een stuk hout, dat een halve *yard* lang is, in de lengte gewonden; en dit is de weeffpoel. Offchoon de ftof maar eene *yard* breed is, werken echter twee weevers op het zelfde getouw; men gebruikt geene *tempels*, en het getouw heeft slechts twee getreedten. Het gene aan deze ftof bijzonder eigen is, is dit, dat na elke vier flagen van de fchietpoel, dat is na elken vierden draad, eene kleine lok van de lange wol, die het *ovis strepsicoros*, of langhairig Hongaarsch fchaap oplevert, met de vingers ingestooken wordt; deze gaat zijdelings boven en beneden vier draaden van de fcheering: een einde van de lok, en dit is de grondslag, komt maar even uit, doch het ander eind is vier of vijf duimen lang, en hangt neder, even als op het lijf van het fchaap. Dus komt alleen eene lok tegen vier draaden fcheering, en eene rij lokken tegen vier

vier draaden inflag, maar wijl de lokken, die door beide de weevers ingestooken worden, zoo gemaakt zijn, dat een draad van de scheering meer naar de rechtezijde komt, na elken slag van de schietspoel, zoo wordt de geheele stof evengelijk met deze lokken bedekt. Op dat het gene ik gezegd heb, te beter moge verstaan worden, vooronderstelle men, dat 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. de draaden der scheering verbeelden, en *a. b. c. d. e. f.* de lokken, dan gaat *a* over 1, onder 2, over 3 en onder 4, en wordt dan buiten gebragt; *b* gaat over 5, onder 6, over 7 en onder 8, en komt dan buiten; *c* gaat over 9, onder 10, over 11 en onder 12, en komt dan ook aan de buitenzijde; zoo ook met *d*, die bij 16 uitkomt, *e* bij 20 en *f* bij 24. Dit maakt eene rij lokken, dan volgen vier slagen der spoel, en eene andere rij lokken; doch de eerste lok, of *a* van deze tweede rij, gaat over 2 onder 3, over 4 en onder 5, en komt dan buiten. Even zoo gaat *b* van deze tweede rij over 6, onder 7, over 8 en onder 9, en komt dan buiten; *c* gaat over 10, onder 11, over 12 en onder 13,

en

en wordt dan buiten gebragt, en zoo vervolgens, zoodat *d* uitkomt bij 17, *e* bij 21, *f* bij 25; dan volgen weder vier draaden van den inslag, en eene andere rij lokken; in deze komt *a* uit bij 6, *b* bij 10, *c* bij 14, *d* bij 18, en zoo werkt men voort. Na dat de *guba* geweeven is, wordt die naar Groot-Waradin gezonden, om in de heete bronnen, welke daar zijn, gewaschen te worden, en dit is, zoo ik meen, al de vulling, welke zij ondergaat; daarna wordt deze stof geverwd, en wel gemeenlijk zwart: zij wordt alleen door gemeene lieden gedraagen, en kost tennaastenbij eene halve *guinea*, opge maakt tot schansloopers, of wijdhangende overrokken. Men maakt eene fijner soort van de wol der lammeren of jonge schaapen; deze worden blaauw geverwd; zij staan zeer fraai, en zijn ongemeen goed tot gebruik in den winter, in plaats van bontwerk; deze kosten driemaal zooveel als de gemeene soort.

Even buiten de stad is eene keizerlijke salpeterfabriek. Dit zout wordt niet verkreegen door eene kunstige samenmenging van plantstoffen en dierlijke zelfstandigheden, maar de grond uit de nabuurschap wordt bijééngebragt, en

en gemaakt tot stapels of hoopen van twintig voeten lang, zes voeten hoog, en zes voeten dik, doch van boven smaller dan van onderen. Zulke hoopen vindt men in een vrij groot aantal. Als de salpeter op de buitenzijde te voorschijn komt, wordt die met de aarde afgeschraapt of afgeveegd, en geworpen in kuipen, met stroo op den bodem, en die met een zwikgat en deuvik voorzien zijn. Men giet dan water in dezelve, hetwelk de zoutachtige stof doet smelten, en, daar het langzaam door het stroo henendringt, uitloopt, en in eenen grooten vangbak uit alle de kuipen vergaderd wordt. Men heeft zeer veele van deze kuipen. Deze loog wordt op versche stoffen gegooten, tot dat zij genoeg met zoutstof bezwangerd is, dan wordt zij uitgedampt, gekrijstalliseerd, en gezuiverd, even als in andere fabrieken. De bestuurder was een Duitscher. Doch de zuivering van dat gene, hetwelk uit de kleine fabrieken komt, zoo als die zijn, welke ik tuschen Erlau en Hedwig aantrof, is de hoofdzaak. Van omtrend duizend centenaars, welke men jaarlijks van hier naar het keizerlijk magazijn te Cashaw afzendt, worden slechts tweehonderd

derd centenaars alhier gemaakt, al het overige krijgt men hier zoo ruw als het is, en wordt alleenlijk gezuiverd. De eigenaars der kleine fabrieken ontvangen voor de salpeter, in dezen staat, van de ééne soort agtendertig Engelsche schellingen, en van eene andere soort zesenvoertig schellingen voor de honderd ponden.

Het hoornvee is eene andere voornaame bron van rijkdom voor deze stad. De heer *Korabinsky* meldt in zijn *Lexicon*, als een bewijs der grootheid van haare veedriften, dat men zegt: dat een zekere *Bird* dikwijls tien-duizend stuks vee op de bijliggende gemeene weide gedreeven heeft, en dat, toen in het jaar 1739, wegens de gestrengheid en langduurigheid van den winter, eene schaarsheid van voeder plaats had, en men meer dan agtduizend stuks moest slagten, dezelve niet eens gemist werden.

De vier jaarlijksche markten brengen een groot aantal vreemdingen herwaard, en nog veel meer komen hier wegens rechtzaaken voor het *Districts-gerechtshof*, dat hier gehouden wordt, en hoedanige slechts vier in het koningrijk zijn. Voor dit gerechtshof worden de burgerlijke zaaken der edellieden bepleit. Deszelfs leden hebben de schandelijke ge-
woon-

woonte, om *toevalligheden* te ontvangen. Zijn deze steekpenningen? Zoo zal de lezer mogelijk vraagen. Dat zij verre! Het zijn alleenlijk geschenken, om de richters, of de overzieners aantezetten, tot het naauwkeuriger onderzoeken van den aart der rechtzaak. Deze *toevalligheden*, want ik zou om geheel de waereld die niet steekpenningen willen noemen, maaken het grootste gedeelte der inkomsten van de leden dezès gerechtshofs uit. En de rechtbanken te Buda zijn niet minder baatzuchtig, en als de zaaken, die voor dezelve komen, van grooter aangelegenheid zijn, dan zijn hunne *toevalligheden* ook des te grooter.

In Frankrijk verbaasde mij niets meer, dan dat ik in de parlamentssteden de twistende partijen, met brieven van toegang en aanbeveeling in haare handen, bij *Monsieur le premier President* en zijne medegenooten haar hof zag maaken, en dit niet heimelijk, maar openlijk, als overeenkomende met eene aangenomen gewoonte. Als daar, waar het recht onzijdig uitgesproken wordt, de ongelijkkrijgende partij maar al te dikwijls haar ongeluk, niet aan de slechtheid haarer zaak, maar aan de gebreken in de wet, en aan de éénzijdigheid der richters toeschrijft, wat moeten dan

dan haare gevoelens hier zijn, en hoe groot haar misnoegen, waar de bestuurders van het recht aangezocht worden tot eene uitspraak, met geld in hunne handen! Ik weet nauwelijks, welk eene som ik opgeeven zal als de vastgestelde belooning dezer richters; ik vind in mijn dagboek tachtig ponden in het jaar aangeteekend, en tachtig ponden sterlings te Debretzin is zulk eene kleine som niet, als zij te London zijn; maar de heer *Keresztury* in zijne *Introductio* enz., aan wiens naauwkeurigheid ik niet twifelen kan, geeft tweehonderd en vijftig ponden op als de belooning van den voorzitter; honderd en vijftig ponden voor den eersten bijzitter; honderd en twintig ponden voor elk der negen bijzitters, en tachtig ponden voor de geheimschrijvers. Dit was volgens de verordeningen van *Joseph den tweeden*, maar ik kan niet zeggen, of deze belooningen voortduurend zijn gebleeven, terwijl de overige schikkingen van dezen vorst, in het stuk der rechtszaaken, afgeschaft zijn.

Ik was zeer verwonderd, dat ik, in dit zeer afgelegen land, vier of vijf heeren vond, die ons eiland bezocht hadden; een of twee der hoogleeraaren waren ook daar geweest. Het is eene gewoonte onder de predikanten der Calvinisten,

dat zij eene reis naar een Protestantsch land doen; eenigen gaan naar Holland, sommigen naar Zwitserland, en anderen naar Groot-Brittanje. De predikant *Benedict* is zeer bedreeven in de taal der zwervende heidens, of, zoo als zij in Hongarijen genoemd worden, *zigeuners*; hij verzekerde mij, dat, toen hij in Engeland was, hij met eenige Engelsche heidens of landloopers verkeerde, die hem zeer wel verstonden. *Doctor Vesprim*, de oudste geneesheer in de stad, heeft zich eenigen tijd, zoo ik meen te Edinburg, in de wetenschappen geoefend.

Debretzin heeft eene redelijk goede herberg. Reizigers voeren in dit land menigwerf hunne eigen bedden, en derzelver toebehoren mede, en de herberghouders leveren alleen de bedsteden; waarschijnlijk was dit in vroeger tijden eene gewoonte in Duitschland, want nog heden noemt men, in eenige gedeelten van dat land, een groot lederen valies of mantelzak een *bettfack*. Even buiten de stad vindt men eenige wijngaarden, doch zij leveren eenen zeer schraalen wijn op. Deze plaats is de laatste, waar ik mij ter wooning zou willen nederzetten; eene diepe *Calvinistische* droefgeestigheid doordringt alles, en het

donker regenachtig weder, gedurende de twee of drie dagen, die ik hier vertoefde, bragten zeer veel tot dezelve bij. Om water te hebben, zijn de inwoners verplicht omtrend een vierdedeel van eene mijl te gaan, en zij hebben geen en bouwsteen nader, dan te Groot-Waradin of te Tokay.

GRAATSCHEDE — HET WADEN —
 TRON — SIGENARS OF WADENDE
 HEDENS, TEN

D E B R E T X I N was het enige
 dat ten oosten geweest zijn; doch wij men
 mij betienne, dat enige hege betien die ik
 van hier naar, die bij Groot-Waradin lagen,
 slechts op den afstand een kort dieris,
 was ik bezig om dezelfde te doormoeten,
 wij ik dan de bergen of huizen, die de
 groot vake omringt, zoo wel ten oosten
 als ten westen van gezien hebben; en ver-
 mids de Biron Veld, die wegens centrale
 reukmanen te Debréxin was, naar zijn land-
 goed in het graafschap Arab terugkeerde, de
 hoorde wij, om gezelschap te hebben, dat
 wij te lande konden zeken.
 Op Zondag den 22 Junij verliet ik het
 dierig Debréxin, en reisde door een land,

ELFDE HOOFDDEEL.

GROOT-WARADIN — BIJENKOMST DES
 GRAAFSCHAPS — HEETE BADEN — NA-
 TRON — ZIGEUNERS OF ZWERVENDE
 HEIDENS, ENZ.

DEBRETZIN zou het eindperk van mijne reis ten oosten geweest zijn; doch wijl men mij berichtte, dat eenige hooge bergen, die ik van hier zag, dicht bij Groot-Waradin lagen, slechts op den afstand van eene korte dagreis, was ik begeerig om dezelve te doorzoeken, wijl ik dan de bergen of heuvelen, die de groote vlakte omringen, zoo wel ten oosten als ten westen zou gezien hebben; en vermits de Baron *Voray*, die wegens eenige rechtzaaken te Debretzin was, naar zijn landgoed in het graaffschap Arad terugkeerde, beflooten wij, om gezelschap te hebben, dat wij te samen zouden reizen.

Op Zondag den 23 Junij verliet ik het treurig Debretzin, en reisde door een land,

dat veelal gelijk was aan dat van mijnen laatsten reisdag, doch dit was beter bevolkt. Ik ging door verscheide goede uitgestrekte dorpen, doch de weg was veel slechter. Digt bij een moeras tusfchen Bogash en Kis-Maria zijn eenige overblijfselen van eene der sterkten van den befaamden *Botfkai*. Deze vaderlander was zoo volijverig, en zoo weinig keurig in de middelen, door welke hij zijne ontwerpen poogde uittevoeren, dat hij en Turken en Tartaaren uitnoodigde, om hem te helpen. Wij hielden stil, en deeden ons middagmaal op de laatstgenoemde plaats, wjl de baron aan den rechter bericht van onze komst gegeven had, dus had hij eenen aangenaamen maaltijd voor ons doen gereed maaken. Dit klein dorp Kis-Maria was de geboorteplaats en het eigendom van *Botfkai*, en toen hij verkooren was tot het oppergezag van Zevenbergen, gaf hij zijnen boeren hunne vrijheid.

Mijne heuvelen vlooden voor mij, en toen ik te Groot-Waradin aankwam, bevond ik dat de bergen, van welke men mij gezegd had dat zij hier waren, slechts heuvelen waren, en de bergen, die ik van Debretzin af gezien had, waren die, welke Hongarijen van Zeven-

bergen afscheiden, en deze waren nog eene dagreis verder. De armoede der Hoogduitsche taal in dit stuk was gedeeltelijk de oorzaak dezer misvatting; het woord *berg* beteekent beide heuvel en hooge berg; dus heb ik dikwijls, in werken, die uit het Hoogduitsch vertaald waren, deze twee woorden kwalijk geplaatst aangetroffen (a).

Nochtans was ik niet kwalijk te vrede, dat ik dezen misslag begaan had. Groot-Waradin is eene der aartigste steden in Hongarijen; en in alle opzichten het tegengestelde van Debretzin. Alles had hier een vrolijk aanzien. Men hoorde muziek en dansen in elk huis, en wagens en allerlei rijtuigen gonsden rond, even als bij ons. Het was nu zondag, en de inwoners zijn roomschgezind, derhalven was het voor hun een feestdag.

Ik maakte aanstonds mijne opwachting bij den plaatsvervangenden stedehouder des graafschaps

(a) Hier vergist zich onze Tawson. In de Hoogduitsche taal heeft men, zoo wel als in alle andere talen, afzonderlijke benaamingen voor deze twee soorten van hoogten. Hügel noemt men eenen berg van minder hoogte, dien wij heuvel noemen; en berg noemt men eenen berg die hooger is, zoo als de Alpen en Pyreneeën enz. V.

fehâps, of den *vicecomes*, offchoon ik geenen brief van aanbeveeling aan hem had; en dit verhinderde hem niet, om mij op de beleefde wijze te ontvangen. Ik achtte mijzelven nu zeer gelukkig, want ik vernam dat ik op een allergunstigst tijdstip gekomen was, wijl op den volgenden dag eene bijéénkomst des graaffschaps stond gehouden te worden; men noodigde mij vriendlijk om die bijtewonen, en ook met dezelve het middagmaal te houden. Ik maakte toen eenen aanvang met mijne mineraalkundige naspooringen; doch ik vond geene porphyragtige rotsen, of *breccia*, zoo als aan den westkant der vlakte; ook zag ik geene blijken van iets foortgelijks; in de beeken, of in de bedding der rivier, vond ik keitjens, die kalksteenachtig waren, en tot de gebouwen werd zandsteen gebruikt (b).

Op den volgenden dag woonde ik de bijeenkomst des graaffschaps bij, en mij werden alle blijken van beleefdheid en oplettendheid bewezen. Het was eene zeer luisterrijke vergadering; de heeren waren alle in prachtige Hongaarsche kleeding. De woordenwis-

(b) Dezelfde steensoort, die men bij ons Benthemsche steen noemt. V.

felingen werden gevoerd in de Hongaarsche taal; dus was het uit hunne oogen, en niet uit hunne gesprekken, dat ik verneemen moest wat hier gaande was. Ik vermoedde uit de houding der stem van sommigen, dat zij zeer buiten hunnen luim waren, deze wreeven dikwijls hunne knevels zeer handig tusfchen hunne vingers; doch dit beteekende geene uittarting, zoo als bij eenen stier, die zijne hoornen, of een wild zwijn, dat zijne slag tanden tegen eenen boom wrijft; de zaaken werden vreedzaam afgehandeld, en omtrend ten twee maeren gingen wij zitten, om eenen gullen maaltijd te houden, welke aan ons door den plaatsvervangenden stedehouder gegeven werd.

De Hoogduitsche kookkunst en Hoogduitsche levenswijze en gewoonten hadden hier plaats, even als in het overige van Hongarijen. Voor dat wij gingen zitten, stonden wij alle rondom de tafel, en elk bad of waande te bidden voor zich zelve; dit is het gene wij het *spreeken van den zegen* (c) noemen. Tegen het einde van den maaltijd, die zeer lang duurde, werden eenige glazen goeden wijn rondgezonden, en toen stonden wij allen op, gingen achter onze stoelen staan, en baden weder eene

(c) *In het Engelsch; to say grace. V.*

eene minut lang, en gingen toen henen om onze koffij te drinken.

Ik werd bij den bisfchop, en bij den pro-voost, den graave *Sauer*, ingeleid; door welke beide ik tegen den volgenden dag ten middagmaaltijd genoodigd werd. De bisfchop fcheen een goede, eerlijke knaap te zijn, en voorzag zijne herbergen met goeden gezonden wijn. Hij is zijne hooge waardigheid niet aan zijne geboorte of goede bekenden verfchuldigd; hij was slechts veldprediker bij een *regiment*, toen keizer *Jofeph* hem dezen zetel gaf, die voorheen een zeer rijke was, doch zijn voorganger had, door deszelfs flechte bestauring, denzelven grootlijks in fchulden gewikkeld, zoo dat de zuivere inkomsten nu slechts omtrend vijfduizend ponden fterlings in het jaar beloo- pen. Het bisfchoppelijk paleis is een groot gebouw, maar niet voltooid. In de kerk zijn de graftombes van eenige Hongaarfche konin- gen, en onder deze is die van den heiligen *Ladislaus*; en toen *Uladislaus*, koning van Po- len, den keizer *Sigismund* van Debretzin her- waard verzelde, ging hij om die reden te voet, als eene daad van godvrucht.

In den namiddag ging ik naar de heete ba- den, die omtrend vier of vijf mijlen van de

stad zijn. Sommige van deze zijn alleen door eene loots gedekt, andere liggen geheel open. Hier zag ik de vreemdste vertooning, die voorzeker een sterveling ooit aanschouwde. Te Groot-Waradin begint die streek van Hongarijen, welke door de Wallachijers bewoond wordt, zoo als men op de kaart zien kan, en veelen uit de laager standen der inwooners zijn van deze natie, welke tot de Grieksche kerk behoort, en den ouden stijl volgt. Dit was derhalven het pinksterfeest der Wallachijers, en een groote zwerm van deze was hier gekomen, om de vermaaken en voordeelen der baden te genieten; zoodat de meesten derzelve zeer vol waren, en waarlijk een gezicht opleyerden, om hetwelk te beschrijven mijne pen in geenen deele bekwaam is. Alle leefstijden en beiderlei kunne, wier huiden allerlei verwen hadden, en met wezens-trekken van allerlei aanduidingen, wuschen hun vel in deze zuiverende wateren. Door het gene ik gezegd heb van de badplaatzen te Buda, is het niet noodig te zeggen, dat de schoonen zonder hemden, echter niet zonder rokken waren. — O begunstigde man! O gelukkige reiziger! zegt mijn leezer heimelijk: zoodanige vrijheid te hebben om uwe oogen

tel vergasten op zoo veel schoonheid! Leezer, wees niet onvergenoegd noch nijdig: gij hebt niet veel gemist, en als gij uwe jonge verkens in een paardenwed wilt drijven, en die met eene dichterlijke verbeelding wilt beschouwen, dan zal uw vermaak gelijk zijn aan het mijne; afkeer, geen vermaak, werd op dit gezicht verwekt. Oude vrouwen dedden zich hier op, met nederhangende flappe borsten, en verflenste huiden. In de bewoordingen der dierkunde: *Mammæ pendentis flaccidae marcescentes, rugosae tuberculatae fursurfusae flavo fuscae*. Sommige dezer goede vrouwen hadden haare kleine kinderen in de armen. Ik bemerkte twee of drie jonge *Zigeuners*, of heidensmeisjens, onder den hoop; deze, hoe jong zij ook weezen mogten, waren zoo bruin als Mulatten, ongetwijfeld kwamen zij met deze kleur in de waereld. Maar dit was niet alles, wat ik zag: dit haatelijk gezicht diende alleen, om eene eenzame nimf in een ander bad te doen uitsteecken; en nu, lezer, nu hebt gij reden, om mijn goed geluk te benijden. Want hier, alleen, en slechts onder het grijze bedekfel des hemels, „terwijl de avondstond zijne rozenkleurige gordijnen toehaalde”, en de helderheid

heid der lucht en het zoet geluid uit het bijgelegen woud de lieflijke gevoeligheid, eene vriendin van onze genoegens, maar, helaas, dikwijls eene vijandin van onze rust, opwekte, lag, afgescheiden van den gemeenen hoop en geheel alleen, als of zij bewust ware van haare verheven schoonheid, het beminnelijkst meisje, dat voorzeker de natuur ooit vormde, geheel bloot, afhellend in een ondiep bad, juist in de houding der begeerte. Een dunne korte rok, welke het snelle water digt om haare leden wond, of anders los uitspreidde, als of het, trots op zijne schoone bezoeker, gierig ware om haare keurige gedaante te laten zien, of anders alle haare bekoorlijkheden poogde ten toon te spreiden, was de eenige bedekking, welke zij aanhad. De jeugd, de jeugdigheid van agttien jaaren, flonkerde in haar oog, en spreidde haaren gloed in haar beminnelijk aangezicht, en haar op- en nedergaande boezem en zwellende borsten gaven te kennen, dat zij dat gelukkig tijdperk bereikt had, in hetwelk de vriendlijke natuur, nadat zij haar schoon kroost met haare schitterendste bekoorlijkheden bekleed heeft, het met liefde verwarmt, en leert zich te verheugen in bemind te worden. Zij gedoogde mijn verliefd
aan-

aanzien, en glimlachte, en gaf door haare smeltende oogen te kennen, dat zij de tegenwoordigheid van den god der liefde, en haare eigen broosheid gevoelde. *Oh! che boccone! (d)* welk een verschil met die in de andere baden! Hier moest ik zeggen: *Mammae hemisphaericae prominentes firmae dilute roseae — Oh! che boccone!* — Waarom hebt Gij, goede Voorzienigheid! zoo menigwerf zulk een groot verschil gemaakt tusfchen onzen pligt en onze wenschen, en zoo veele voormuuren gesteld, om ons aftehouden van het klein geluk, dat wij zien, dikwijls het eenige, dat wij verwachten kunnen, en het eenige, dat wenschenswaardig is? Zijn deze de terughoudingen van uwe allesbeheerende zorg, of zijn het de berokkeningen van uwe ontaarte kinderen, welke, schoon Gij gewillig zijt om hen door het leeven te leiden langs het pad van vermaak, even als droefgeestige *Fakirs (e)*, dat van strengheid en nutlooze kwelling verkiezen? Als dit waar is, dat dan een wijsgeer onder ons

(d) O welk een mondjen!

(e) *Fakirs zijn eene soort van bedelmonniken onder de Mahomedaanen, die van alle genoegens afstand gedaan hebben. V.*

ons opsta, om eene zedenkunde voortedragen, welke meer overeenstemt met de menschelijke natuur! Want wat is deze waereld, zelfs van haare schoonste zijde beschouwd, met al haare praal en haaren luister, onverminderd door het verkleinend oog der ervaaring, zonder de vermaaken der liefde, dan smaakeloosheid, of zwoeging en afflooving? Deze, de liefde, is het alleen, die de walgelijke of smaaklooze teug van het leeven kan doen doorzwelgen, en die aan ons vergoeding kan geeven voor het draagen van den drukenden last der zorg, welke de maatschappij en het wreed geluk zoo dikwijls met onmededoogende handen op ons stapelen; en zonder haar worden wij of kinderen, en houden ons onledig met beuzelingen, of wij slaan over tot gemelijkheid, en, dan, wijl wij alles in een treurig licht beschouwen, weigeren wij onze rol in dit leeven uittevoeren.

Deze zijn de natuurlijke gevolgen eener strenge zedenleer, welke, even als de huiveringwekkende wind van zwaare behoefte en smert, de grootmoedige gevoelens der ziel nederdrukt; terwijl dezulken, die met een leevendig gevoel de zoetigheden des leevens genieten, en onbedorven door de waereld
blij-

blijven, in alle opzichten eene algemeene wel-
daadigheid en welgezindheid uitademen, en
vermaak fcheppen in het zien van eene geluk-
kige waereld!

Hoe kon ik, na zulk een betoverend ge-
zicht als dit, afdaalen tot de gemeene dingen
van dit leeven, en denken aan kruipende ge-
dierten? Het bekoorlijk meisjen deed mij
eene slang verliezen, welke ik zoo even aan
den kant van het warm water, dat uit de ba-
den loopt, had doodgeslagen, en welke ik ten
halve onderzocht had. Ik denk dat het de
Natrix longissima van *Laurentius*, en de *Natrix*
var. b. uit het *Syst. Nat.* was. Zoo ik haar
met meer oplettendheid onderzocht had, dan
geloof ik, dat ik zou gewaagd hebben te
zeggen, dat het eene onderscheiden foort van
de *Natrix vulgaris* was. Zij verschilde niet
alleen in de kenteekens, welke door *Lauren-*
tius opgegeeven worden, maar haare oogen
waren ook geheel onderscheiden. Digt bij de
baden zag ik eenige rotfen van vasten kalk-
steen.

In dit graaffchap onderneemt men thands,
om de aankweeking van zijdewormen voord-
zetten. In het voorleeden jaar bragt het de
waarde van vijfhonderd ponden sterlings aan
zij-

zijde voord, en men heeft eenige lintweevers uit Weenen ontboden, om die te verwerken. Men doet ook poogingen, om de oorspronkelijke *Natron*, welke in zulk eenen grooten overvloed in dit gedeelte van Hongarijen gevonden wordt, te zuiveren. Eenige monsters, welke men mij gaf, waren zeer goed, doch ik kon den prijs niet ontwaar worden, en op dit stuk komt het alles in den koophandel aan.

Ik bezocht de gevangenisfen, en vond die maar al te vol. De Wallachijers zijn het onbeschaafdst en woedendst volk in *Hongarijen*, en men is verplicht om tegen hetzelfde de rechtsoefening in alle derzelve ijsfelijkheid uittevoeren. In het jaar 1785 maakten zij eenen opstand in Zevenbergen, en vermoordden veele edellieden met groote wreedheid. Hunne priesters, welke zij *popen* noemen, zijn ongemeen woest, en men rekent, dat bij twintig straoefeningen altijd een *pope* is. In dien tijd, en zelfs nog voor weinig jaaren, werden de verschrikkelijkste straffen aan hun uitgevoerd, als villen, spietzen enz. Doch de vreesfelijkste doodstraffen, van welke ik immer geleezen heb, zijn die, welke uitgeoefend werden aan de aanvoerders van den boerenkrijg

krijg in het begin der vijftiende eeuw, in het Bannaat van Temeswar. Zij zijn te afgrijselijk om te verhaalen. Hun opperhoofd werd, als koning, op eenen gloeiendheeten ijzeren troon gezet, en men plaatste eene ijzeren kroon op zijn hoofd, en eenen scepter van hetzelfde metaal in zijne rechthand, die ook beide gloeiendheet waren. In zulk eenen toestand, toen hij half gebraden was, werden negen zijner voornaamste medepligtigen, die men bijna tot den dood toe had laten uithongeren, op hem losgelaaten, met bedreiging van eenen oogenblikken dood, zoo zij hunnen gewaanden koning niet aangreepen, en hem aten. Zes hunner gehoorzaamden, deze vielen op hem aan en verslonden hem. Drie anderen, welke dit niet doen wilden, werden op staande voet aan stukken gehouwen. Echter liet, onder alle deze pijnigingen, de ongelukkige man niet ééne zucht.

Ik weet niet, of ooit voorheen een Engelsch reiziger te Groot-Waradin geweest is, maar hier werd mij zoo veel achting bewezen, als of ik een zeer groot personaadje geweest ware. Ik kreeg uitnoodigingen van alle kanten, en de *vicecomes*, of stedehouder des graaffschaps, was zoo vriendlijk, dat hij

mij allen bijstand aanbood, welke ik zou mogen noodig hebben, ingeval ik de moeite wilde neemen, om de bergen naar den kant van Zevenbergen te onderzoeken; doch mijn tijd wilde mij, ongelukkiglijk, niet vergunnen, dat ik mijne reis verder uitstreckte, en ik bepaalde mijn vertrek op den volgenden morgen. De morgen kwam wel, doch niet mijne paarden, de richter, of zijn plaatsbekleeder, was dronken geraakt, en had vergeeten, aanzegging aan de boeren te doen; en dus was het tien uren, eer ik afreisde. Ik nam denzelfden weg, langs welken ik gekomen was, en keerde terug naar Debretzin. Ik hield stiel aan het meir bij Kis-Maria, waar de *Natron* verzameld en gezuiverd wordt, doch in de bewerking was niets, hetwelk verhaalenswaardig is. De *Szekso* wordt vergaderd aan de kanten van het meir, en op sommige andere plaatzen, in droog weder, als het meir laag is; het water van hetzelfde is insgelijks sterk met *Natron* bezwangerd. Eene *kible Szekso*, of ongezuiverde *Natron*, wordt verkocht voor twee schellingen en agt stuivers, en zes *kibles* houden omtrend honderd ponden zuivere *Natron* of *souda*. De heer *Rückert* zegt, in de

de *Chemische Annalen* van *Crell*, voor het jaar 1792, dat jaarlijks tienduizend centenaars zuivere *Souda*, of *Natron*, zouden kunnen gemaakt, en voor den prijs der potasch verkocht worden. — Tienduizend centenaars? Zoo ik geenen mislag in het afschrijven begaan heb, dan moet hij zekerlijk meenen in geheel Hongarijen.

Ik bragt alleen den nacht in het droefgeestig Debretzin door, en zette toen mijne reis voort naar Tokay, waar ik des namiddags omstreeks vier uren aankwam. Ik reisde door het gebied der Heidukken: zes of zeven steden, met tweeëntwintigduizend inwooners, maaken deze landstreek uit. Zij zijn de afkomelingen van eenige krijgsbenden, welke, in het begin der zeventiende eeuw, bij het eindigen van eenen oorlog, zich hier gevestigd hebben, en landerijen kreegen, op voorwaarde van krijgsdiensten te zullen doen. Zij hebben hunne eigen regeerders, en staan niet onder de regeering des graaffchaps. Zoo men naar het uiterlijk aanzien mag oordeelen, dan zijn zij niet welvaarender dan hunne nabuuren. Van Debretzin tot Tokay is het land volkomen effen, zijnde dit een ge-

deelte der groote vlakke; hier groeit eene vrij groote hoeveelheid van koorn en Turfche tarw, doch het bestaat voornaamlijk in weiland.

Langs den weg trof ik eenen grooten hoop *Zigeuners* of zwervende heidens aan. Hoe verwonderlijk zijn zij door *Cowper* afgemaald, in deze dichtregelen:

*'k Zie een pijlaar van rook, die langzaam rijst,
Hij oversijgt het bosch, 't geen 't woeste veld
Omzoomt. Een volk, dat zwerft, dat nutloos is,
Houat daar zijn mael. Een ketel, vastgemaakt
Aan eenen stok, die op twee staaken rust,
Bevat de spijs, onzuiver hondenvleesch
Of ongedierte, of op zijn best een' haan,
Van zijnen tak geroofd. Ruwleevend volk!
Uit elke hegg' gaert het zijn brandstof op,
Die, aangestookt met dorre blaèn, de vonk
Van 't leeven naauw voor 't uitgaan kan behoèn.
De wind blaast hoog hun lompen op, en toont
Een taanig vel, 't omkleedsel van 't geslacht.
Waarop dit volk zijn duistere afkomst grondt. (a)*

Hon-

(a) Op dat mijn leezet moge oordeelen: in hoe verre

het

Hongarijen kan aangemerkt worden als de zetel van dit volk. Zij zijn hier zeer talrijk, en leiden het zelfde zwervend leeven, dat zij in andere landen houden. Verscheide Hongaarsche koningen van laater tijd hebben gepoogd, om hen eene gevestigde levenswijze te doen aanneemen, doch met weinig goed

het mij gelukt is, deze dichtregelen van Cowper in Nederduitsche jamben, of vijfvoetige rijmlooze versen overtebrengen, laat ik dezelve hier in het oorspronkelijk Engelsch volgen. De korthed en kracht der Engelsche taal heeft mij genoodzaakt, éenen regel meer te neemen, dan in het Engelsch staan.

I see a column of slow-rising smoke
 O'er top the lofty wood that skirts the wild
 A vagabond and uselefs tribe there eat
 Their miserable meal. A kettle slung
 Between two poles upon a stick traverse
 Receives the morsel; flesh obscene of dog,
 Or vermin, or, at best of cock purloined
 From his accustomed perch. Hard-faring race!
 They pick their fuel out of every hedge;
 Which kindled with dry leaves, just saves unquen
 The spark of life. The sportive wind blows wide
 Their fluttering rags, and shows a tawny skin,
 The vellum of the pedigree they claim.

gevolg; zij zwerven nog door het land rond als ketellappers en muzikspeelers, maar worden niet meer in zulke groote benden gezien, als in vroeger tijden. Het is slechts weinige jaaren geleeden, (ik meen onder de regering van *Joseph den tweeden*) dat een twintigtal van hun in het graaffchap Groot-Hontor gevonden en gestraft werd, wyl zij menschenëeters waren; doch toen het te laat was, *vermoedde* men, dat hunne richters al te overhaastig in hunne veroordeeling geweest waren. Zij werden niet voor het jaar 1418 in Hongarijen gezien. Ik heb niet kunnen gewaar worden, hoe groot hun getal is, doch toen het nabuurig gewest de Buccowina onlangs aan Oostenrijk werd afgestaan, waren onder zeventigduizend inwooners *éénderduizend heidens*.

De *citillus*, of het mormeldier zonder ooren, had zijne plunderingen onder het koorn begonnen, hoewel het nog groen was; aan de ingangen hunner holen lagen hoopen airen en kaf.

TWAALFDE HOOFDDEEL.

**TOKAY — DESZELFS WIJNGAARDEN EN
WIJN — GROND — STEENSOORTEN —
EN ZOUTMAGAZIJN.**

UIT de ligging dezer stad, op eenen rijken grond, en in den samenloop van twee aanzienlijke stroomen, zou men verwachten, dat men haar groot en welvaarend zoude vinden; om welke reden zij zulks niet is, weet ik niet. Het is slechts eene kleine armhartige stad, offchoon zij zekerlijk eene fraaie ligging heeft. De herberg was zoo flecht, dat de bewindvoerder van het koninglijk zoutmagazijn, aan wien ik eenen brief van aanbeveling had, niet gedoogen wilde, dat ik daar blijven zou, maar mij in zijn eigen huis bragt, waar ik vertoefde, en gedurende mijn verblijf hier ter plaatze zeer gulhartig onthaald werd.

Tokay ontleent, niet ongelijk aan een groot gedeelte van het menschedom, zijnen roem

van de verdienften van anderen. Het brengt slechts een klein gedeelte van dien uitmunten- den wijn voort, die deszelfs naam draagt, doch de stad heeft het geluk, dat zij haaren naam geeft aan eene heuvelachtige landstreek, welke zich twintig of dertig mijlen ten noor- den uitstrekt, in de breedte is zij veel min- der. In deze strook lands liggen Tarezal, Zombor, Made, Ratka, Talya, Szanto, Ke- refztur, Kifs-falu, Benye, Tolcsya, Liszka, Horvati, Zladany, Vamos-Uifalu, Olafzi, Pa- tak, Karoly-falva, Transzon-falva en Uihilly. Eenige van deze steden zijn veel grooter dan Tokay, en brengen eenen wijn voort, welke in geenen deele minder is dan die van deze plaats. Maar Tokay heeft niet altoos die eer gehad. *Nicolas Olaus*, die in de zestiende eeuw schreef, stelt het graaffchap Zemplin, in hetwelk Tokay ligt, niet onder die genen, welke den besten wijn voortbrengen; hij noemt alleen Sermia, Sumeg, Barony, Pres- burg, Oedenberg, Heves Borsod, Abauivar, Vesprim, en Salad, doch hij spreekt van Szanto en Liszka, welke tot de landstreek van Tokay behooren, en zegt: „*Oppida vini op- timi feracia.*” Het schijnt, dat Tokay deze

onderscheidende eer verkreegen heeft onder de regeering van *Rakotzy*, wyl hij den wijn, dien hij uit deze landstreek ontving, hier ter plaatze bewaarde.

Doch de wijn, welke in vreemde landen algemeen bekend is onder den naam van Tokayer wijn, is eene bijzondere soort, deze wordt alleen in kleine hoeveelheden, in onderscheiden deelen dezer landstreek, gemaakt, en men verkoopt dien, zelfs hier ter plaatze, zeer duur. Hier noemt men dien *aufbruche*, en hij wordt gemaakt door het mengen van een deel laszoete, halfgedroogde en gerimpelde druiven onder de gewoone. Ik zal, wyl het voor de meesten mijner leezers aangenaam zal zijn, dat zij de geheele bewerking der wijngaarden van het beroemd Tokay wecten, het grootste gedeelte van dit hoofddeel tot dit onderwerp besteeden, en de behandeling van dezelve opgeeven, van het eerste planten des wijnstoks af, tot dat deszelfs sap tot volkomenheid gebragt is.

Als de wijnstokken eerst geplant zijn, worden die bij een lid afgesneden, tot op eene span boven den grond, en de overtollige jonge looten worden in elk voorjaar op dezelfde

plaats weggesneeden; door dit middel vormt men eenen stoel of eene struik, welke jaarlijks toeneemt; somtijds zijn deze zeer groot, doch de beste dikte is die van een kinderhoofd. Als de wijngaarden door hunne vruchten ijverigen werkmans voor zijne moeite betaald hebben, hetwelk laat in den herfst is, dan worden de struiken een duim of twee met aarde bedekt, en dus vertoont elk derzelve een molshoop. Het wordt gezegd: dat men dikwijls den eigenaar zijne inzamelaars ziet navolgen, als zij in dit werk bezig zijn, op dat geene vroeginvallende vorst of sneeuw verhinderen mogt, dat het afgedaan worde; somtijds worden zelfs de ranken overdekt, als die tot afleggers bestemd zijn. Sommige wijnbouwers nemen de stokken uit den grond, en leggen die aan bosfen ter zijde, andere laaten die staan. Zoodra de winter voorbij is, en het weder zagter begint te worden, hetwelk omstreeks het midden van Maart is, en dikwijls in het begin dier maand, worden de stronken weder van de aarde ontdaan, en de grond rondom dezelve wordt omgespit; deze arbeid wordt gevolgd door de opbinding, welke gemeenlijk gedaan wordt, zoodra als het

jaar-

jaargetijde zulks wil toelaaten, dat is, in het einde van Maart, of in het begin van April. De tijd, gestreng winters, en vriezend weder in het voorjaar, maaken verwoestingen onder de wijnstokken; om deze ongevallen te vergoeden, moeten nieuwe wijnstokken aangekweekt worden. Dit wordt op onderscheiden wijzen gedaan, door verplanting, en gemeenlijker door het planten der afgesneeden ranken van bekende goede en gaave wijnstokken, en dit is de eerste bezigheid, welke nu verricht moet worden. De ranken (wier punten of toppen, die straks verwelken, weggesneeden moeten worden) moeten eene kniehoogte diep in den grond gezet worden, met een weinig mest, zoodat het ander eind slechts eene span boven den grond uitkomt, hetwelk overdekt moet worden, tot dat het blijkbaar is, dat de rank heeft begonnen uittebotten, en men voor het lenteweder niet langer behoeft te vreezen. Of zij worden door afleggers aangekweekt. In dit geval wordt de grond rondom den tronk en de wortels uitgegraaven, tot dat de kuil een en een half voet diep is; dan worden deze afleggers tot op den bodem toe ingetreden, zoodat de ranken, daar, waar zij aan den tronk vastzitten,

ten, onder den grond zijn, en het overblijvend gedeelte wordt nedergelegd, en bedekt met de aarde, die met een weinig mest doormengd is, zoodat derzelve toppen maar eenige weinige duimen lang boven de oppervlakte van den grond uitsteeken. Aan elk dezer ranken, die met den tijd nieuwe wijnstokken worden, geeft men eenen staak. Dan volgt de zwaarste arbeid van den wijngaard; het opgraaven of omspitten van den grond; dit wordt drie- of viermaalen hervat, eer de wijnoogst aankomt. Ras na de eerste omspitting, worden de staaken ingeslagen, aan welke de uitloopers, als zij omtrend twee voeten lang zijn, los gebonden worden: als zij tot vijf voeten lang gegroeid zijn, worden zij vaster aangebonden, eens zeer vast van boven, en eens wat losfer in het midden. In dien tusschentijd begint het onkruid weder te groeien, en de aarde wordt op nieuw omgespit, om dat te vernielen, en den grond los te houden, doch gedurende het bloeien van den wijnstok wordt niets gedaan; de natuur wordt alsdan geheel aan zichzelve overgelaaten. Wanneer dit voorbij is, slaat men de staaken vaster in den grond; de wijnstokken, welke losgeraakt zijn, worden beter
be-

bezorgd, het al te welig gewas neemt men weg, en de wijnstokken worden in zulk eenen stand gebragt, dat zij, tot aan den tijd der wijnleezing toe, geene verdere zorg behoeven; alleenlijk wordt de grond nog eens omgespit. Nu is het zwoegen van den landbouwer voorbij, en hij wacht, met groote begeerte, op den zegen der Voorzienigheid in eenen schoonen wijnoogst — want zijne voordeelen zijn zeer onzeker.

Schoon in warme zomers de vroegste druiven in het midden van Augustus rijp zijn, is het in het einde van September, eer het grootste deel eetbaar is, en wijl de druiven, die men uitpersen wil, ten vollen rijp moeten zijn, wordt de wijnoogst zoo lang uitgesteld, als mogelijk is, gemeenlijk tot op den feestdag van St. *Simon* en *Judas*, welke op den agtentwintigsten dag van October invalt; en als het schoon weder is, hoe laater hoe beter, om alsdan eene grooter hoeveelheid van de halfgedroogde lafzoete druiven, of, zoo als zij hier genoemd worden, *trockenbessen*, te hebben, welke volstrekt noodzaaklijk zijn tot het maaken van de *aufbruche*, zijnde die soort van Tokayerwijn, welke zoo zeer geacht wordt, en welke bij ons den naam van Tokay-

kayerwijn draagt. Zo ras de druiven begint rijp te worden, stelt men waakers in de wijngaarden, niet alleen om voortekomen, dat de druiven niet gestolen worden, maar ook om de vogelen van dezelve wegtedrijven.

Eindelijk komt de tijd van blijdschap, de wijnoogst. In elk land is deze een tijd van genoegen en vrolijkheid, doch vooral in den omtrek van Tokay. Veelen van den grooten adel, schoon zij hier geen landgoed hebben, en in afgelegen oorden van Hongarijen woenen, hebben hier eenen wijngaard, en bezigheid zoo wel als vermaak brengt veelen hunner in dit jaargetijde herwaard, en de handelaars in dit artikel komen insgelijks, om hunne overeenkomsten aantegaan, en de vrienden van allen, die belang bij deze inzameling hebben, komen, door eene stilzwijgende uitnoodiging, om in de algemeene feesthouding hun deel te neemen: de wijnleezing wordt voorafgegaan door jaarmarkten, zoo dat, gedurende dezen tijd, alles leeven en beweging is.

Aan de *trockenbeeren*, of halfdrooge lafzoete druiven is de Tokayerwijn, dat is de Tokayer *aufbruche*, alle zijne geurigheid en kracht verschuldigd; maar deze hangen grootlijks af van het

het weder; elk jaar brengt deze niet in dezelfde hoeveelheid noch hoedanigheid voort; in sommige jaaren ontbreken zij geheel en al. Wanneer de vriezende morgenstonden te vroeg invallen, en, voor dat de druiven rijp zijn, de samenwerking tusfchen deze en de wijnstokken vernielen, dan is de *aufbruche* wrang en zuur, nochtans zijn de morgenstonden, in welke het vriest, voordeelig aan dezelve, als zij niet al te vroeg komen; als men vochtig weder heeft, ten tijde dat zij, door de warmte der zon, haare waterachtige deelen moeten verliezen, en tot eene siroop overgaan, dan is het ligtlijk te begrijpen, wat het gevolg zijn zal. Deze *trockenbeeren* zijn altijd in eene geringe hoeveelheid, in vergelijking met de andere druiven, en in sommige jaaren heeft men, zoo als ik even te vooren gezegd heb, in het geheel geene.

Wanneer de tijd der inzameling gekomen is, dan verschijnt jong en oud, met vrolijke harten en vlijtige handen, in de wijngaarden, en verligten de wijnstokken van hunnen kostelijken last; maar terwijl men dit doet, worden de *trockenbeeren* uit de overige gezocht, en afzonderlijk bewaard, en zij worden dikwijls verkocht aan dezulken, die *aufbruche*

maa-

maaken, door hun, die zulks niet doen. Als nu het vergaderde naar huis gebragt is, worden de gewoone druiven afzonderlijk getreedden, en het sap uit dezelve gehaald, en dan wordt het overige sap uit de steelen geperst; gemeenlijk worden deze beide onder elkanderen in kuipen gedaan, wyl men gewoonlijk geen onderscheid maakt tusschen het uitgetreedden en uitgeperste sap. Als dit gegist is, maakt het den gemeenen wijn uit, die niet buitenslands als eene lekkernij verzonden wordt, en nimmer ons eiland bereikt. De *trockenbeeren* worden ook uitgetreedden, en alsdan hebben zij de dikte van honig; hierbij doet men het gemeene sap, en wyl de geur van de *aufbruche*, of *mascklafs*, afhangt van de grooter hoeveelheid van het sap der *trockenbeeren*, verschillen de evenredigheden, naarmaate van het voorneemen des eigenaars. De gewoone evenredigheid voor een *antal* van *aufbruche*, welke zeventien of agttien Engelsche *gallons* bevat (a), is twee schepels *trockenbeeren*; en voor eene kas of een vat *mascklafs*, welke een minder geurige en krachtige drank is, wordt dezelfde hoeveelheid

(a) Eene Engelsche gallon bevat vier mingelen Amsterdamsche wijnmaat. V.

heid genoomen, doch dan is het vat gelijk aan twee *antals*, zoodat slechts de halve hoeveelheid *trockenbeeren* gebruikt wordt om *ma-schlafs* te maaken, welke men gebruikt tot het maaken van *aufbruche*. Doch wijl de regeering zich met deze zaak niet bemoeit, en elk doet zoo als het hem goeddunkt, zoo zijn deze twee dranken dikwerf zeer gelijk aan elkanderen, en dan bestaat het voornaamste onderscheid in de grootte der vaten.

Als de menging geschied is, wordt het alles sterk doorgeroerd. Door deze bewerking worden de pitten van het vleesch der druiven gescheiden, en komen bovendrijven, men neemt die met een net of eene zeef af; dus blijft het mengsel in hetzelfde vat, en dit wordt twee dagen lang toegedekt, tot dat de gisting begint, en men laat die omtrend drie dagen aanhouden, naarmaate van het weder, dat is, tot dat de gisting het vleeschachtige der *trockenbeeren* met het gemeene sap behoorlijk vereenigd heeft. Het mengsel moet elken morgen en avond geroerd, en de pitten zorgvuldig uit hetzelfde genoomen worden. Als de gisting te lang duurt, dan krijgt de wijn, uit

de schillen der druiven, eene onaangenaame bruine kleur, en maakt eene gist en zetfel in het vat. Nu blijft niets over om te doen, dan dat men dit vocht door eenen linnen doek, of eene zeef, in de vaten doe, in welke het moet bewaard worden. Vervolgens wordt de overgebleeven stof uitgeperst, sommigen gieten zelf het gemeene sap op dit uitgeperste overblijfsel, doch als de uitpersing goed is, dan maakt dit den gemeenen wijn niet veel beter.

Als veele *trockenbeeren* eenen korten tijd bij elkanderen blijven, dan wordt een gedeelte van hun dik sap van zelf uitgeperst, en loopt uit; dit sap vergadert men met veele zorg, als eene groote lekkernij; men noemt dit *essence*, en het heeft de dikte van *theriakel*. Men besteedt geene kunst om deze wijnen schoon te maaken, noch te doen goedblijven. De vaten moeten volgehouden, en aan de buitenzijden van vochtigheid en uitslag geduurig schoongemaakt worden.

De *aufbruche* wordt niet alleen omstreeks Tokay gemaakt, men heeft ook eene *aufbruche* van St. George, van Ratschdorf, en van Menische, en van deze laatste geef ik den

VOOR-

voorrang boven die van Tokay; deze is rood; ook wordt die gemaakt in het graaffchap Oedenberg.

De beste wijn blijft niet lang op de plaats, waar hij gegroeid is; een groot gedeelte van denzelven wordt weldra naar de kelders der edellieden in andere deelen van Hongarijen gezonden, en de grootste hoeveelheid vindt men in de graaffschappen Zips en Liptau, in het noordlijk gedeelte, vanwaar die naar Polen gezonden wordt. De Poolfche magnaaten zijn de beste koopers, bijzonder voor de *aufbruche*, welke de allerduurste Europifche wijn is, die ergens gevonden wordt: hier in het land wordt de beste altoos gefchat op eene dukaat de fles. Eens hield ik, met eenige vrienden, het middagmaal in het koffijhuis te Pest; wij hadden maar eenen eenvoudigen maaltijd, voor welken wij eenen zeer maatigen prijs betaalden; behalven den gewoonen wijn hadden wij ook eenigen Tokayer; toen de knecht kwam om de verteeringkosten te ontvangen, vroeg hij aan elk: hoeveel glazen hij van denzelven gedronken had, en toen verhoogde hij, met twintig *kreutzers* (omtrent acht fluivers) voor elk glas, het gelag van elken drinker van Tokayerwijn. — De Tokayer

wijn is ongetwijfeld een keurige wijn, doch, naar mijn oordeel, geenszins evenredig aan deszelfs prijs; weinigen mijner landgenooten zijn er, die, ten ware om zijne zeldzaamheid, niet veel liever de voorkeur zouden geeven aan goeden *Bordeauxschen* of *Bourgognewijn*, welke niet meer dan een vierdedeel van dien prijs kost. Eenige zoetsmaakende Spaansche wijnen zijn, men neeme mij dit niet euvel, in mijnen zin even zoo goed, en, ten zij deze wijn zeer oud is, is hij te zoet voor den smaak van eenen Engelschman; doch zoo als ik dikwijls gezegd heb: *de gustibus non est disputandum*; en ik hoop, dat mijne goede Hongaarsche vrienden mijn gebrek aan oordeel zullen vergeeven, offchoon ik weet, hoezeer zij vooringenoomen zijn ten voordeele van hun *cara patria* en deszelfs kostbaar voortbrengfel. Ik heb veelen van hun hooren zeggen: dat de slechtste Hongaarsche wijnen de beste Fransche overtreffen. Hoe veel zij gezegd hebben omtrend *hun plantgoud*, hetwelk men heeft zien groeien tusfchen de druiventrosfen, is tamelijk bekend, wijl dit verdichtfel te vinden is in bijna elken Hongaarschen fchrijver, die den lof van zijn vaderland ge-

zon-

zongen heeft, schoon de *gens éclairés* voorgeeven, dat zij dit niet gelooven. De heer *Großinger*, die binnen deze laatste twee jaaren een uitgebreid werk, in het Latijn, over de natuurlijke geschiedenis van Hongarijen geschreeven heeft, geeft deze verklaring van de kleur der schaapstanden: „*Si vero fulgor perennis est, auro tribui potest, quod in vegetabilibus Montanae Hungariae delitescit!*” (b) En de heer *Windisch*, een van hunne beste aardrijksbeschrijvers, zegt in een werk, dat geschreeven is omstreeks het jaar 1780, neen, ik zal het voluit schrijven, omstreeks *zeventienhonderdtachtig*, opdat de lezer niet zoude denken, dat de drukker bij vergissing eene *zeven* voor eene *vier* gezet had, dat rogge, door de uitmuntendheid van den Hongaarschen grond, in tarw verandert. — Doch gelukkig is het volk, dat zoo grootsch is op zijn vaderland, en hetwelk gelooft: dat zijn grondgebied een aardsch paradijs, en zijne regeering:

(b) Maar indien de glans bestendig is, kan zulks aan het goud toegeschreeven worden, het welk in de plantgewassen van het bergachtig Hongarijen verborgen ligt. —

ringwijze een voorbeeld van volmaaktheid is; ja! en gelukkig zijn de echtgenooten, welke in elkanderen elke bekoorlijkheid en elke deugd vinden, en de ouders, welke in hunne kinderen alle jeugdige verdiensten zien, en de kinderen, die hunne ouders als hunne beschermengels beschouwen. Zonder deze natuurlijke verknochtheden, zouden liefde tot het vaderland, huwelijksliefde, ouderlijke goedheid, en kinderlijke aankleefing aan eenen zeer dunnen draad hangen, en de allerminste wind van strijdige belangen zou het openbaar en bijzonder geluk omverre werpen: en dus verheug ik mij, wanneer ik den Hollander zuur zie kijken, als hij hoort, dat zijn vaderland vervloekt worde als een mistig moeras, alleenlijk geschikt tot eenen modderpoel voor het overig gedeelte van Europa; en dikwijls heb ik met genoegen te *Auld Recky* den Noordschotlander zijnen vriend hooren begroeten met „*Weel, Donald, is na this a fine cauld „ rainy morning?*” — „*Indeed, Sandy, a fine „ cauld rainy morning!*” (c)

OF-

(c) *Dat is, naar de uitspraak der noordlijke Schotten geschreeven: — Wel nu, Donald, is dit geen schoone*

Ofschoon al de Tokayerwijn niet te Tokay groeit, zijn echter alle de voordeelig gelegen plaatzen rondom deze stad met wijnstokken bedekt. De grond is bij uitstek fijn en ligt, even als *tripel*, het is een volkomen poeder of stof, van eene lichtbruine kleur, en maakt eene verbaazende opbruifching met zuuren; niets heeft die grond, dat naar zand zweemt, ook is hij in het geheel niet gemengd met steengruis of steenen; nu en dan slechts worden eenige weinige losse brokken van porphyrsteen in denzelfen gevonden. Deze grond is zeer diep; daar, waar de regen kuilen gemaakt heeft, kan men zien, dat hij verscheide *yards* diep gaat. Naar den top des heuvels, die even boven de stad ligt, is de grond meer rotsachtig, en daar is hij waarschijnlijk niet

ZOO

ne koude regenachtige morgen? Op welke vraag de ander dan ten antwoord geeft: Waarlijk, Sandy, het is zoo, een schoone koude regenachtige morgen. — Men bemerkte: dat in het noorden van Schotland de lucht meest altijd koud, dik en regenachtig is, hetwelk de inwooners, doordien zij aan zulk weder gewend zijn, voor even zulk schoon weder houden, als bij ons een aangenaame zomerdag is. V.

D. 4

zoo diep. Ik was in twijfel, van welk eenen aart ik dezen grond zou achten te zijn, en stond verlegen hoe te verklaaren, dat een zoo diepe en ligte grond kon blijven liggen op eenen heuvel, die zoo snel afliep. Aan den voet, tegen over de rivier, zijn eenige steilten, welke, naar mijne gedachten, een aanmerkelijk licht over dit stuk verspreiden. Hier, in dezen zagten, wrijfbaaren grond, bemerkte ik dezelfde grondgesteldheid, welke ik dikwijls in trapsteenen of *basalten* gezien had, als die in eenen overgaanden staat van ontbinding waren — eene neiging, om ruwe en onregelmatige driekantige en rolronde gedaanten aanteneemen; maar een groot hoekig blok, dat in den grond lag, verspreidde het grootste licht over dezelve. Dit, schoon het de hoekige gedaante van een steenbrok had, verschilde alleen van den grond, daarin, dat het een weinig donkerder van kleur, en niet zoo ligt wrijfbaar ware, doch men kon het snijden als kaas, en het bruischte op in zuurer. Deze omstandigheden leiden mij, om den grond, zoo wel als het blok, als eene soort van ontaarte *trap* of *basalt* te beschouwen.

In

In eene diepe holte, waar men eenen smal-
 len weg gemaakt heeft, bevond ik, dat de rot-
 sen samengesteld waren uit die soort van por-
 phyrsteen, welke door den heer *Werner* ge-
 noemd wordt *porphyrschiefer*, de *porphyrius*
shistosus uit het *Syst. Nat. Linnaei*; schoon
 de heer *Born*, in zijnen negentienden brief
 aan den heer *Ferber*, zegt: „ de heuvel, op
 „ welken de Tokayerwijn groeit, bestaat uit
 „ kleiachtigen laagsteen” (*Thonschiefer*) en hier-
 uit besluit, dat de *Obsidia*, welke hier gevon-
 den wordt, geen overtuigend bewijs is, maar
 dat die door het een of ander toeval van de
 Karpatische gebergten hier gebragt moet zijn.
 Het is noodig dat men, ter vermindering van
 zulk een gebrekkig bericht, melde, dat de
 reis van den heer *Born* naar Tokay voorviel,
 kort na dat hem het droevig ongeluk te Felfo-
 Banya overkwam, en dat dit ongeval zijne ge-
 zondheid zoodanig benadeelde, dat het hem
 verhinderde, om in eigen persoon deze heu-
 velen te onderzoeken, en dit bekent hij in
 zijnen negentienden brief aan zijnen vriend
Ferber, gedagteekend te Schemnitz: — „ Het
 „ is mij onmogelijk (zegt hij), dat ik u zou

„ kunnen verhaalen, hoeveel ik uitgeftaan heb
 „ op mijne reis van tien dagen van Nagy-
 „ Baaya tot aan deze plaats; meestal werd ik
 „ in en uit het rijtuig gedraagen; elke fteen,
 „ op welken ik ftiet, elke fchudding van het
 „ rijtuig, verdubbelde de pijnen, die ik door
 „ geheel mijn lighaam voel. De drooge
 „ hoest, die mij niet verlaat, belet mij nog
 „ den flAAP. In dezen pijnlijken toefland des
 „ lighaams, was het voor mij onmogelijk, om
 „ de heuvelen, welke ik doorreisde, te on-
 „ derzoeken.” Waarlijk, in zijn laafte werk,
 zijne *Catalogue Methodique*, geeft hij een zeer
 verfchillend bericht van deze heuvelen, en
 over hetzelfde onderwerp, de *Obsidia*. Want
 op het artijkel, „ *Verre volcanique en grains
 noirs*” (a) enz. zegt hij: „ *Les collines de To-
 „ kay font formées d'un tuf volcanique, qui,
 „ dans quelques endroits, est entrecoupé de ban-
 „ des larges d'une ou de deux toifes de lave
 „ compacte renfermant de fes grains vitreux,
 „ noirs opaques*” (e). — Wijl de heer Born,

fe

(d) Vuurbergachtig glas in zwarte korrels.

(e) De heuvelen van Tokay beftaan uit eene vuur-
 bergachtige tufa, welke, op eenige plaatzen, doorsnee-
 den

federt zijne wederkeering in het jaar 1770, hier niet geweest is, moet hij deze kennis ook door zijne vrienden verkreegen hebben. Niemand zal, zoo ik hoop, denken, dat ik, doordien ik nu en dan de vrijheid neeme, om de mislagen van dezen grooten man te verbeteren, niet de grootste hoogachting voor hem gevoele; hij was, in den volsten zin, het licht van Oostenrijk.

Aan de achterzijde van dezen heuvel, naar den top, welke niet met wijngaarden, maar met laag hout of kreupelbosch bedekt is, vond ik een groot aantal losse blokken van eene zeer aanmerkelijke soort van *piksteenachtigen porphyrsteen*. Deszelfs bed, of grond, is een zwarte *piksteen*, welke roode veldspaat bevat, meestal in brokken, of in zeer onregelmaatige langwerpigvierkante krijstallen. Dus wordt die best gekenmerkt. Maar deze delfstof verandert bij trappen wezenlijk haaren aart; de veldspaat wordt meer aardachtig, en van eene min behaagelijke kleur, en de zwarte

te
den wordt door breede streepen digte lava, van eene of twee roeden lang, die van zijne zwarte ondoorschijnende korrels bevat.

te piksteen verliest zijn blinkend glasachtig voorkomen, en vormt alleenlijk vlekken en streepen, met roode stof doormengd. De roode veldspaat smelt, onder de blaaspijp, tot een wit verglaasd. Ook smelt de piksteen, en wordt een zwart glas. Hier zou de kruidkenner, zoo wel als de mineraalzoeker, zich hebben kunnen bezig houden. Ik vond drie soorten van *linum*, welke in ons eiland vreemd zijn, de *hirsutum*, *tenuifolium* en *flavum*, en eenige andere planten, ook trof ik eenige vreemde infekten aan. Van dezen heuvel heeft men een zeer schoon uitgestrekt gezicht over de omliggende heuvelen, en van die, welke zich naar den kant van Marmarufs uitstrekken; deze omzoomen aan deze zijde de groote vlakte, welke omlaag ligt, even als de bedding van den afgelegen oceaen. Ik twijfel niet, of ik zou, met eenen goeden mineraalkundigen leidsman, en bij een langer verblijf, hier eenige zeldzaame delfstoffen verzameld, en eenige belangrijke steenkundige opmerkingen gemaakt hebben.

Eene verbaazende hoeveelheid zout komt, hier ter plaatze, uit het graaffchap Marmarufs langs den stroom afzakken. Bijna worden honderd-

dui-

DE TIENDE HOOFDDEEL
**BERICHT VAN DELFSTOFFEN — EN MINE-
RAALKUNDIGE AANMERKINGEN.**

TE Tokay had ik de vlakte verlaaten, en het heuvelachtig land betreden; dit loopt voort tot in de groote Karpatifche alpen, en maakt eene uitgestrektheid van twee of drie dagreizen uit, waar ik zeer begeerig was te zijn, gedurende het fchoone jaargetijde, op dat ik daar kruiden zou mogen opzamelen. Echter oordeelde ik, daar mij bericht werd, dat eenige zeer aanmerkelijke delfstoffen in deze heuvelen gevonden waren, het wel der moeite waardig, dat ik een weinig van mijnen weg afging, om naar dezelve te zoeken.

Op den negenentwintigften Junij verliet ik Tokay. Op het oogenblik, dat ik buiten de ftad kwam, bemerkte ik groote rotsen van *basalt*, welke over den weg hingen, en eene of twee mijlen verder, de *vuurbergachtige zee-*
liet

ziet van den heer *Fichtel*. Deze is zekerlijk eene zeer fraaie delfstof, en maakt, zoo als buiten twijfel is, rotsen uit; doch of zij vuurbergachtig is, en, zoo ja, of zij *zeoliet* is dan niet, dit zal elk op de eerste vraag uitwijzen, naarmate hij ten voordeele van het leerstelsel der *Plutonisten* of dat der *Neptunisten* vooringenoomen is, en laatstlijk, naar de beschrijving, welke hij van de *zeoliet* geeven zal. Aan de linkezijde van den weg maakte zij eene schuinsche hoogte, welke op sommige plaatzen zeer goed voor het oog lag. Zij is aschverwig, hier en daar met rood afgewisseld, zeer broos, en het samenstel derzelve als eene opeenstapeling van kleine vliesachtige misvormde kraalen, welke eenen bijna smecrigen glans hebben. Zij zwelt grootliks op onder de blaaspijp, zelfs tot het driedubbel van haare grootte, en maakt eene witte *scoria*, maar is slechts weinig lichtgeevend, en wordt, in salpeterzuur opgelost zijnde, geene gelei, welke twee voornaame kenmerken van de *zeoliet* zijn. In sommige deelen bevatten de kleine bollen, welke uit verscheide omkleedselen samengesteld zijn, een pitjen van *obsidia*; de dunne velletjens kunnen zeer ligt losgemaakt worden. Van deze pitjens zamelde ik

ik eene groote menigte aan den voet der hoogte, meestal ter grootte van eene erwt, doch sommige waren zoo groot als eene boon; zij zijn meer of min hoekig, doch nimmer gekrijstalliseerd, zoo als de heer *Fichtel* ons bericht. Ik heb zijne voorgewende krijstallen gezien, en kan mijnen leezeren verzekeren, dat niemand, behalven dezulken, die door mineraalkundige stelsels verblind zijn, en eene allesgedoogende verbeelding, in plaats van het gestreng oordeel, inroepen, om met dezelve te raadpleegen, denken kan, dat zij dusdanige zijn. Deze bolletjens zwellen ook onder de blaaspijp, en worden tot een witachtig glas. De heer *Fichtel*, welke, zoo als ik weet, zeer bedreeven is met de blaaspijp, zegt, in zijne *Mineralogische Aufsätze* bladz. 277. dat hij alleen de *obsidia* van Lipari smelten kon, en dat hij die van Hekla, Zevenbergen en Hongarijen geheel en al onsmeltbaar bevond te zijn. Dit verwondert mij grootliks, en de onsmeltbaarheid van deze delfstof wordt insgelijks door hem beweerd, in zijn bericht van de Karpatische gebergten, bladz. 580. Ik heb de kleine korrels, en brokken van stukken, die twee of drie ponden woogen, beproefd; doch het bleek, dat zij alle smeltbaar waren.

Waar-

Waarschijnlijk is deze de *verre volcanique en grains noirs, reunis par une lave compacte grise* (a) uit de *Catalogue raisonné* van den heer *Born* bladz. 449, en de losse korrels zijne *Verre volcanique noir, en grains isolés*, bladz. 450. (b)

De heer *Klaproth* is zoo verplichtend geweest, om eene ontbinding van deze delfstof voor mij te doen, (ik meen van de paerelachtige moederstof). Hij bevond, dat zij slechts maatig opzwoel, als zij heet gemaakt werd, en minder dan de andere verscheidenheden van dezelfde delfstof; en dat een stuk van deze, in eenen aarden smeltkroes, nadat die twee uren in een windfournuis gestaan had, niet gesmolten was, en dezelfde gedaante behield doch de kleur was veranderd in een roodachtig bruin, en zij was vier en een half ten honderd in het gewigt afgenoomen. Een ander stuk derzelve, in eenen aarden smelckroes aan de hitte van eenen porceleinoven blootgesteld zijnde, smolt tot een witachtig grijs glas, met eene gelijke en glansachtige oppervlakte; nochtans was het, als men het brak, vol van fij-

(a) *Vuurbergachtig glas in zwarte korrels, vereenigd door eene grijze lava.*

(b) *Zwart vuurbergachtig glas in losse korrels.*

fijne schuimblaasjens, doormengd met witte, zwarte, en okerkleurige korrels, die onvolkomen tot glas geworden waren, bijna ter grootte van gierstkorrels, door welke het glas een bont en gespikkeld voorkomen had. Door middel van vochtigheid ontbonden zijnde, leverde het uit

Gewoogen terwijl het gloeiendheet was	}	slijkachtige aarde	71½
		kleiachtige	— 18½
		kalkachtige	— 1½
		ijzerkalk	1
			<hr/>
			92½
De vlugge deelen, in het vuur wegge-			
raakt			4½
			<hr/>
			97
		Verminderd	3
			<hr/>
			100

De eigenlijke zwaarte van dit stuk was 2,332, een ander, hetwelk met rood doormengd was, had 2,342, nog een ander, met meer rood in hetzelfde, 2,381.

In de *Nordische Beiträge* van den heer *Pallas* vindt men een bericht van eene delfstof, die onlangs gevonden werd dicht bij dien af-

gelegen uithoek der waereld *Kamtſchaika*, en welke met deze zoo volmaaktlijk overeenkomt, dat ik van gedachten ben, dat, vermids de ſchriften, die in de Hoogduiſche taal uitkomen, zoo zeldzaam in de onze overgezet worden, onze Engeliſche mineraalkenners mij zullen bedanken, om dat ik hun eene vertaaling van dit ſtuk voor oogen leg.

„ Als wij begeerig zijn om de naamen van
 „ delfſtoffen te vermeederen (zegt de heer
 „ *Pallas*), zoo als nu veelal de mode is, dan
 „ verdient de ſteen uit de *Marckaniſche* ge-
 „ bergten, om zijnen bijzonderen aart en on-
 „ gemeene eigenschappen, eenen afzonderlij-
 „ ken naam, veelmeer dan veele nieuwge-
 „ noemde delfſtoffen. De meeste delfſtoffen
 „ zijn, met naauwlijks eenige verandering,
 „ aan onderscheiden plaatzen eigen; in het bij-
 „ zonder is dit het geval met de *bergrotsen*,
 „ die telkens weder in elke keten van bergen
 „ voorkomen; doch ik weet geen voorbeeld
 „ van eene, die in eenig gedeelte van onzen
 „ aardkloot gevonden wordt, welke aan deze
 „ gelijk is. De (*bergart*) bergrots is zeer
 „ broos, en beſtaat uit aanmerkelyk dunne,
 „ paerelkleurige, glasachtige, blinkende en
 „ dooſchijnende bladen, welke op alle mo-

„ gelijke wijzen door elkanderen gekromd en
 „ geweeven zijn; zij kunnen tusfchen de vin-
 „ gers fijngewreeven worden, offchoon zij,
 „ als zij vereenigd zijn, op glas krasfen maa-
 „ ken: deze is niet met holligheden, gelijk de
 „ puimsteen, en heeft nog minder het voor-
 „ komen van *lava*; veelmeer heeft zij de ge-
 „ daante van bladachtige *zeoliet*, en als zij ge-
 „ brooken is, ziet zij uit als gestampt glas.
 „ In dezen klomp liggen groote menigten van
 „ gladde, harde, alzins famengepakte, veelhoeki-
 „ ge, rondachtige, of langachtige keifteen-
 „ tjes, welke hier gladde keitjens van gerookte *quart-*
 „ *zen (rauchtopas)*, daar droppels ondoorschijnende
 „ glazuur verbeelden, overdekt en op ver-
 „ fcheide wijzen doorgeweeven met, en omgee-
 „ ven door deze bladen of laagen. Zij zijn
 „ ter grootte van eene walnoot of hazelnoot,
 „ fchoon zij dikwijls veel kleiner zijn, fom-
 „ tijds zelfs niet grooter dan gierst of maan-
 „ zaad.”

„ Reeds voorlang werden deze keifteen-
 „ tjes, of hoedanig men die gelieve te noe-
 „ men, in verzamelingen van natuurlijke zeld-
 „ zaamheden gevonden, en toen ik in Siberiën
 „ was, werd de rookverwige doorschijnende
 „ foort in overvloed naar Irkutz gebragt, waar

„ zij

„ zij voor gepolijste rooktopaazen verkocht
 „ werden. Nochtans vind ik die niet aange-
 „ teekend door *Steller*, in zijne *mineralogische*
 „ *anmerkungen*, offchoon hij daar ter plaatze
 „ was, en een bericht van andere aanmerke-
 „ lijke dingen gegeven heeft. De fraaie blad-
 „ gewijze *bergrots*, welke fomtijds geheele
 „ balletjens vormt, die geen ander steenachtig
 „ pit hebben, maar tot aan het middenpunt
 „ toe famengesteld zijn uit holle blaadjens,
 „ het eene over het andere liggende, en fom-
 „ tijds deze keitjens omringen, welke wij zoo
 „ straks beschrijven zullen, heeft de zeer aan-
 „ merkelijke en treffende eigenschap, dat zij,
 „ zonder eenig bijvoegfel, onder de blaaspijp
 „ opzwelt, met een gedruis, zoo fchielijk als
 „ aluin of *borax*, en veranderd wordt in eene
 „ fraaie witte fchuimachtige ligte en wrijf-
 „ baare zelfftandigheid. Als men fterker
 „ blaast, neemt zij in grootte toe, tot dat zij
 „ geheel fponsachtig is, en als dan kan zij
 „ door geenerleie middelen tot eene glazen
 „ kraal gebragt worden, het zij met of zon-
 „ der vloeistoffen; eenige ftukken barsten en
 „ fpringen weg, eer zij gloeiendheet zijn, an-
 „ dere doen dit niet. Deze bijzondere uitwer-
 „ king van het vuur, en tevens eene volkomen

„ onoplosbaarheid in zuuren , trok het eerst
 „ mijne oplettendheid tot deze stof, en deed
 „ mij den heer *Lowitz*, die een apotheker,
 „ en lid van onze *Academie* is, verzoeken, om
 „ de scheikundige ontbinding derzelve te on-
 „ derneemen, welke ik hierbij zal voegen,
 „ nadat ik de groote en kleine keitjens, die
 „ ten grooten getale, even als in eenen pud-
 „ dingsteen, in deze stof vervat zijn, zal be-
 „ schreeven hebben.”

„ Deze keifsteentjens zijn, volgens de stuk-
 „ ken, welke mij toegezonden zijn, van twee
 „ soorten: de eene soort is even als door het
 „ water afgesleeten gepolijste brokken van
 „ gerookt krijstal, welke gemeenlijk rookto-
 „ paazen genoemd worden, en werd in het
 „ eerst als zoodanig aangezien; doch bij het
 „ polijsten ziet men weldra, dat zij veel zag-
 „ ter zijn, en zij barsten ligtlijk; zij worden
 „ gekrast door de vijl, en springen als zij
 „ met een staal geslagen worden, met het-
 „ welk zij echter vuur uitgeeven, als zij op
 „ eenen scherpen kant geslagen worden, doch
 „ zijn bezwaarlijk te breeken, als men met
 „ groote kracht op dezelve met eenen hamer
 „ slaat. Veele zijn geheel en al helder, ge-
 „ waterd (doorwolkt) van eene geelachtige
 „ rook-

rookkleur, welke in de zeer kleine bezwaar-
lijk te bespeuren is, andere hebben zeer
zichtbaare, doch fijne streepen of beddin-
gen van eene meer donkere roetachtige rook-
verw. Deze meer of min fijne en volko-
men loodrechte beddingen loopen volkomen
door den steen, en zijn in sommige zeer
overvloedig en dicht inééngedrongen, in an-
dere zijn zij minder, en maaken den steen
meer of min doorwolkt. In eenen dezer
steen en heb ik, aan de eene zijde, digt bij
de oppervlakte, eene eironde roetachtige
vlek gevonden, met eene bochtige opper-
vlakte, gelijk die van een dun blad, dat in
dezelve gegroeid ware. De gedaante dezer
keifteen is gemeenlijk onregelmatig
rond of eirond, zeldzaamer langwerpig,
doch altijd ongelijk, door verschillende in-
drukfelen op de oppervlakte, ook veelkan-
tig met afgeronde hoeken, even als de ge-
daante, welke klei of wasch aanneemen, als
die achteloos met de vingers rondgemaakt
worden, doch zij zijn aan de buitenzijde
volkomen glad en glanzig, en zien uit als
of zij gegooten waren. De donkerkleurige
beddingen zijn niet evengelijk met de lan-
ger of korter middenlijn van den keifteen,

„ maar wijken van dezelve af, en loopen in
„ allerlei richtingen, en als de steen breekt,
„ dan is zulks niet in de strekking dezer
„ schijnbaare laagen, maar in onbepaalde brok-
„ ken, volkomen toevallig, en met eene holle,
„ ronde en schilferachtige breuk, even als
„ zagt glas (*weiches glafs*). De kanten en
„ hoeken snijden het glas wel een weinig,
„ doch deze zijn ras afgesleeten. De grootte
„ dezer keisteenen is zeer verschillend; men
„ vindt die, van de grootte van mostaard-
„ of maanzaad, tot die van eene hazelnoot;
„ zelden zijn dezelve grooter, schoon men som-
„ tijds eenige aantreft, die bijna de grootte van
„ eene walnoot hebben. Deze zelfstandig-
„ heid, welke al het voorkomen van glasach-
„ tige *quartz* heeft, in eene matiggloeiende
„ hitte, of voor de blaaspijp, begint ook,
„ doch in eenen minderen graad, wit en schuim-
„ achtig te worden, en verandert in eene
„ fijne stof, even als de *pumex*, welke met
„ den nagel kan uitgedrukt worden. In
„ het heetmaaken schijnt dezelve een wit
„ schijnsel of licht van zich te geeven. De
„ verschroeijing dringt naauwlijks een vierde
„ van eene lijn in, en het binnenste gedeelte
„ blijft nog vast en doorschijnend. Wanneer
„ dit

„ dit gebrooken wordt, toont elk brok de-
„ zelfde gedaante, als het heetgemaakt wordt.
„ Gemeenlijk beginnen de uitwendige deelen
„ te barsten en wegtespringen, eer zij door
„ en door gloeiend zijn.”

„ De andere foort, welke naar de volgende
„ waarneeming van den heelmester *Allegret-*
„ *ti*, in een ander gedeelte des bergs gevon-
„ den wordt, heeft dezelfde gedaante als de
„ voorgaande; gemeenlijk zijn zij een weinig
„ grooter en harder, geheel ondoorschijnend,
„ van eene meer of min bleeke of donkere
„ tigchelkleur, meer of min geteekend met
„ zwartachtige vlekken en streepen, en gea-
„ derd of met holligheden voorzien, als eene
„ klier. Zij gelijken volkomen naar een ge-
„ marmerd *emailleersel*, zijn gemeenlijk aan de
„ ééne zijde meer gerond en aan de andere
„ meer ingedrukt (hol en bol), en rondom
„ met kanten, even als eene gesmolten stof,
„ die in kleine holligheden gegooten is. Als
„ men deze met een staal slaat, geeven zij
„ meer vuur van zich dan de voorgaande, en
„ wederstaan den zwaarsten slag van eenen
„ hamer; onder de blaaspijp gaan zij nog eer,
„ dan de doorschijnende foort, over tot eene
„ paerelverwige of witachtige kleur op de

„ oppervlakte , zonder groote uitzetting , en
 „ deze verschroeide oppervlakte valt dan zeer
 „ ligt in schilfers af. Zoodanig zijn de uiter-
 „ lijke hoedanigheden van deze merkwaardige
 „ steenen , en van de nog merkwaardiger
 „ *bergrots* , in welke zij beslooten liggen. In
 „ hoeverre de volgende scheikundige ontbin-
 „ ding van den heer *Lowitz* , welke ik met
 „ zijne eigen woorden opgeef , licht kan ver-
 „ spreiden over derzelver merkwaardige ei-
 „ genschappen , laat ik aan anderen ter beslis-
 „ sing over , tot dat ik eenen grooter voor-
 „ raad van dezelve (welke ik verwacht) zal
 „ ontvangen , en het dan in mijn vermogen
 „ hebben , om de buitenlandsche geleerden
 „ met dezelve te voorzien.”

„ Scheikundige ontbinding van eene delfstof ,
 „ welke gelijk is aan *quartzkeien* , met de berg-
 „ *rots* , in welke zij gevonden worden. — Deze
 „ rondachtige steenen , welke als vuurbergach-
 „ tige voordbrengfels worden opgegeeven , zijn
 „ meestal ter grootte van eene hazelnoot , en
 „ hebben een rookverwig doorschijnend voor-
 „ komen ; doch daar zijn eenige , welke on-
 „ doorschijnend en van eene leverkleur zijn ,
 „ gesprenkeld met zwartachtige en roodachtige
 „ vlekken ; zij zijn verbaazend hard , krasfen
 „ op

op glas, en, als men die met een staal slaat,
geeven zij bezwaarlijk vuur. De eigenlijke
zwaarte van de doorschijnende soort is
in het water als 2,3651 tegen 10000; die
van de ondoorschijnende soort als 2,3592;
en die van de bergrots als 2,3333. Een
van deze heldere keisteenen, welke vijfen-
zeventig greinen woog, werd tot verscheide
maalen toe, in eenen bedekten smeltkroes,
gloeiendheet gemaakt, en telkens in koud
water uitgebluscht; door deze bewerking
werd de steen wit, en eenigzins sponsachtig
op zijne oppervlakte, in het midden was
noch zijne helderheid noch doorschijnend-
heid in het minst veranderd. Toen brak ik
dien in kleine stukken, en zette die nog
eens, twee uren lang, in eenen sterken
gloed, door welchen nu geene de minste ver-
andering aan derzelver nieuwe oppervlakten
gemaakt werd, maar zij bleeven bestendig
helder, met scherpe en doorschijnende
kanten. Na alle deze langduurige bewerking
in het vuur, bevond ik slechts het verlies
van één grein in het gewigt.

De keisteen, welke dus behandeld was,
werd zeer fijn gewreeven, en vijftig grei-
nen

nen van denzelfven werden in eenen smeltkroes gedaan, met driemaal hetzelfde gewigt van ontbonden *alkali mineralis*, en drie uren lang, echter zonder deze stof te laten smelten, zoo heet aangestookt als mogelijk was; toen werd de koudgeworden witte stof oovergooten met *aqua regis* (of koningswater) en eenige weinige uren lang in een zandbad gekookt; daarna doorgezijgd, en de onopgeloste kleiachtige aarde zorgvuldiglijk met overgehaald water gewasfchen; vervolgens gedroogd, en eindelijk in eenen smeltkroes zeer sterk heetgemaakt. Dit woog nu zevenendertig greinen. Ten vierden, werd een weinig droog gephlogisteerd zout van *alkali* bij de doorgezijgde oplossing gedaan, en toen werd Berlijnsch blaauw nedergestooten; agt greinen werden tot deszelfs volkomen nederstooting gevoorderd. Dit alles werd in een *retort* gekookt, tot dat het op weinige oncen verminderd was, toen doorgezijgd, het Berlijnsch blaauw wel gewasfchen, gedroogd, en eindelijk, met het papier, verbrand en tot kalk gemaakt in den smeltkroes, hetwelk, na aftrek voor de asch, van

, van het papier, en voor het overblijffel van
 , het ijzer uit het geplogisteerde zout van
 , *alkali*, een half grein ijzer opleverde.

, Ten vijfden. Bij het laten indruipen van
 , eenige weinige droppels vitrioolzuur, in de-
 , ze oplossing, die nu vrij was van metaalstof,
 , was in dezelve geen het minste blijk van
 , zwaarwigtige aarde.

, Ten zesden. De oplossing werd tot op
 , weinige oncen uitgedampt, en derzelve in-
 , houd nedergestooten door bijtende vlugtige
 , *alkali*, doch het aardachtig nederstootfel, na-
 , dat het doorgezigt en gewasfchen was, was
 , volmaaktlijk ontbonden in eene overtollige
 , hoeveelheid vitrioolzuur.

, Ten zevenden. Deze oplossing had den
 , smaak van aluin. Ik ftiet haare inhoudende
 , deelen neder, door eene sterke kooking met
 , drooge aarde van Magnesia: ik kookte het
 , vervolgens met gezuiverde *alkali mineralis*,
 , ik deed dit op het kleinspapier, wiesch,
 , droogde, en gloeide het eindelijk in eene
 , smeltkroes, door welke middelen ik zes grei-
 , nen *argil* verkreeg.

, Ten agtsten. De oplossing, welke de aar-
 , de

de van magnesia bevatte, werd nedergestooten door eene oplossing van *alkali mineralis*; deze nederstooting; nadat die zoetgemaakt en gewasfchen was, woog drie greinen meer dan de *magnesia*, welke gebruikt was om de *argil* nedertestooten. Deze drie greinen, nadat die gloeiendheet gestookt waren, bragten een en een half grein bijtende aarde van *magnesia* voort.

Ten negenden. Nu bleef het vloeibaare, hetwelk overgebleeven was na de nederstooting van de *argil* en *magnesia*, door de vlugge *alkali* (N. 6.) nog ten onderzoeke overig. Dit werd insgelijks tot op weinige oncen uitgedampt, welke, door bijvoeging van eene zuivere oplossing van *alkali vegetal*s, een aardchtig zetsel opleverde; nadat dit gewasfchen en gedroogd was, gaf het zes greinen vlugge kalkachtige aarde, en toen het gloeiendheet gemaakt werd, leverde het drie en een half grein leevende kalk uit. — Het blijkt uit deze proefneemingen, dat honderd greinen van den helderen keisteen de volgende samenstellende deelen hebben.

Slijk-

Slijkkachtige aarde	74	} greinen, gewoogen toen het gloeiendheet was.
Klei of <i>argil</i>	12	
Kalk	7	
<i>Magnesia</i>	3	
IJzer	1	
	—	
	97	
Verlies	3	
	—	
	100	

, Ten tienden. De bergrots, welke de kei-
, steenen bevat, die zoo even onderzocht zijn,
, werd op dezelfde wijze ontbonden, en gaf
, dezelfde voordbrengselen op, doch met een
, gering verschil in derzelver evenredigheden.
, Echter verdient de volgende aanmerkelijke
, bijzonderheid aangeteekend te worden: —
, Met de blaaspijp zwelt zij op, even als aluin
, of *borax*, met een kraakend geraas en eenen
, lichtgeevenden glans, tot eene stof, zeer
, vol met gaatjens, schuimachtig, zeer broos
, en sneeuw wit, welke naderhand onsmelt-
, baar is. Doch het is niet minder zonder-
, ling, dat de zoo even gemelde eigenschap
, van deze bergrots geheel ophoudt, zonder
, dat zij haar opmerkelijk voorkomen verliest;

• ZON-

, zonder eene zichtbaare verandering in dat
 , voorkomen, en zelfs zonder een groot ver-
 , lies in haar gewigt, zoodra zij in eenen bedek-
 , ten smeltkroes gloeiendheet gemaakt wordt;
 , nadat zulks gedaan is, heeft de blaaspijp in
 , het geheel geene uitwerking op dezelve.
 , Vermids de ontbinding van deze delfstof
 , niets voortbragt, dan bekende aardsoorten,
 , als de vaste samenstellende deelen van de-
 , zelve, zoo ben ik gereed, om te denken,
 , dat de aanmerkelijke vertooning, welke de
 , blaaspijp te wege brengt, waarschijnlijk be-
 , rust op eene zekere soort van veerkrachtige
 , vloeistof, welke door de kracht van het
 , vuur uitgedreeven wordt, en die, alleen
 , door de onmiddelijke stooting tusfchen de
 , vrije lucht en de vlam, dit verschijnsel te
 , wege brengt; terwijl zij integendeel, als de
 , rots in eenen bedekten kroes heetgemaakt
 , wordt, onopgemerkt verdwijnt, zonder dat
 , zij op de delfstof zelve eenige uitwerking
 , voortbrengt. — De ontbinding der roode
 , keifteenen, welke nog niet volbragt was,
 , toen dit boek voltooid werd, zal naderhand
 , wel eens opgegeeven worden.

De beschrijving der delfstof uit den omtrek
 van Kamtschatka komt zoo verwonderlijk wel

overeën met de kenmerken en eigenschappen van deze uit Tokay, dat ik mijne eigen beschrijving met opzet verkort heb, wijl die van de eene voldoende is voor de andere; uitgezonderd dat de glazen klootjens der delfstof uit Siberiën doorschijnender zijn dan deze van Tokay, en hier zijn zij nooit rood. Echter zijn deze doorschijnender dan de *obsidia* uit IJsland of Lipari, en de heer *Fichtel* (*) maakt gewag van eene soort, die gevonden werd te Pecklin, in dezelfde landstreek, en welk even als flesfenglas is, gevolgelijk van eene ten naastenbij gelijke doorschijnendheid. Wanneer wij de zaak meer van nabij bezien, zal ook het misfen der roode keien of bolletjens geen verschil maaken; want bij de ontbinding heeft men bevonden, dat de bolletjens en hunne moederstof, hoezeer zij in het uiterlijk aanzien zich onderscheiden, dezelfde zijn, zelfs in die hoedanigheid, dat zij hunne eigenschap van uitzetting verliezen door het heetmaaken, als dit in eenen digten smeltkroes geschiedt (†).

Want

(*) Mineral. Bemerkungen von den Carpathen. Seite 578.

(†) Over dit stuk schijnen de heeren Pallas en Löwitz te verschillen; want de eerste zegt: dat de brokken

Want het is duidelijk, schoon de geleerde scheikundige dit niet bemerkte, dat het juist dezelfde oorzaak is, die de heldere en doorschijnende brokken van de vooraf heetgemaakte keiſteenen, bij het weder in den ſmeltoven zetten, hunne hoedanigheid niet deed verliezen, welke derzelve moederſtof onaangedaan deed blijven van het vuur, als die in eenen bedekten ſmeltkroes heetgemaakt werd, en dan niet deed veranderen onder de blaaspijp; ook heb ik onlangs gezegd: dat de grijze moederſtof met rood doormengd was, en ik heb kleine brokken, in welke het rood de overhand heeft, deze moet derhalven alleen niet-omkleede kernen gehad hebben; (want men zal zich herinneren, dat de roode keien geheel ondoorſchijnend waren), om volkomen gelijkende te zijn, en zij heeft die wezenlijk,

doch

van het inwendig gedeelte van eenen dixer keiſteenen, welke heetgemaakt was, dezelfde vertooning gaven, toen zij weder heetgemaakt waren, welke de keiſteen zelf te vooren opleverde, terwijl de heer Lowitz niet alleen zegt: dat het inwendig gedeelte helder blijft, als het in den keiſteen is, maar ook, dat de brokken bij volgende heetmaakingen niets van hunne doorschijnendheid verliezen.

doch zij zijn gemeenlijk omkleed, tot dat zij, door ontvliezing, de grootte van eene korrel maanzaad krijgen, en dan is het moeilijk die te onderzoeken. — De gelijkenis van de twee, die uit den omtrek van Kamtschatka en die van Tokay, is volkomen dezelfde.

De delfstof, over welke ik zoo uitgebreid geweest ben, is geene zeldzaame delfstof in dit gedeelte van Hongarijen. De moederstof vormt, volgens den heer *Fichtel*, de bergen of heuvelen van Pap-Lasfo, Cscherhezy-Farka, en gedeeltelijk de Schators, en verscheide andere heuvelen omstreeks Telke-Banye en Tokay; in eenige van welke plaatzen zij de bolletjens van *obsidia* bevat; deze worden insgelijks los en overal verspreid gevonden op verscheide plaatzen in deze Hongaarsche *Campi Phlegraci*, zoo als men dit verneemen kan uit het werk van den heer *Fichtel*, en uit de *Catalogue raisonné* van den heer *Born*.

De heer *Fichtel* gaf mij een gedeelte van zijne zwarte, naar koolen gelijkende, *zeoliet*, welke door hem op bladz. 652 beschreeven zijn; en de heer *Klaproth* was zoo goed, om die voor mij te onderzoeken. Hij bevond, dat deze onder de blaaspijp meer en spoediger opzwol, dan die, welke op bladz. 65

van dit boekdeel gemeld is; daar zij op dezelfde wijze twee uren lang heetgemaakt werd, verloor zij ook vier en een half ten honderd, en in eenen aarden kroes, in eenen porceleinoven gezet zijnde, smolt zij tot een soortgelijk glas; doch de kleur was meer bruinachtig. De ontbinding, door middel van vocht, gaf

Slijkachtige aarde	68	} gewoogen terwijl het gloeïendheit was
Kleiachtige	— 20	
Kalkachtige	— 3½	
Ijzerkalk	. . . 2	

93½

Weggewaasfemd

in het vuur . . . 4½

97¾

Verlies . . . 2¼

100

Haare bijzondere zwaartekracht is, 2,357.

Indien ik van deze zeldzaame rotfen iets geweeten had, toen ik te Tokay was, dan zou ik zekerlijk het zoo geschikt hebben, dat ik die

die meer op mijn gemak had kunnen bezien, doch nadat ik mijnen voerman eenige weinige minuten had opgehouden, was ik verpligt mijne reis voortzetten. Nog eene mijl of twee verder, kwam ik aan eene steengroeve, uit welke de ligte witte sponsachtige steen gegraven wordt, dien men te Tokay gebruikt tot het bouwen. Deze is die steen, welke de Duitschers hardgeworden klei noemen, doch met holligheden; deze zijn in eenige plaatsen gedeeltelijk met eene vezelachtige stof gevuld, welke als ontaarte puijsteen is. Is deze rots een ontaarte porphyr of basalt, lava enz.? Deze bevatten nooit puijsteen, dus als deze laaggewijze stof puijsteen is, dan is zij zekerlijk geene vuurbergachtige *tuffa*? Zij heeft eenige korrels doorschijnende *quartz* in zich gemengd, doch deze zijn zeer weinig. De kortste weg, en die tevens meest naar de mode is, zou zijn, dat men die stoutlijk eene ontaarte lava noemde.

Het land van Tokay tot aan Maad is zeer vermaakelijk, bijzonder kort na dat men Tokay verlaaten heeft, waar men aan de eene hand heuvelen aantreft, die met wijnstokken bedekt zijn; en eene schoone vlakte, die afgewisfeld

wordt door bosfchen, en de rivier Bodrog, die kronkelend door deze landftreek loopt, is aan de andere. Binnen vier of vijf uren bereikte ik Maad, waar ik mijnen intrek nam bij den opzichter van den baron *Orey*, en in den namiddag ging ik, met eenen nieuwen bekenden, die mijn *Cicerone* zou zijn, naar Tallia; hij was geen natuurkenner noch wijsgeer, en raakte zoo beestachtig dronken, dat ik verplicht was mij van hem te ontslaan. Te Tallia vond ik eene andere steengroeve van de witte verharde klei, en in het terugkeeren bemerkte ik eene groote menigte van witachtige *petrosilex*, die verfteeningen of indrukfelen uit het plantenrijk bevatte, verspreid op eene gemeene weide. In de ftraaten van Maad liggen groote hoopen van eene *breccia* of *petrosilex*, fommige van welke zeer aartig was, en van eene groenachtige kleur; waarfchijnlijk wordt die hier tot bouwen gebruikt. De kelder van den baron is uitgegraaven in de witte hardgeworden klei.

Vandaar begaf ik mij naar Tolfchva, dat flechts een postrit van deze plaats ligt. Langs de zijde van den weg, dicht bij Liska, is eene hoogte van fijn wit zand, of van eenen fteen, die

die zoo wrijfbaar is, dat hij ligtlijk tot zand valt. Door den aftrek van dit zand, zoo als ik denk tot huislijk gebruik, is eene groote uitholling gemaakt. Deze steen is zeer wreed op het gevoel tusfchen de vingers; onder de blaaspip begint hij eerst te barsten, en zwelt dan op tot eene driedubbele grootte, hij is lichtgeevend, en brengt eene witte ligte *scoria* voort, die in het water drijft, en in een sterker vuur tot een wit glas overgaat. Deze is niets anders dan eene foort van *tufa*, geheel gevormd uit de ontaaringen van puijsteen, of liever van iets, dat aan denzelfven zeer gelijk is; ook bevat deze eenige kleine brokken grijs vuurbergachtig glas. Op eenige plaatzen is de steen veel grover, waar hij doormengd is met eene onvolkomen foort van puijsteen in kleine brokken, en het grijze vuurbergachtige glas. Deze wordt gedekt door eene andere foort, samengesteld uit brokken puijsteen, ter grootte van eene erwt, doormengd met eenige brokken van hetzelfde grijze vuurbergachtige glas, los samengekleefd door eene aardachtige okerverwige stof.

Tolschva is, even als Maad, eene onaangename slechtgebouwde stad, en dubbel on-

aangenaam voor mij, door het groot aantal Jooden, die in deze plaats zijn. Offchoon zij maar omtrend drieduizend inwooners bevat, zijn daar honderd en zestig Joodsche huisgezinnen, zoo als een heer, die mede werkzaam geweest was in het opmaken der *lijsten van opschrijving*, mij verzekerde. Een afkeer van een volk, wiens geheele bemoeijing het geldwinnen is, en dat list en bedrog beschouwt als achttingwaardige hoedanigheden, en ongevoelig is voor de schoonheden der natuur, geeft, zoo ik hoop, geen dweepachtig gemoed te kennen. De Jooden zijn zeer gemeen in Hongarijen, niet alleen in de groote steden, maar ook in de kleine, en op de dorpen. Eenige edellieden willen dezelve niet op hunne landgoederen dulden, schoon zij altoos gereed zijn, om meer huur te geeven dan andere pachters. In landen, waar zij bepaald zijn tot de groote koopsteden, waar zij de volle ruimte hebben voor hunne schaggerende gaaven, doen zij minder kwaad, daar is het vrij algemeen Jood tegen Jood; doch als zij in kleine steden en dorpen voet krijgen, doen zij veele schade, en bederven dikwijls de boeren en geringer volkssoort, doordien zij
hen

hen met zaaken van weelde op *crediet* voorzien, en dan op eene listige wijze hen overvallen, en zich, tot hunne betaaling, van derzelve eigendom meester maaken. In Duitschland en Bohemen vond ik ook eene al te groote menigte van dit volk in de kleine steden en dorpen gevestigd; hoe zij in menigte in Polen huisvesten, is wel bekend. De keizer *Joseph* heeft veele moeite aangewend, om dit volk meer nuttig te maaken, en minder na-deelig voor den staat te doen zijn, doch hij ontmoette onoverkomelijke hindernissen. Wijl eene goede en eerlijke hartsgesteldheid het grootste voordeel voor eene natie medebrengt, behoort deze niet uitgedoofd te worden door voorbeelden van menschen, die, door het mis-sen van dezelve, in de waereld voordkomen. Alle godsdienstige gezindheden, en alle grond-beginselen van zedenlijkheid en staatkunde, zijn niet even voordeelig voor eenen staat, en ik kan geene reden zien, waarom het toe-neemen eener gevaarlijke secte niet zou mo-gen voorgekomen, of de geheele hoop ver-dreeven worden.

Ik bezag eenige heuvelen in den omtrek der stad, die met wijngaarden bedekt waren; zij zijn samengesteld uit eene roodverwige

porphyragtige basalt, welke men zien kan op veele plaatzen, waar de zwaare regens den grond weggespoeld, en holen gemaakt hebben. De hoeveelheid *jasper*, welke men hier vindt, is verbaazend; de muuren of afscheidingen der wijngaarden zijn gemaakt door opeenstapelingen van groote losse blokken of stukken van deze; zij is zeer onderscheiden in kleur, en maakt aderen in deze porphyragtige heuvelen. In andere nabijliggende heuvelen heeft men eenige poogingen gedaan, om mijnwerken aanteleggen, doch welke met geen goeden uitflag bekroond zijn: een edelman heeft omtrend tweeduizend ponden sterlings verlooren, zijnde bijna alles, wat hij te verliezen had. Digt bij deze mijnen vond ik eene andere bedding der witte klei, doch hier was zij zoo weinig hard geworden, of liever zoo zeer ontaart, dat zij tusfchen de vingers kruimelde. Niet verre van hier verzamelde ik eenige ronde stukken *obsidia*.

In de huismuuren, en op de straaten, bemerkte ik eene zeer schoone *breccia*, gevormd uit kleine brokken van eene vrolijke groenkleurige *petrosilex*, vereenigd door een schier ondoordringbaar omkleedsel van *calcedonia*.

Ik zou hier niet langer dan eenen halven dag gebleeven zijn, want de landheer der plaats, de heer *Sirmay*, voor wien ik eenen brief van aanbeveeling had, was van huis, maar hier waren geene paarden te krijgen, deze werden alle gebruikt, om het *don gratuit* van korn, hetwelk de adel aan den keizer doet, te vervoeren (*), en om deze reden werd ik eenen dag langer opgehouden, en toen ging ik naar *Uihilly*, met den heer *Berhelly*, denzelfden heer, die tevens mijn gastheer en *Cicerone* was, daar hij en eenige andere heeren uit de stad naar de vergadering des graaffchaps gingen. Wij maakten een groot gezelschap, een geheele wagen vol, want deze was ons voertuig. Het onderwerp van ons gesprek op den weg waren de Duitschers, die hier door den keizer *Joseph* geplaatst waren, tegen welke zij groote klagten in-

(*) Dit is een ander bezwaar, onder hetwelk de landlieden zwoegen; en op bijzondere tijden en wegen een zeer drukkende last. Zij zijn verplicht, om de krijgsbehoefsten en levensmiddelen van het leger te vervoeren, gelijk ook alles, wat ten openbaaren gebruike dient, en zij krijgen nog minder betaaling, dan van de reizigers.

inbragten, om dat zij de landhoeven, die hun gegeven waren, verwaarloosd en kwalijk bestuurd hadden; men gedoogde nauwlijks, dat ik een woord ten voordeele der Duitſche arbeidzaamheid zeide, offchoon mijne reisgenooten bekenden, dat zij niets intēbrengeu hadden tegen de Duitſche volkplantingen, welke door de keizerin *Theresia* hier geſteld waren.

Op den weg vond ik verſcheide foorten van *baſalten*, één was zoo glasachtig, dat het bijna een *pikſteen* was, en de *saxum metalliferum*, doch de *mica* was zoo fijn dat zij bijna het behulp van een vergrootglas vereiſchte, om die te kunnen zien, en eenen porphyſteen, welke de witte klei tot zijnen grondſlag heeft, doch deze is zoo hard, dat hij op een ſtaal vuur uitgeeft; deze bevat groote korrels van dooſchijnende *quartz* of veldſpaat, of liever *adularia*. Dit was slechts een tocht van vier of vijf uren rijdens; wij reisden door *Patax*, waar de Calvinisten eene leerschool hebben, die minder is dan die van *Debretzin*, en de puinhoopen van eene oude ſterkte, die voormaals aan *Rakotſy* toebehoorde. Koorn, Turksche tarw, en aardappelen, waren de voordbrengſelen der vlakte, door welke wij reisden.

Ik

Ik was zoo ongelukkig te Uihelly als te Tolschva. *Doctor Weis*, landgeneesheer des graaffchaps, aan wien ik brieven van aanbeveeling had, was uit, en wyl hier eene jaarmarkt was, zoo wel als eene vergadering des graaffchaps, kon het niet anders, of de herbergen en bierhuizen moesten zeer vol zijn; doch ik verloor niets bij de afwezigheid van den Doctor, dan zijn gezelschap, want zijne gemalin ontving mij op de allervriendlijkste wijze, en was zoo minzaam tegen mij als eene moeder.

Digt bij deze stad liggen eenige zeer hooge heuvelen, welke onder den naam van *Schator* doorgaan; wyl ik mij te binnen bragt, dat ik in de *Catalogue raisonné* van den heer *Born* gelezen had van een *granite alteré par le feu volcanique*, uit eenen berg van dien naam, begon ik terstond naar denzelfen te zoeken. Ik beklom twee of drie der hoogste heuvelen, doch ik vond niets, dat zelfs door den vuurigsten mineraalzoeker kon beschouwd worden als eene *graniet*. Ik zag niets, dan porphyristeen van eenen roodachtigbruinen grond, wel voorzien met deeltjens van *adularia*, en doorzaaid met kleine krijstallen van zwarte *hornblen-*

blende; wijl de witte deeltjens meer eene rondachtige, dan eene langwerpige vierkante gedaante hadden, vermoedde ik, dat het *leuciten*, of witte vuurbergachtige granaaten, waren; doch zij smelten door de blaaspijp even als *adularia*, en hebben een boomachtig aanzien, als men die met een vergrootglas beschouwt.

In deze stad is eene andere steengroeve van de witte verharde klei, welke ook hier gebruikt wordt om te bouwen; deze is niet met holligheden, zoo als die van Tokay, doch meestal zoo zagt als krijt; als men die naauwkeurig en met een vergrootglas beziet, kan men eenige fijne zwarte *mica* bespeuren. Mijn gastheer kweekt de *Isatis tinctoria* aan, om indigo te maaken. Ik bleef hier twee of drie dagen, in hoop op zijne terugkomst, doch ik was geheel en al verftooken van de voordeelen eener kennismaaking met hem.

Waar de beschaaving ten achteren is, daar is de regeering verpligt om haare oplettendheid uitteftrekken tot zaaken, welke zij op een ander tijdperk aan de zorg van het gemeen overlaat. In Hongarijen, zoo als ook in eenige andere landen, is de gezondheid van het gemeene volk een voorwerp van de zorg der regeering; en in elk graaffchap is een ge-
nees-

neesheer, die door hetzelfde aangesteld en betaald wordt, en heelmesters onder zich heeft. In de kleiner steden is de bezolding van den geneesheer veertig ponden sterlings in het jaar, en die van den heelmester twintig ponden, behalven andere voordeelen, en hunne kunst oefening. Te Uihelly begint de Slavonische taal algemeen te worden.

Op den vijften Julij vertrok ik naar Tekobanya; de wijngaarden verdweenen weldra uit het oog, en de zijden der heuvelen waren nu met hakhout, in plaats van wijnstokken, bedekt. De dalen tusfchen de heuvelen waren gedeeltelijk zaailand, gedeeltelijk weiden. De weg tot aan Balhafy is verschrikkelijk slecht. Hier verwisfelde ik van paarden, en at eenige eieren, het eenige wat het dorp opleverde. De boeren waren in de ftulp des richters bij elkanderen gekomen, tot vereffening van eenige geschillen, betreffende de uitgestrektheid van een veld of eene landhoeve. Dikwijls heb ik het achtenswaardig gedrag van het Hongaarsch landvolk bewonderd; ik heb bij hen nooit iets van die boosaartigheid opgemerkt, met welke zij in Oostenrijk beschuldigd worden, noch die laage
en

en kruipende gesteldheid van geest, schoon zij hunne meerderen met grooten eerbied behandelen, welke men verwachten zou bij een landvolk, hetwelk naauwlijks uit eenen staat van dienstbaarheid is opgekomen.

Zoo als men buiten dit dorp komt, heeft men aan de rechthand eene allermerkwaardigste rots, die over den weg hangt: het is waarlijk een vreemd mengelmoes; eene *brec-cia*, samengesteld uit brokken glasachtigen *piksteen*, (*peckstein*), die dicht en tevens met holigheden is, zoowel grijs als zwart, doorzaaid met langwerpig vierkante stukken *adularia*, met brokken *pumex*, en hier en daar brokken van porphyrsteen, met eenen grond van roodachtig witte *petrosilex* met korrels doorschijnende *quartz*. Deze brokken, meer van eene andere soort in hun aanzien dan in hunnen aart, zijn omgeeven met, of samengevoegd door een deeg, dat niet minder zonderling is; het heeft een voorkomen even als zandsteen, of nog meer als gekorrelde *quartz*; in eenige deelen, vooral wanneer men die met een vergrootglas beschouwt, heeft het een gedraaid vezelachtig weeffel; in andere deelen is het meer gelijk aan *piksteen*, doch doorschijnend en eenigzins kor-

korrelig; waar deze stof het meest samengepakt is, geeft zij vuur uit. Hoezeer deze *breccia* zoo veelsoortig voorkomt, is zij echter zeer éénsoortig in haaren aart, de brokken der onderscheiden gekleurde *piksteen*en, en ook de *pumex* en de samenvoegende stof, zijn alle van denzelfden aart; zij zwellen alle onder de blaaspijp op, met schijnselgeving, en maaken eene ligte witte *scoria*, welke op het water drijft: eenige stukken zwellen door de hitte tot vijf- of zesmaal zoo groot, als zij oorspronkelijk zijn. — Hier hebben wij weder de *zeolieten* van den heer *Fichtel*, en een gedeelte van deze stof is zijne zwarte vezelachtige, naar *pumex* gelijkende *zeoliet*, van welke hij op bladz. 653 melding maakt. Deze heer maakt daar de juiste aanmerking: „dat alle deze *zeolieten*, van de „ligtgrijze af tot de koolzwarte toe, in el- „kanderen loopen; en ik heb,” zegt hij, „eene reeks van veertien stukken bijëengeza- „meld, in welke ieder verscheidenheid naauw „verbonden is met eene andere, niet alleen „in kleur, maar ook in weeffel.” — In welke landen worden zoodanige delfstoffen gevonden, en in welke naamlijsten vindt men die beschreeven? Is het niet in ontegenzeggelijk vuurbergachtige landen, en menigwerf

daar, waar nog het vuur woedt, en in de naamlijsten van hunne voordbrengfelen? Het *Neptunismus*, aan hetwelk ik gereed ben, veel van de vorming onzes aardkloots, of liever van deszelfs dun omkleedfel, met hetwelk wij alleen bekend zijn, toeteschrijven, moet ergens ophouden, en het *Vulcanismus* beginnen, en de eenige zwaarigheid, en dat gene, in hetwelk de geleerden zoo weinig overeenkomen, is: waar zal het eene ophouden, en het andere eenen aanvang neemen? Ik heb altijd met den grooten *Linnaeus* gedacht: *Ubicunque pumices copiosiores, ibi quondam vivi vulcani exsistere, licet dudum emortui et oblivioni traditi.*"

Het bleek, dat deze verwonderlijke rots op den ontaarten kleiachtigen porphyrfteen rustte.

Een weinig verder op vindt men rotsen, die gevormd zijn uit groote blokken van *basalten*, en nog verder vond ik eene groote menigte losse brokken van *silex* of *petrosilex*, welke indrukfelen van bewerktuigde lighaamen behelsden. — Vroeg in den avond bereikte ik Telkobanya, een groot flechtgebouwd dorp of vlek. Vermids hier geene edellieden zijn, nam ik mijnen intrek bij den richter, en hij deelde mij het beste, wat hij had, mede, hetwelk zeer gering was: een bed van stroo
op

op de vloer, melk en eieren en grof brood.

Ik kwam hier, om te zoeken naar de *Chryso-
opaal* en *Waschopaal* van Telkobanya, doch ik
zocht en wederzocht te vergeefs. Hier kon
ik niemand vinden, die iets van dezelve wist,
en naderhand vernam ik, dat die drie of vier
mijlen van hier gevonden wordt. Doch wijl
mevrouw *Weis*, mijne laatste vriendlijke her-
bergster, mij eenen tamelijken voorraad van
dezelve gegeven had, was ik te minder ver-
langend naar dezelve, en de heer *Fichtel*
heeft mij bericht, hoe die gevonden wordt.
Zijn verhaal is dit: dat in den heuvel van
Cscherhezy-Farka, welke bestaat uit die soort
van *zeoliet*, die ik dicht bij Tokay gevonden
heb, zijn zeer groote aderen van groenen
marmersteen (*jasper*), sommige van welke
zoo groot zijn, dat zij rotsen uitmaaken,
(waarschijnlijk even zoo als die, welke ik bij
Tolschva zag) op sommige plaatzen is die half
ontaart en vol holligheden; in deze wordt de-
ze schoone delfstof gevonden; somtijds zoo,
dat zij aderen vormt, somtijds maakt zij
klompen, en deze laatste verschillen in groot-
te, van eene manshoofds grootte af, tot die
van kleine korrels. Deze heer beschouwt de
aderen van dezen groenen marmersteen als

stroomen *lava*, en onderstelt, dat de *opaal*, die in dezelve vervat is, naderhand door verkleinzing gevormd is. — De roode soort, welke de heer *Born* onder de piksteen rangschikt, wordt gevonden op den heuvel *Feketehegy*, tien of vijftien mijlen van *Telkobanya*. Deze vervult hier de plaats van den groenen marmersteen, daar zij geheele en groote aderen maakt, doch de heuvel zelf is porphyrtsteen.

Hoewel ik dat gene niet vond, hetwelk ik voornaamlijk kwam zoeken, vond ik echter eenige delfstoffen van aanbelang, welke door den heer *Fichtel* niet gemeld zijn. Vlak bij de stad zijn rotsen van *zeoliet*, even als die bij *Tokay*. Op eene plaats, waar zij een meer aardachtig voorkomen heeft, is zij vol holligheden, en deze zijn ongemeen diep en digt bij elkanderen, volkomen gelijk aan honigraat. De blaaspijp toonde, dat deze, hoe zeer verschillend in den uiterlijken schijn, van denzelfden aart was. Een weinig verder van de stad, vond ik eene hoogte van zeer fijnen witten steen, gelijk die bij *Liska*, maar nog fijner. Als deze steen wreed op het gevoel was, dan zou men dien voor krijt kunnen houden, zoo fijn is hij: de blaaspijp

toont

toont aanstonds zijnen aart, hij zwelt zeer veel op. Verder op trof ik, in eene groote holte, eene rots aan, zoo zeldzaam als ik tot hiertoe gezien had. Het was eene *breccia*, bestaande uit brokken van eene onvolmaakte soort van *pumex*, in welke het zijdeachtig voorkomen dezer delfstof zeer duidelijk te zien was, schoon zij maar weinig van haar vezelachtig samenstel had; dit maakt het grootste gedeelte uit; en deze is doormengd met eene veel kleiner hoeveelheid van den grijzen glasachtigen piksteen; deze twee gaan trapswijze in elkanderen over. Deze brokken, welke van de grootte van een vierde deel duim tot die van eene speldeknop zijn, schijnen aan elkanderen gevoegd te zijn door een zeer dun glasachtig omkleedsel, dat evenwel nog van denzelfden aart is. In eenige van de laagten, waar alle de deelen kleiner zijn, ziet deze stof even als een zandsteen uit, en ik vond eene dunne bedding van omtrend een halve duim dik, welke men zeer ligt voor gekorrelde *quartz* zou houden; deze geeft zeer ligt vuur op een staal. Wederom zijn hier, hoe zeer de samenstellende deelen dezer delfstof ook andersoortig aan het oog mogen voorkomen, deze zulks echter niet in derzelve aart;

zij zwellen alle zeer op onder de blaaspijp, en maaken eene witte *scoria*. Behalven deze rotsen, vond ik eenige losse blokken van den aschverwigen glasachtigen piksteen, die tot *pumex* overgaat. Op sommige plaatzen, vooral wanneer die in eene zekere richting gebrooken wordt, heeft deze niets van een vezelachtig weeffel; maar dit is, in andere deelen, zeer duidelijk; hij is doorspreid met langwerpige vierkanten van *adularia*, en, als die nauwkeurig onderzocht wordt, kan men eenige weinige deeltjens van zwarte *mica* zien. Eene andere soort geleek veel meer naar *quimsteen*; het gekromd vezelachtig weeffel in deze is hier en daar zeer kennelijk; deze is ook doorzaaid met eenige weinige deeltjens van *adularia* en zwarte *mica*, met korrels van doorschijnende *quartz*.

In eene van mijne uitstappen tot het zoeken van de geele *opaal* van Telkobanya, trof ik eene ader van groenen marmarsteen aan, die den piksteen zeer nabij kwam; in het midden van een brok van denzelfven, was een klein stuk van de melk-*opaal*, hetwelk eenigen graad van *vuur* had. Deze gesteldheid komt overeen met het bericht van den heer *Fichtel*, betreffende de gesteldheid van de

de *opaal* van Telkobanya. Op den weg naar Caschau zijn groote blokken van *petrosilex*, of van iets tusschen *petrosilex* en *calcedonia*, welke eenen grooten overvloed van versteeningen uit het plantenrijk behelzen. Ik sloeg uit een van deze blokken een stuk versteend hout van omtrend eenen halven voet lang, en één duim middenlijns; deszelfs vezelachtig samenstel was zeer duidelijk.

Ik bleef slechts eenen dag te Telkobanya, en des avonds na mijne aankomst verliet ik die plaats, om naar Caschau te gaan, hetwelk op den afstand van twee postspannen is, doch wijl geene paarden te krijgen waren, was ik genoodzaakt om osfen te gebruiken. Ik denk, dat er geene grooter kwelling is, welke een arme sterveling in dit traanendal ontmoet, dan deze: dat men verplicht is langzaam te reizen, als men begeert met spoed voortte komen; en behalven het langzaame in het voordgaan dezer dieren, toonden zij door hunne bewegingen, dat zij bedoelingen hadden, geheel tegenstrijdig met de mijne, daar zij begeerden stil te houden, als ik wilde voordgaan, en naar de rechtezijde te keeren, als ik noodig had linksom te gaan; zij dreeven hunne kopigheid zoo verre, dat zij den wagen in ge-

vaar bragten, doch niet mijnen hals, welken ik goedvond te beveiligen, door naast het rijtuig te wandelen. Ik wensch nooit weder met hoornvee te post te reizen. Op de helft van den weg verwisfelde ik, met eenige moeite, mijne osfen voor paarden. Een groot aantal nieuw aangeworven soldaaten hielden hunne nachtrust hier ter plaatze; zij werden zoo gestreng bewaakt, dat zij genoodzaakt waren hun gevoeg op de straat te doen, voor de deur van eene schuur, welke tot hun nachtverblijf bestemd was. Ik vroeg aan eenen man, wiens aandacht zij ook tot zich getrokken hadden, wat zij waren — O mijnheer, zeide hij, gij ziet dat het *vrijwilligers* zijn. Dit bragt mij aanstonds een voorval in het geheugen, hetwelk voor weinige jaaren in de hooglanden van Schotland gebeurde, waar een voornaam opperhoofd der hooglanders goedvond een *regiment* aantewerven, en om het, zoo als ik denk, te spoediger voltallig te maken, zond hij zijne boeren, *volens volens* (b), als soldaaten. Eenige van deze, in wier boezems de krijgsgaest uitgedoofd was, en die maar weinig lust tot krijgsglorij hadden, zond

hij

(b) Tegen wil en dank.

hij op eene kar, gebonden of aan de handen geboeid — Wel nu, zeide een reiziger, die hen ontmoette, wat doet gij daar, jongens? — O mijnheer, andwoordden zij, wij zijn slechts de *vrijwilligers* van zijne Genade.

Nu was het Saturdag, en de herberg, of het bierhuis, werd, zoo als dit veelal in dit gedeelte des lands plaats heeft, door eenen Jood gehouden. Ik trad binnen, en vond, zoo als ik wel verwachtte, dat het eene morslige plaats was. Ik eischte iets, het werd mij door een Christenmeisjen gebragt, en toen ik de meesters voor hetzelfde moest betalen, deed zij mij het geld op de tafel nederleggen, doch als ik het niet meer zag, verbeeldde ik mij, dat zij het op haar gemak in den zak wilde steeken. — O Godsdienst! wat zijt gij? — dan al te dikwijls een vergoeder voor zedelijke deugd! Wat behoortet gij te zijn? Een wetboek vol straffen voor de ondeugd, en eene toezegging van belooning voor de deugd.

Nu reisde ik met mijn ongehoornd vee een weinig spoediger. De weg liep door eene breede valei, met hooge heuvelen op eenigen afstand. Of deze aan eenen *vulcanischen*, dan of zij van eenen *neptunischen* oorsprong waren,

ren, kan ik niet zeggen, maar omtrend eene mijl aan deze zijde van Cafchau is eene armhartige steengroeve, en de rots is hier eene soort van brokkelige *shistus*, waar de *Gneissum micaceum* en *Gneissum fornacum* samen gemengd zijn.

VEERTIENDE HOOFDDEEL.

CASCHAU — BADEN VAN RANK — OPAAL-
MIJNEN — AANMERKELIJKE SPELON-
KEN ENZ.

CASCHAU is de hoofdstad van Opper-Hongarijen; de voornaamste straat is zeer breed en tamelijk regelmatig, en bevat eenige zeer goede huizen van edellieden, en een prachtig koffijhuis, boven hetwelk de gezelschapkamers zijn. Men begroot de inwooners slechts op omtrend zesduizend. De hoofdkerk is het eenige, wat hier bezienswaardig is: zij is in den Gothischen smaak, en zeer wel onderhouden. Evenwel is *de zwarte arend* een ander openbaar gebouw, hetwelk van belang is voor den reiziger; dit gebouw is eene herberg, in welke de hongerige reiziger iets kan vinden om te eeten, dat met de herbergen in dit land niet altijd het geval is; doch ik maakte weinig gebruik van dezelve, door de gastvrije vriendelijkheid der graavin *Sirmay*, van Doctor

Fuc-

Fucker en anderen, wier huizen ten allen tijde voor mij openstonden. Veele inwooners dezer stad zijn Protestanten, doch zij zijn niet zulke gestrengte waarneemers van den Sabbath, dat zij geene danspartijen en speelgezelschappen op Zondag zouden bijwoonen. Ik ging op Zondag avond in de gezelschapkammers, doch het gezelschap was, door het schoone weder, zeer klein. De kamers, die op elkanderen volgen, zijn fraai. De goede lieden komen zoo wel hier om te eeten, als om te dansen, en zij, die spijs gebruiken, zijn de meesten in getal; ook wordt aan de mannen vergund, eene smaakelijke pijp te genieten, behalven in de danszaal, waar met groote letters aangeschreeven staat, dat het tabakrooken hier niet geoorloofd is. Ik bleef, terwijl men eenige *menuetten* danste; deze werden in den Duitschen trant uitgevoerd, op de maat van drie en eene halve tot vier mijlen in een uur.

Czerwenitza, het vaderland van den echten opaalsteen, ligt slechts eene korte dagreis van Caschau, derhalven kon ik niet vermijden, om eenen uitstap naar die plaats te doen. Rank, waar eene bron van mineraalwater is, ligt bijna in den weg; deze plaats bezocht ik tevens,

vens, wyl de baron *Vechey*, wiens ambt hem tot bestuurder der opaalminen maakt, en die alleen mij het verlof kon geeven om die te doorzoeken, van deze wateren gebruik maakte. Rank heeft armhartige bedieningen voor reizigers, zij zijn genoodzaakt om alles medebrengen, beddengoed, kookgereedschap en eetwaaren. Ik kwam hier juist op het oogenblik, dat de baron en zijn gezelschap aan het middagmaal zaten. Men noodigde mij, om mede van hetzelfde een deelgenoot te zijn, hetwelk ik deed, zonder mij veel te laten noodigen, wyl ik anders een zeer slecht onthaal zou gehad hebben, daar ik niets medegebragt had. Voornaamelijk wordt dit water gebruikt door die bewoners van *Caschau*, welke den tijd niet hebben om naar *Bartfeld* te gaan, waar de groote plaats tot gebruik der wateren in dit gedeelte van Hongarijen is.

De wateren van Rank zijn staalachtig en met luchtstof bezwangerd, men gebruikt die inwendig, en ook warm tot baden. Maar hier, zoo wel als in de meeste plaatzen, waar men de wateren gebruikt, zijn het de aangename gezelligheid, de lichaamssoefeningen, enz. die de meeste geneezing bewerken. Som-

mige der zieken hadden een van deze *etceteras* medegebragt. Ik maakte kennis met eene zeer schoone jonge vrouw van negentien jaaren, zij was onlangs gehuwd aan eenen ouden en verzwakten zeventigjaarigen man, die reeds kleinkinderen had, welke bijna zoo oud waren als zijne echtgenoot. Wjl zij zich ongesteld, of ten minsten *incommodee*, bevond, was zij hier gekomen, om het voordeel der wateren te hebben, en had den bekwaamsten der geneesheeren, voor die kwaalen, onder welke zij zwoegde, medegebragt, een frisch, welgemaakt jong mansperfoon. Zij verhaalde mij met veele deftigheid, nadat zij mij bericht gedaan had van den staat haarer huwelijksbetrekking, dat zij veel baat gevonden had door het gebruik der wateren, doch dat zij moest bekennen, dat de *leevenswijze*, die zij gevolgd had, niet weinig tot haare geneezing had toegebragt. De eenige zedelijke aanmerking, die ik bij deze gelegenheid zou willen maaken, is deze, dat oude en zwakke mannen geene jonge vrouwen behoorden ten huwelijk te nemen, zoo zij niet met hoornen willen gekroond worden. Deze raad is even zoo geschikt voor Brittanniën, als zij voor Hongarijen is.

Na

Na het middagmaal beschouwde ik eenige zeer trotsche heuvelen in de nabuurschap; zij bestaan uit eene *breccia*, even als die, welke omstreeks Gran zijn, van welke ik reeds zoo dikwijls gesproken heb: op sommige plaatzen vindt men naalden of punten, die bijna los zijn van de groote rots. Hier ziet men duidelijk, dat deze *breccia* niet maar alleen eene oppervlakkige bedekking van andere rotsen is, maar dat zij zelve rotsen uitmaakt. Ik sliep te Rank, een schoon bedlaken over eenig stroo gelegd, was al het beddegoed, hetwelk ik krijgen kon, en voor dit, benevens eenig brood en boter, en gemeenen wijn, berekende men mij omtrend twee schellingen.

Des morgens, zoodra het licht werd, vervolgde ik mijne reis, vol verwachting naar het geboorteland der opaalen. Ik hield stil aan het huis van den priester te Czerwenitza; want dit is een gering armoedig dorp, en heeft geene herberg hoegenaamd; en vandaar beklom ik te voet eenen grooten rijzenden heuvel, die eene aanzienlijke hoogte had, naar de opaalmijnen. Terwijl ik opklom, bevond ik, dat de rots bestond uit ontaarten porphyrssteen
en

en duifsteen (*Trafs*). De heuvel is eenige mijlen verre uitgestrekt, en men heeft dien op verscheide plaatsen geopend, doch op drie derzelve met den besten uitslag; en hier zijn wachten gesteld, die omtrend zes stuivers daags krijgen, om elk eenen te beletten, dat hij niet naar dezen kostbaaren steen delve. Voorheen hadden de boeren vrijheid, om voor hunne eigen rekening naar dezelve te zoeken; doch in de jongstverloopen jaaren heeft de keizer, wijl dit land tot de koninglijke bezittingen behoort, dit verboden, en men heeft voor zijne rekening naar deze steenen gegraven. Nu is dit weder sinds drie of vier jaaren opgeschort, daar de bedienden der kroon bevonden, dat de koninglijke schatkamer bij dit werk schade leed.

Wijl ik verlof bekomen had, bevond ik geenen tegenstand in het voldoen mijner nieuwsgierigheid. Op ééne plaats heeft men, door het maaken van eene mijn, naar dezen kostbaaren steen gezocht, doch dit was alleen door eene gaanderij van weinige *yards* in de lengte; op de meeste plaatsen wordt de rots uitgegraven, zoo als men in eene gemeene steengroeve doet, en men gaat zelden dieper als

als drie of vier *yards* (*). De kuilen, welke ik zag, ter plaatze waar men gegraven had, scheenen zonder eenig ontwerp gemaakt te zijn. De rots wordt uitgeworpen, daarna in stukken gellagen en doorzocht. Ik ben verwonderd, dat de heer *Born*, in zijne *Catalogue raisonné*, onder het artijkel *Opale*, kan zeggen: *la matrice est une terre argilleuse grise & jaunatre mêlée de sable* (a). Het is niets meer noch minder dan een kleiachtige ontaarte porphyristeen. Het bevreemdt mij, dat hij hier zijn *saxum metalliferum* niet aangetroffen heeft. In eenige brokken kon ik duidelijk en de veldspaat, en eenige weinige deeltjens van zeshoekigen glimsteen onderscheiden; schoon in andere brokken de ont-

aar-

(*) Dus vind ik het in mijn dagboek aangeteekend. *Delius* geeft een bijna gelijkkluidend bericht; hij zegt: dat de rots, welke de opaal bevat, onder de aarde ligt, en zelden dieper gaat dan eenige weinige vademmen. Maar de heer *Fichtel* zegt: dat juist het tegendeel plaats heeft, en dat de bovenste bedding, ter diepte van bijna vier *yards*, niets voordebrengt; zoodat deze kostbaare steen alleen gevonden wordt, na dat men deze bedding heeft doorgegraven.

(a) De moederstof is eene grijze en geelachtige kleefortige aarde, met zand doormengd.

aarting zoo verre gevoorderd is, dat men niets van eene porphyragtige geartheid bemerken kan. Eene der uitgraavingen, die men gemaakt heeft, om naar deze zoo veelwaardige delfstof te zoeken, is in eene niet ontaarte *bafalt*, of eene stof tussehen de *wachs* en de *bafalt*, doch men heeft hier niets gevonden.

Verscheide zeer verschillende soorten van opalen worden hier gevonden, en eenige, die voor den juwelier van geene waarde zijn; echter hebben zij alle éénen en denzelfden algemeenen oorsprong, hoezeer hunne waarde en luister der kleuren verschillend zijn; zij vormen kleine aders, nesten, korrels, enz. en het is daar, waar de opaal in kleine deelen gemengd is, maar welke dicht bij elkanderen in den steen zitten, dat zij die stof vormt, welke men *opaalmoeder* noemt. Men vindt die ook somtijds op dezelfde wijze in eene soort van *breccia* van dezen ontaarten porphyrsteen. Wijl deze mijnen, of steengroeven, in de laatste drie of vier jaaren niet bewerkt waren, had ik geene verwachting dat ik iets zoude vinden; maar de bedoelingen van den natuurkenner, en die van den juwelier, zijn zeer onderscheiden, en ik vond eenige brok-

ken,

ken, die, offchoon zij voor den laatstgenoemden van geene waarde zijn, echter door den eersten zeer geroemd zouden worden.

De onderscheiden soorten gaan ongevoelig in elkanderen over. Ik verzamelde de volgende: de echte opaal, welke in de moederstof verspreid lag; de *wateropaal* en *melkopaal* in eene en dezelfde ader, en deze gingen over in de echte opaal; de *wateropaal*, geleverd met eene schoone lavendelkleur; eene andere van eene topaaskleur, en de meeste van deze in eenen staat van ontaarting, zijnde zoo veele waterachtige steenen (*hydrophanes*). Ik heb eene *melkopaal*, die, wanneer zij in het water gelegd wordt, het vuur van de echte opaal verkrijgt; eene andere *melkopaal*, welke, dus behandeld wordende, terstond eene *wateropaal* wordt; nog eene andere *melkopaal*, doch zonder opaalglans, welke door het leggen in water eenen glans verkrijgt, en dus eene waare melkopaal wordt; eene andere, bijna van soortgelijken aart, doch bruin van kleur, welke insgelijks door het leggen in water eene groote maat van doorschijnendheid krijgt; en deze zelfde is zoo aardachtig en zagt, dat men die met den nagel afschrappen

kan, echter verkrijgt zij, door het leggen in water, eenigen graad van vuur.

Men onderstelt nu algemeen, dat alle de opaalen van grooter waarde, welke in den koophandel onder den naam van Oosterfche opaalen doorgaan, uit deze mijnen zijn. *Tavernier* zegt: „*Pour ce qui est de la Hongrie,*
 „*il y a une mine d'où l'on tire des opales, &*
 „*il ne s'en trouve en aucun lieu de la terre,*
 „*qu'en celui-là*” (*). De heer *Fichtel* is van hetzelfde gevoelen, en hij zegt: (§) dat men in de *Archiven* te Caschau stukken vindt, welke aantoonen, dat, voor omtrend vier eeuwen, driehonderd menschen in deze bergwerken werden beziggehouden, en hij tracht dus reden te geeven van de groote menigte, welke sinds dien tijd in den handel geweest is. Als dit zoo is, dan heb ik misfchien dezelfde rots betreden, die de opaal opgeleverd heeft, om welke te verkrijgen *Antonius* eenen Ro-
 mein-

(*) Seconde partie, p. 293. *Dat is:* Wat Hongarijen aangaat, daar is eene mijn, uit welke men opaalen haalt, en men vindt die nergens in de waereld, dan alleen daar.

(§) *Fichtels* Mineralog. Bemerkungen von den Carpathen. Seite 595.

meinschen raadsheer kon verbannen, en om welke te bewaaren een Romeinsche raadsheer de ballingschap kon doorstaan. Nochtans is het zeker, dat eenige andere landen, zelfs van Europa, die voordbrengen, doch waarschijnlijk geene van de eerste schoonheid.

Na dat ik drie of vier uren lang door deze heuvelen gezworven had (want de mijnen zijn in verscheide strecken verspreid), keerde ik weder naar den priester, om het middagmaal te houden; en vandaar begaf ik mij naar Pecklin. Hier ter plaatze, waar ik de paarden moest verwisfelen, waren geene te krijgen, en na dat ik vrij lang gewacht had, was ik genoodzaakt, mijne reis met dezelfde paarden voortzetten; kort na mijn vertrek werd het welhaast donker, en ik moest door dikke boschen en langs bijwegen reizen, echter werd ik niet omgeworpen noch beroofd, doch het was elf uren in den nacht, eer ik Caschau bereikte. Digt bij Pecklin is de grond zoo onvruchtbaar, dat men tweeduizend vierkante vademmen land voor een morgen geeft. De boschen, die voornaamelijk uit eiken- en beukenboomen bestaan, zijn

afgedeeld in partijen, die telkens om de vijf-
tig jaaren gekapt worden.

Op Zaterdag den twaalfden Julij vertrok ik uit Caschau; doch ik verliet weder den naasten weg naar de Karpatische Alpen, en keerde naar het westen. Hiertoe werd ik overgehaald, doordien ik te Caschau hoorde, en dat niet van het gemeene volk, maar van geleerde *doctoren* en hoogleeraaren, dat op den afstand van eene korte dagreis twee groote spelonken waren, in eene van welke het water gedurende den zomer bevroor, en het ijs gedurende den winter wegdooid; terwijl de andere zoo uitgestrekt was, dat iemand eene week in dezelve zou kunnen zwerven, zonder dat hij een einde zou vinden. Kort na dat ik Caschau verlaaten had, kwam ik aan eene steengroeve van de *Corneus fisilis* van *Wallerius*. Te Csees, waar ik mijne paarden verwisselde, begon de weg digter naar de heuvelen te loopen, en het land werd vermaakelijker: dit is meestal koorland, de Turksche tarw werd in groote menigte geteeld. Vroeg in den avond bereikte ik Nadaska, het landverblijf der Graavin *Giulais*. De heuvelen hier ter plaatze, die zeer hoog zijn,

zijn, bestaan uit vasten kalksteen zonder laaggen, ook zonder eenige versteeningen, doch deze is vol gaten; sommige derzelve zijn zoo diep, en tevens zoo rond, dat zij het aanzien hebben, als of zij door kunst gevormd waren. Ik bragt den avond op eene zeer droefgeestige wijze door; een onbeschaafde zwaarmoedige priester was hier gekomen, om tegen den volgenden dag gereed te zijn, tot het verrichten van den Godsdienst, en schoon hij zelf rijklijk at, veroorloofde hij niemand van het huisgezin, om ook zoo te doen, en de graavin en haare nicht, die een zeer lief meisje was, en zeer goed Fransch sprak, welke alle waren, die aan den avonddich zaten, moesten vasten. Ik was een vreesfelijke doorn in de zijde van dezen knaap, en tergde hem fel, door het houden van eenen goeden avondmaaltijd, welken hij alleen voor zich schein te willen hebben.

Den volgenden morgen begaf ik mij weder op weg naar de spelonken. Ik reisde langs den voet van dezelfde keten van heuvelen; nu en dan vertoonde zich eenige *Schistus*, doch in het algemeen was het de zoo even-gemelde kalksteen, die hier te vinden was. Omtrend op de helft van den weg verwis-

felde ik mijne paarden voor osfen; maar vermids zij mij, of liever mijne pakkaadje, slechts over eenen hoogen heuvel moesten trekken, waar geene paarden spoediger konden gaan, leed ik niet, zoo als bij den laatsten reistocht met hoornbeesten. Omtrend ten één uur bereikte ik Akteleg, en nam mijnen intrek bij den Calvinistifchen leeraar der parochij; hij verstond geen woord Hoogduitsch, veel minder Fransch of Engelsch, alleen het Hongaarsch en het Latijn. Schoon het thands Zondag was, en de dorpbewoners Calvinisten waren, dansten zij echter, en maakten zich vrolijk.

Ik kreeg eenen leidsman, en dien eigen avond trad ik de spelonk in, doch dit was voornaamelijk met oogmerk, om zekerheid te krijgen van het midden der luchtgemaatigheid van dit gedeelte van Hongarijen. De *thermometer* stond in de schaduw, in de open lucht, op vijftien graaden boven 0 van *Reaumur*, maar als die in de spelonk, een eind weegs van den ingang, in eenen loopenden stroom op verscheide plaatzen gehouden werd, stond hij op zeven graaden, doch buiten het water, aan den kant der rots, bleef hij staan

op zeven en een half. Zullen wij nu vooronderstellen, dat al dit water, of een gedeelte van hetzelfde, uit gesmolten sneeuw ontstond, welke, daar zij in de eene of andere diepe holte verborgen lag, nu eerst begonnen was te dooien? Dit zou alle proefneemingen bedriegelijk maaken: of zullen wij vooronderstellen, dat de rots, hoe dik die ook zij, nochtans door de hitte van den dampkring aangedaan werd? Daar ik mijnen *thermometer* een uur liet staan, had hij voorzeker den tijd, wijl hij maar eenen kleinen bol had, om de waare gesteldheid van het midden, in welke hij was, aanteneemen. Het water der bronnen in het dorp was agt graaden. De gemelde waarneemingen, schoon zij door dit verschil minder beslissend werden, komen vrij wel overëen met die, welke door den heer *Hacquet* over de geneezende wateren te *Bartfeld* gemaakt zijn; hij zegt: „ dat des morgens ten zes uuren het water tien graaden „ van *Reaumur* kouder was dan de dampkring, „ die toen zestien graaden was.” Dit brengt de maat van het water op zes graaden, hetwelk een graad kouder is, dan het water in deze spelonk; doch *Bartfeld* ligt omtrend

eenen halven graad breedte verder ten noorden, en heeft eene ligging, die meer verheven is.

Den volgenden morgen begaf ik mij weder naar de spelonk, om te zien, hoe verre ik in dezelve kon voordgaan, en om mijne proefneemingen met den *thermometer* te herhaalen; maar deze was toevallig achtergelaaten. Men verhaalt hier, dat deze spelonk zich verscheidde mijlen onder de heuvelen uitstrekt, en dat men verscheide dagen zou noodig hebben, om die in haar geheel te zien. De mond derzelve is aan den voet eener steilte van omtrend honderd vijftig voeten hoog, aan den westkant van eenen heuvel van digten kalksteen zonder laagen, welke oost- en westwaard loopt. Deze ingang is bijna twee *yards* breed, doch zoo laag, dat ik zeer bukken moest om in dezelve te komen. Ik klom spoedig naar beneden tot op eenen korten afstand, en toen bevond ik mij zelve in eene uitgestrekte holte, met een zeer hoog gewelf, deze heeft op onderscheiden plaatsen gemeenschap met andere hollen en doorgangen, en deze weder met andere. Eenige dezer spelonken loopen over elkanderen henen; op sommige plaatsen kwam

kwam ik aan groote stroomen van water; in eene groote spelonk geleidde mijn leidsman mij over eene hoogte, die gevormd was door groote blokken steen, welke vermoedelijk van het gewelf waren nedergevallen; op ééne plaats moest ik door een gat, even als de pijp van eenen schoorsteen, afdaalen; toen werd ik geleid in eene holte, waar groote afdruipefels, zoo dik als ik om het lijf ben, aan het gewelf nederhingen, en men toonde mij andere, waar de kanten versierd waren op de wijze der fraaiste Gothische snijwerken. In eenige waren de afdruipefels zoo dik en dicht bij elkanderen, dat wij in gevaar waren elkanderen te verliezen, zoo wij slechts weinige yards van elkanderen afgingen. Hier waren afdruipefels, overlaaden van hunne eigen zwaarte, ter nedergevallen, en lagen op den grond, en daar was een afdruipefel, nog onvoltooid, juist uitschietend om zijn aanwezen te krijgen. De allerfraaiste spelonk was eene, die waarschijnlijk van laater tijd is, de zijwanden, en voornaamelijk het gewelf, scheenen kortlings van elkanderen gescheiden te zijn, en naar alle vermoeden was dit zoo, want ik denk, dat de meeste dezer spelonken door

door het instorten der rots gevormd zijn; hier waren niet dan zeer witte en dunne afdruipefels te vinden.

Nadat ik drie of vier uren lang in dit ake-
lig duister rondgezworven, en het einde der
spelonken in ééne strekking bereikt had, dacht
ik, dat het tijd ware, om naar buiten te ko-
men, en ik verzocht mijnen leidsman, om te-
rug te keeren. Nadat wij, zoo als wij meen-
den, teruggekeerd waren langs eenen of an-
deren weg, vonden wij geenen verderen door-
gang; echter was de leidsman zeker, dat hij
op den rechten weg was. Ik meende, dat ik
dezelfde rotsen onderkende, welke wij zoo
even verlaaten, en die ons in het verder
voordgaan belet hadden, maar de geleider
was zeer gerust, dat hij op het waare spoor
was. Tot geluk voor ons, had ik mijnen naam
geschreeven in de weeke klei op den bodem
der spelonk, die het eindperk van onzen tocht
geweest was; op het zien van dit schrift was
mijn leidsman, als of hij door den donder
getroffen ware, en liep dezen en dien weg,
en wist niet waar hij was, noch wat hij te
doen had. Ik verzocht hem, dat hij niet ont-
steld zoude zijn, maar bedaardlijk te werk
gaan, om ons uit dezen doolhof te helpen.

Wijl

Wijl het hout, hetwelk wij in plaats van lampen brandden, bijna verbrand was, en ik in het geheel niets bericht had aan iemand der geleiders, welke wij boven gelaaten hadden, die, doordien zij met hout beladen waren, niet door het hol, dat naar eene schoorsteenpijp geleek, naar beneden konden komen, hetwelk zoo naauw was; noch aan de lieden van het dorp, die wisten, dat wij in de spelonk waren, en die ongetwijfeld alle mogelijke middelen zouden aangewend hebben, om ons te hulp te komen, zoo wij veel langer dan naar gewoonte uitgebleeven waren, was ik zeer ongerust over onze behoudenis, en daartoe was veel reden: als onze toortsen uitgegaan waren, zouden wij nooit in staat geweest zijn, om den weg naar buiten te vinden; ook, wanneer onzen leidsman eenig toeval ware overgekomen, konden wij geene hoop gehad hebben, om onszelven uittehelpen, al hadden wij lichten gehad. Nadat wij zoolang rondgedwaald hadden, tot dat al ons hout bijna verteerd was, vonden wij een groot afdruijsel, van hetwelk ik, om deszelfs bijzondere witheid, een stuk afgeslagen had, toen ik langs hetzelfde ging: ik herinnerde mij,

mij, hoe ik gestaan had, toen ik dat stuk af-
floeg: dit bragt ons eenslags te recht, en na dat
wij een weinig verder gegaan waren, maakten
wij, dat wij gehoord werden door den ande-
ren geleider, van wien wij nieuwe toortsen
kreegen, en toen vervolgden wij onzen terug-
weg, zonder verdere ongelegenheid.

Zulk een volkomen doolhof, als deze spelonken op sommige plaatzen zijn, is, zoo als ik mij verzekerd houde, niet anders dan in soortgelijke spelonken te vinden; het bleek, dat breede open wegen blinde gangen waren, terwijl ons pad hoog en laag was, door en tusschen grotwerk, dat in de grootste verwarring door elkanderen liep. Ik geloof vastlijk, dat, offchoon een man licht en voedsel genoeg had, om eene maand lang zich hier optehouden, hij echter niet in staat zou zijn, om den weg naar buiten te vinden.

In het slijk, op den bodem der spelonk, toonden mijne geleiders mij indrukfels, welke, zoo als zij zeiden, door de wielen van een rijtuig gemaakt waren. Aanstonds meende ik, dat ik de dooling ontdekt had, door het meeten van den afstand der spooren van de twee wielen op onderscheiden afstanden; doch

ik

Ik had mis, de spooen waren overal evenwijdig. Ik kan niet zeggen, of deze waarlijk de spooen van een rijtuig zijn; ik bemerkte die alleen in het eerste gedeelte der spelonken. Als de grond op den bodem aan den ingang der spelonken weggenoomen was, dan zie ik geene onmogelijkheid, om door de hulp van menschen, zulk eene zaak zoo verre te brengen. Het is bekend, dat deze spelonk tot eene schuilplaats voor de zwakken en ongelukkigen, in tijden van oorlog, gediend heeft, en geschikter schuilplaats kan men niet hebben.

Ik hield het voor waarschijnlijk, dat ik de eerste Engelsche reiziger ware, die deze uitgestrekte spelonk bezien had; doch de heer *Korabinsky* zegt (*): „dat zij van zulk eene „verbaazende lengte is, dat twee leden van „het Koninglijk Genootschap te London, die „voor eenige jaaren door het Genootschap „naar Hongarijen gezonden waren, om deze „en andere zeldzaamheden te bezichtigen, „nadat zij drie dagen in dezelve gebleeven „waren, niet tot aan het einde derzelve konden geraaken, noch eene opening vinden.”

Nadat ik het middagmaal gehouden had bij

(*) *Lexicon von Ungarn. S. 6.*

den leeraar, die maar een klein gedeelte van het goede dezer waereld schein te bezitten, vertrok ik naar de andere vermaarde spelonk, digt bij Szilitze. Ik reisde langs eenen weg, die ter zijde henenliep, door een vermaaklijk, heuvelachtig en boschrijk land, voornaamelijk uit weiland bestaande. Daar zag ik weder mijn geliefkoosd beestjen, het mormeldier zonder ooren, hetwelk ik niet gezien had, sinds ik de groote vlakte verliet. Vroegtijdig in den avond bereikte ik Szilitze, en verzocht, even als voorheen, herberging bij den Calvinistischen leeraar, die ook alleen zijne moedertaal, het Hongaarsch, en het Latijn verstond. Hij schein in ruimer omstandigheden dan de laatste, en een aanzienlijke landhoevenaar te zijn; deze geheele streek wordt door Calvinisten bewoond. Wjl de spelonk eene mijl van het dorp affigt, stelde ik de bezichtiging van dezelve tot den volgenden morgen uit, en toen verzelde mij mijn gastheer, die niets van den stuurschen Calvinist aan zich had.

De onafmeetelijke gewelven, en de glinsterende druipsteenen, in den Gothischen trant gevormd, die in de voorige spelonk zich op-

dee-

deeden, zijn hier niet te zoeken. Deze is alleenlijk vermaard, om dat zij de aanmerkwaaardige geartheid bezit, dat zij indedaad des zomers kouder is dan des winters; zoodat, als de noordoostenwind in den winter waait, en geheel het land met ijs en sneeuw bedekt is, het ijs binnen in de spelonk begint te dooien; maar als de schroeiende hitte van het kreeftteeken heerscht, dan beginnen haare druppende rotsen met doorschijnende ijskegelen versierd te worden.

Dit is niet alleen het gevoelen der gemeene lieden, maar ook, hier te lande, dat der geleerden; zelfs is het tot in ons land overgekomen, en heeft den weg tot in onze *Philosophical Transactions* gevonden. De beroemde Hongaarsche geschiedschrijver *Mattheus Bell* heeft het volgende bericht dezer zaak aan het Koninglijk Genootschap gezonden, door hetwelk dit in het eenënveertigste deel geplaatst is geworden: „ *Natura Antri id habet prodigi-
„ gii, quod cum extus bruma in tentissime ri-
„ get, tepido sit intus aere, frigido contra, im-
„ mo glacialis cum sunt ferridisimisoles. Ni-
„ mirum, simul distugientibus nivibus rec inire
„ caepit interior antri concameratio, qua ea me-*

„ridiano soli dorso obsicit, aquam limpidam et
 „passim disillantem exsudat: quae, interni fri-
 „goris vi, in pellucidam glaciem concrescens,
 „sirias efficit, ad ingentum doliorum molem
 „crasfas, ac pendulas, inqueramos abeuntes mi-
 „ris illusos speciebus” (b). En hier wordt nog
 bijgevoegd: „Glaciale istud specus ingentam, to-
 „tum aestivum est: quod ideo admirationis habet
 „plurimum, angescit enim cum incremente solis
 „ardore primo, nimirum, vere, hibernus ille
 „tempor cesfare; mox, ubi id adolevit, intendi
 „frigit, accipit, tantis accessionibus, ut quo
 „magis aër in calescit, eo autrum frigeat ex
 „quisitus. At ubi aestas inuit, jamque fervet
 „ca-

(b) Dit hol is van die zeldzaame natuur, dat, wan-
 neer van buiten de felste winter alles doet verstijven, de
 lucht van binnen laauwarm is, doch in tegendeel koud,
 ja vriezend, wanneer de zon eene brandende hitte ver-
 spreidt. Naamelijk, zoo ras de sneeuw van de aarde
 verdwijnt, en de lente begint het aardrijk te verwar-
 men, zweet het binnenste gewelf van het hol, daar,
 waar hetzelfde vlak tegen de middagzon gekeerd is, een
 helder, overal druppelend water uit: dit, door de fel-
 heid der koude van binnen in een doorschijnend ijs ge-
 vormd, maakt ijsklompen, van dikte als een groot aams-
 vat, die, hangende in zakken van allerhande wonder-
 baare gedaanten eindigen.

Tzilitz.

De Spelonk van Lednitz, in de nabuurschap van Szilitz.

„ canicula, in glaciale m brumam intus abeant
 „ omnis” (c).

Dit bericht komt volmaaktlijk overeen met de opgaaf, welke mij te Cafchau gegeven werd, en met het gene ik op de plaats zelve hoorde. Doch ik weet, dat ik geene moeite zal hebben, om de hedendaagfche Natuurkundigen te overtuigen, dat in de waarneemingen een gebrek is, en dat hetzelve ontftaan is door het te veel vertrouwen op ons gevoel, en het niet gebruikmaaken van den eenigen waaren maatftok van warmte en koude, den *thermo-
 meter*.

Dit hol is omtrend honderd voeten breed, honderdënvijftig voeten diep of lang, en aan den

(c) Deze vriezende gefeldheid van het hol duurt, wat juist de grootfte verwondering baart, alleenlijk den geheelen zomer door. Want, zoo als de warmte der zon toeneemt, wordt ook deze koude gefeldheid fterker; in het begin der lente naamelijk, neemt die laauwe winter een einde, deze meer gevoorderd zijnde, wordt de koude van het hol ftrenger, zoo dat, hoe meer de lucht aan warmte wint, de koude van het hol aan hevigheid toeneemt; maar zoodra de zomer verfchijnt, en (einde-lijk) de brandende hondsagen zich doen gevoelen, neemt alles van binnen de volle gedaante van eenen ijflijken winter aan.

den mond of den ingang, die tegen het noorden is, twintig of dertig voeten hoog, de afloop is vrij steil, het laatste derde gedeelte van den bodem, of de vloer, was met ijs bedekt, doch hetwelk zoo dun was, dat ik de rots onder hetzelfde zien kon. Van het bovengewelf aan het verder gedeelte, hetwelk hier veel laager is, dan aan den ingang, hing eene ongemeene groote ijskegel, of liever eene groote menigte ijskegelen, en in eenen hoek aan de rechtezijde, die niet alleen be-roofd was van den invloed der zon, zoo als de geheele spelonk is, maar ook van het licht, was een groote ijsklomp. Het was een zeer schoone voormiddag, toen ik deze natuurlijke ijskelder bezocht, en de lucht werd verwarmd door eenen zonnegloed van de maand Julij; zodra ik den mond van het hol naderde, gevoelde ik eene huivering, welke toenam, naarmate ik verder in hetzelfde voording, en hetwelk mijn verblijf in deze plaats, om den stand des *thermometers* waarteneemen, zeer onaangenaam maakte.

Ik vond hier waarlijk ijs in overvloed, en het was omtrend in het midden van den zomer; doch het was aan het ontdooien; de laag van ijs, hetwelk den bodem der spelonk

be-

bevloerde, was dun bedekt met water, en de ijskegels drupten: alles kondigde eene ont-dooijing aan. Ik had niet noodig mijnen *ther-mometer* te gebruiken, echter plaatste ik dien in het ijs, en hij daalde tot 0 van *Reaumur*. Ik veegde dien toen af, en zette hem in eene nis of holte in de rots, in het verder gedeelte van de spelonk, omtrend eene *yard* boven het ijs; en hier bleef hij omtrend een uur staan; toen ik wederkwam, vond ik dien op 0. Daar ik in het denkbeeld was, dat hij geenen tijd genoeg mogt gehad hebben, om den wezenlijken graad van het middenpunt, in hetwelk hij stond, te neemen, beproefde ik dit, door op denzelfden te ademen, tot dat hij eenen graad boven 0 rees; ik liet dien toen nog een vierdedeel uur staan, en toen ik terugkwam, vond ik dien weder op 0. Derhalven had alles, wat hier voorhanden was, ijs, wa-ter, en de dampkring in de nabijheid van dit alles, denzelfden graad, en deze was de maat van warmte, die het ijs doet smelten, 0 van *Reaumur*.

Of dit het ijs is, dat hier gevonden, en in zulk eene hoeveelheid gevormd wordt, dat dit hol tot eene ijskelder dient voor het klein aantal welgegoede edellieden in de nabuur-

schap? Zekerlijk wordt in den winter, hoewel niet bij het eerste vriezen, niets in de open lucht zoo ligt gemaakt, als ijs. Ongetwijfeld zal het, door de weinige gemeenschap, welke deze spelonk met den dampkring heeft, maar weinig en langzaam door deszelfs veranderingen aangedaan worden. Zoo derhalven de heer *Bell*, of iemand zijner vrienden, in het begin van eene strenge vorst, als al het land met ijs en sneeuw bedekt is, hier gekomen ware, om het algemeene gerucht bevestigd te zien, dan zouden zij hier nog niets anders, dan water, of het ijs van den vorigen winter, in eenen staat van ontdooijing, en dus het hol in eene evenredige warmte, gevonden hebben; en ook, wanneer zij de spelonk in eene warme lente bezocht hadden, zouden zij hier niets hebben kunnen aantreffen, dan vorst en ijs; en zelfs de verschgesmolten sneeuw, welke door het bovengewelf van dit hol dringt, zou tot ijs hebben kunnen bevrozen zijn. — Dikwijls heb ik in Duitschland opgemerkt, in den strengen winter der jaaren 1794 en 1795, na eene schielijke dooi, dat de muuren van kerken, en andere openbaare gebouwen, aan de
 lui,

buitenzijden wit waren, bedekt door eenen uitslag van ruige vorst, en dat de vensters van die gebouwen aan dezelfde zijde met eenen rijm overtrokken waren (d). Ik zou waarlijk over dit stuk zoo veel niet gezegd hebben, als het gevoelen, hetwelk ik tegen- ga, zoo algemeen niet was. Dit hol is, even zoo als alle, die ik gezien heb, in eenen oorspronlijken of niet met laagen gevormden digten kalksteen, en het is zonderling te be- merken: dat de beruchtste spelonken in de waereld in deze soort van rots zijn. Ik denk, dat deze ontstaan, doordien de rots, die hen onderschraagt, van welke soort die ook zij, wegwijkt of wegzinkt (e).

De

(d) Ook dit is bij ons geene zeldzaamheid; men ziet dit bijna in elken winter. V.

(e) Ik had verwacht, dat onze Reiziger hier een woord zou gezegd hebben wegens twee soortgelijke hollen, welke in zijn Vaderland voorhanden zijn; het ééne digt bij Castleton, en het andere in de nabuurschap van Buxton, beide in het graaffchap Derby in Engeland. Deze beide leveren ook een gezicht van veele versteening- ningen op, die door het nederdruipend water gevormd zijn. Van dezelve kan men een breeder bericht leezen in Meerman's Berichten over Groot-Brittannien en I-

De leeraar had eene goede menigte *Dianthus detroides* in het venster te droogen hangen; hij noemde die *centauria*, en zeide: dat die, op wijn getrokken, veel gebruikt werd als een middel tegen de koorts (f). Digt bij het huis lag een groot blok zout; ik bemerkte, dat de koeien, als zij naar huis kwamen, op dat blok klommen en het likten. Hij verhaalde mij, dat, als de gemeene boeren zulks niet deden, dit was, om dat zij het te kostbaar rekenden (g). — Des namiddags

land, bladz. 21 en 26. Ook is eene afbeelding van den ingang der spelonk bij Castleton te zien op den tijtel van Moritz Reifen eines Deutschen in England im Jahr 1782, Berlin 1785; welke laatstgemelde Schrijver ook eene zeer uitvoerige beschrijving van dit hol geeft. Seite 203. u. f. V.

(f) Dit kruid wordt ook, onder den naam van *centauria*, of duizendguldenkruid, in onze artsenijs winkels tegen de koortzen gebruikt. V.

(g) Het plaatzen van een stuk zout, op dat het vee dit belikke, zal veelen onzer landlieden vreemd voorkomen. Echter herinner ik mij, geleezen te hebben: dat de schaapherders in Spanje altoos eene hoeveelheid zout bij zich hebben, hetwelk zij hier en daar op blokken of steenen leggen, opdat de schaapen het zouden aflikken. Dit doen zij, om het vee zoo veel te meer te doen
drin-

dags vertrok ik naar Rosenau, en mijn gastheer hield mij gezelschap. Wij daalden bij aanhoudendheid, en langen tijd, langs eenen zeer steilen weg, in eene zeer welbebouwde valei. Eene schoone rivier, welke door dezelve loopt, heeft eenige ijzergieters aangespoord, om hier ter plaatze ijzersmelterijen aanteleggen. De ertsfen, welke gesmolten worden, zijn de witte boomgelijkende ijzererts, *ferrum spatosum*, en de bloedsteen, *hematis*. Men gebruikt twee smeltovens. — Deze valei scheidt de kalkachtige bergen, welke geene smeltstof bevatten, van de *schistus*, waar metaalen te vinden zijn. De trotfche loodrechte klippen der eerste onderscheiden die ligtlijk van de laatste. In den avond kwam ik te Rosenau aan.

drinken, en dus eene grooter hoeveelheid melk te doen geeven. Vermoedelijk was dit ook het oogmerk van den leeraar, die, zoo als onze Reiziger zegt, een groote landbouwkundige was. V.

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

ROSENAU — SCHMÖLNITZ EN DESZELFS
BERGWERKEN — IGLO-LEUTCHAU, EN
ONGEVAL ALDAAR — BIJEENKOMST DES
GRAAFSCHAPS — VERTOOGEN TEGEN
HET VERMINDEREN VAN DE VRIJHEID
DER DRUKPERS ENZ.

ROSENAU is eene kleine, doch tamelijk
welgebouwde stad, en de zetel van eenen
bisfchop. Eertijds had deze plaats eenige
zeer aanzienlijke bergwerken in de nabijlig-
gende heuvelen, sommige van welke nu niet
meer bearbeid worden. Ik heb in mijne
verzameling eenige stukjens *cinaber*, of ver-
millioen, welke men zegt, dat van deze
plaats zijn, en die de allerleevendigste roode
kleur hebben; doch men werkt niet meer
in de vermillioenmijnen. De mijnen van spies-
glas (*antimonium*) zijn zeer rijk: jaarlijks le-
veren zij omtrend tweeduizend *centenaars* uit,
welke ten prijze van tien en eene halve gul-
den

den de honderd ponden verkocht wordt. De erts is van tweederlei soort, eene, die fijn gekorrelt, en eene, die gestreept is. Hier was de herberg redelijk goed.

Ik bragt slechts éénen dag te Rosenau door, en toen vervolgde ik mijne reis naar Schmölnitz. Even buiten de stad ligt een oud kasteel in puinhoopen; dit is gelegen op eene kalksteenachtige rots, welke geheel afgescheiden is van de groote keten van kalkaartige bergen, en verbonden met de *schistus*. Na het verlaten van dit gebouw, klom ik twee of drie uren langs eenen kronkelenden weg, en kwam in een bergachtig land. Kleiachtige en gemengde *schistus* scheenen de stoffen dezer bergen te zijn. Toen ik begon te klimmen, verdweenen de eiken en beuken, de boomen, welke, zoo als ik tot hier toe altijd bevonden had, de wouden uitmaakten; de denneboomen vervingen hunne plaats, en deze waren de eerste, welke ik in Hongarijen gezien had. Zij gaven een geheel ander aanzien aan het land; de heuvelen kreegen nu eene woeste en wilde gedaante, en daar eenige donkere wolken opkwamen, nam de tegenstrijdigheid van de noordlijke met de zuidlijke zijde des bergs toe. Deze dennenboschen
zijn

zijn nog niet in regelmatige partijen, om gehakt te worden, verdeeld; doch dit zal binnen korten tijd gedaan worden, en wel in partijen van zeventig jaaren. Voor een groot gedeelte worden zij door beeren bezocht.

Schmölnitz is eene oude onregelmatige slechtgebouwde stad, en de herberg is ellendig. De stad ligt in eene naauwe valei, en in de heuvelen aan beide zijden, welke uit kleiachtige *schistus* bestaan, zijn de kopermijnen, die eertijds aan deze plaats het aanwezen gaven, en haar nu in stand houden. De kopererts, welke het *cuprum fulvitus* is, wordt niet alleen hier ter plaatze uitgegraaven, maar ook gesmolten, en tot koperen ketels en soortgelijke gewoone werktuigen gemaakt. De overblijffelen van een werkhuis, en gereedschappen tot leniging van het metaal, zijn hier; doch die ertsen, welke zilver bevatten, worden nu naar Neufohl gezonden. — Het koper, dat men door samenmelting verkrijgt, beloopt jaarlijks tot twaalf- of vijftienhonderd *centenaars*. Het meeste water in de mijnwerken is bezwangerd met vitriool van koper, hetwelk in oude gaanderijen wordt afgeleid, om nog verder bezwangerd te worden. Men

ge-

gebruikt omtrend honderdēnzestig ponden ijzer tot het maaken van honderd ponden koper. Zeven schellingen worden betaald voor honderd ponden nieuw ijzer, en vijf schellingen voor het oude.

Ik begaf mij in eene mijn van ijzerpyriten, welke in eenen staat van ontaarting waren; doch wijl onze lampen door de bedorven lucht uitgingen, hadden wij eene genoegzaame waarschuwing, om niet zeer verre voorttegaan, doch hier was de hitte zelfs groot, drieëntwintig graaden boven o van *Reaumur*. Schoon ik hiervan geene aanteekening in mijn dagboek vinde, en deze zaak bijna uit mijn geheugen gewischt is, kan ik echter niet met een volkomen stilzwijgen voorbijgaan, dat ik op eene plaats in deze *schistus* eene zeer groote ader van eene onvolkomen soort van granietsteen vond, welke door sommigen herbooren graniet zou genoemd worden. Deze schein zeer naauw vereenigd, en op sommige plaatsen doorweeven te zijn met de *schistus*.

Ik bleef twee dagen te Schmölnitz, en ben zeer veel verschuldigd aan den heer *Drevenjah*, voor zijne herbergzaamheid. Gastvrijheid in zulk eene stad als deze, en waar men zulk

eene

eene herberg heeft, is menschlievendheid en liefdaadigheid.

Bij het vertrekken uit Schmölnitz, spoedde ik, zoo veel ik maar kon, naar de Karpatifche alpen. Mijn weg liep nog tusfchen kleiachtige *schistus*, brokkelige *schistus*, en de *horn-schiefer* van *Ferber*, tot dat ik digt bij Iglo kwam. Hier trof ik weder den digten kalksteen zonder laagen aan, en ook eenen grofkorreligen zandsteen; deze heeft eenige indrukfelen van planten. Ik genoot het vermaak van eenige fraaie woeste gezichten, op de reis van dezen dag; het gezicht der vlakke, in welke Iglo en verscheide andere fteden en dorpen liggen, is verrukkend.

Iglo is eene der voornaamfte onder de zezien fteden van Zips; zij bestaat hoofdzaaklijk uit eene fchoone breede en regelmatig gebouwde ftraat, en heeft bergwerken, welke haar toebehooren, doch zij liggen op eenigen afftand van de ftad. Ik bleef hier maar eenen halven dag, en op den volgenden morgen reisde ik vroegtijdig voord naar Leutchau, door een vlakliggend koorland. Leutchau, de graaffchapsftad van Lips, is redelijk welgebouwd, en bevat tusfchen de vier- en vijfduizend

zend inwooners. Ik zou mijne reis aanstonds, zonder te vertoeven, hebben voortgezet, doch ik moest hier een bezoek afleggen bij den heer *Horvath*, den afgevaardigden stedehouder des graaffschaps, wiens landgoed aan den voet der alpen ligt, en die mij de vereischte onderrichting geeven zou, aangaande de beste middelen, om dezelve met voordeel te bezichtigen: hij was ongelukkig niet thuis. — Onderwijlen deed ik eene wandeling door de omstreeken der stad; ik zag niets, dan laagen van zandsteen, met eenige teekenen van koolstof. De baron *Gordon*, de postmeester, heeft eene aanzienlijke verzameling van werktuigen voor de natuurkunde; hij heeft sedert veele jaaren den staat van den *barometer* waargenoomen, welke de hoogte van *Leutchau* op vijfëntwintig graaden en elf en eene halve lijn aanduidt.

Toen het tijd werd, om het middagmaal te houden, verzocht mij de baron, dat ik twee andere vreemdelingen wilde vergunnen, om met mij te spijzen; ik stemde dit verzoek gereedlijk toe, en aanstonds begon het gesprek over dieven, en over eene bende roovers in de *Karpatische alpen*, welke de geheele landstreek onder schatting bragten,
en

en de stoutheid hadden, om zich zelve op eenige landhuizen der nabuurige edellieden ten middagmaale te nodigen. Ik wist, dat, vermids de geschiedenis belangrijk werd door het aantal en de stoutheid der roovers, men iets van dezelve moest afdoen, zoo als van de meeste vermaaklijke vertellingen, doch, schoon dit het geval ware, dacht ik niet, dat in geheel het verhaal geen enkel woord waarheid zou zijn, en dat alles ontstaan was door eenige weinige jonge lieden, van de andere zijde dezer alpen, welke in deze schuilplaatsen gevlugt waren, om te vermijden, dat zij, als soldaaten, zouden weggezonden worden.

Op den volgenden dag zond de regeering der stad om mijne pas, welke ik hun aanstonds gaf. De regeering van Caschau had hetzelfde gedaan, en, toen zij mij die terug gaven, zonden zij mij met zeer veele beleefdheid de aanbieding van hunnen dienst, in geval ik hen mogt noodig hebben. Doch kort naderhand zonden deze snaaken mij een bevel, om voor hun in de stads raadzaal te verschijnen, aan welke dagvaarding ik gehoorzaamde. Hier vond ik verscheide dieren, met en zonder knevels, welke zekerlijk niet konden behooren tot de edele diersoort *homo sapiens* van

van *Linneus*, zoo als straks blijken zal. Echter waren zij gezeten rondom eene groote tafel, en poogden menschen natebootzen, die gewigtige openbaare zaaken behandelden; zij mompelden iets onder elkanderen, zagen deftig, trokken met hunne wenkbraauwen, berimpelden hunne voorhoofden, en schuddeden hunne hoofden en strecken hunne knevels, en toen bromde één van hun mij het volgende toe: „ Van wege onzen allergenadigsten Opperheer, den Koning, zijne keizerlijke en apostolische Majesteit, zijn wij de stadsregeerders van Leutschau, en aan hem zijn wij ons bestaan en geluk verschuldigd; als wijze en rechtmaatige dienaars der kroon voegt het ons, te waaken voor de veiligheid des volks, hetwelk aan onze zorg toevertrouwd is; wij hebben derhalven, naar onze wijsheid, u voor ons geroepen, *Robert Townson*, die uzelfven uitgeeft voor eenen Engelschen reiziger, daar wij vermoedens hebben, dat gij een Fransche Jakobijnsche zendeling zijt; wij hebben ons vernederd, om uwe pas te onderzoeken, die wel aanduidt, dat gij een Engelsche edelman zijt, die eene reis door Hongarijen doet, doch

II. DEEL. K „ wij

„ wij hebben deze pas voor eene nagemaakte
 „ verklaard, en gij moet een Jakobijnsche
 „ afgezondene zijn, want het zou indedaad
 „ eene zeer verwonderlijke zaak zijn, dat een
 „ Engelsche Minister aan eenen Engelschman
 „ eene pas in het Fransch geeven zoude.” Ik
 begon mijne verklaring te doen, doch ik
 werd gestuit. „ Voords weeten wij, en gij
 „ erkent het, dat gij Fransch spreekt; en
 „ het blijkt duidelijk aan ons allen, dat gij
 „ eene Fransche *physionomie* hebt, en deze
 „ lange Hongaarsche broek, welke gij draagt,
 „ toont die niet, dat gij wilt doorgaan voor
 „ iets, hetwelk gij niet zijt? en waarom doet
 „ gij zoo? — Neen, neen, wij zullen uwe
 „ pas bewaaren, en gij moet hier blijven, tot
 „ dat wij bevelen van Buda hebben.” Ik
 verhaalde hun te vergeefs, dat het Fransch
 de *diplomatische* taal ware, en dat, indien men
 gedoogde, dat zij het hof van hunnen eigen
 Opperheer mogten naderen, zij daar zouden
 hooren, dat het Fransch algemeen gesproken
 werd, en dat ik bevonden had, dat bijna elke
 Hongaarsche edelman van goede opvoeding die
 taal sprak. Ik zeide hun, dat zij de onbe-
 voegdsten van alle menschen waren, om uit
 mijnen persoon te oordeelen, of ik een Fransch-
man

man of een Engelschman ware, wyl het hun zeer bezwaarlijk moest zijn, den eenen of den anderen in dezen afgelegen hoek der waereld te zien; en dat ik eene Hongaarsche broek droeg, gedeeltelijk om het gemak in het reizen, en gedeeltelijk als een eerbewijs aan het volk, onder hetwelk ik reisde, en voor welk volk ik de hoogste achting had; dat ik bij mij zelve verzekerd was, dat ik de Fransche grondbeginselen, niet minder dan zij, verfoeide, en hunnen Opperheer, niet minder dan zij, hoogschatte. Ik bevond weldra, dat zij te onweetend waren, om met hen te redekavelen, en dat zij bijna even zoo weinig van beschaafde levenswijze wisten, als de Tartaren, en ik verliet hen.

De afgevaardigde stedehouder was, ten gelukke voor mij, nu terug gekomen; en, naar de Hongaarsche gastvrijheid, wilde hij niet gedoogen, dat ik in de herberg zoude blijven, die maar zeer middenmatig, om niet te zeggen slecht, was, en hij zond zijne knechts, om mijne pakkaasje van daar in zijn eigen huis te brengen. Deze gediensfuge stadsregeerders hadden de onbeschaamdheid, om in weerwil van den rang en het vermogen

van mijnen vriend, hunne bedienden te zenden, en de goederen uit de handen der knechts te doen rukken, en die op het raadhuis te brengen. Nu begon ik mijzelven in eenen ellendigen toestand te rekenen, niet met opzicht tot mijnen persoon, maar tot mijn eigendom, want ik onderstelde, dat zij mij voor eenen Jakobijn hielden, dat zij met schaamteloosheid de handen aan mijne pakkaadje zouden slaan; en het denkbeeld trof mij, dat zij van de uitmuntendheid der Engelsche gewerkte goederen mogten gehoord hebben, en, vermids de meesten van hun kleerenmakers, schoenmakers enz. waren, dat zij de vaderlandsche begeerte zouden bezitten, om hunne kunsten te volmaaken, door de artikelen, die zij onder mijne pakkaadje vinden zouden, als *modellen* natevolgen. Maar de ijver van den afgevaardigden stedehouder deed hen dezelve weldra overgeeven; echter hadden zij de koppigheid, om zulks niet te doen, voor dat hij beloofd had borg voor mij te zullen zijn. Mijne pas hielden zij nog, en zonden die naar Buda, vanwaar ik die, na eenigen tijd, terug kreeg, daar zij als eene goede pas erkend was. Ik vernam de naamen van eenige dezer

knaa

knaapen, en zij zullen, te gelijk met mijne nieuw ontdekte soorten van planten en infekten, door mij aan de nakomelingschap overgeleverd worden: — *Kohlman, Gerstorfer, Haas, Weifs, Eichner, Pridmansky, Prahary, Ketskes*, enz. Ik weet, dat *Kohlman* een kleerenmaaker was, derhalven heb ik hem aan het hoofd geplaatst, daar ik natuurlijk vooronderstel, dat hij de gewigtigste man in deze doorluchtige vergadering, en derzelver voorzitter ware, en ik had hem den tijtel moeten geeven van **ILLUSTRISSIMUS INCLYTUS ET INVICTUS KOHLMAN. SARTOR.**

Op den volgenden dag werd eene bijeenkomst des graaffchaps gehouden; de edellieden waren beschaamd, dat een vreemdling zulk eene behandeling in hun vaderland ontvangen had, en wel een, die zoo veele brieven van aanbeveeling aan hun had. Zij verzochten mij, dit alleen toeteschrijven aan de groote onkunde der perfoonen, die in dit stuk werkzaam geweest waren; en ik ontving veele beleefdheden en uitnodigingen van hun.

Een soortgelijk ongeval gebeurde ook, weinig tijd te vooren, aan den hoogleeraar *Hacquet*, uit Lemberg in Galliciën, die een zeer ijverig natuuronderzoeker is; doch ik geloof,

dat dit aan de andere zijde der alpen voor-
 viel, en dit was verzeld met meer onaange-
 naame omstandigheden, waarschijnlijk doordien
 geen edelman in de nabuurschap was, bij wien
 hij zich om bescherming kon vervoegen. Deze
 heer was op eene reis, even als de mijne,
 toen de eene of andere onweetende ijverige
 laage stadsregeerder in het hoofd kreeg, dat
 hij een verspieder, of iets van zulk eene soort
 ware, en aandrong, om zijne pas te zien; de
 heer *Haquet* bragt deze te voorschijn, en gaf
 hem die in handen. De richter, of hoe men
 hem ook zoude kunnen noemen, zeide: dat
 hij geen Fransch leezen kon. De heer *Ha-*
quet zeide hem: dat die in het Latijn was.
 Nu was de richter verplicht die te verstaan,
 of gaf voor, dat hij die verstond. Toen hij
 kwam aan „*ubique locorum*” schreeuwde hij
 uit, dat hij nu in zijn vermoeden gelijk had,
 want hij kende geheel Galliciën, en was ver-
 zekerd, dat geene stad van dien naam in dat
 geheele gewest was. Dus gaf hij bevel, dat
 men den hoogleeraar in bewaaring zoude nee-
 men, en eene wacht van vier soldaaten werd
 bij hem geplaatst; en den volgenden morgen
 werd hij twintig mijlen verre, naar den eenen
 of anderen ambtenaar of regeerder van hoogen
 aan-

zien, verzonden. Maar hoe werd hij be-
 waard? Door eenen ouden *invalid*e, met een
 roestig schietgeweer, terwijl de hoogleeraar
 en zijn knecht beide snaphaanen, met getrok-
 ken loopen, hadden, en hem dus zeer ge-
 makkelijk hadden kunnen van kant maaken; het-
 welk zij zekerlijk gedaan zouden hebben, in-
 dien zij diegenen geweest waren, voor wel-
 ke de regeerder hen hield. Doch wijl de
 hoogleeraar wist, dat de hooger ambtenaar
 hem oogenbliklijk voldoening zoude geeven,
 vergunde hij het leeven aan zijnen geleider,
 en gedoogde, dat men hem naar de plaats
 zijner bestemming voerde, waar hij aanstonds
 met eerbewijzing ontslagen werd, en de naar-
 stige ambtenaar zijne straf ontving, maar of dit
 geschiedde door eene rijke toedeeling van
 stok- of zweepslagen, of door het afsnijden
 zijner ooren, zulks heb ik niet vernoomen. In
 het verhaal van mijn voorval heb ik ver-
 geeten ééne zaak te melden: welke onze on-
 gelegenheden nog meer aan elkanderen gelijk
 zal doen zijn. De regeerders van Leutchau
 gaven bevel aan de poortiers der stadspoor-
 ten, om niet te gedoogen, dat ik de stad ver-

liet, terwijl haare muuren in zulk eenen vervallen staat waren, dat ik mij in volle staatlij van daar kon begeeven hebben, zonder dat ik door de poorten ging. Zij zonden iemand bij den herberghouder, in wiens huis ik geweest was, om te weeten, of ik ook geheime onderhandelingen met de inwooners der stad gehouden had enz. enz.; en bedreigden den armen man met straf, om dat hij hun niet had aangemeld, dat hij zulk eenen gevaarlijken man een verblijf in zijn huis vergund had. In het reizen door Duitschland, op mijnen terugtocht uit Hongarijen, werd ik verscheide maalen ontrust, als ik te voet ging, bij het inkomen der steden van eenige kleine Duitfche vorften, en in het algemeen verschaftte het maaken van ophef, en eene kleine fooi, mij gemaklijker den ingang, dan het spreekken of bedaard redeneeren met hen. De verdenking, dat ik een Franschman ware, was ook de reden van dit alles. Misfchien is geen grooter ongeluk, aan hetwelk regeeringen onderhevig zijn, dan dat zij in de noodzaaklijkheid zijn, om laage slecht opgevoede menschen in hunnen dienst te gebruiken.

Dit

Dit is het, dat de staatsbestuuring van een land zoo moeilijk, en de tolhuizen zoo haatelijk maakt.

Ik woonde de vergadering des graaffchaps bij. De zaaken werden in de latijnsche taal behandeld. Niets, dat van groote aangelegenheid was, werd voorgebragt, schoon dikwijls, behalven de zaaken des graaffchaps, want deze vergadering is belast met de staatsbestuuring van het zelve, en als zij zich tot eene rechtbank vormt, onderzoekt zij burgerlijke en lijfstraffelijke gevallen, zaaken van groot gewigt hier bewerkt worden; want de bevelen des konings, offchoon zij het geheele koningrijk betreffen, komen voor dezelve, daar die aan de regeerders der graaffschappen gezonden worden ter bekrachtiging, en schoon deze bijeenkomst in geenen deele een *veto* op de koninglijke bevelschriften kan leggen, belet zij echter ten sterksten de willekeurigheid, door haare vuurige vertoogen en uitstellingen. *Joseph de tweede* ondervond dit. Het was uit deze bijeenkomsten, dat hij de zeer stoute vertoogen over zijne, zoo zeer met de staatsregeling strijdige, handelwijzen ontving; en nu, daar het hof van Weenen, ontrust over het opkomen van gevaarlijke gevoelens, de vrijheid

heid der drukpers tracht te verminderen, zijdeze niet minder werkzaam, om dit allerwaardigst voorrecht te behouden. De sterke vertoogen] der graaffchappen Abaujvar en Bihar, welke hier nevens gevoegd zijn (*) zullen

(*)

Kaschau 12 Aug. 1793.

Serenissime regiae haereditarie Princeps, etc. etc. etc.

IN illa resolutione, quae per hoc Dicasterium, quad tollendas *privatas* et privilegio non gaudentes *Typographias*, jurisdictionibus regni, sub 25 Jun. a. c. de jussu regis circulariter intimata est, complura continentur, quae non solum cum legibus conciliari nequeunt, adeoque novam in *Nobis* excitant attentionem, sed ipsam etiam *Constitutionis* nostrae *basin* et *essentiam* ferire videntur. In hoc enim Intimato,

I. Id, quod semper ad legislativam potestatem pertinuisse, leges clarissime docent, *juris regalis* esse praetenditur. Jura regis, in constitutione regni definita, nobis quidem sacra sunt, et esse debent; verum ut ea ultra limites suos, lege descriptos, extendantur, jurave illa, quae Status regni, potestate legislativa cum rege gaudentes, communia esse voluere, carcentur, admittere, citra generalem in Comitibus regni manifestandam Nationis voluntatem, non possumus. Jam vero jus de editione *impresioneque librorum* statuendi, inde ab eo tempore, quo typorum in legibus primum mentio fit, penes *Status* et *Ordines Regni* fuisse indubium est; et per ipsos etiam ab hoc consilio cita-

len dit ten vollen doen blijken, en tevens der-
zel-

tatos legum articulos, quippe xxivtum A. 1553 et xlvum A. 1599 dare demonstratur. Sed vero nec pervidere possumus, quonam pacto et sineleges hae in praefato Intimato, exempli monstrandique juris regii gratia, adduci potuerint, cum eae difertis verbis contrarium doceant.

II. In eodem Intimato ordinatur, ut „ praedicto Man-
„ dato contravenientes actione fiscali convenientur.” Hic poenam arbitrariam statui in aperto est. Neque enim casus ille interdicti *veteris calendarii* pro quo per legislativam potestatem 1000 florenorum mulcta in specie dictata fuit, isthic applicari, et exemplo servire ullatenus potest; etiamsi interpretationem legum soli Regi non competere, in penultimis quoque Comitibus declaratum haud esset. Ast, quod plus,

III. Nec in toto juris nostri corpore uspiam vel vestigium reperire est, quod unquam Typographiam *sine privilegio* possidere, privatorum cuiquam interdictum fuisset. Quidquid autem lege non vetatur, id in qualibet bene constituta civitate licere ac liberum esse, nostram cuique perspectum est. Imo, nonnullas ejusmodi Typographias, citra ullum privilegium erectas, hodie in patria nostra existere et florere, relatum habemus.

Quod porro elusionem censurae attinet, de hac sequentia adferre constituimus.

Primum: omnes ii, qui rem typographicam commercium, que literarium tantisper norunt, ejusdem sunt sententiae, abufui typorum similibus mediis nequaquam consuli. Libri enim vel perniciosissimi, in privilegiatis non minus quam pri-
va-

zelve staatkundige magt aantoonen. Zij zijn
van

vatis typographiis, occulte excudi possunt, et omnem cujuscunque vigilantiam effugiunt. Ut adeo non tam eo adnitendum esse censeatur publicae auctoritati, ut ipsam librorum impressionem antevertere velit (quod alioquin, teste longissima temporum et populorum experientia, nunquam obtinebit), quam ut clam impresorum, si publicae tranquillitati *omnino* periculosi forent, distractionem propagationemque modis *congruis* impedire, et malefanos eorundem autores cognoscere, ac dictatae talibus per legem poenae subicere possit.

Dein: infinitis, iisque quotidianis exemplis, probatum est, eo plura, vehementiorique calamo conscripta, ubique locorum in lucem prodire opera anonyma, quo librorum, *censura* rigida magis est et indiscreta. Hinc fit, ut non pauci scriptorum, celato nomine, tales tanque acerbos saepe in lucem protrudant exasperati animi sui foetus, quales certe, si iisdem aperta, etiamsi fortasse liberiori fronte, in publicum prodire licuisset, nunquam fuissent edituri. Non id quidem bene: sed quia homines sunt, humana faciunt debilitate; cujus utique legislatorum nunquam oblivisci, sed eidem sapientibus mediis occurere, oportet. In causas, in originem morbi, inquirere opus est, ne medela non bene allata, ipso evadat morbo funestior.

Denique, quod in hocce Intimato silentio praeterite non possumus, est novum illud periculum, quod *libertati pre-*
ti imminere videmus. Haec nobis (prout jam sub 10 Jan. a. c. uberius remonstravimus) summopere cordi est. Hanc nos, cum *nobiliori longeque maxima* Nationis nostrae parte,

van meer wezenlijke aangelegenheid, dan de rijks-
da-

te, uti et tota, qua late patet, cultiori Europa, velut civilis et politicae libertatis *palladium* veneramur. Et quantopere eadem in regno hoc, penes innatam etiam Constitutioni nostrae publicitatem, necessaria sit, id ipsum novo ac manifesto esse debet argumento; quod, licet Status et Ordines jam ante integrum fere triennium, annuente Rege, *Deputationem* regnicolarem, systema generalium principiorum nationalis educationis et *libertatis preli* elaboraturam, denominaverint, tamen hodieum, et quidem sub ipsum adhuc XVIII^{vi} et saeculi exitum! nostra etiam *defensione* egere videatur. Quae quidem longe facillima foret; sed hoc Dicasterium ea opus non habet. Optime eidem nota sunt omnia illa, quae hanc in rem adferri possent. Sane si quis reipsa ignoraret, si quis nosse cuperet, quid arti typographicae, quid libertati preli debeat genus humanum; cum non nisi circumspicere oporteret, et quid nationes hodiernae fuerint olim, quid nunc sint, videre ac judicare. Si *Anglia* adhuc libertate sua gloriari potest; si *Dania* cum *Suecia* reviviscit, et ad summam civilem beatitatem admirandis imitandisque gressibus properat; si *Germania* veneranda philosophiae aliarumque scientiarum ac omnigenarum artium mater effecta est, et praeprimis *SAXONIA* inter tantas utrinque procellas alma pace fruitur et floret; si *Septentrionalis Americae status* jam nunc vivam quoddam felicitatis civilis exemplar et speculum praebent; si denique *Orientales* vicini nostri adhucdum in tristi, hominibusque adeo indigna, barbarie gemunt, et maximorum perfectae civitatis commodorum expertes sub vilissimo despotismo

dagen en landvergaderingen van veele gewesten.

De

prostrati jacent, *illi* suam fortunam salutari huic humanae mentis et industriae invento ejusque usui prudenti ac libero, *hi* contra infelicitatem suam ejusdem defectui, adscribendam habent.

Non immerito igitur Nos sollicitudinem nostram nuper huic Consilio remonstravimus: non immerito nunc quoque op *intentatum tanto bono periculum anxii sumus*. Dignabatur quidem idem Dicafterium sub 2 praet. mensis Jul. nos de eo securos reddere velle, quod *activitas Censorum congruis limitibus circumscripta sit*, nullumque libertati preli per eos inferri possit periculum. At nos inde ab eo etiam tempore de novis eorundem arbitrariae manipulationis exemplis edocti sumus. Non sine resensu vidimus nuper, ipsam etiam Universitatis hujus circularem de erigendo *nationali theatro* determinationem, in *Novis Ungaricis* mancam et per Censorem obruncatam, in publicum prodiisse. Non sine resensu vidimus et hodie in conspectum nostrum produci originales ipsius Budensis Librorum Revisoris litteras, quibus idem disertis verbis fatetur, se orationem unius ex praestantissimis patriae nostrae civibus et literatis, “ob unum alterumve episodion, quo in *patriam laudesque JOSEFI* Imperatoris digreditur orator.” Suae Majestatis submississe. Quasi in laudes patriae et principis excurrere piaculum foret!

Ex his igitur pervidere dignabitur hoc Dicafterium, quanto opere necessarium sit, ut hominibus his, quibus cura revidendorum librorum, adeoque (prout jam nuper dixeramus) ipsa *clavis culturae Nationis*, concredita est, magis etiam

in.

De regeering des graaffschap bestaat uit eenen
graaf,

invigiletur; et quantopere deinceps interfit reipublicae, ut
efficacissimum isthoc communis felicitatis adminiculum in-
tactum servetur, at omni quo fieri potest meliori modo
custodiatur.

In reliquo benignitati etc. etc. etc. etc.

Ex generali Congregatione nostra, Casoviae d. 12 Aug.
1793. celebrata.

UNIVERSITATIS COMITATUS ABAUJVARIENSIS.

Dat is:

Kauschau, 12 Aug. 1793.

Doorluchtige Koninglijke Erfprins, enz. enz. enz.

*Het besluit, aangaande de vernietiging van de bijzon-
dere, en niet bevoorrechte boekdrukkertijen, door dit depar-
tament (dicasterium) aan de rechtbanken van het rijk, den
25 Junij des laatstleeden jaars, op koninglijk bevel alom
bekend gemaakt, bevat zeer veel, het gene niet alleen met
de wetten van het koningrijk niet overeen te brengen is,
(en dus eene bijzondere oplettendheid bij ons verwekt heeft)
maar ook tevens tegen den grondslag en de natuur van on-
ze staatstinrichting regelrecht schijnt aantelooopen, want
in dit bevel (intimatum,) wordt:*

I. *Het gene volgens den duidelijken zin der wetten altijd
tot de wetgeevende magt behoord heeft, beweerd een eigen-
dom*

graaf, die stedeheer of onderkoning is, eenen af-

dom van het koninglijk recht te zijn. De rechten des Konings, in de staatsregeling van het koninkrijk vastgesteld, zijn — en behooren voorzeker voor ons altoos een onschendbaar heiligdom te zijn: maar wij durven, buiten den algemeen, op de Rijksvergadering duidelijk geopenbaarden wil der natie, niet toeslaan, dat die rechten buiten de grenspaalen, door de wetten hun aangewezen, uitgebreid worden, — of dat zedelijke rechten, welke de standen van het koninkrijk, met den Koning de wetgeevende magt (gemeenschappelijk) uitoeffende, hebben willen, dat gemeenschappelijk zijn zouden, eenigermaate besnoeid of verkort worden. Maar nu is het aan geene twijfeling onderworpen, dat het recht van bepalingen, omtrend het uitgeeven en drukken der boeken te maaken, van al dien tijd af, dat in de wetten van de drukpers gewaagd wordt, aan de staaten en standen van het rijk bij uitsluiting behoord hebbe. En dit werd ook van den raad zelfs, door de aangevoerde artikelen, naamelijk het XXIVste van het jaar 1533, — en het XLVste van het jaar 1599. duidelijk aangetoond. Maar wij kunnen niet begrijpen, op wat grond, en tot wat oogmerk, voornoemde wetten, in het bovengemelde bevel, als een voorbeeld en bewijsgrond van een koninglijk recht, — hebben kunnen aangewend worden, daar dezelve juist het tegendeel met duidelijke bewoordingen te kennen geeven.

II. In hetzelfde bevel wordt bevoelen, tegen de overtreeders van het zelve eene actie van confiscatie te instituee

afgevaardigden ftedehouder, die fomtijds eenen
ad-

tueeren. Dat hier eene willekeurige ftraf bepaald wordt, is klaarblijkelijk. Want het geval van het verbod van den ouden Almanak (veteris Calendarii) waaromtrent door de wetgeevende magt eene boete van 1000 florijnen bepaald is, kan op het tegenwoordig geval niet toegepast, noch als een voorbeeld dienaangaande gebezigd worden; al was het, dat de voorheen gehouden Rijksvergadering niet uitdrukkelijk verklaard had, dat de uitlegging (der wetten) den Koning niet alleen toekome. — Maar wat nog meer is.

II. In de geheele uitgestrektheid van ons recht is nergens eenig fpoor te vinden, dat ooit eenen privaatan het recht ontzegd is, van eene drukkerij zonder privilegie te mogen hebben. Maar, wat door geene wet verbooden wordt, dit is immers, gelijk dit een ieder voor ons duidelijk begriipt, in eene welingerichte burgerlijke maatschappije, aan een ieder, zonder uitzondering, geoorloofd, — en volkomen vrij, om uitteoeffenen. Ja, wij meenen wel onderricht te zijn, dat 'er op dezen dag verfcheidene dergelijke drukkerijen, zonder eenig privilegie, in ons land aanwezig, en in eenen bloeienden ftaat zijn.

Wat al verders het illufoir maaken der beoordeeling der boeken aangaat, zullen wij het volgende bijbrengen:

In de eerste plaats: al wie het gene de boekdrukkerij, en den boekhandel betreft, eenigzins kent, is volkomen en zonder tegenspraak van gevoelen, dat het misbruik der drukpers door middeleñ van dien aart nooit kunne verbe-

adjunct heeft; eenen beambtschrijver, eenen ont-

terd worden. *Want ook de allerverdervelijkste boeken kunnen zoo wel in de geprivilegeerde, als bijzondere drukkerijen in het geheim aan het licht gebragt worden, en alle (ook de zorgvuldigste) waakzaamheid ontsnappen, dat men dus zeggen moet, dat de openlijke magt haar gezag niet zoo zeer daarhenen dient te doen werken, om het drukken van boeken te verhinderen, (iets dat, volgens eene langdurige ondervinding van tijden en volken, volstrekt onmogelijk is) als veel meer daarop, dat zij zich in staat stelle, om het verkoopen en verbreiden van heimelijk gedrukte boeken, vermids dezelve voor de algemeene rust geheel en al gevaarlijk zijn, op eene voegzaame wijze te beletten, de ijhoofdige opstellers te ontdekken, en aan de tegen zoodanigen door de wet bepaalde straf te onderwerpen.*

In de tweede plaats, is het door ontallijke en wel dagelijksche ondervinding bewezen, dat gelijk de zucht, zoo ook het aantal van heimelijke schrijvers, om naanlooze boeken onder het volk te verspreiden, overal toeneeme, naar maate de beoordeelaars der boeken scherper, en minder bevaarden te werk gaan. Van daar, dat niet weinige schrijvers, met verzwijging van hunnen naam, zulke en zoo kwaadaartige voordbrengselen van hunne door het vuur der gramschap ontstookten hersenen overal verspreiden, die zij voorzeker nooit zouden aan het licht gebragt hebben, wanneer het hun vrijgelaaten was, dezelve openlijk, en met meer vrijmoedigheid door den druk bekend te maaken. Wij hechten wel nan zoodanige schriften onze goedkeuring

niet:

ontvanger of schatbewaarder, eenen fiscaal, de
rech-

niet: maar daar zij, (de opstellers) menschen zijn, handelen zij naar de menschlijke zwakheid; eene zwakheid, die een wetgeever nooit behoorde uit het oog te verliezen, in tegendeel zich gestadig te beijveren, dezelve met wijze middelen te gemoet te komen. Men behoort, gelijk een arts, de oorzaak, de bron der kwaal (van het politieke ligchaam) op te spooren, op dat de niet wel gekoozen artsenij niet gevaarlijker worde, dan de ziekte zelve.

Ten laatsten, het gene wij in het voornoemde Mandaat niet met stilzwijgen voorbijgaan kunnen, is het gevaar, het welk wij op nieuw voor de vrijheid der Druipers daaruit zien gebooren worden. Deze gaat ons, gelijk wij reeds den 10 Junij l. j. breedvoerig betoogd hebben, ten sterksten aan het hart. De vrijheid der drukpers vereeren wij, met het aanzienlijkste, en bijna het talrijkste gedeelte onzer natie zoo wel, als met het geheel beschaafde Europa, als het Palladium der burgerlijke staatkundige vrijheid. En hoe zeer dezelve voor ons rijk, volgens de natuurlijke publiciteit van onze staatsinrichting, noodzaakelijk zij, moet dit tot een nieuw en overtuigend bewijs strekken, dat, ofschoon de staaten en standen reeds voor drie jaaren, met toestemming des Konings, eene rijksdeputatie benoemd hebben, om voor de nationaale opvoeding, en bijzonder voor de vrijheid der drukpers een systema of stelsel van algemeene grondbeginselen daartestellen, dat, zeggen wij, niettemin in het tegenwoordige tijdstip, en wel bij het aannaderend einde van de XVIII Eeuw, dezelve onze verdediging inroepen moet. Deze zoude ons juist geenzins

rechters en afgevaardigde rechters uit de edel-
lie-

ongemakkelijk vallen, indien zij voor dit departement niet geheel overboudig ware. Aan hetzelfde is alles, wat dienaangaande zoude bijgebracht kunnen worden, maar al te wel bekend. Zoo iemand inderdaad daaromtrent onkundig was, en begeerde te weeten, wat het menschlijk geslacht aan de kunst — en vrijheid der drukpers verschuldigd is, die behoeft slegts rondtezien, en bij zich te overweegen, wat de volken des aardbodems eertijds waren, en wat zij thands zijn. Indien Engeland zich nog op zijne vrijheid beroemen kan; indien Denemarken en Zweeden beginnen te herleeven, en met verbaazende, onze navolging waardige schreden; tot het toppunt van burgerlijk geluk opteklimmen; indien het aanzienlijk Duitsche Rijk de moeder der wijsbegeerte, en andere vrije kunsten en wetenschappen geworden is, en indien in het bijzonder Saxon, te midden van zoo veele en ijslijke, van alle kanten woedende onwedersstormen, bij het aangenaame genot van eenen heilzamen en roemrijken vrede zoo luisterrijk bloeit; indien de vrijstaat van Noord-Amerika reeds nu een leevendig voorbeeld en tafereel van burgerlijke gelukzaligheden oplevert; indien eindelijk onze Oosterfche Nabuuren nog aanhoudend onder den druk van eene beweeneenswaardige, den mensch zoo zeer vernederende onbeschaafdheid zuchten, en, van de heerlijke voorrechten van eenen volkomen burgerstaat ontstooken, onder het nijpende juk van verachtelijke dwinglandij gebocid ter nederliggen: — aan wien hebben gene hun geluk, — en deze hun ongeluk, hun deerniswaardig ongeluk te danken,

lieden, de gezwooren bijzitters en de commisfaris-
fen.

ken, anders dan (van den eenen kant) aan de milddaadige uitvinding, en aan het vrij en wijslijk gebruik van dit voordbrengsel van het menschlijk vernuft en nijverheid, en (van den anderen kant) aan het ongelukkig gemis dezer weldaad?

Het is daarom niet zonder reden, dat wij onlangs onze bekommering aan dezen raad hebben te kennen gegeven: en ook thands is onze vrees niet van allen grond ontbloomt, daar wij voor eenen aanval op zoo een omwaardeerbaar goed zoo veele ongerustheid gevoelen. Dit zelfde departement heeft, wel is waar, niet nagelaaten ons, onder den datum van den 2den der voorige maand, daaromtrent eene geruststelling inteboezemen, dat naamelijk de werkzaamheid der boekbeoordeelaars, door eene behoorlijke grenscheiding, binnen haare paalen gehouden worde, en dat dienvolgens aan de persvrijheid geen nadeel of gevaar kunne toegebracht worden. Maar wij zijn ook, van dat tijdstip af, wegens nieuwe voorbeelden van derzelver geheel willekeurige handwijze onderricht geworden. Met tegenzin hebben wij nog onlangs moeten zien, dat zelfs de van deze Universiteit gemaakte schikking wegens de oprichting van eenen nationaalen Schouwburg in de Hongaarsche nieuwspapieren verminkt, en door den boekbeoordeelaar geheel verkracht, in het openbaar verscheenen is. Niet dan met wederzin zien wij nog heden onder onze oogen gebracht den oorspronlijken brief van den herziener der boeken te Offen zelf, waarin dezelve uitdrukkelijk verklaart, dat hij de rede-

fen. Zij worden alle, behalven den stedehouder, die

voering van eenen der voortreffelijkste burgers en litteratoren van ons Rijk, en wel om eene of andere stelling, waarin de redenaar over de gesteldheid van ons vaderland, en van den roem van den onstervelijken Keizer JOSEPH uitweidt, aan zijne Majesteit ter beoordeeling gezonden hebbe. Als of het eene misdaad ware, ter eere van het vaderland en des vorsten eene uitweiding te waagen.

Uit dit alles zal het dicasterie zich verwaardigen te zien, hoe noodzaakelijk het zij, ook op die mannen, aan welke de zorg van de beoordeeling der boeken, en gevolgiijk (gelijk wij onlangs gezegd hebben) den sleutel zelf van de nationaale beschaaving toebetrouwd is, meer en meer een waakzaam oog te houden; en hoe zeer 'er eindelijk den staat aan gelegen ligge, dat dit krachtige steunsel van het algemeen geluk ongeschonden bewaard, en op de best mogelijke wijze in bescherming genoomen worde.

Voor het overige volharden wij jegens uwe Koninklijke Clementie, enz. enz. enz.

Uit onze algemeene vergadering, gehouden te Kaschau, den 12 Aug. 1793.

HET ALGEMEEN COMITAAT VAN ABAUJVAR.

die door den koning aangesteld wordt, als zijne
be-

II.

E generali Congregatione nostra in oppido
Diószegh d. 30 Septembr. 1793. celebrata.

Serenissime Regie, etc. etc. etc.

DIVERSA inde ab aliquo tempore ad Nos pertigerunt
Celsitudinis Vestrae Regis et Consilii Locumentientialis Re-
gii intimata, quae libertatem preli feriunt: signantur dd.
19. Febr. a. c. 9 Mart. 12 Apr. aequae a. c. quibus *Histo-*
ria Universalis auctore Abbate Millot edita, et in lin-
guam Ungricam transversa, *Disertatio* item de *Regiae*
potestatis in Ungria Limitibus, et alia de *Comitiis Regni*
Ungriae, deque *Organisatione* eorundem, ad classem *pro-*
hibitorum relatae esse significantur.

Pertigit porro nunc recenter aliud etiam, sub d. 25 Jun.
a. c. circa tollendas *privatas* et privilegio haud provisas
typographias, circulariter expeditum Intimatum.

Quae omnia cum ad restringendam *preli libertatem* ten-
dant, in proponendis eatenus nostris reflexionibus conjun-
genda esse censuimus.

*Quantum itaque Resolutiones illas attinet, quibus *Dis-*
sertationes superius provocatae, de *Regiae* scilicet *Potesta-*
tis Limitibus, atque de *Comitiis Regni Ungriae* tractantes,
interdicuntur; non ea est intentio nostra, ut opiniones et
principia in his libris pertractata defendamus, vel auctores
eorum excusatum ire velimus, quum tenor librorum ho-
rum nobis incognitus sit, et nec principia in his assumpta

bediening niet ervelijk is, alle drie jaaren door
het

examinare velimus. Verum id nos praecipue attentos reddit, quod in his libris, prout ex titulo operis collimare possumus, materiae ad regnicolares Deputationes relegatae pertractentur, de quibus *Artic. LXVII*mus A. 1791. disponit, ut eatenus sensa sua etiam *privati* Regnicolae exprimere valeant; et quod de potestate legislativa, de objectis statum regni publicum concernentibus, diserentes libelli prohibeantur; quasi de his objectis scribere periculosum et piaculum esset, quum tamen *admittendum potius eo fore censeamus*, ut *per libros pro et contra scribendos*, Regnicolae *jus publicum* et constitutionem regni adaequate elucubratem habeant.

Solicitos praeterea reddidit nos haec prohibitio etiam ideo, ne sequela similium prohibitionum *Votorum Diaetali*um restrictio sit. Quodsi enim de his in Comitii libere *loqui* licet: non pervidemus, qua ratione possit qui prohiberi, ne sensa sua scripto etiam publica reddere possit? aut si *scribere* quis inhiberi possit, quare etiam loqui inhiberi nequeat? Atque adeo, quum, per *Resolutiones* superius provocatas, scripta de *Potestate Regis* et de *Comitiis Regni* prohibita fuerint: veremur, ne libertas etiam *votorum*, cum in Comitii objecta haec agitata fuerint, eadem ratione impediatur.

Praecipuam vero Regnicolarum attentionem meretur, quod, quum per has *Resolutiones* quaedam circa libertatem preli statuantur, *Conclusa Diaetalia* praecoccupari certum sit, et per manifestationem mentis regiae libertas *votorum*

in

het graaffchap verkooren. De vergadering duurde,

in affuturis Comitiiis, si non penitus impeditur, ad minus in plena libertate non relinquitur.

Postquam objectum libertatis preli, per articulum LXVII. 1791. ad futura regni Comititia relegatum est, de hujus restrictione eo minus potuisset quidquam intermedio tempore statui, quod per similes Resolutiones in observum Articuli XII. 1791. Resolutionibus regeremur: et etiamsi quidpiam ordinari posset, non in restrictionem sed in libertatem preli deberet ordinari; quia lex de libertate, non autem restrictione, loquitur. Nam etiamsi certum sit; malitiosos quosdam libertate preli abuti: sed prout medicina, sanctati hominum proficua, ideo quod quis ea abuti potest, rejici, ususque ejus prohiberi non debet; ita neque libertatem preli, propterea quod quis ea abutatur, in observum legis restringere oportet; verum malitiosi hi auctores, perniciosorumque librorum impresores, in personis debent puniri, et quidem in *via juris*, et per *ordinarios regni judices*. Nam *Censores librorum legibus regni* prorsus incogniti sunt, activitasque eorum in legibus radicari nullatenus potest. Atque adeo ipsa *Celsitudo Vestra Regia*, et Consilium Locumtenentiale, perspicere dignabuntur, quod *Censores* legalem activitatem non habeant, aliquem civium ex scriptis ejusdem judicandi, et pro pernicioso cive declarandi. Et certe, etiam si *Censura* locum habere deberet, illius tamen activitas non ad *opinionum* censuram extendi, sed unice ad morum et publicae tranquillitatis conservationem restringi debeat; quia *opinionum* libertas, cum libertate conscientiae, et votorum libertate, indissolubili nexu junctae

de, zoo ik meen, maar éénen voormiddag, en werd,

ZOO

sunt, salvaque fundamentali nostra in libero hoc regno prae-rogativa, nullis limitibus circumscribi potest.

CALUMNIATORES nationis nostrae nos *barbaros* esse publicarunt; et hodiedum clamant. Si arbitraria modernorum Censuram activitas ultro quoque admittetur; veremur ne horum culpa merito pro talibus reputemur. Nam annon defectum culturae redolet librorum etiam philosophicorum censura, librorum qui in ditionibus Suae Majestatis aliis publice et libere venduntur? *Certe dolere debet sortem sanae philosophiae eruditus orbis, quando, versionem operis philosophici MENDELSONII, sub titulo PHAEDON, per Censuram UNGRICAM revideri, et censurae subjici, imo castigari etiam et truncari, audit!* Nostra quidem opinione, relata ad opera philosophica, historica, et religionaria, Censores non sane correctionis et prohibitionis, sed *refutationis*, constituendi forent; et his *injungendum* esse judicamus, ut *falsas scriptorem opiniones* (si tamen pro censura submitti debent) indicare, simul tamen in adjiciendis notis refutare teneantur.

Quod aliam Regis de Typographiis *absque privilegio* haud admittendis editam. Resolutionem concernit, haec, ut candide fateamur, non minus praejudiciosa fore videtur. Nam tenore ejus, dispositio circa Typographias *juris regalis* esse praetenditur, et contra eos, qui privatam Typographiam servare, vel in his libros edere praesumpserint, arbitraria per solum *Regem*, inconsultis Statibus Regni, poena statuitur.

Jam vero nobis quidem ignota est lex illa, quae jus cir-

ca

zoo als gemeenlijk bij alle zulke zaaken plaats heeft,

ca admittendas vel non admittendas Typographias potestati regiae tribueret; et nullatenus pervidere possumus, quo pacto leges, in Intimato hujus Dicafterii citatae, ad demonstrandum jus regium applicari queant; quum hic non nisi de prohibitione *veteris Calendarii*, communi Legislative, id est Statuum et Ordinum Regni, ac Regiae Potestatis consensu determinata agatur. Et non modo nullum in legibus regni vestigium apparet quod jus de Typographiis aliquid statuendi ad jus regium pertinuerit, quin potius Art. XXIVtus 1553 clare ostendit, quod *Rex ad Status Regni recurrerit, et ab iis petierit, promiscuae librorum impressioni limites poni, et quod Status Regni in exercita preli libertate permanserint.*

Secundum quod attinet ordinationem, nempe illam, ut mandato huic regio contravenientes *actione fiscali* conveniantur, dum per resolutionem hanc poena arbitraria, in consultis Statibus Regni, statuatur: per hoc praejudicium legibus inferri evidens est. Certe per hujusmodi resolutiones, earum et hujus Dicafterii auctoritas compromittantur. Nam si res ad causam veniret, nulla lege existente: non possumus perspicere, qua ratione posset aliquis Nobilium legitime convinci, seu ideo quod privatam Typographiam habuerit, et illa usus sit, seu ideo quod libros per censores prohibitos emerit, legerit, vel vendiderit. Ipsa enim natura *regni liberi* exigat, ut ea, quae diserta lege non prohibentur, libera sint.

Hac

heeft, door een zeer goed middagmaal gevolgd.
Den

Hac sunt nostrae reflexiones, quas ex studio, quo erga conservationem legum ducimur, depromimus, et quas eo cum petito *Celsitudini* V. R. et Consilio Locumtenentiali remonstramus, ut eas Regi substernere exoperarique dignetur, ne *usus preli*, lege pro libero declaratus, per Resolutiones Regias quacunque ratione restringatur.

Caeterum Benignitati altisque Gratiis devoti perfirmus

Celsitudinis Vestrae Regiae.

Et Exc. Consilii Locumtenentialis etc. etc.
humillimi servi.

E generali etc.

UNIVERSITAS COMITATUS BIHARIENSIS.

Dat is:

Uit onze algemeene Vergadering, gehouden
in de stad Dioszegh, den 30 Sept. 1793.

Doorluchtige Koninglijke, enz. enz. enz.

Zedert eenigen tijd zijn van uwe Koninglijke Hoogheid en deszelfs gevolmagtigden Staatsraad bij ons verscheide bevelen ingekomen, die de vrijheid der drukpers gevoelig tressen, als van den 19 Febr. van het loopende jaar, en den 9 Maart van hetzelfde jaar, waardoor de algemeene geschiedenis van den Abt MILLOT, als schrijver derzelve,

Den volgenden dag zette ik mijne reis noord-
waard

ven, uitgegeeven, en in de Hongaarsche taal overgedraagen, insgelijks eene verhandeling over de paalen der Koninglijke magt over Hongarijen, en eene andere, betreffende de rijksvergaderingen van het koningrijk Hongarijen, en derzelve organisatie — worden onder het getal der verboden boeken gerangschikt.

Zoo is ook wijders bij ons ingekomen een ander Mandaat van den 25 Junij l. j. aangaande de vernietiging der bijzondere, en met geene privilegie voorziene boekdrukkerijen, als zijnde ons als een circulair intimaat ter hand gesteld.

Daar deze alle geene andere strekking hebben, als de vrijheid der drukpers te belemmeren, zoo hebben wij het geoordeeld noodig te zijn, om over dezelve gezamentlijk onze aanmerkingen voortedraagen.

Wat nu die resolutien, waardoor de verhandelingen, boven vermeld, over de paalen van de koninglijke magt, en de rijksvergaderingen van het koningrijk Hongarijen handelende, verboden worden, aangaat, zoo is ons oogmerk niet, om de gevoelens en beginselen, in die schriften geopenbaard, te verdedigen, of om de opstellers derzelve in bescherming te neemen, dewijl de inhoud deser boeken ons niet bekend is, en wij de in dezelve aangenoomen beginselen niet onderzoeken willen. Maar, wat onze aandacht bijzonder gaande maakt, is dit, dat in deze boeken, gelijk uit het opschrift van dit werk optemaaken is, stoffen verhandeld worden, die ter beoordeeling aan de rijksdeputa-
tijen

waard voord. Even voor mijne afreis had ik
 eenen

tien behooren, waaromtrent het LXVIIIste artikel van het jaar 1791 duidelijke verordeningen bevat, zoo, dat ook aan eenen privaatman, of ingezetenen van dit rijk, geoorloofd is; dienaangaande zijn gevoelen te kennen te geeven, en dat die boeken, welke van de wetgeevende magt, en van voorwerpen, den algemeenen toestand van den staat betreffende, handelen, verboden worden. Zoo schijnt het ons, als of het gevaarlijk en misdaadig zij, van dergelijke onderwerpen te schrijven, daar wij oordeelen, dat men veel meer zijne poogingen daarheen behoorde te doen strekken, dat men, door het voor en tegen schrijven, een algemeen recht en eene gegronde uitgewerkte Staatsregeling verkreege.

Daarenboven heeft dit verbod ons ook nog om die reden eenige bekommring veroorzaakt, dat door dergelijke verbodingen het uitbrengen der stemmen in de vergaderingen belemmerd worde. — Want, wanneer het vrijstaat, op de rijksdagen over die onderwerpen ongehinderd zijn gevoelen aan den dag te brengen: zoo kunnen wij niet begrijpen, waarom het kunne verboden worden, ook door een geschrift dienaangaande zijne meening openlijk bekend te maaken? of, indien het schrijven kunne verboden worden, waarom het spreken ook niet kunne ontzegd worden. En derhalven, daar, door de bovengemelde resolutien, de boeken over de koninglijke magt en de rijksvergaderingen, — verboden zijn; zoo bevroeden wij, dat ook de vrijheid der stemmen, wanneer deze stoffen op de rijksvergaderingen verhandeld worden, op gelijke wijze gestremd worde.

Maar

eeuen brief van Doctor F. . . . ontvangen, om
mij

*Maar dit verdient in het bijzonder de opmerkzaamheid der ingezetenen van het rijk, dat dewijl door deze besluiten eenige bepaalingen omtrent de vrijheid der drukpers gemaakt worden, ook daardoor buiten twijfel de besluiten der vergaderingen vooruitgelopen worden, en dat door de openbaaring van des Konings gevoelen, de vrijheid in het stemmen op de aanstaande rijksvergaderingen, zoo niet geheel belet, ten minsten niet in haare geheele kracht gelaa-
zen worde.*

*Nademaal het voorwerp van de vrijheid der drukpers door Art. LXVII. van het jaar 1791. aan de aanstaande rijksvergaderingen gerenvoijeerd is; zoo konde ook, wegens de beperking derzelve, zoo veel te minder in eenen tuschen-
tijd iets vastgesteld worden, om dat wij door dergelijke intermediaire resolutien juist op het tegengestelde van Art. XII. 1791. zouden gebragt worden. En, indien 'er iets vastgesteld of geordonneerd wierd, zoo moest dit tot de vrijheid, en niet tot de belemmering der drukpers strekken; dewijl de wet van de vrijheid en niet van de beperking der drukpers spreekt.*

*Offchoon men niet ontkennen kan, dat eenige kwalijkgezinden een misbruik van de vrijheid der drukpers gemaakt hebben; maar, gelijk de geneesmiddelen, die aan en voor zich voor de gezondheid der menschen dienstig zijn, niet deswegen moeten verhinderd of geheel verboden worden, om dat sommigen dezelve misbruiken, zoo behoort ook de vrijheid der drukpers niet daarom, dewijl zij van eenigen ge-
mis-*

mij te berichten, dat hij beslooten had, mij
bij

misbruikt wordt, in weerwil van de wet, niet belemmerd te worden; daarentegen moeten de kwaadaartige schrijvers en drukkers van verdervelijke boeken in persoon gestraft worden, en wel volgens den weg der rechten en door de gewoone rechters van het rijk. Want de boekbeoordeelaars hebben volstrekt geene kennis van de rechten des rijks, en derzelver werkzaamheid kan onmogelijk op de landswetten gegrondvest zijn, en zelfs uwe Koninglijke Doorluchtigheid zal met deszelfs administreeerenden raad zich duidelijk overtuigen kunnen, dat de boekbeoordeelaars geenzins eene wettige zaak verrichten, wanneer zij eenen burger uit zijne schriften beoordeelen, en dienvolgens hem voor een verdervelijk wezen verklaaren. Voorwaar, voorondersteld dat 'er eene censuur der boeken plaats hebben moet, zo moet nochtans derzelver bezigheid zich niet tot de beoordeeling der gevoelens, maar alleenlijk tot de bescherming van goede zeden en algemeene rust bepaalen; dewijl de vrijheid der gevoelens met de vrijheid van het gewisfe en der stemming in een onaffcheidelijk verband staan, en, behoudends het fundamenteel voorrecht van ons vrije land, op geenerlei wijze kan beperkt worden.

De lasteraars van onze natie hebben ons openlijk als wilde, onbeschaafde wezens uitgekreeten, en op dit oogenblik heeft hun geschreeuw nog geen einde. Wanneer men de willekeurige handelwijze der hedendaagsche beoordeelaars verder nog zo toomloos zal laten voordgaan, zo moeten wij vreezen, dat het publiek zich zal bevoegd reekenen, van ons voor zodanigen met recht te houden. Want, schijnt het niet, dat
de

bij mijne uitstappen in de alpen, *coute qui coute*,
te

de beoordeeling van zelfs wijsgeerige boeken aan beschaaving ontbreeke? — Wij zeggen van boeken, die in de verscheiden landen van zijne Majesteit openlijk en ongehinderd verkocht worden. Voorwaar, de verlichte waereld moet met hartzeer het droevig lot der gezonde wijsbegeerte aanschouwen! wanneer zij in het bijzonder hooren moet, dat de verstaaling van het wijsgeerig werk van den vermaarden Mendelsohn, bekend onder den naam van Phaedon — van de Hongaarsche beoordeeling nagezien, en aan een onderzoek onderworpen is, ja zelfs eene castigatie en vermindering ondergaan heeft. Volgens onze meening behoorden, ten aanzien van de wijsgeerige, geschiedkundige en godsdienstige schriften, beoordeelaars aangesteld te worden, niet om boeken te verbieden of te berispen, maar om dezelve te wederleggen; en deze, als het ons voorkomt, om de verkeerde denkbeelden der opstellers, (zo zij al onder de beoordeeling moesten getrokken worden) aantewijzen, nochtans te gelijk in bijgevoegde aantekeningen te wederleggen.

Wat de andere koninglijke resolutie, aangaande het niet dulden der niet bevoorrechte drukkerijen, betreft, schijnt dezelve, om openhartig te spreken, van niet minder nadere gevolgen te zullen worden. Want ingevolge derzelver inhoud is zij gegrond op het systema, dat de beschikking over aangelegde drukkerijen een koninglijk recht zij, en men bepaalt daarin willekeurige straffen, tegen die genen, die eene bijzondere drukkerij houden, of het onderneemen durven, in dezelve boeken ter persse te brengen, en dit alles zonder voorkennis der staaten van het rijk.

te verzellen, en mij te verzoeken, om mijn
ver-

Maar nu is ons die wet, welke het recht om drukkerijen al of niet te vergunnen, aan de koninglijke magt bij uitsluiting toefchryft, volstrekt niet bekend, ook vinden wij ons volkomen buiten staat om te begrijpen, op welke grond de wetten, in het mandaat aangevoerd, tot bewijs van een zodanig koninglijk recht kunnen aangewend worden, daar hier alleenlijk van het verbod van den ouden almanach gesproken wordt, hetwelk, door eene gemeenschappelijke overeenkomst der staaten van het rijk, en der koninglijke magt, bepaald geworden is, en niet alleen is 'er in de landswetten geen schijn van eenig uitsluitend koninglijk recht, om verordeningen omtrend de drukpers te maaken, te vinden, maar zelfs het artikel XXIV van het jaar 1553 geeft duidelĳk te kennen: dat de Koning zijne toevlugt tot de staaten genoomen hebbe, en van dezelve verzocht, om voor het ongeregelde drukken der boeken paalen te stellen, en dat voor het overige de staaten van het rijk bij de tot dus verre uitgeoefende vrijheid der drukpers ongestoord gebleeven zijn.

Wat ten tweeden de verordening aangaat, om naamelijk de overtreeders van het mandaat met een actie van confiscatie te vervolgen, zo is het zonder bewijs duidelĳk, dat, daar ingevolge van dit besluit eene willekeurige straf, zonder de staaten en standen des rijks dienaangaande geraadpleegd te hebben, vastgesteld wordt, dit tot groot nadeel der wetten van het rijk strekke. Buiten twi fel worden, door resolutien van dien aart, zo wel het aanzien der wetten, als ook dat van dit departement (dicasterium) op het spel gesteld,

Waz

vertrek te verhaasten. Op de helft van den
weg

Wani gesteld, dat het daadlijk op een bepaald geval, geene wet van een zodanig geval in aanwezig zijnde, aankwam, zouden wij ons niet in staat vinden om te bezessen, op welke wijze een der edelheden wettig zoude kunnen overtuigd worden, het zij van de bezitting en het gebruik van eene bijzondere drukkerij; het zij wegens het koopen, leezen, of verkoopen van de door de beoordeelaars verboden boeken, want de gesteldheid van een vrij land voordert, dat al het gene door eene uitdrukkelijke wet niet verboden is, volkomen vrij zij.

Dit zijn onze aanmerkingen, die haaren oorsprong alleen aan den ijver, waarmede wij voor de handhaving der landswetten bezielde zijn, te danken hebben, en welke wij uwe Koninglijke Hoogheid met dit nadrukkelijk verzoek aanbieden, om dezelve aan den Koning ter overweeging te onderwerpen, en tevens bij hoogstdenzelven te bewerken, dat het gebruik der drukpers, door de wet voor vrij verklaard, door de besluiten des Konings op geenerlei wijze gestremd worde.

Voor het overige volharden wij aan uwe clementie en hooge gratie onderdaanig te zijn, van uwe Koninglijke Hoogheid en deszelfs uitnemenden gevolmágtigden Staatsraad:

de nederige Dienaaren,

*Uit onze algemeene vergadering gehouden in de
Stad Dioszegh, den 30 September 1793.*

HET ALGEMEEN COMITAAT VAN BHAR.

180 REIS VAN ROSENAU NAAR KESMARK.

weg, dat is weinig uren naderhand, ontmoete ik den *Doctor*, die zulk een vast besluit genomen had, daar hij terug kwam, wyl hij nu beslooten had den tocht te laten vaaren. In Frankrijk heb ik dikwijls zulke vlugge geesten ontmoet, en menigmaal werd door hun een goede *partij* of *uitstap* voor mij bedorven. Ik vervolgde mijne reis naar Kesmark. Op den geheelen weg zag ik niets, dan laagen van zandsteen.

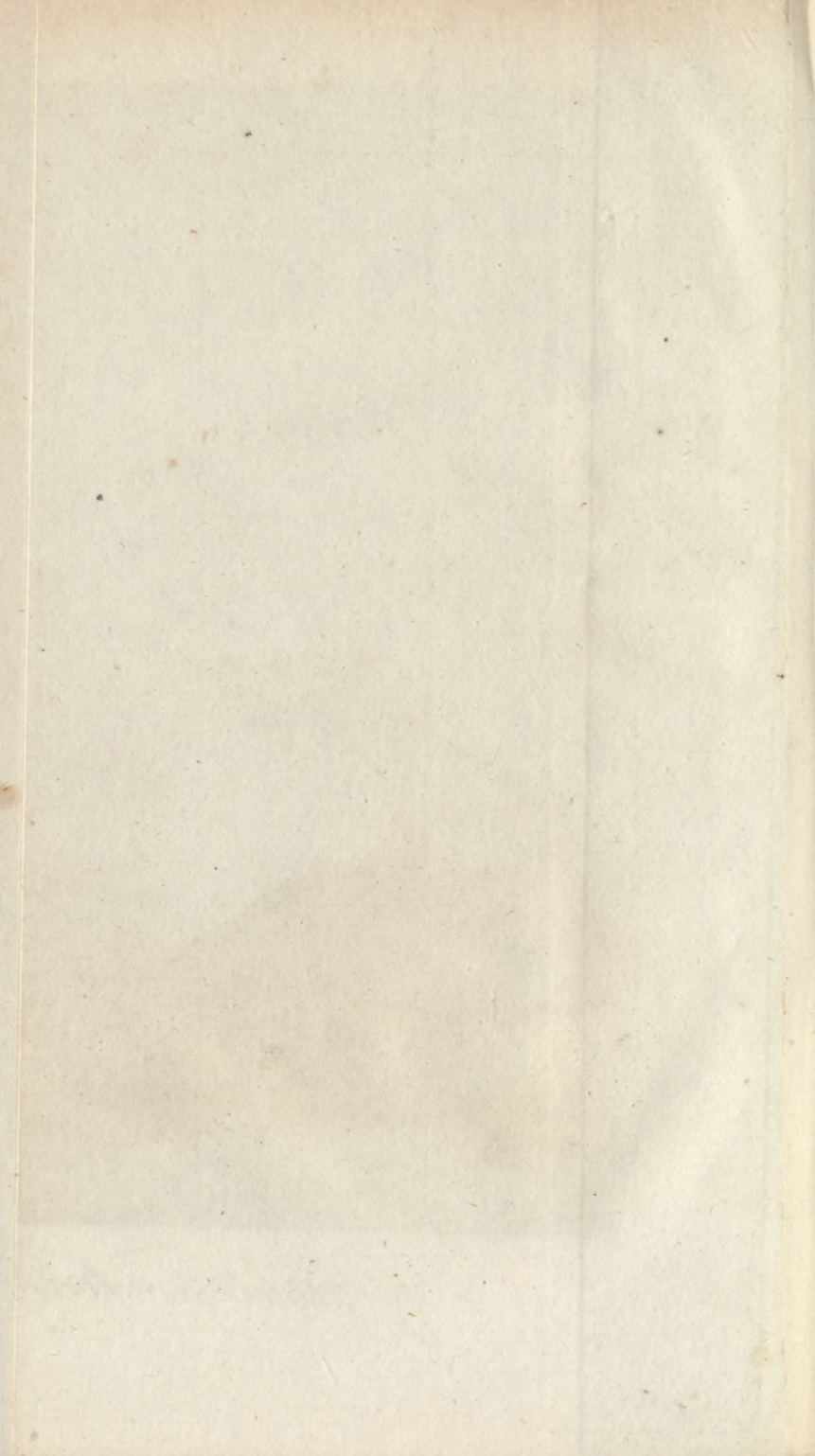

ismark.

Gezicht der Karpatische Alpen, by Nesmark.

ZESTIENDE HOOFDDEEL.

UITSTAP IN DE ALPEN.

HET weder was, twee of drie dagen voor mijne aankomst te Kesmark, zeer regenachtig en stormachtig geweest, en verscheide menschen in de nabuurschap waren door den bliksem doodgeslagen; en toen ik te Kesmark aankwam, had ik maar weinig hoop, dat ik geschikt weder zou hebben tot eenen tocht in de Alpen; maar de volgende morgen was de aangenaamste, welken men zich voorstellen kan. De Alpen, welke ik nog nooit gezien had, door de wolken, met welke zij altijd bedekt waren, als ik in andere opzichten in de gelegenheid was, om die te kunnen zien, vertoonden zich in alle haare oprijzende pracht, en rechtstreeks boven mij. Nu begon mijne hoop op eene rijke inzameling van alpenplanten weder te herleeven; ik begaf mij aanstonds naar Nehre, het landgoed van den heer *Hor-*

vath, den afgevaardigden stedehouder, dat slechts twee mijlen van Kesmark ligt, om het ontwerp der reis te maaken, en dienzelfden avond ging ik naar Rokus, een dorp, dat vlak aan den voet der alpen gelegen is, voorzien met eenen goeden voorraad van ham, rundvleesch, brood, wijn, brandewijn enz. zijnde dit het beste geleide, dat ik kon medeneemen, en een geschenk van mevrouw *Horvath*, in de volle verwachting, dat ik des morgens naar boven klimmen zoude.

De zedenmeesters zeggen: het geluk, dat van onze uitwendige omstandigheden afhangt, is altijd onzeker; en dat geluk, zeg ik, het welk afhangt van bestendig weder in een bergachtig land, is het wankelbaarste van alles. Naauwlijks was ik te Rokus aangekomen, voor dat het begon te regenen; den volgenden morgen was het even zoo, nochtans wachtte ik met geduld, schoon ik slechts mijn verblijf had in eene laage hut van eenen armen boer, tot den avond toe, wanneer ik, ziende dat het weder niet ophelderde, terugkeerde naar *Nehre*.

Tot mijn groot verdriet, duurde dit weder omtrend eene week lang: dikwijls waren de

morgenuuren schoon, maar omstreeks den middag begonden de wolken om de toppen der bergen samentetrekken, en dan ontstond een hevige storm in den namiddag; doch deze gesteldheid van het weder was niet bijzonder eigen aan deze ligging der alpen; in afgelegen strecken des lands had men hetzelfde. De wind, die het meest woei, was die, welken men hier de Hongaarsche wind noemt, die de zuidenwind is, en deze is de aanvoerder van regen: de noordenwind wordt de Poolse wind genoemd, en wordt aangezien als een aanbrenger van droog weder. Terwijl ik op goed weder bleef wachten, bragt ik mijnen tijd door bij den heer *Horvath* te Nehre, en bij mevrouw *Berzevitzy* te Lomnitz; en somtijds te Kesmark, waar ik altijd hartlijk welkom was bij den schoolleeraar *Potnaskinsky*, en bij den heer *Paul Methlin*.

De waarschijnlijkheid van eenen schoonen morgen bragt den heer *Horvath* eens op eenen zekeren dag tot het maaken van eene groote jagtpartij. Wij vertrokken in den maaneschijn, en kwamen op het jagtveld, toen de dag aanbak: wij gingen uit op rheebokken, doch het eerste spoor, dat onze jaagers ontdekten, was

dat van eenen beer; en daar het den voorigen avond geregend had, wisten zij, dat die hier, nog maar weinige uren geleeden, moest geweest zijn. Daar wij ten getale van omtrent twintig waren, en schietgeweer met kogels bij ons hadden, waren wij niet bevreesd.

Wijl de morgenstond schoon was, verliet ik weldra mijne tochtgenooten, en vertrok met eenen leidsman naar het groene meir, (*die grüne see*) het welk tusschen deze alpen ligt. Dit meir wordt dikwijls bezocht door de nieuwsgierigen, en men kan vrij gemakkelijk bij hetzelfde komen; paarden komen hier en gaan weiden. Wij klommen op langs kullen en dalen, en boschen van pijnboomen, gedurende twee of drie uren. De eerste heuvelen, bij welke wij kwamen, bestonden uit groote losse blokken en stukken granietsteen: doch aan het meir rijzen de stoutste ruigbewasfen rotsen van graniet, en vormen een *amphitheatser*, en sluiten het dal rondom in. Het meir heeft zijnen naam gekreegen door de kleur van deszelfs water, het welk groenachtig uitziet. Naauwlijks had ik een begin gemaakt met het opzamelen van planten, toen een dikke mist opkwam, die met regen gemengd was; en

en schoon de weg in geenen deele gevaarlijk, noch moeilijk te vinden was, hadden wij echter, door deze pesten voor de reizigers in de alpen, zoo veel te doen, om onzen weg weder te vinden, als wij maar konden. Mijne tochtgenooten hadden maar eene schraale jagt gehad; zij hadden slechts eene vos geschooten, en twee of drie haazen gezien. Bij het afkomen van de heuvelen, zag ik eenen hoop boeren, sommigen met schietgeweer, anderen met bijlen. Zij zeiden mij: dat zij jagt maaken zouden op de roovers van de andere zijde der alpen. Al schertzende zeide ik hun: dat zij met zulk eenen armzaligen hoop eene geringe kans zouden hebben: even als hansworst, andwoordden zij: „de zwakste onder ons meent in staat te zijn, om een half dozijn van hun te keer te gaan.” Zoo is het dan in Hongarijen even als bij ons? — Ja, juist het zelfde, het zij gij een Chinees of een Brit zijt. — Van hier de vaderlandsliefde. — Des avonds keerden wij terug naar Nehre.

Binnen twee of drie dagen kreegen wij helder weder, en ik vertrok op nieuw naar Rokus, met oogmerk om aanstonds de bergen te

beklimmen, doch geene leidslieden waren te bekomen. Maar op den volgenden morgen, nadat ik alles had klaargemaakt tot een verblijf van twee of drie dagen, vertrok ik, verzeld door mijnen knecht, twee leidslieden, en eenen man met een paard, om mijne eetwaaren enz. te draagen; ik nam eenen gewoonen *barometer* mede, dien ik te Kesmark gekocht had, om eenige van de voornaamste toppen dezer alpen te meeten.

Kort nadat wij het dorp verlaaten hadden, kwamen wij in een groot bosch, dat meestal uit dennenboomen bestond; nadat wij dwars door dit woud getrokken waren, kwamen wij tusfchen ruigbewasfen rotsen, en de eerste van deze was een zandsteen, dien ik voor ditmaal *zandsteen der alpen* zal noemen; deze heeft geene regelmaatige laagwijze vorming, zoo als in den gewoonen zandsteen, maar is geneegen om te splijten in schilfers, eenigermaate als de *schistus*; op sommige plaatzen was die zoo grof als poddingsteen, en op andere plaatzen bijna zoo fijn als eene gekorrelde *quartz*; de schilfers waren meestal vlaklijnig. Ik fchatte de hoogte de-

zer

zer rots op honderd *yards*; — de lorkenboomen waren hier zeer gemeen. Voords kwamen wij aan rotsen van kalksteen, die zich zeer verre uitstrekken, en de buitenkant, of het buitenste omkleedfel, als het ware uitmaaken van de alpen, die van granietsteen zijn, zij vormen *de ijzeren deur*, en de *Fleischbank*, welke laatste op de zevende plaat afgebeeld is. Wij keerden nu ter linkehand af, en kwamen tusfchen granietfteepen; het pad begon nu voor ons paard zeer gevaarlijk te worden; echter kwamen wij behouden aan het groene meir, maar niet eerder dan in den namiddag, hoewel de boeren zeggen: dat de afstand niet verder dan drie uren is. Ik had den tijd niet, om terwijl ik reisde, (*chemin faisant*) planten te verzamelen, en in de dierlijke waereld zagen wij niets, behalven de *papilio Apollo* en de *lepura 4 maculata*.

Ik koos onze verblijfplaats op den afstand van omtrend honderd *yards* van het meir, onder een zeer groot blok granietsteen, het welk van de bovenrotsen naar beneden gevallen, en door andere blokken omringd was; deze dienden om de ruwheid van het weder eenigermate aftekeeren. Het was zeer gelukkig voor

ons,

ons, dat eene menigte *pinus pomilio*, het welk men hier *krumholtz* (kromhout) noemt, hier groeide. Terwijl de lieden, die bij mij waren, zich bezig hielden om dit te hakken tot brandhout, deed ik, na dat ik eerst de hoogte van onze standplaats bepaald had, welke ik omtrend agthonderd vierenzeventig *yards* boven Rokus, en zestienhonderd vierentachtig *yards* boven de oppervlakte der zee bevond te zijn, (*) eenen uitstap om planten te zoeken.

De

(*) In het opmaaken dezer berekeningen, heb ik de wijze van den heer *de Luc* gevolgd, zooverre deze hier kon ten gebruike gebragt worden, doch vermids deze waarneemingen zonder *thermometer* zijn opgemaakt, kon noch op de uitzetting, noch op de samentrekking der kwik acht geslagen worden; echter heb ik, om redenen, die straks zullen aangewezen worden, eene gematigde warmte van tien graaden van *Reaumur* ondersteld.

Uit de waarneemingen van den baron *Gordon*, van welke op bladz. melding gemaakt is, blijkt het, dat de gemiddelde hoogte van den *barometer* te Leutchau is 25^{''}11^{'''} Parijsche maat, dat is 311^{'''} = 311,5^{'''}. De hoogte van den *barometer* aan de Middellandsche zee nu gesteld zijnde op 28^{''}—336^{'''} dan staat de berekening aldus. Het rekental (*Logarithmus*) 336 = 2,5263393

$$311,5 = \underline{2,4934581}$$

verschil 0,0328812. Dit dan

ver-

2

De Alpen naby het Groene Meer.

De alpenplanten, die ik gevonden heb, doch niet alle in dezen uitstap, waren de *Primula minima*; *Swertia perennis*; *Soldinella alpina*; *Campanula alpina*; *Geniana punctata*, *Saxifraga Aizoon*, *bryoides*, *autumnalis*, *rivularis*, *oppositifolia*, *caespitosa*; *Silene acaulis*; *Geum reptans*; *Aconi-*
ni-

vermenigvuldigd door 10000 geeft 328,812 als de onverbeterde hoogte van Leutschau boven de Middellandsche zee; welke is 328 roeden en $\frac{2}{15}$ met wegtaating van de $\frac{12000}{10000}$ is dit 328,8 roeden.

Deze hoogte, welke ik de *onverbeterde* noem, zou de waare hoogte zijn, dat is, zij zou geene verbetering vereischen, als de gemiddelde gemaatigheid tusſchen Leutschau en de Middellandsche zee $16\frac{1}{2}$ van *Reaumur* ware; doch dit zou eene zeer onwaarschijnlijke vooronderstelling zijn, het is derhalven beter, om die op *gemaatige warmte* te siellen, welke 10 graaden van *Reaumur* is. Nu trekt de heer *de Luc* op elken graad van *Reaumur* beneden $16\frac{1}{2} \frac{1}{15}$ van de geheele onverbeterde hoogte af, en voegt bij $\frac{1}{15}$ op elken graad boven $16\frac{1}{2}$; wij moeten derhalven hier afrekken het 215de gedeelte van 328,8 roeden, $6\frac{1}{2}$ maalen genoomen: $\frac{2}{15}$ van deze hoogte is = 1,54 roeden, en dit $6\frac{1}{2}$ maalen is = 10, 39 of $10\frac{39}{100}$ roeden. Onverbet. hoogte = 328,81

$$6\frac{1}{2} \dots \dots = 10,39$$

215

waare hoogte . . 318,42 derhalven $318\frac{4}{5}$ of $318\frac{2}{5}$ roeden.

Op dezelfde wijze zijn ook de andere hoogten berekend;

bij

nitum Napellus; Anemone alpina et narcissiflora; Ranunculus rutaefolius, glacialis et alpestris; Bartsia alpina; Pedicularis verticillata; Cardamine petraea; Sonchus alpinus; Cacalia albifrons; Gnaphalium alpinum; Tusilagis alpina; Cineraria cordifolia; Doronicum austriacum; viola biflo-

bij voorbeeld, op de grootſte hoogte ſtond de kwik op
 $5'' 74'''$ laager dan te Leutchau, of $67\frac{3}{4}''' = 67''' 75$

Te Leutchau $311'' 50$

op de grootſte hoogte $67, 75$ laager

Derhalven op de grootſte hoogte $243, 75$

Hetrek. (Logarithmus) $311,50 = 2,4934581$

$243,75 = 2,3869446$

Verschil $1065, 135$

Dus is de onverbeterde hoogte in ronde getallen, wijs
 het $\frac{2}{15}$ hier niet te pas komt, 1065 roeden. Van welke $\frac{63}{15}$
 van dezelve moet afgetrokken worden 215

$\frac{2}{15}$ is $= 4,95$ roeden, $4\frac{25}{100}$ roeden, dit $6\frac{3}{4}$ maal is $= 33,4$
 roeden $33\frac{4}{100}$ of $33\frac{40}{1000}$.

Onverbeterde hoogte $1065,13$

Afſtrekking $33,40$

De waare hoogte boven Leutchau $1031,73$

Waare hoogte van Leutchau bo-

ven de Middellandsche zee . . . $318,42$

Waare hoogte van de grootſte hoog-

te boven de Middellandsche zee $1350,15$

flora; Veratrum album. In den avond keerde ik weder naar mijne rots, waar ik mijne metgezellen bij een alleraangenaamst vuur vond zitten.

Een goed vuur was zeer noodzaaklijk; want, schoon het nu den vierden Augustus ware, was echter, op den afstand van nog geene honderd *yards* van mijne rots, nog eene menigte sneeuw overgebleeven, en wij hadden geen stroo, en niets dan den blooten grond om op te liggen. Ik geraakte in slaap, te midden onder het vertellen van zonderlinge historiën, met welke mijne geleiders mijnen knecht vermaakten. „ Hier, Mr. *Frank*, zeiden zij, „ op den top van de gindsche rots, die de *kar-* „ *bonkelrots* genoemd wordt, was een edelge- „ steente van dien naam, hetwelk van eene on- „ noemelijke waarde was, en als een ster aan den hemel flonkerde; veelen hebben de „ rots te vergeefsch beklommen; juist daar, „ waar het lag, was de rots volstrekt onge- „ naakbaar; eindelijk heeft men het gesteente „ nedergeschooten. — Is het waar!! — Daar in „ die streek is een schat verborgen; doch op „ denzelfen ligt eene bezweering, zoodat nie- „ mand dien kan vinden. — Verbaazend!! — En „ daar

„ daar in de gindsche streek is een aanmer-
 „ kenswaardig hol, uit hetwelk, als men eenen
 „ steen daarin werpt, een damp oprijst, die
 „ weldra gevolgd wordt door eenen vrees-
 „ selijken storm, welke zelfs de bergen doet
 „ trillen en beeven. Goede hemel!! — Op
 „ dien berg groeit eene plant, doch welke nu
 „ door niemand kan gevonden worden, deze
 „ plant verandert het koper in goud. — Is
 „ het wel mogelijk!! — En daar op de gind-
 „ sche ruigbewasfen rots geraakte ik eens in
 „ eene mist, en was genoodzaakt, om ver-
 „ scheide uren lang, trillende van koude,
 „ daar te blijven, tot dat de wind de mist
 „ verdreef.”

Mijn bed gedoogde niet, dat ik langer zou
 blijven liggen, dan de natuur zulks voorder-
 de; en, vermids de morgen eenen schoonen
 dag beloofde, verlangde ik om voorttepoe-
 den, om van denzelfen zoo veel gebruik te
 maaken, als mogelijk ware. Het gepiep van
 het mormeldier was, zoo het mij al niet deed
 wakker worden, het eerste geluid dat ik hoor-
 de. Ik vertrok, en nam mijnen knecht, en
 eenen der geleiders, benevens eenigen voor-
 raad mede, terwijl ik den anderen geleider
 daar

daar liet blijven, om brandhout te hakken, en op mijnen overigen voorraad enz. te passen. Ik klom langs eenen kleinen waterval in een dal, het welk hooger lag, waar ik nog meer sneeuw vond liggen; toen keerde ik links af, om te zien of het mogelijk ware, den grooten piek van Kesmark te bestijgen. Ik kwam aan den voet van eenige rotsen, welke ik denk dat, door de hulp van eenen goeden gids, zouden hebben kunnen beklommen worden, doch mijn geleider was juist een ongemeen slechte; in eene stormbui van hagel en regen, die met donder en bliksem verzeld was, en opkwam terwijl ik mij daar bevond, liep hij weg, en ik heb hem niet weder gesproken, en ter naauwernood hem gezien, voor dat ik naar mijne rots terugkeerde, waar ik den armen hals bezig vond zijnen neus te warmen. Hoe verder en hooger ik mij begaf, des te meer sneeuw vond ik, eene steilaflopende valei die naar eenige zeer hooge rotsen leidde, was geheel en al met sneeuw opgevuld. Terwijl ik naar dit alles zag, en in overweeing stond, of ik, met behulp van ijzers aan mijne voeten, niet zou kunnen naar boven komen, zag ik iets, dat snel op de bevroozen sneeuw

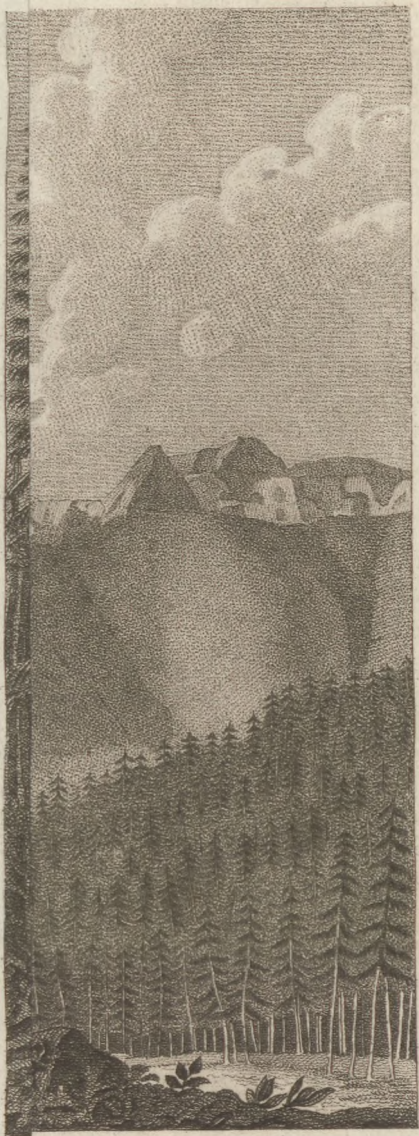
in beweging was, en ik riep mijnen knecht toe, dat hij zien zoude wat het was; denkende dat het een mormeldier ware; weldra bleef het stil liggen, en toen bemerkte ik, dat het niet anders was dan een steen, die van boven van de rotsen afgegleeden was. Weinige oogenblikken laater kwam een andere naar beneden, doch met grooter snelheid; ik zag dat die begon te glijden en naar ons te komen; ik riep tegen mijnen knecht, dat hij blijven moest waar hij was, wijl hij in veiligheid onder den anderen kant van een groot stuk granietsteen zat. Doordien hij mij niet verstond, rees hij op en kwam naar mij toe, nu zag hij zijn gevaar, doch niet tijdig genoeg om het te vermijden; de steen, of liever het stuk van de rots, nam eenen vreeslijken loop, en stuitte op het zelfde steenbrok, onder het welk hij gezeten had, en vandaar vloog het, in stukken gesprongen zijnde, naar alle zijden henen; eenige dier brokken, gingen zelfs vlak over zijn hoofd. Daar ik door mijnen leidsman verlaaten was, en mijne doozen met planten opgevuld waren, en tevens mijne zoopjensfles ledig was, meende ik dat het tijd ware, om naar beneden te gaan. De grootste hoogte, welke ik op dezen dag be-

bereikt had, was vijfhonderd negenenvijftig *yards* boven het groene meir. In dezen tocht ontmoette ik meestal dezelfde planten, die ik den voorigen dag aantrof; doch de *Ranunculus glacialis* en *rutaefolius*, en de *cardamine petraea* groeiden hier veel weliger.

Op den volgenden morgen zond ik mijnen beschroomden trouwloozen gids weg, en gaf bevel aan eenen anderen, om boven te komen; en, daar ik mijnen knecht liet blijven om hout te hakken, en voor ons *verblijf* zorg te draagen, vertrok ik met den anderen geleider naar de kalkfteenaartige rotfen, welke boven de *Fleischbank* zijn, en die het vervolg uitmaaken van die rotfen, welke ik op mijnen weg naar het groene meir aantrof, en in de zevende plaat afgebeeld zijn. De fchoone fchuins afloopende hoogte, met groen bedekt, welke onder deze rotfen ligt, wordt de *Fleischbank* genoemd, wegens de menigte der osfen, die, geduurende drie of vier zomermaanden, daar ter weide gedreeven worden. Hier vond ik verfcheide zeldzaame planten, als de *Cnicus pygmaeus*, *Hypochaeris helveticae*, *Leontodon aureum*, *Hieracium alpinum*, *Andryala lanata*; en op den top de *Hedysarum obfcurum*, *Phaca frigida*, *Astraga-*

lus alpinus et vesicarius; en op eene schaduwachtige plaats, digt onder de rotsen, de *Cortusa Matthioli*, en *Centauria montana*, en op de rots zelve, eenige zeer fraaie soorten der *Lichen tartareus* van *Wulfen*.

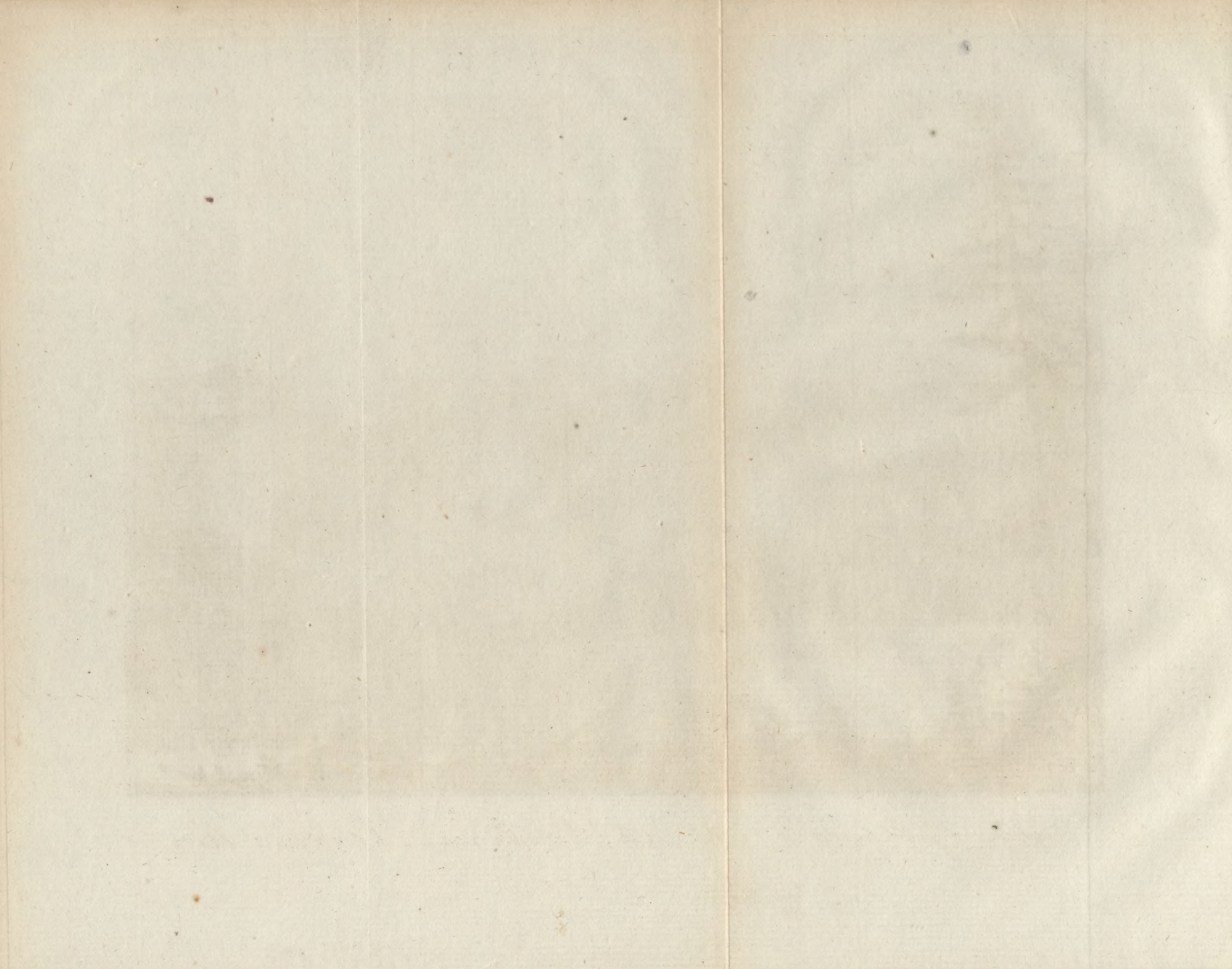
Ik had nu een volkomen gezicht van de kalksteenaartige rotsen, doch ik kon geen blijk van laagwijze vorming, noch eenige versteeningen ontdekken; zij waren gevormd uit eene eenige dikke bedding van vasten lichtgrijzen kalksteen, en, volgens mijne afmetingen met den *barometer*, omtrend zesentwintig *yards* dik. Op eene plaats was deze vrij regelmatig verdeeld in vier of vijf beddingen; maar deze afdeelingen, of kentekenen van laagwijze vorming, strekten zich maar weinige *yards* verre uit; tusfchen deze beddingen waren vier of vijf dunne bedden van zwarte *silix*, die rechtlijnig met elkanderen voordliepen, doch deze waren ook maar van eene uitgestrektheid van weinige *yards*, en waren hier en daar in haaren loop door den kalksteen afgebrooken. — Ofschoon zeer weinig gevaar of moeite zich voordeed in het beklimmen dezer rotsen, tot aan den top, wilde mijn gids het echter niet waagen; doch daar hij reeds in het begin mij verhaald had,

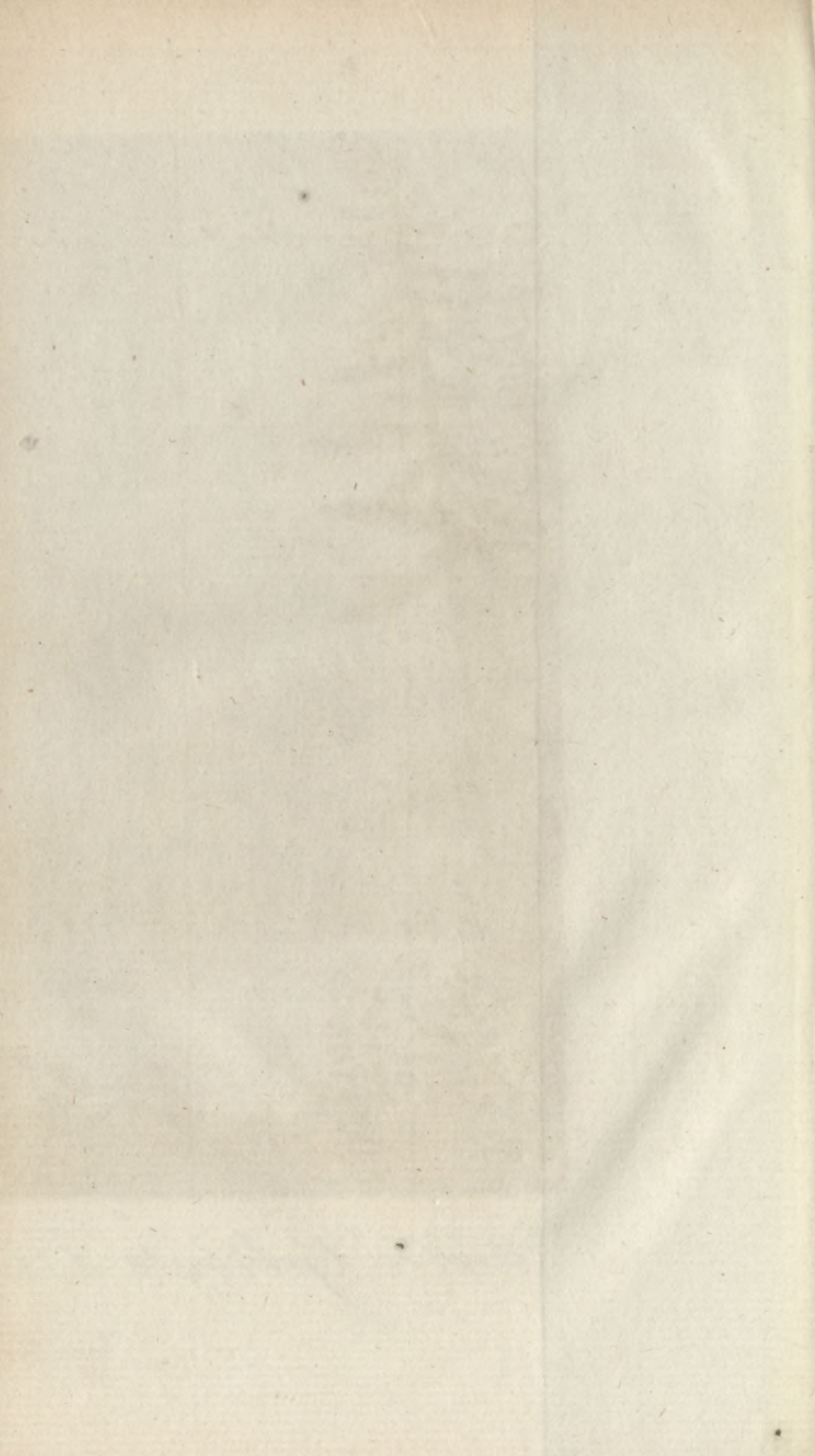

Groene Meir.

Het Gebergte de Fleisch-Banke van het Groene Meer.

had, dat hij geen gemsenjaager ware, kon ik het hem niet euvel duiden. Het zal eenigzins vreemd schijsen, en misfchien onwaarfchijnlijk voorkomen, dat iemand, die nooit van zijnen haard geweest is, deze alpen beter zou kunnen beklimmen, dan deze lieden, die vlak aan derzelve voet gebooren zijn; dit echter had hier plaats; ik was genoodzaakt, om mijnen gids hier aan den voet der rotfen te laaten blijven, en na dat ik hem gezegd had, dat ik hem door teekenen met mijnen hoed zoude aanduiden, welk eenen weg hij gaan moest, om mij te gemoet te komen, klom ik alleen naar boven. Mijne moeite werd zeer wel betaald. Behalven dat ik op den top een zeer fraai gezicht van Gallicien had, vond ik daar nog eenige alpenplanten, de *Saxifragia caesia* in grooten overvloed; *Dianthus Alpinus*, *Cherleria sedoides*, *Dryas octopetala*, *Senecio abrotanifolius*, en eene allerweligstgroeiende foort van de *Lichen elegans* van den heer *Link* (*), den *miniatus* van *Hoffman*. Of fchoon naar de zijde van het groene meir, dat is ten westen, de klippen eenen loodrecht opgaan-

(*) *Annalen der Naturgeschichte.*

gaanden muur uitmaaken, vindt men aan de andere zijde, van den top af, eene allervermaaklijkste schuinsche afdaaling, die met groente bedekt is.

Na dat ik daar zoo lang vertoefd had, als mijn tijd gedoogde, gaf ik mijne teekenen aan mijnen geleider, en ging toen naar beneden aan denzelfden kant, waar langs ik was opgeklimmen. In eene diepe kloof vond ik eenige zachte kleiaartige *schistus*; het schein mij toe, dat de *Fleischbank* uit deze stof bestond, doch het was geene lei, *Ardesia regularis*, maar veeleer iets, dat naar schelpen geleek: het was zagt en wrijfbaar. Was dit nu liggende tegen de rotsen van kalksteen — of waren deze over de *schistus* henengelegd? — Dit is een stuk van aangelegenheid in de kennis der deelftoffen, en nu zullen wij in staat zijn, om de vraag te beslissen. — Ik kon volstrekt niets zien van mijnen gids, voor dat ik volkomen aan den voet der schuinsche hoogte was, en toen bemerkte ik hem juist daar ter plaatze, waar ik hem gelaaten had. In het eerst, toen ik hem niet zag, vermoedde ik, dat hij even zoo gehandeld had als mijn andere leidsman, en weggelooopen ware; doch
nu

nu had ik reden om te gelooven, dat hij mijne aanduidingen kwalijk begreepen had. Ik bleef wachten, in hoop dat hij mij in het oog zoude krijgen, doch te vergeefs, en eindelijk ging ik naar mijn verblijf. Weldra werd het donker, en ik geraakte tusschen het *krumholz*; en ik meende, dat ik den nacht hier zoude hebben moeten doorbrengen. Niemand, die het niet bij ondervinding heeft, kan een denkbeeld maaken van het neemen van den weg door dit gewas, en van den traagen voordgang, dien dit veroorzaakt. De takken van deze boomen strekken veele *yards* verre in allerlei richtingen uit, juist over den grond; somtijds liggen zij op de oneffenheden van den grond, somtijds op blokken steen, en somtijds op takken van hetzelfde gewas; zoodat men dikwijls tusschen de takken moet doorkruipen, en op andere tijden over dezelve gaan. Evenwel bereikte ik eindelijk, afgemat door vermoeidheid, mijne rots, welke ik in dezen toestand niet minder dan eene herberg achtte, en die ik nu als mijn vast verblijf begon aantemerken; doch mijn gids verscheen niet voor den volgenden morgen. Hij had, ten gelukke, zijne bijl bij zich, en zonder deze ziet men hier nooit

iemand; zelfs zoo, dat zij in een ander gedeelte dezer bergen, volgens het zeggen van den heer *Hacquet*, met de bijlen in de hand dansen, en in het midden van den dans die in de hoogte werpen, en dan met groote handigheid weder vangen. Met deze had hij eenig *krumholz* gekapt, en met het tintel, dat van zwam gemaakt was, het welk zij ook altijd bij zich hebben, om hunne pijpen aantefteeken, had hij een vuur gemaakt, en bragt den nacht genoegelijk door, en het eenige, het welk hem ontbrak, was — mijn brandewijn.

Ik besteedde den volgenden dag met uitrusten, met de planten, welke ik verzameld had, te droogen, en met wandelen door mijne *eigen landbezittingen*. Men zegt: dat aan den voet der groote rots, *b.* welke de piek van Kesmark is, eene ader van lazuursteen (*japis lazuli*) te vinden is; ik ging derwaard, doch ik vond die plaats geheel met sneeuw bedekt. Des avonds kwam *grootte Hans*, de beste gids en gemsenjaager van het land, bij mij, en den volgenden morgen vertrokken wij, om eene der moeilijkste bergspitzen, de piek van het witte meir (*Weisse See*) te beklimmen. Ik klom naar boven met mijnen *barometer*, schoon deze steilte op veele plaatzen naauwlijks te beklim-

klimmen was, dan door *gemfen*. Zij, die jagt maaken op deze dieren, weeten de paden, welke zij op deze alpen houden, en zetten vallen voor dezelve: wij vonden eene van deze vallen, die even als eene groote ijzeren vossenval gemaakt was; doch zij stellen zulke vallen alleen tegen het einde des jaars, wanneer de sneeuw elk eenen, behalven hen, belet, om deze bergen te gaan bezoeken; anders zouden zij eenen mensch, in plaats van eene *gems* kunnen vinden, wjl schattenzoekers en kruidengwaarders somtijds hier komen. De meiren, schoon zij vrij gemeen zijn in alle bergachtige landen, zijn die dingen, welke voor gidfen het aanmerkelijkste schijnen te zijn. Eerst werd ik aan het roode meir geleid, vervolgens hooger op naar het nieuwe meir, dit was geheel toegevrozen, en met sneeuw bedekt: wij gingen dwars over hetzelve, en beklommen toen die zeer hooge en smalle reeks van rotfen, welke het dal van het roode meir afscheidt van dat van het *flockmeir*; toen bereikten wij de bergspits. De dag was zeer schoon; van hier had ik een fraai uitzicht op de omliggende alpen; deze zijn zoo veel hooger dan de bergen, die ten oosten en westen

liggen, en welke een gedeelte van de Karpatifche bergketen uitmaaken, dat zij niets anders, dan een zeer groote klomp van alpen fchijnen te zijn. Ook had ik een fchoon gezicht van Gallicien; men verhaalt gemeenlijk, en geeft het op als eene aanduiding van derzelve groote hoogte, dat men van deze alpen Cracau ten noorden, en Erlau ten zuiden kan zien. Ik verbeeld mij dat men had moeten zeggen, dat men uit deze twee afgelegen fteden deze bergen zien kan, en dit zou zeer waarfchijnlijk zijn. Uit Lyon heb ik Mont-Blanc gezien, doch niemand zag ooit Lyon van Mont-Blanc. De bergfpits van Kesmark ftak nog verre boven mij uit, fchoon mijn *barometer* aanduidde, dat ik nu zeshonderd en agtentwintig boven het groene meir was; het hoogfte gedeelte, dat ik den voorigen dag bereikt had, kon ik duidelyk zien, en dit kwam mij voor, eene gelijke hoogte te hebben met het midden der bergfpits van Kesmark; als dit zoo is, dan zal deze bergfpits, die aan dezen kant eene loodrechte opgaande rots is, elfhonderd tweenvijftig *yards* boven het groene meir, en tweeduizend agthonderd zesender-tig boven de oppervlakte der zee uitfteeken. Op het toppunt van deze piek van het witte meir
vond

vond ik de *Papilio urticae*, en verscheiden van de *Stratiomys nigricans*, die met eene groote snelheid rondsnorden. Wij gingen nederwaards langs de *Schactners Grootte*. Deze is eene hoogte des bergs, die ter zijde ligt, en tot dus verre is alles granietsteen, maar oostwaard van deze is de graniet bedekt met zandsteen van onderscheiden fijnheid, van gekorrelde *quartz* af, tot bijna op den poddingsteen. Boven deze, nog verder ten oosten, is de zandsteen bedekt met den oorspronglijken kalksteen; de *Durlesberg* is een vervolg van deze, en bestaat insgelijks uit kalksteen. Noch in den zandsteen, noch in den kalksteen was eenige schijn van laagwijze vorming of versteeningen. Deze bergreeks, die rechtlijnig met de *Fleischbank* loopt, heeft haare loodrechte klippen, even als deze, naar den kant van het groene meir. Op de rotsen van granietsteen vond ik niet veel, behalven eenige welig-groeiende soorten van de *Lichen tauricus et nivalis*, en eenige *Usneae* der alpen. Ik meen dat het hier was, waar ik de zeldzaame plant, de *Gentiana frigida*, vond. Op de kalkaartige rotsen verzamelde ik de *Androsace villosa et pauciflora*, met de *Drabas aizoides et hirta*.

Van de bergspits der witte zee had ik eenige

ge zeer stout oprijzende klippen gezien, welke behooren tot de keten van kalkaartige rotsen, die over de *Fleischbank* hangen, doch veel hooger zijn dan die, welke ik op den tweeden dag bezocht had. Mijn [uit]stap op den naastvolgenden dag was naar deze rotsen. Ik ging bijna denzelfden weg, dien ik op den tweeden dag gegaan had, doch meer links af. De *Fleischbank* leverde mij hier eenige zeldzaame alpenplanten; op eene en dezelfde plaats groeiden de *Poa disticha*, de *Ranunculus Thora*, doch welke niet meer in bloei was, de *Doronicum bellidiastrium*, en de *Erigeron uniflorum*; en hooger op de *Aster alpinus* en *Chrysanthemum alpinum*, benevens andere planten, die ik reeds in deze alpen gevonden had.

Op eenigen afstand bemerkte ik eenen diepen kuil. Deze kleine krasfen in de opperhuid van onzen aardbol toonen ons dikwijls een weinig van deszelfs samenstel; zij worden derhalven gretig opgezocht door de beminnaars van delfstoffen; ik begaf mij derwaard, en deze loste de twijfelingen op, die den tweeden dag, toen ik de *schistus* vond, in mijnen geest ontstaan waren. Ik ging in denzelven tot bijna op een derde gedeelte van den bodem af, en bij het
op-

opklimmen, was het eerste, dat ik hier waarnam, eene ongemeene dikke bedding of laag van zachte brokkelige kleiaartige *schistus*, daarna eene dikke laag of twee van den oorspronlijken zandsteen, en toen nog meer *schistus*; en toen ik de groote scheuren bereikt had, van welke ik verwachtte dat zij uit kalksteen bestaan zouden, vond ik weder mijnen oorspronlijken zandsteen, en wel zoo, dat die eene bedding vormde, die ik niet minder kan begrooten, dan op honderd *yards* dikte, en toen deden zich boven dezelve de groote rotsen van kalksteen op, deze beddingen van zand- en kalksteen waren niet met laagen, zij waren zelve beddingen of laagen. Van hier is het allerwaarschijnlijkst, dat de *schistus*, die ik op den tweeden dag gevonden had, en van welke ik giste, dat zij de *Fleischbank* uitmaakte, wezenlijk onder den oorspronlijken kalksteen lag, en dien onderschraagde.

Ik klom tot op het hoogste gedeelte der kalkaartige rotsen, met mijnen *barometer*, doch door een zeker ongeluk zijn de waarneemingen, die ik hier gemaakt heb, weggeraakt; doch ik herinner mij, dat zij deze rotsen omtrend de hoogte der piek van het witte meir

gaven, dat is omtrend tweeduizend driehonderd *yards* boven de oppervlakte der zee, en vermids de *Weiden-graben* of beek, die langs den voet der *Fleischbank* stroomt, zelfs nog laager is dan het groene meir, vindt men daar een zeer groote bedding van omtrend zevenhonderd *yards* dik, van laagwijze gevormde rots.

Voor dat ik des morgens vertrok, had ik mijnen knecht last gegeven, om mijn pakkaadje naar de *Kofchar* van Kesmark te vervoeren, waar ik den nacht meende doortebrenge, en ik had mijne rots vaarwel gezegd, vaarwel voor altijd: — een vaarwel voor altijd aan eene gevangenis, zou de genoegens van eene wederverkreegen vrijheid vergroot, en eene somberheid verspreid hebben over de ziel, die van den dood bevrijd was. Voorwerpen van aandoening zouden alsdan bijeendringen op het gemoed, en men zou de ketenen wel willen danken, dat zij niet al te zwaar, en den grond, dat hij niet te hard geweest ware. Ik had uit erkentenis beproefd, om mijnen naam op mijne rots intefnijden, doch deze was granietsteen; of ik was wilens, om daarteboven, als de eenige schatting, die mijn dankbaar hart kon aanbrenge, tot haaren lof alle de huivering-

ringverwekkende regens opgeteld hebben, tegen welke zij mij beschermd had, en de bulderende stormen, welke zij had afgekeerd; en ik zou haar voor de vriendlijkste onder de rotfen verklaard hebben. De stijve halzen, en pijnlijke heupen en schouders vergat ik nu, en met tegenzin verliet ik mijne spelonk in de alpen. Hoe gelukkig zou het voor ons zijn, terwijl wij in deze twistvolle en onrustige wereld verkeeren, zoo wij slechts de mislagen dier vrienden, onder welke wij leven, met hetzelfde liefderijk oog konden beschouwen, als wij zulks doen van onze scheidende of afwezige bekenden! Dan zou de vrede veel meer binnen onze wooningen haar verblijf hebben.

Ik begaf mij weder van den berg naar beneden, en richtte mijne stappen naar den *Kofchar*. Op mijnen weg daarhenen, aan den voet der *Fleischbank*, wees mijn gids mij de overblijffelen van eenen os, die hier of daar op de steiler plaatzen gegraasd had, doch naar beneden gevallen, en om het leven geraakt was, en niet verre van daar waren die van eenen anderen, die, voor omtrend veertien dagen, door eenen beer gedood was. Deze was, zoo ik meen, de derde, die in dezen zomer door
dat

dat gedierte vernield was. Echter worden de veehoeders nooit aangetast, schoon zij den geheelen zomer door, met hunne kudden, in het veld blijven. Zij brengen den nacht door, zoo als mijn gids deed, tussehen het *krumholtz*, of aan den kant van de eene of andere rots, waar zij een vuur stoken; dit is altijd aangenaam op zulk een hoogliggend gebergte, en zelfs somtijds onvermijdelijk noodzaaklijk. De gedenkschriften dezer alpen verhaalen, dat zelfs midden in den zomer, somtijds zulk streng vriezend weder hier plaats heeft, dat het beide voor het vee en de hoeders doodlijk wordt. Voor eenige jaaren gebeurde het hier, dat omtrend op dezen zelfden tijd van het jaar, een of twee menschen doodvroozen, en op den vierden en vijfden Augustus des jaars 1724 storven hier agtenvijftig paarden door de koude. Mijn leidsman toonde mij twee of drie plaatzen, waar de lieden uit de nabuurige steden en dorpen aan het mijngraaven geweest waren; zij houden zich alle overtuigd, dat deze alpen zeer rijk zijn in mijnen en edelgesteenten.

Des avonds bereikte ik den *Kofchar*, en aldaar vond ik mijn verblijf. Dit is eene kleine houten hut in het midden van het bosch, welke

ke naar de Zweedsche wijze gebouwd is, te weeten met balken, wier einden in elkanderen gewerkt zijn, omtrend, zoo als de timmerlieden zeggen, met zwaluwstaarten. Deze was slechts bijna zes *yards* lang, en drie breed, en verdeeld in twee vertrekken, doch geenszins water of winddigt. In het eerste vertrek woont de opperherder, die slechts een arme gemeene boer is, en daar maakt hij de kaas; het andere is het pakhuis, waar men die bewaart, tot dat zij verzonden wordt naar Kesmark, hetwelk alle weeken geschiedt. De arbeid in het melkhuis is zeer eenvoudig; de schaapen worden driemaal daags huiswaard gedreeven, om gemolken te worden, en de melk van iedere keer wordt terstond tot kaas gemaakt, want men karnt geene boter. Het stremfel wordt op de melk gegooten, terwijl die nog warm is, welke dan terstond daarna dik wordt, en welhaast, na dat dit geschied is, drukt de opperherder al de wrongel met beide zijne handen bijéén. Dit schein een moeilijke werk te zijn, en duurde bijna een half uur; dan maakt de wrongel een groote klomp uit, zij wordt dan uitgenoomen, en in eene linnen zak gedaan, en voords

opgehangen, doch men gebruikt geene pers. De wei, welke overblijft, wordt gekookt, en verkrijgt dus eenige dikte, en dit maakt het voedsel der schaapherders uit, en wel hun eenig voedsel voor geheel het jaargetijde, zelfs hebben zij geen brood. Nadat de herder en zijn volk hun avondeeten gebruikt hadden, verlieten de knechts, welke vier of vijf in getal waren, de hut, en gingen onder luifels rondom de schaapskooi slaapen. Wij zelve gingen ook op de vloer liggen, en fliepen. Des nachts stond de opperherder twee of driemaal op, en riep zijne knechts toe, om te verneemen of zij wel op de wacht waren; hetwelk zij altijd beandwoordden, om te toonen dat zij hunnen post waarnamen. Eene groote waakzaamheid wordt vereischt tegen de wolven, en met alle deze voorzorgen hadden die dieren, in dezen zomer, drie schaapen weggevoerd. De dag was zelfs buiachtig geweest, en des nachts hadden wij eene vlaag van donder en bliksem, verzeld door eenen hevigen regen. Des morgens nam ik een der paarden, die hier ter weide gingen, en vervoerde mijne pakkaadje naar Rokus, en daar kreeg ik een ander tot Kesmark, waar

waar ik twee dagen doorbragt, om mijne planten te droogen, en zelf uitterusten, en toen vertrok ik weder, op woensdag den veertien- den Augustus, om den bergtop van Lomnitz te beklimmen, welke de hoogste van de geheele Karpatische bergschakel is.

Ik verliet Kesmark tegen den middag, en bragt den voorraad enz. naar Alt-Waldorf, waar ik twee gemsenjaagers en een versch paard in mijnen dienst nam. Schoon dit dorp vlak aan den voet der alpen ligt, meen ik, dat wij echter twee of drie uren op dezen tocht waren, eer wij in het zelve kwamen, en het was bijna donker, eer wij aan den *glatsstein* (den glad- den steen) kwamen. Nu begon het pad al te ruig en te *steil voor het paard te worden*, wij namen om die reden de pakkaadje af, en zonden het paard naar huis, en wij beslooten, om hier den nacht *à la belle étoile* (onder den bloo- ten hemel,) doortebrengen. Wij hadden zelfs geene goede rots, onder welke wij kruipen konden. De *barometer* wees onze tegenwoor- dige hoogte aan op vijfhonderd drieentachtig *yards* boven het laatste dorp. Het eerste, het welk de gidfen deden, was het omhakken van eenen dennenboom, want wij waren nog zoo
 O 2 hoog

hoog niet opgeklommen, als het *krumholtz* groeit, en aanstonds was daar een vuur, groot genoeg om eenen os te braaden. Wijl deze nieuwe leidlieden waren, moest ik bijna dezelfde vreemde vertelsels van ongenaakbare goudmijnen, verhoolen schatten, enz. hooren, als welke mijne laatste verhaalden; doch als men hunne berichten vergelijkt met die van den heer *Sausfure*, schijnen zij beter beloond te worden voor de gevaaren, aan welke zij, in het *najaagen der gemfen*, zich blootstellen, dan de jaagers der Zwitserfche alpen. De voorspoedige jagt van éénen dag is hun voordeeliger, dan de arbeid van veertien dagen of drie weken. Dit wordt veroorzaakt, doordien in de nabuurfchap dezer alpen eenige welgegoede edellieden zijn. Op den volgenden morgen namen mijne tochtgenooten mijne pakkaasje op hunne fchouders, en gingen voort tot aan het einde der *kleine Kohlbach*, waar een verbaazend groot brok van granietsteen gevonden wordt; hetwelk aan de gemfenjaagers en goudzoekers wel bekend is, en hier plaatsten wij die, want dit moest nu onze fchuilplaats zijn. Doch hier kwam ons een droevig ongeluk over, offchoon geene haas dwars over den

den

den weg geloopt had (*): mijn knecht, die twee of drie groote houten kruiken met drank aangenoomen had te draagen, liet één van dezelve vallen, juist toen hij bezig was, om die op zijne schouders te neemen, deze viel op eene rots — berstte, en het kostelijk vocht, dat in dezelve was, en ons onder onze vermoeyensissen zou versterkt, en onze afgematte geesten verlevendigd hebben, was weg — voor altoos weg. Een verdrietig uitzien was in het gelaat van elk onzer te bemerken. De daader van het ijsfelijk bedrijf had gediend tegen de Turken, en riep uit, offchoon hij een Roomsche gezinde ware: *het moest zoo zoo zijn, het was beslooten dat het zoo zijn moest.* De treurige noodlottigheid, de vriendin van traagheid en ondeugd, en de vijandin van alle werkzaame deugd, leverde mij geen troost op, maar bleef zich nog voor mij met haare gewoone haattelijke houding vertoonen.

Na dat ik een weinig uitgerust, en de hoogte van mijnen *barometer* waargenoomen had, welke onzen tegenwoordigen stand op zeventienhonderd negentachtig *yards* boven de opper-

(*) Zie bladz. 354. van het eerste deel dezes werks.

pervlakte der zee aanduidde, deed ik, met eenen mijner gidsen, een tochtjen naar de vijf meiren. Deze liggen in eene valei, aan welke wij kwamen, nadat wij de rotsen beklommen hadden, welke die rots, die ik tot mijn verblijf gekoozen had, insluiten. Zij waren ontdooid, hoewel nog veele sneeuw ongesmolten lag. In de kruidkunde vond ik niets nieuws; ééns of tweemaal zag ik de *Certhia muraria*, en hoorde het mormeldier: hier is alles graniet. Ik keerde in den avond terug naar mijne rots, waar ik een aangenaam vuur van *krumholtz* vond, om bij te zitten. Ik was niet lang hier geweest, en onledig met het nazien van het weinige, dat ik verzameld had, toen mij in het Hoogduitsch hoorde aanspreken, met den titel van HOOGWELGEBOOREN! In zulk eene eenzaame cel, en zoo verre verwijderd van de waereld, en wel in den nacht een bezoek te ontvangen, en met zulke titels aangesproken te worden!!! — Hoewel geene vertelling van nimfen door mijne hersenen vloeide, kon ik mij echter niet begripen, van waar de gezegende stem kwam, anders dan van den eenen of anderen hemelbode, die gezonden was om mij als KONING

VAN

VAN PERSIËN te begroeten. Toen ik opkeek, zag ik niet één, maar drie — geene hemelsche afgezanten, maar drie arme duivels met ingevallen oogen en gescheurde kleederen. — Ach! hoe dikwijls verbeteren de uiterlijke zinnen, die getrouwe wachters over de doolingen van het gemoed, deszelfs misvattingen, en beteugelen deszelfs ijdele droomerijen! Deze lieden waren geene kruidenzamelaars noch gemfjenjaagers, maar goudzoekers, en schoen- of *ontwerp*-makers van Kesmark, en die allen meer of min met de goudzoekkunde doortrokken waren, welke verzochten om verlof, dat zij onder mijne rots mogten schuilen, en zich bij mijn vuur warmen. De onverfaagdheid en standvastigheid dezer lieden is verwonderenswaardig, zelfs zijn deze nog stoutter dan de gemfjenjaagers. Deze arme zielen hebben, even als zulke droefgeestige zedenleeraars, die van meening zijn, dat de deugd bestaat in het ondergaan van smerten, en in het volbrengen van de eene of andere bittere taak, welke de natuur niet gaarne uitvoert, en achteloos verkeerren omtrend de kleine diensten van goedwilligheid, welke ons eigen hart inboezemt, het ongeluk gehad te gelooven, dat de

mijnen en schatten alleen te vinden zijn in de allerongenaakbaarste gedeelten der rotfen; hoe hooger deze zijn, hoe meer zij bedekt zijn met sneeuw, en aan stormwinden blootgesteld, en ook, en dit is wel het gevaarlijkste van alles, aan mist en dampen, des te greetiger zijn zij, om die te doorzoeken. Zij beleeden openhartig aan mij, dat zij, sinds de laatstverloopen twaalf jaaren, deze alpen bezocht hadden, en wel met hetzelfde oogmerk; en niets, of bijna niets gevonden hadden, en dat zij omtrent vijftig ponden sterlings bij dit werk verloren hadden, echter hoopten zij, even als de goudmakers, dat het hun eindelijk zoude gelukken. Valsche redeneeringen over eindelijkte oorzaken, heeft hen eenigzins daartoe gebragt: zij zeggen, dat deze groote werken van God niet vergeefs geschapen zijn, en dan, wijl zij onkundig zijn van derzelve aangelegenheid in de huishouding der natuur, schrijven zij aan dezelve dat gene toe, voor het welk deze nooit bestemd geweest zijn, naamelijk het voortbrengen van goud, zilver, en edele gesteenten.

De wind was zeer hevig in dezen nacht, en brulde op eene ontzettende wijze in deze wereld van rotfen; de dunne wolken zweefden

snel

snel voorbij de maan, de vriendin van den reiziger, die overvallen is door den nacht, en de vrolijkmaakster dezer akelige eenzaamheid, echten waren wij niet droefgeestig, schoon wij dus van de waereld uitgeslooten waren, maar bevrijd van zorg en leed; wij dachten en spraken slechts over het gene door anderen geleeden werd; en wel voornaamelijk van den gemfenjaager, die misfchien, in de drift van zijne naftreeving, gevoerd werd tufchen de ruige fteilten der overhangende rotfen, en nu, door den nacht overvallen, van hongar en koude verfmachtte, en afgemat door vermoeidheid, daar hij zelfs van zijne gewoone kleding ontdaan was, welke hij afgeworpen had, om met meer vaardigheid te kunnen loopen, daar moest *blijven wachten*, tot dat een glansrijker licht zoude *opgaan*, om zijne *ftappen te geleiden* dwars over de ijsfelijke bergfpleeten, welke hem nu met alle haare verfchrikkelijkheden omringen, wanneer, met de opkomende zon, ook welligt mist en dampen opkomen, en hem met nog grooter duifternis overdekken, en over den armen misleiden goudzoeker, die in het najagen van fchatten, welke niet aanwezig zijn, nu

welligt in een halfontdood meir mogt gezonken zijn, of, gevallen in de ééne andere groote spelonk, nu voor eeuwig vaarwel moet zeggen aan zijne verdwijnende ontwerpen. Ook was de kruidenzoeker, die verdwaald mogt zijn, en nu te midden in de waereld van puinhoopen omzworf, of die, toen hij het gene, naar zijne meening, nooit beschreeven was, bereikt had, en tevens, nedergefallen van deze opstijgende kanteelingen des hemels, nu zijnen laatsten ademtocht uitzuchtte, te midden onder deze onmededoogende rotfen, zonder eenen eenigen vriend, die hem in zijn ongeval kan beklagen, niet zonder aandeel in ons medelijden. En dus maakten wij onzen toestand benijdenswaardig, daar wij dien in vergelijking bragten met dien van anderen, welke bezwaarlijker was dan de onze; ook was mijn lot juist zoo hard niet, ik leidde een jaagersleeven; nadat mijn zwoegen voorbij was, zat ik met mijne gezellen in de vermoeijing bij een aangenaam vuur, en had eene goede kan heeten brandewijn met water. Daar één onzer gidfen een mormeldier geschooten had, werd dit gebraden, en bij onzen maaltijd gevoegd. —

voegd. — Hoe lieflijk zijn de minste verkwikkingen des levens, als wij een werkzaam onversaagd leeven leiden!

Ik had voorgenoomen, om op den volgenden morgen den bergtop van *Lomnitz* te beklimmen, doch de hevigheid van den wind gedoogde niet, dat ik zulk eenen gevaarlijken tocht zoude onderneemen. Derhalven kon ik eenen mijner geleiders misfen, ik zond den vlugften van hun des morgens nederwaard, om eenen nieuwen voorraad brandewijn voor mijne gidsen te haalen, en tevens met eenen brief aan mevrouw *Berfevitzy*, om eenigen wijn te mogen hebben. Brandewijn, uit koorn gestookt, kan men overal te koop krijgen; maar goede wijn, in kleine hoeveelheden, is bezwaarlijk ergens te *bekomen: de goede dame zond mij* niet slechts eenen voorraad van goeden wijn, maar ook ham, tongen en koud kalfsvleesch, en ik verlustigde mij zelve met het zoeken van kruiden op de keten van rotzen, die de beide groote valeien, de groote en kleine *Kahlbach*, van elkanderen scheidt, doch ik had zeer weinig geluk. Deze schakel van rotfen vormt steilten aan zijne beide kanten, zoo wel langs de groote als de *kleine Kohlback*; zij be-
staat

staat uit bijna puntige schilfers, die naar het einde of bovendeel der valei overhellen, dat is naar het noordwesten, en de rotsen aan de overzijde hebben ook zulke schilfers in dezelfde richting. De goudzoekers hadden moed genoeg, om dezen morgen uittegaan tot het zoeken van schatten, doch zij bevonden weldra het weder te onstuimig, en kwamen terug, en bij mijne wederkomst vond ik hen bij mijn vuur zitten.

Op den naastvolgenden morgen was het weder veel gunstiger, hoewel het geenszins zeer schoon heeten kon; en vermids ik geenen tijd meer te verliezen had, besloot ik eene pooging te doen, tot het beklimmen der bergspits van *Lomnitz*, met welke geene, in de geheele keten der Karpathische bergen, behalven de *Krivan*, ten aanzien der hoogte in vergelijking komt. Ik nam mijnen *barometer*, en mijne beide gidfen mede, en liet de zorg voor mijne *huislijke omstandigheden* aan mijnen knecht over: Wij beklommen de rotsen aan de rechtezijde van ons dal, met het klauteren uit eene holte, die op sommige plaatzen opgevuld was met losse steenen. Soms tijds moesten wij, door de moeilijkheden, die wij ondervonden, elkandere

ren

ren helpen, en de *barometer* was mij zeer lastig. In minder dan twee uuren bereikten wij den top der rotsen, welke de rechtezijde van ons dal uitmaakten, doch toen wij daar waren, scheenen wij niet nader bij te zijn. Wij waren hier op eene schuinte, die bijna tot aan den top scheen te reiken, deze was bedekt met groote losse brokken graniet. De wolken begonden nu rondom den voet des bergs samen-trekken, en eenige dunne wolken steegen op tot bij ons; dit deed ons stilhouden, om te overweegen of het raadzaam ware, dat wij verder gingen. Ik hield aan, dat wij tot op het toppunt der schuinte zouden klimmen, vermids wij, naar mijne meening, onzen weg zouden hebben kunnen wedervinden, om beneden te komen, al ware het ook, dat wij gewikkeld waren in nevel en wolken. Dus werd dan onze reis voortgezet, toen wij daar kwamen, hielden wij weder stil, want mijne gidfen waren zeer ongeneegen om verder te gaan, uit vrees voor de wolken, die tot bij ons opkwamen. Na dat wij eenige ontzuivering genoomen hadden, en een hartvervrolijkende dronk brandewijn onder ons rondgegaan was,

drong

drong ik aan om den top te beklimmen; doch deze scheen voor ons te vlieden, of liever voor onze oogen in hoogte toeteneemen. Toen wij de bergspits bereikt hadden, was deze zo steil, dat wij, om naar boven te komen, somtijds verplicht waren om rondom dezelve te gaan, en nu en dan afedaalen, en dan op de ruigste steilten te klimmen, en ook somtijds op de allergevaarlijkste overhangende stukken der rots te stappen; doch wij bereikten ten laatste den top, en met mijnen *barometer* in goeden staat. Ik meen veilig te mogen zeggen, dat dit werktuig het eerste van dien aart was, dat immer op deze rots geweest is. Ik bevond dat dezelve duizend en eenënnegentig *yards* hooger was dan onze rots, vanwaar wij des morgens vertrokken waren, tweeduizend en vierentwintig *yards* boven de groote valei, uit welke deze alpen oprijzen, en tweeduizend agthonderd en tachtig *yards* boven de oppervlakte der zee.

De zekere bepaaling der hoogte van dezen berg was al het voordeel, dat ik van dezen moeilijken en gevaarlijken tocht had, want de wolken, die nog aanhoudend toenamen, be-roofden ons geheel en al van het fraai en uitgestrekt gezicht, het welk wij anders van de-

ze verheven standplaats moesten gehad hebben. Deze bergspits bestond uit grijzen granietsteen, zo als de rotfen, die aan haaren voet zijn, doch met een klein inmengfel van eene groenachtig zwarte aardachtige zelfftandigheid, behalven eenige weinige *lichens* of moschplanten, leverde zij voor mij zeer weinig op. Hier vond ik, doch niet op den top, de fraaifte foorten der *Senecio incanus*, en *Arnica Doronicum*; en het *krumholtz* hield op met groeien op vier of vijfhonderd *yards* (loodrechte hoogte) beneden den top. Op de geheele reis van dezen dag trof ik geene sneeuw aan. Het opkomen der wolken, die al hooger en hooger klommen, deed mijne gidfen meer en meer fchreeuwen om naar beneden te gaan; en waarlijk, zij hadden gelijk, want het was, ten beste genoomen, eene gevaarlijke onderneeming, welke zonder goede leidlieden niet doenlijk was. — De gemfenjaagers zelve zijn, als zij tufchen deze fteilten door eene mist overvallen worden, dikwijls genoodzaakt, om uren lang te wachten, tot het weder opheldert, of dat eene gunstiger koelte voor eene wijl de zweevende nevels verdrijft. Wij daalden nederwaard, bijna langs denzelfden weg, dien wij
be-

beklommen hadden, en op onzen weg hoorden wij de goudzoekers, in de eene of andere diepe spelonk, met hamers tegen de rotsen slaan. Mijne gidfen riepen hun toe, en zij gaven antwoord; doch wij konden elkanderen, door de zwaare mist, niet zien. Wij bereikten vroegtijdig onze rots in eenen goeden staat. Binnen korten tijd kwamen de goudzoekers terug, met hongerige maagen en ledige zakken.

Ik deed veele vraagen aan deze gidfen, zoowel als aan mijne voorige, om te weten of eenige diersoorten, aan de alpen bijzonder eigen, behalven het mormeldier en de gems, in deze gebergten hun verblijf hielden, en zij zeiden mij: dat daar geene andere dieren waren. De laatstgenoemde soort van dieren wordt hier gemeenlijk *steenbok*, (*steinbock*) genoemd, hoewel *gems* de eigenlijke benoeming is in het Hoogduitsch, welke de gemeene landtaal in deze streken is, en vermids *steinbock* de gewoone Hoogduitsche benaaming is van de *Capra Ibex* of berggeit, hebben eenigen ondersteld, dat dit dier wezenlijk een bewoener dezer alpen ware. Dit is het gevoelen van den heer *Windisch*, de Hongaarsche aardrijksbeschrijver, en de heer *Zimmermann* is, in zijne vernuftige

ge

ge *Tabula Zoologica*, in dezelfde dooling verval-
len; ook wordt de *Antelope Saiga*, zooveel ik
heb kunnen verneemen, nooit in dit gedeelte
der Karpatifche alpen gevonden.

Op het *krumholtz*, hetwelk dicht bij onze rots
groeide, vond ik eene foort van kleine rup-
fen, met zwart en groen gestreept; deze was
daar in grooten overvloed, en had op sommi-
ge plaatzen bijna al het loof van dit houtgewas
vernield. Zijn deze welligt niet die wormen,
die, zoo als men voorgeeft, uit de sneeuw
voordgeteeld worden, en van welke eenige
Hongaarsche fchrijvers melding maaken? zoo
als *Bell*, bij voorbeeld, doet, in zijne *Prodromus*
Hungariae, die, daar hij van deze zelfde al-
pen spreekt, zegt: „*Hanc perpetuis obfitam ni-*
„*vibus videas, quas ex situ, vermium quoddam*
„*genus concipere, afferunt, qui viderunt.*” Ik
nam eenige van deze rupsfoort mede, met
oogmerk om die naauwkeurig te befchouwen,
doch deze zijn, helaas! zoo als het dikwijls op
zulke tochten gaat, weggeraakt. Den volgen-
den morgen keerde ik terug naar Kesmark;
in het afdaalen zag ik eene groote menigte
Turdus torquatus, of ringduiven, tusfchen het
krumholtz.

ZEVENTIENDE HOOFDDEEL.

REIS VAN KESMARK NAAR VASETZ. —
DE BERG KRIVAN.

DES avonds na mijne terugkomst te Kesmark, wandelde ik naar Nehre, hier was alles blijdschap en vrolijkheid. De bruiloft van eene naastbestaande van den heer *Horvath* werd hier gevierd; behalven het gastmaal, hield men daar eene danspartij. In wellevende gezelschappen zijn de Fransche dansen in gebruik; doch hier waren eenige lompe schooljongens, die op de Hongaarsche wijze dansten, even zoo, als de werfspartijen te Pest, en, behalven het klappen met de handen op hunne broeken en laarzen, en het gerinkel der spooren, werd dit nog meer verfraaid, doordien de dansers zich zelve in vreemde lichaamsbuigingen op den grond wierpen, en wel met zulk eene hevigheid, als of zij *desposse-
dés* (zinnelooze menschen) waren; deze dansen worden somtijds heidens dansen genoemd. Omstreeks twaalf uren begonden de speeler eenen
marsch

marsch aantehffen; toen nam de bruidegom zijne bruid bij de hand, en geleidde haar naar den tempel en het altaar van Hymen, en al het gezelschap volgde, en toen namen wij afscheid, terwijl wij hun alles goeds toewenschten. Eene vraag, die, in het voorkomen, zeer vreemd luidde, was, eenige dagen te vooren, door eene jonge juffer aan mij gedaan, betreffende dit huwelijk. Zij zeide in het Hoogduitsch tegen mij, en wel met eene groote koelheid: „weet gij, mijnheer, wanneer de „*samenpaaring* zal plaats hebben tusfchen den „heer — en mejuffer B?” Ik stond bedeesd, en durf zeggen dat ik ook bloosde; zij herhaalde toen de vraag, en, daar zij meende dat ik haar niet wel verstond, liet zij eenen klemtoon op de eerste lettergreep vallen. Daar ik mij nog langer stilhield, zeide zij: „Mijnheer, wanneer zullen de heer — en mejuffer B. trouwen?” Zoo ik juist op dien tijd in het Latijn of Hoogduitsch gedacht had, zou geene dubbelzinnigheid in dit zeggen geweest zijn, maar ik dacht toen in het Engelsch en Fransch. Echter willen wij naar den aart der liefde hopen, dat dit in de beide beteekenissen voorviel, terwijl onze aardbol nu zijnen dagelijk-

fchen omkeer maakte, en dat, in het beloop van dezen tijd, beide het uiterlijk plegtigē en het wezenlijk gedeelte des huwelijks gevierd werd. Den volgenden dag nam ik afscheid van dit vriendlijk en gulhartig huisgezin, en keerde terug naar Kesmark.

In deze stad en deszelfs omtrek wordt eene groote menigte linnen gemaakt, en zelfs ser-
vetgoed met allerlei beeldwerk, en, toen Polen nog in eenen bloeienden staat was, dreef men hier eenen sterken handel in wijnen met dat land, wĳl deze stad de naaste Hongaarsche tusfschenplaats voor dit artĳkel is, en van hier loopen wegen door het gebergte tot in Gallicien, doch deze koophandel is nu zeer verminderd.

Doctor *Pfeiffer* heeft voor veele jaaren de *Isatis tinctoria* in eene vrij groote menigte aangekweekt, tot het maaken van indigo, sommige soorten van deze, welke hij mij verzekerde, dat van zijne eigen bewerking waren, scheenen de beste Spaansche indigo te evenaaren, doch het ongeluk is, dat de prijs even zoo hoog, of zelfs nog hooger, dan de wezenlijke indigo komt; de minder soorten worden alleen door de verwers van Kesmark gebruikt. Maar hij
be-

bevindt, dat de luchtstreek van dit gedeelte van Hongarijen te onvoordeelig is; hij is genoodzaakt het land te mesten, en kan, zoo ik meen, de bladen niet meer dan tweemaal in het jaar plukken. Hij of sommigen zijner vrienden doen nu proefneemingen met deze plant in de zuidlijker deelen van Hongarijen. De inwoners dezer stad maaken omtrend vierduizend zielen uit.

Den naastvolgenden morgen verliet ik eindelijk Kesmark, op den twintigsten Augustus, en zette mijne reis naar het westen voort. De graanoogst was voor agt of tien dagen begonnen, en nu was iederéén in dit gedeelte van het dal met dit werk bezig. Gerst, haver en rogge zijn de voornaamste graanen, welke hier aangebouwd worden, tarw wordt slechts in kleine hoeveelheid gezaaid. Het vlas is een hoofdartikel van koophandel, en hier heeft men eene wijze om hetzelfde te braaken en te kloppen, na dat het afgestroopt en gedroogd is, die mij zeer gerijflijk voorkomt; dit geschiedt door middel van stampers, even als die, welke men gebruikt tot het stampen van metaalerts, eer dat die op den rooster gewasfchen wordt, alleen met dit onderscheid, dat deze geheel van hout zijn, gelijk ook de bodem,

dem, op welken zij nedervallen: snelheid van beweging wordt meer dan zwaarte gevoorderd. Zij zijn in het gemeen aan eene koornmolen verknocht, en bij zulk eene zijn zij een aanvoegfel van zeer geringe bijkomende kosten. De eigenaars van het vlas bestuuren die zelve, en alles, wat zij te doen hebben, is het vlas onder de stampers te steeken, omtekeeren en weder uittehaalen. De betaaling aan den eigenaar van de molen is zeer gering.

Grofs-Schlagendorf ligt maar een postrit van Kesmark. Ik hield stil op deze plaats, en at het middagmaal bij den Lutherfchen predikant, en ik had voorgenoomen, om na het middageeten mijne reis voortzetten, doch ik vernam dat hij een kruidkenner, en een gevoelig goedaartig man ware; derhalven besloot ik gereedlijk, om den volgenden nacht bij hem te blijven. Hij had een klein aantal planten uit de nabuurfchap bijééngesameld, en eenige uit de alpen, doch geene die ik niet gevonden had. Zijnen smaak in de kruidkunde had hij verkreegen te Leipzig, waar hij gestudeerd had. Maar de lust tot kennis verslapt gemeenlijk, als men niemand van denzelfden smaak heeft, met wien men gemeenschap kan houden;

den; veele jaaren waren verloopē, zonder een eenig gesprek met eenen kruidminnenden vriend. Ik was zeer verwonderd, toen ik, bij het intreedē in zijn vertrek, het *Systema Vegetabilium* van *Linnaeus* in het venster vond liggen. Wij maakten ontwerpen tot het doen van twee of drie uitstappen, doch de volgende morgen was regenachtig, en belette ons, om vroeger dan na het middagmaal uittegaan. Toen wandelden wij opwaard naar de rotsen aan den voet der alpen, waar mineraal water gevonden wordt. Dit is vrij scherp met vaste lucht. Alle de rotsen zijn hier granietsteen.

Des anderendaags deeden wij eene wandeling, die wat verder in de bergen liep, om eene rots te zien, in welke eenige inwooners van Kesmark aan het werk waren, om de granaaten te zoeken, welke in dezelve verborgen zijn. Maar deze *edelgesteenten*, welke in eene soort van bladachtige graniet gevonden worden, zijn van dezelfde grove soort, die gemeenlijk in soortgelijke rotsen gevonden wordt. Waar de *mica* in de grootste hoeveelheden ligt, daar zijn de granaaten, zoo dat de losgebrooken stukken behooren tot de *Gneisum glandulosum*, hoewel de rots zelf *gneisum al-*

pinum is. Deze is de eenige rots van de graniettoort, welke ik tot hier toe in de alpen gezien had, welke iets had van eene bladachtige geaartheid, en deze was hier slechts gedeeltelijk, daar zij korte dikke aderen en plekken vormde tusfchen de gemeene graniet. De ringduif en de *Cornus Coryocatactes*, of de nootenkraaker, waren zeer gemeen in de bosfchen, en de mormeldieren tusfchen de rofen.

Toen wij des avonds naar huis keerden, troffen wij eenige boeren aan, die op eene beerenjagt waren. De valei, welke beneden aan deze heuvelen ligt, is tot aan den voet dier hoogten aangebouwd, en de beeren verlaaten des nachts de wouden, en komen op de graarvelden, en eeten het koorn. Deze boeren vernaalden ons, het gene ik waarlijk reeds te vooren in Dauphiné gehoord had, dat deze dieren het ftaande koorn met hunne voorpooten uitrukken, dan de afgetrokken airen tusfchen dezelve wrijven, het kaf wegblaazen, en het graan opeeten. Een van dezen hoop was, voor weinige jaaren, in deze uitfpanning bijna om het leven geraakt. Daar hij eenen jongen beer alleen zag, fchoot hij op denzelfen, en kwetfte hem, toen hij aanftonds werd aangeval-

vallen door de moeder, die door eenige ruigte verborgen was; met eenen slag van haaren poot rukte zij hem een groot gedeelte van het vel des hoofds weg. De boeren hebben, behalven het beschermen van hun koorn, nog eene aanleiding om deze dieren te schieten; deze is het verkoopen hunner huiden, eene van welke hun twee of drie guineas opbrengt. Hoe woest deze dieren ook mogen zijn, schijnen zij echter minder woest te zijn, dan die soort van dieren, welke men *mensch* noemt; want de kinderen gaan in de boschen, en vergaderen de beziën der *vaccinia* enz. het welk eene berooving der beeren is, die op dezelve aazen, zonder dat een voorbeeld voorhanden is, dat hun door dezelve eenig leed gedaan werd, zoo als ook niet aan iemand gebeurd is, zonder dat hij den eersten aanval deed.

Op den volgenden morgen zette ik mijne reis westwaard voort, vergezeld zijnde door mijnen gastheer. Wij bleeven te Botsdorf; wijl de *Judex nobiliorum, Maryaschy*, aan wien ik brieven van aanbeveeling had, afwezig was, gingen wij bij den Lutherfchen predikant, en aten des middags bij hem.

In den namiddag bezag ik de rotsen, welke

de zuidkant der valei uitmaaken; en deze, daar zij van den Koningsberg afkomen, strekken zich hier zooverre ten noorden uit, dat zij bijna vereenigd zijn met de groote Karpatische bergketen. Zij zijn van vasten kalksteen zonder laagen, even als die van de *Fleischbank*, en als de rotfen en heuvelen van het graafschap Gomer. — In eene naspeuring van een half uur verzamelde ik een aantal zeldzaame planten. Op ééne kleine rots vond ik de *Campanula carpatica* en *Campanula lilifolia*, *Daphne Cneorum*, en *Centauria montana* bij elkanderen groeien; en in het dwars overgaan van eene beek, die tusfchen deze rotfen en het dorp ligt, vond ik de *Epilobium Dodonaei* in grooten overvloed. Hier begint de Slavonische taal weder in zwang te komen, en in deze taal spreekt de kerkleeraar tot zijne gemeente.

In den morgenfond begaf ik mij naar Czirba. Ik maakte mijne opwachting bij den predikant, die mij zeer vriendlijk ontving; en mij nodigde om een meir in het gebergte te gaan bezien. Wij reeden daarhenen. Offchoon de heer *Korabinsky* dit meir in zijne kaart digt bij het dorp geplaatst heeft, waarschijnlijk om dat het denzelfden naam draagt, ligt het ech-

ter drie uren van hetzelfde af, en tusfchen de bergen. Het is vijf of zesmaalen grooter, dan eenig ander meir, dat ik tot hier toe gezien had, en op hetzelfde was eenig watergevoegelte. Ik keerde aanstonds terug, en fchoon men bij mij aandrong, om daar des nachts te blijven, zette ik voord tot Vafetz; en daar bragt ik, naar gewoonte, den predikant onder fchatting; want, vermids deze weg niet veel bereisd wordt, zijn geene herbergen op denzelfen, maar alleen kroegen, waar de boeren hunnen brandewijn drinken. En de Luthersche predikanten, fchoon zij de groote inkomsten onzer geestlijken niet hebben, leeven op hun gemak, en kunnen de aangenaame dienften van herbergzaamheid aan vreemdingen bewijzen. Ten opzichte van hunne inkomsten, fchijnen zij op gelijken voet te ftaan met de geestlijken in Schotland.

Vafetz is de hoogfte ligging in de geheele valei; de oogst was hier nog maar eerst begonnen, en het water, dat van de bergen afkomt, loopt nu westwaard: tot hier toe liep het naar het oosten. Ik had dit dorp uitgekoozen tot de plaats, van waar ik voorgenoomen had den Krivan te beftijgen. Gemeenlijk zegt men;

men: dat deze de hoogste is van alle de alpen in de Karpatifche bergfchakel; doch dit gevoelen wordt niet gehouden als gegrond te zijn op eenige afmeeting. Wyl ik voorhad, om twee of drie dagen op denzelfven doortebrengeu, was het noodig, dat men eenigen voorraad naar boven voerde; en ik bestelde, naar gewoonte, een paard tegen den volgenden morgen; maar hier was de allerdrunkenste en achtelooste dorprechter, dien ik tot hier toe nog ontmoet had. Hij stelde mij te leur; en wyl alle de paarden, op eenen afstand van drie of vier uren, in het gebergte ter weide waren, moest ik dezen uitstap tot den volgenden dag uitstellen. Dit was een groot verdriet, want het weder was zeer schoon, en de Krivan, die des nachts eene muts van sneeuw gekreegen had, deed zich prachtig op.

Des anderen daags was ik even ongelukkig, en door dezelfde oorzaak, doch mijn kruidlievende vriend van Grofs-Schlagendorf, die beloofd had, mede van de partij te zullen zijn, kwam met eene ligte chais met drie paarden, en wij vertrokken, schoon zeer tegen mijnen raad, in de chais. Het rijtuig zelf werd, door den slechten weg, weldra een genoegzaame last

voor

voor de paarden, en hoe meer wij opklommen, hoe slechter de weg werd. Deze was de weg, langs welken het timmerhout naar beneden gebragt wordt uit de bosfchen, die het laager gedeelte des bergs bedekken. Schoon men eenen kronkelenden weg heeft, zelfs tot aan de oude goudmijn, welke op meer dan drie vierdedeelen der hoogte ligt, waren wij echter blijde, dat wij onze chais achterlieten, voor dat wij de helft van den weg naar de mijn bereikt hadden, en dat wij zelve onze levensmiddelen vervoerden. Wij verlooren zoo veel tijd, en de afstand was zoo groot, dat het laat in den avond was, eer wij de mijn bereikten, waar wij gezamenlijk beslooten hadden den nacht doortebrengeu, dewijl het ons bekend was, dat hier eene hut stond, die, eenige jaaren geleden, gebouwd was tot eene fchuilplaats voor de mijnwerkers.

In het reizen tufchen hooge bergen, heeft men gemeenlijk gebrek aan alles, behalven aan water; juist dit ontbrak ons hier, en wij waren eenen tijd lang buiten raad, wat wij doen zouden. Wij hadden overvloed van brandewijn, uitneemend om als een zoopjen te gebruiken, doch niet om het water te vervangen.

gen. Maar daar ik bedacht, dat menigwerf water in de mijnen is, zond ik mijnen knecht uit, om te zien, of daar niet wat te vinden zoude zijn; hij vond maar weinig, doch eene groote menigte ijs; wij smolten dit, in eene blikken drinkschaal, boven het vuur, het welk wij van de overblijffelen der oude hut gemaakt hadden. Geene erger plaats om te vernachten zou te vinden geweest zijn, dan deze, zoo het niet geweest ware om de overblijffelen der hut; want hier groeide geen *krumholtz*, noch eenige andere foort van houtgewas, en de ruwheid der luchtgesteldheid is optemaaken uit het ijs, hetwelk wij in de mijn vonden, en uit de hoogte, welke ik door den *barometer* bevond te zijn veertienhonderd en vijfentwintig *yards* boven *Vafetz*, en tweeduizend driehonderd *yards* boven de oppervlakte der zee; en de hut was van meer gebruik als brandstof, dan als eene schuilplaats; want het dak was van dezelve af, en de zijwanden lagen meestal omverre.

Des nachts was de wind zeer onstuimig, en dreigde menigmaalen deze bouwvallige overblijffelen te verbrijzelen. In het midden maakten wij ons vuur, tegen hetwelk wij onze voeten

ten

ten keerden, en onze peuluw was eene houten balk. Dit deed eenige kibbeling tusfchen ons ontstaan; want wij konden niet van denzelfven afgaan, om digter bij het vuur te komen, en wij waren zeer onevenredig ten aanzien van de lengte onzer lighaamen: zoodat, terwijl de predikant van Vafetz, die niet langer dan vijf voeten was, over koude klaagde, ik, die iets langer dan vijf voeten ben, en in het midden, als op de *place d'honneur* zat, en mijn broeder de kruidminnaar, door zijne lengte van zes voeten, al te heet waren, ten minften voor zoo verre onze voeten betrof. Wij stemden derhalven famen, even als een klein huisgezin, hetwelk uit leden van onderscheiden belangen bestaat. De morgen was even zoo winderig als de nacht, en wij kreegen eenigen *nevel*; schoon ik, uit aanmerking van den aart der rotfen, geene verwachting had op eenen rijken oogst van planten, was ik echter zeer ongeneegen, om, nadat ik zoo veele moeite gehad had, om zoo verre te komen, als ik nu was, het opklimmen naar den top des bergs te ftaaken, want men zegt in het algemeen: dat deze de hoogfte is, en dit is ook
het

het gevoelen van den heer *Fichtel* (*) die deszelfs hoogte begroot op iets meer dan tweeduizend vadems boven de oppervlakte van den Donau. Mijne geestlijke vrienden waren niet alleen zeer onwillig om uittegaan tot het beklimmen van den top, maar zij weigerden volstrektlijk mij te verzellen. Mijn gids was ook ongeneegen, en verzekerde mij met plegtige betuigingen, dat hij nooit op den top geweest was, en den weg niet wist. Mijn knecht was niet geneegener dan de anderen, doch maakte een punt van eer, om in hetzelfde gevaar te zijn als zijn meester, en toen de gids zag, dat ik vast beslooten had, om zonder hen te vertrekken, beloofde hij ook mij te verzellen. Terwijl mijne geestlijke vrienden bezig waren met overleggen, of het voorzichtig ware, dan niet, zulks te waagen, en zulke geheiligde vaten aan zoo veel gevaar blootstellen, ontstond een hevige windvlaag, en voerde de overblijffelen van het verbrijzelde dak der hut weg, het welk voorige windvlaagen gespaard hadden. Even als het, *draag zorg voor nummer één; en de liefde begint van zichzelf*

(*) *Fichtel's, Mineral. Bemerk. von den Karpathen, S. 10.*

zelven, van eenen gedienstigen doch ongevoeligen vriend, als edelmoedigheid en eigenliefde haare verschillende belangen in het gevoelig hart van eenen besluitloozen man bepleiten, dikwijls de balans, die in evenwigt hangt, ten voordeele der laatste doen overslaan, zoo deed deze jammerlijke vlaag mijne vrienden besluiten: mij te verlaten; en toen ik vertrok om den berg opteklimmen, vertrokken zij om van denzelfen nederwaard te gaan.

Nadat ik omtrend anderhalf uur gewandeld had, meestal over groote losse blokken van granietsteen, bereikte ik den top, en het eerste, het welk de gids deed, was het opneemen van eenen steen, onder welken twee of drie koperen munten van geringe waarde lagen, die een vroeger reiziger daar verborgen had; en nu bekende de snaak, dat hij verscheide maalen op den top geweest was. Deze berg is verre de gemakkelijkste niet om te beklimmen, van allen die ik op dezen tocht had aangetroffen, en doordien wij te lijwaard bleeven, leeden wij zeer weinig ongemak van den wind. Hier verzamelde ik niets; de rotsen waren bedekt met dezelfde moschplanten,

die ik gevonden had op plaatzen, die veel laager waren. Mijn *barometer* was nog in goeden staat, en wees de hoogte van dezen berg aan op tweeduizend zevenhonderd en eenentachtig *yards* boven de oppervlakte der zee, en agt-tienhonderd agtentachtig *yards* boven het dorp Vafetz; de *Krivan* is derhalven iets laager dan de bergtop van Lomnitz. Wolken en nevels, welke het uitzicht verhinderden, gevoegd bij de barheid der rotfen, deden mij welras naar de mijn terugkeeren, en ik had geene bekooring om hier te blijven, want deze rotfen waren niet minder ledig van alpenplanten, en wij zagen weldra de mijn. Deze is alleen opmerkelijk om haare zeer verheven ligging, welke mogelijk de hoogste van eenige mijn in Europa is. Schoon zij nu geheel verlaaten is, blijven de uithollingen echter in wezen, en de weg naar dezelve, welke, na dat men uit het houtgewas komt, volkomen een gemaakte weg is, toont, dat zij van eenige wezenlijke of ingebeelde aangelegenheid moet geweest zijn. Deze weg is aangelegd door den keizer *Maximiliaan*. De erts is oorspronkelijk goud in eene kleine ader van grijsachtig witte vette *quartz*, doch

doch in zulk eene kleine hoeveelheid , dat de waarde van eene *guinza* van dit goud altoos twee of drie *guineas* gekost heeft; de ader ligt in granietsteen. Wijl ik geene beweegreden had om hier te vertoeven, spoedde ik mij nederwaard naar Vafetz.

AGTTIENDE HOOFDDEEL.

REIS NAAR WIELICZKA. — DE ZOUT-
GROEVEN. — CRACAU. — EN TERUG-
REIS NAAR PRIBILINI.

Op eenen tocht, even als in de reis door het leeven, doet zich, als wij voordgaan, altijd iets *nieuws voor*, het welk ons van onze eerste ontwerpen afleidt, en ons in nieuwe nasporingen wikkelt. Hier te Vafetz werd ik onderricht, dat te Pribilini, welke plaats slechts op den afstand van een postrit lag, een doortocht tusfchen de bergen naar Galliciën liep, en dat ik van daar in twee dagen zeer gemakkelijk konde komen aan de vermaarde Poolfche zoutgroeven.

Offchoon ik zeer begeerig was, om weldra aan de Hongaarfche mijnen te Schemnitz en Kremnitz te komen, kon ik echter de verzoeking tot het zien der Poolfche zoutgroeven, niet wederstaan; en waarlijk, daar ik *maar alleen* de Karpathifche bergen, en eene reis van
twee

twee dagen over heuvelen tusfchen deze en mij had, zou het onvergeevenlijk geweest zijn die niet gezien te hebben. Wie onder de menfchen, gehoord heeft, dat *Salomon* de wijfte en *Simfon* de fterkfte mensch ware, heeft van deze groeven niet gehoord? waar, volgens sommige berichten, onderaardsche fteden, en onderaardsche gemeenebesten te vinden zijn, en waar de helfche gewesten en derzelve inwooners onnavolgbaar afgebeeld zijn, en ook de gewesten der gelukzaligen.

Weldra bevond ik mij te Pribilini, waar ik mijnen intrek nam bij den heer *Jonas Pomgratz*, den eenigen edelman in deze plaats. Of fchoon hij in eene jammerlijke ftulp leefde, en zijn inkomen zoo gering was, dat hij zich vernederde om brandewijn, wijn, en dun bier, aan zijne dorplieden bij de kleine maat te verkoopen, en dat wel in eigen perfoon, bevond ik echter, dat hij welleevend, herbergzaam en vriendlijk ware. Naauwlijk was ik in huis, of een vlugge jongman trad binnen, ftaarde op mij, en vroeg toen om mijne pas. Ik zeide hem, dat geene pas had. Op dit zeggen begon hij een gefprek in het Latijn met mijnen gastheer, onderzoekende wie ik was; hij deed veele onge-

rijmde vraagen, en wierp veele zotte invallen, mij betreffende, uit. Zijne verbeelding van zichzelf was zoo bescpottelijk, dat ik uitberstte in lagchen; en toen, daar hij bemerkte dat ik verstond het gene hij van mij gezegd had, scheen hij beschaamd te worden, en verzocht mij om vergiffenis, dat hij eenigen twijfel gevoed had wegens de achtbaarheid van mijn karakter. Naderhand vernam ik, dat deze jongman onlangs een klein *provinciaal* ambt verworven had.

Den volgenden dag, zijnde den negentwintigsten Augustus, leide ik eenen kleinen mantelzak op een paard, en begaf mij te voet naar de beroemde zoutgroeven. Eerst gingen wij door dikke boschen van pijnboomen, en kwamen toen tuschen de bergen, en bleeven telkens aan het klimmen, daar wij altijd om de dalen heen gingen. De weg was in geen deele gevaarlijk, en zeer gemakkelijk, tot dat wij kwamen aan de bergschakel, welke de grenzen van Hongarijen en Galliciën uitmaakt; hier begon hij moeilijker, doch niet gevaarlijk te worden; de afloop aan de andere zijde, naar den kant van Galliciën, is zeer snel. — Rotfen van granietsteen, en donkere wouden van pijn-

pijnboomen hadden ons tot hier toe omringd, maar hier, op de grenzen, veranderde het tooneel zeer veel. De rotsen, die wij nu voor ons hadden, waren klippen van kalksteen, en deze maakten de allerschoonste vertooning uit, welke met een weinig vriendlijke hulp der verbeelding, die dikwijls de schoonheid onzer andere uitzichten doet rijzen, amphitheatres, Gothische heiligdommen, hooge torens, en puinhoopen van kasteelen voorstelde: welke doormengd waren met verbaazende steilten en vreesfelijke bergklooven, en toen wij afdaalden, en tusfchen dezelve doortrokken, namen zij nieuwe gelijkenisfen aan. De zon fcheen in vollen glans op dit alles, en vermeerderde grootlijks de schoonheid van deze edele vertooning. Uit den voet van verscheide dezer rotsen vloeiden de waterrijkste en helderste stroomen. Niets dan het gebrek van tijd verhinderde mij, om een dag of twee tusfchen dezelve doortebrengen. Zij zijn de schoonste rotsen om alpenplanten te zoeken, die ik ooit gezien heb.

Vroeg in den namiddag bereikte ik Kostelesko, en zou nog verder gereisd hebben, doch mijn gids gaf voor, dat zijn paard kreu-

pel ware, en niet voord kon. Deze plaats ligt nog in het gebergte, doch Kostelesko is geen dorp; hier zijn maar twee of drie huizen van bergwerkers, wjl in de nabuurschap eenige mijnen bewerkt worden, offchoon die van weinig belang zijn. De erts, die men mij liet zien, was grijze koperërts: ik kon niet gewaar worden, in welke rotsfoort de ader loopt. Hier had ik slechts, een bergwerkers onthaal, — een bed van stroo, eiëren en grof brood.

Ik zette vroegtijdig in den morgen mijne reis voord, de heuvelen werden nu kleiner en ronder, echter waren de eerste nog met den-
 nenboomen bedekt; op de grasvelden weidde eene groote menigte vee, en wij gingen verscheide *Kofchars* (of hutten der hoeders) voorbij, en toen volgde op de boschen en weilanden het zaailand, en hier trof mij geen gebrek van aanbouwing of bevolking. Withof was het eerste dorp, waar ik kwam, en hier veranderde ik mijne wijze van reizen, ik zond mijn paard en den man terug, en voorzag mij van twee paarden en eenen boerenwagen. Terwijl ik naar mijne paarden wachtte, bezag ik eenige rotsen in de nabuurschap, ik bevond dat die bestonden uit laagten van zandsteen en klei.

De

De boeren waren ijverig bezig met het inhaalen van hunnen graanoogst, welke bestaat uit haver, gerst en rogge. Niet alleen bespeurde ik geen gebrek aan akkerbouw of volkrijkheid in Galliciën, maar ook schieenen de dorpen niet slechter gebouwd, noch derzelver inwooners minder in kleeding te zijn, dan die aan de andere zijden der alpen. Dunavitz was de eerstvolgende wisselplaats. Deze plaats bereikte ik vroeg in den namiddag; maar doordien de richter niet thuis was, en ook door andere kleine ongelegenheden, werd ik hier, door gebrek aan paarden, den geheelen nacht opgehouden. Ik had aan de andere zijde der alpen dat onwaardeerbaar geschenk der natuur, de aardappelen gezien, hier at ik van dezelve; zij worden niet voor eene lekkernij gehouden, doch maaken een voornaam gedeelte van het voedsel der landlieden uit,

Des morgens zeer vroeg verliet ik Dunavitz, en na dat ik eenige mijlen dwars door plat weiland gereisd was, beklom ik eene groote schakel van heuvelen van zandsteen. De weg is verschrikkelijk slecht, en bijna onbruikbaar; gemeenlijk is die niets anders, dan de bedding van eenen stroom. Nochtans kwam ik behouden te Raaba aan, en hield stil aan het raadhuis,

huis, om versche paarden te hebben. Vermids het nu zondag was, waren de straaten vol volk, twee lieden kwamen uit het grootste gedrang bij mij, met veele buigingen en pligtpleegingen; en daar ik vermoedde, dat zij de landheeren van het dorp waren, die gekomen waren om mij op hunne kasteelen te noodigen, gaf ik hun weder zoo veel terug, want daar ik in Hongarijen gekomen, door dit land getrokken, en weder uit hetzelfde gereisd was, zonder een enkel bezoek van eenen tolbedienden, had ik nooit gedroomd, dat ik hier door zulke lieden zoude ontrust worden, echter zeiden deze mij straks daarna duidelijk wat zij waren. Zij doorzochten mijne pakkaadje, en zochten eenige kleinigheden wegteneemen, doch toen ik aanhield, dat zij mij een handschrift van dezelve geeven moesten, gaven zij die terug. Zij deden mij in ronde woorden blijken, dat eene kleine *bono mano* hun zeer aangenaam zoude zijn, doch ik gaf hun niets. Mijne volgende kwelling was de richter, die duizend bezwaaren inbragt tegen mijn verzoek om paarden te mogen hebben, tot dat ik de de groote *keizerlijke pas* uithaalde, die met zegels overlaaden was, welke ik verkreegen had

had sedert mijn ongeval te Leutchau. Vermids deze in het Latijn was, deed ik hem gelooven, dat zij een bevel gaf, om mij van paarden te voorzien, en zoo dra ik wist, dat de tolbedienden geen Latijn verstonden, gaf ik hun dezelve om te leezen, en zij stemden toe, dat de richter mij terstond paarden moest bezorgen; en nu stemde hij in mijn verzoek, echter moest ik twee of drie uren wachten, eer zij kwamen.

Het begon sterk te regenen, en het raadhuis, het welk tot eene foort van herberg diende, was vol gezelschap, zoodra de godsdienst geëindigd was. Behalven de kerk, is daar nog iets anders, het welk veele landlieden op zondag naar de hoofdstad of hoofdplaats brengt. In eenige gedeelten van ons eiland, die verre van de hoofdstad liggen, is het niet ongewoon, dat de koster, na het eindigen van den dienst, openlijk bekend maakt, dat op dezen of dien dag zoo veele vette zwijnen enz. zullen verkocht worden. De zondag is hier de marktdag, niet alleen van vleesch en andere eetwaaren, maar van al het gene de landlieden noodig hebben; de muur van het kerkhof hing vol mesfen, en linten, en schoenen, en koek, enz. enz. Na dat

dat het werk van den dag, dat is het aanhooren der misse, en het drijven van koophandel, voorbij was, begonden de vermaaklijkheden, en wel omstreeks twaalf uren. Deze bestonden in dansen, en het drinken van brandewijn. De dans was veelal op de Hongaarsche wijze, doormengd met *walzes*. Wijl de mannen meestal *boichars*, of enkele voetzoolen, en geene laarzen aanhadden, was het geluid der spooren zwak, doch de vrouwen droegen laarzen van geel leder. Eene of twee derzelve noodigden mij, om haar medegenoot te zijn, doch behalven het gebrek aan ruimte en lucht, twee der grootste vereischten bij het dansen, bemerkte ik dat de *dames*, nadat zij haare neuzen met de vingers gesnootten hadden, die aan de schouders en panden der kleederen van haare *chapeaux* afveegden. Kropgezwollen en ziekelijke uitzichten waren vermoedelijk niet ongewoon in deze landstreek.

Eindelijk kwamen mijne paarden; en hoewel het regende, was ik zeer gereed om te vertrekken, opdat ik uit dat stinkend hol en op mijne reis mogt geraaken. De weg was dezelfde als te vooren, over heuvelen van zand,

zandsteen, en door de beddingen van beeken en stroomen. Ik was zoo begeerig om voortespoeden, dat ik, offchoon de weg indedaad gevaarlijk ware, en vooral in het donker, aanhield met reizen tot omtrend tien uren des avonds, wanneer ik in eene soort van herberg aftrad. Deze was niet meer dan eene zeer groote hut of schuur, aan het eene einde van welke de haard was, met een weinig heete asch op denzelfven; geene eieren, boter, kaas noch melk waren te krijgen, niets anders dan grof brood en brandewijn. Ik moest, naar gewoonte, op stroo slaapen.

Ik was den volgenden morgen reeds voor zonnenopgang vertrokken; dezelfde onbruikbare weg bleef nog aanhouden. Michlinitz, de eerste plaats, welke ik des morgens bereikte, heeft, schoon de stad redelijk goed is, geene eenige herberg, doch een oude Duitse soldaat, wien ik raadpleegde over de gewigtige, en hier ter plaatze moeilijke zaak, om een goed ontbijt te krijgen, geleidde mij naaar een huis, het welk als eene herberg gebruikt werd. Men wees mij in een tamelijk goed vertrek, in het welk drie of vier vierkante tafels stonden, zoo als in een koffijhuis,

huis, en ik geloof, dat dit vertrek ook bij gelegenheid tot dit gebruik strekte, schoon het ook tot een kleedermaakers werkplaats gebruikt werd. Nu kreeg ik goed wittebrood met boter, en, daar ik de voorzorg genomen had, om eenen kleinen voorraad *chocolade* mede-teneemen, deed ik een redelijk goed maal, en uit het aantal eendvogels zonder koppen en geplukte vogels, welke door de keuken lagen, geloof ik dat men, na zulks vooraf te zeggen, hier een goed middagmaal zou kunnen hebben. Als men de verdeeling van beroepsbezigheden moet beschouwen als een blijk van den staat der beschaaving in een land, dan zou men geleid worden tot een ongunstig denkbeeld van Michlinitz, en van Galliciën in het gemeen, waar het beroep van eenen herberghouder nog niet als een onderscheiden en afzonderlijk beroep schijnt bekend te zijn.

Toen ik mijn ontbijt gedaan had, en mijne paarden gevoederd waren, vervolgde ik mijne reis, en wel over dezelfde heuvelen van zandsteen. Dikwijls heb ik beklagd, dat de boeren, door gebrek aan behoorlijke opvoeding, al te dikwijls de aanmerking bevestigen, welke in deze oude dichtregelen vervat is:

Quan-

*Quando mulcetur, villanus pejor habetur;
 Pungus villanum, polluit ille manum.
 Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit. (*)*

Mijn voerman was een treffend voorbeeld dezer aanmerking; toen wij uit Raaba vertrokken, eerbiedigde hij mij zoo zeer, dat hij schroomde om op zijnen eigen wagen, op welken ik reisde, te gaan zitten, en aan de zijde liep. Uit goedwilligheid zeide ik hem, dat hij zou gaan opzitten. Van dat oogenblik af, verminderde zijn eerbied voor mij, zelfs zoo, dat hij, eer nog de avond verlopen was, bijna tot beleedigen oversloeg. Dit nam op dezen dag zoodanig toe, dat ik dikwijls genoodzaakt was hem te dreigen, dat ik hem van boven neder zoude slaan; en ik twijfel niet, zoo de reis eenen halven dag langer geduurd had, of ik zou gedrongen geweest zijn, om mijne bedreiging ter uitvoer te brengen. Maar ik bereikte straks het zoo lang gewenscht Wieliczka, doch niet eerder, dan nadat mijn rijtuig om-

(*) *Door 't vleien wordt de boer yerergerd, streel hem nooit;
 Hij geeft, als men hem plaagt, de zagtheid doet hem sfooten,
 Maar strengheid zal bij hem goedwilligheid vergrooten.*

omverre lag, en wel zoo volkomen, dat ik zelf en mijne pakkaadje op den weg gesmeeten werd; doch geene schade was mij overgekomen, zelfs was mijn *barometer* niet gebrooken.

Men zal bezwaarlijk gelooven, dat Wieliczka, eene plaats, die zoo dikwijls door reizigers bezocht wordt, zonder herberg is; en echter is het waar, zij heeft geene herberg. Ik zond mijnen knecht den eenen weg uit, terwijl ik zelf eenen anderen weg ging, doch wij beide waren even ongelukkig; wij vonden een of twee huizen, die eene kamer, welke niet gebruikt werd, te huur hadden; en eene of twee plaatzen, waar men iets kon te eeten krijgen; doch iets, dat naar eene herberg geleek, was niet te vinden. Ik was genoodzaakt om mij te begeeven naar een der laatstgenoemde huizen, het welk eene soort van gaarkeuken was, en in weinig tijds had ik drie of vier zeer goede schotels, met al het bijbehoorende, goed brood, goede kaas en goeden wijn, voor mij staan. Na het eeten sprak ik met mijne waardin over een nachtverblijf; zij bekende openhartig, dat zij geen optrek voor mij had, doch dat zij mij wel voor eenen dag of twee een pronkvertrek wilde gee-

geeven. Schoon dit zoo verre was van een bed te hebben, dat zelfs geene bedstede noch stoel in hetzelfde was, moest ik echter die aanbieding aanneemen; want ik kon geenen tijd verliezen, om naar een beter verblijf rondtezien, en al had ik den tijd gehad, was daar zeer weinig hoop om wel te slaagen. Vermids de baron *Verner*, de bestuurder der zoutgroeven, uit de stad was, maakte ik, terstond na het middagmaal, mijne opwachting bij den naastvolgenden in aanzien, den *Ober-Bergverwalter Seling*. Hij ontving mij op eene zeer vriendelijke wijze, en geleidde mij naar de zoutmagazijnen, en toonde mij daar de werktuigen, en alles wat boven den grond was, want het was te laat om de zoutgroeven te gaan zien; en hij nodigde mij, om den volgenden morgen bij hem te komen ontbijten, en beloofde mij alsdan eenen goeden gids te zullen medegeeven.

Den naastvolgenden morgen bezocht ik, nadat ik met dien heer ontbeeten had, de zoutgroeven. Ik werd op de gemakkelijkste wijze afge-
laaten, daar ik op eenen breeden riem zat, met eenen anderen achter mijnen rug. Wijl sommige werklieden op dienzelfden tijd naar beneden gingen, en de riemen boven elkanderen

aan het kabeltouw vastgemaakt werden, waren wij twee- of driehoog boven elkanderen gebonden. Ik kon, zoo als dit gemeenlijk het geval is, door eigen waarneemingen niets weten van de beddingen of laagen, door welke ik afdaalde; doch het volgend bericht der beddingen, die het zout bedekken, heb ik ontvangen van eenen man, die zeer bedreeven is.

Groeibaare aarde	2 vadem.
Eene foort van zandige klei, bij de Duitschers <i>leim</i> genoemd	5
Een zeer fijn zand, even als <i>tripel</i> , het welk in zuuren opbruischt	} 3 ¹ / ₂
Men noemt het hier <i>triebsand</i> , en in het Poolsch <i>füs</i>	
Mergelaarde met zand, en ge- mengd met losse steenen	9
Zandsteen	1
Mergelaarde met zout gemengd, in kleine deelen en vierkante stukken	20

Men heeft zulke schilderachtige berichten van deze onschatbaare zoutgroeven gegeven, dat elk zedig verhaal van dezelve nu voor dof en laf moet gehouden worden. Ik zal mij derhalven bepaalen bij die dingen, welke voor

mij,

mij, als natuuronderzoeker, van belang waren. De gemaklijkheid dezer gaanderijen, en de fraaie breede drempels der trappen, moet ik niet geheel met stilzwijgen voorbijgaan, wijl zij volkomen het tegendeel zijn, met het gene men in andere bergwerken aantreft, en de droogte is niet minder aanmerkelijk. In plaats van modder en slijk, werd ik veeleer door stof gehinderd. Dit wordt denkelijk veroorzaakt, doordien het zout de vochten naar zich trekt; door dit middel worden de bijliggende lichaamen van hunne vochtigheid ontdaan, en het zout, dat de vochten tot zich getrokken heeft, wordt uitgegraaven, en dan worden nieuwe buitenkanten gemaakt; en de weinige gemeenschap, welke de zoutgroeven met de open lucht hebben, verhindert eene spoedige aanvoering van vochtige lucht. Aan deze droogte moet men de duurzaamheid toeschrijven van het hout, het welk gebruikt wordt om het een of ander gedeelte der groeven te onderschraagen. Hier blijft het leestijden na elkanderen zonder te verrotten, daar in gewoone bergwerken tien of twintig jaaren dikwerf genoegzaam zijn, om het geheel te vernietigen.

De weetgierige reiziger wordt dikwijls zeer

gehinderd door zulken, die zonder een bepaald oogmerk reizen; daar deze, door hun groot aantal, den smaak bepaalen, en uitspraak doen, welke de opmerkenswaardigste dingen zijn; om die reden wordt hij door de geleiders met haast voordgejaagd van de eene beuzeling naar de andere, en men toont hem mischien nooit voorwerpen van wezenlijke zeldzaamheid. Groote gewelven, die om hunne echoos beroemd zijn, en eene kapel, die in het zout uitgehouwen was, waren de eerste zaaken, tot welke men mij bragt, om die te bezien. Eenige van de eerste zijn zoo ruim, dat een huis van verscheide verdiepingen binnen dezelve zou kunnen gebouwd worden. De kapel, in welke voorheen twee of driemaal in de week de mis gedaan werd, is geheel van zout, zelfs het altaar, en de versierselen van pijlaaren, zuilen, boogen, beeldwerken, enz.

Het eerste, dat mijne aandacht trok, was het voorkomen van zeer groote blokken zout, die als in de mergelaarde ingelijfd waren. Daar ik door de gaanderijen ging, zag ik nu de bovenzijde, dan weder den onderkant van een blok; en dikwijls, schoon de gaanderijen drie of vier *yards* hoog waren, waren die beide

noch

nochtans verborgen, en ik kon alleen de breedte zien. In sommige gedeelten maakten deze blokken de wanden der gaanderijen uit, ter lengte van vijftien of twintig *yards*, wijl de gaanderijen door dezelve heengehouwen waren, doch nu en dan, als de blokken klein waren, lagen aan den eenen kant alle derzelve zijden bloot.

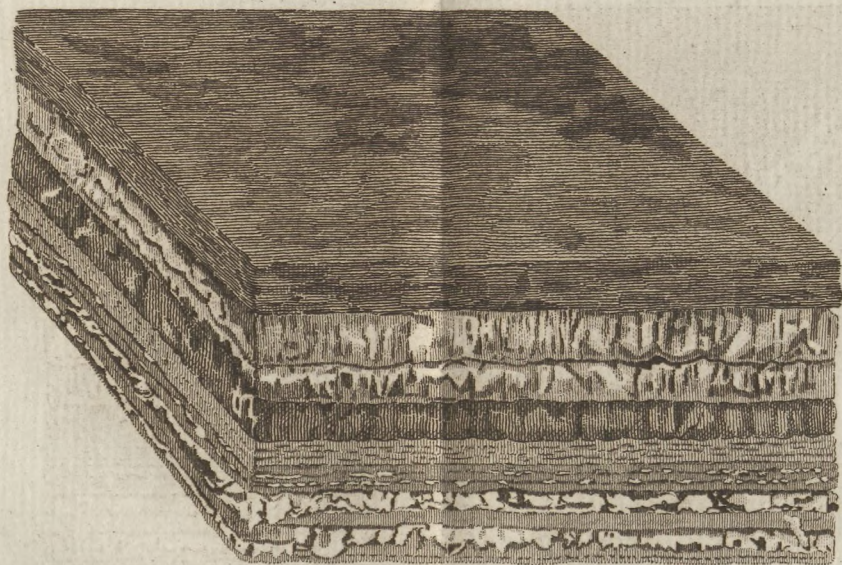
Deze blokken moeten niet beschouwd worden als zeldzaamheden; zij maaken de bovenste bedding uit, in welke al het zout, dat men *groen zout* noemt, gedolven wordt. In een van dezelve is, zoo ik meen, de kapel uitgehouwen; en de groote gewelven, van welke ik zoo even gemeld heb, die men *kamers* noemt, waarvan men veertig of vijftig van onderscheiden grootte aantreft, zijn gemaakt door het uitdelven van het zout, dat in zulke groote blokken ligt. Derzelve hoekige gedaante is genoeg om te doen zien, dat zij niet oorspronkelijk zoo gevormd werden, maar dat zij brokken zijn van eene onafmeetelijke dikke bedding van zout, welke door het een of ander voorval (van welke onze aardkloot, ik meen haare oppervlakte, zekerlijk veele ondergaan heeft) in stukken gebrooken is. — Ook vindt

men fomtijds blokken zandsteen, welke liggen in dezelfde mergelaarde, die met zout doormengd is. Deze mergel is zelf sterk met zout bezwangerd, hetwelk overal tusschen dezelve ligt, in de gedaante van onregelmaatige kristallen. Wegens den overvloed van zuiver zout, werpt men deze aardsoort weg, doch in veele landen van Europa zou zij van ongemeene waarde zijn. Nadat ik vrij lang tusschen *het groene zout* had rondgezworven, werd ik nog laager gebragt, om ook het *Szybicker zout* te zien. Dit maakt eene bedding, die daar ter plaatze, waar ik dezelve zag, twee of drie *yards* dik was. Dit zout is het allerzuiverste, en wordt alleenlijk uitgevoerd naar Polen, of andere vreemde landen; want de keizer, als een zorgvuldig opperhoofd van een huisgezin, gedooft slechts, dat het gemeenste door zijne eigen onderdaanen gebruikt worde. Dit is staatkundig, doch het kan bezwaarlijk gebillijkt worden; het is hard, dat de Galliciers geene vrijheid mogen hebben, dat gene te genieten, hetwelk de natuur hun zulk in eenen overvloed gegeven heeft. Deze beschikking werd ingevoerd onder *Joseph den tweeden*, en de reden was, dat men, door niets anders dan de

bes.

Mergelaarde
Grove Steen in Mergel
aarde.....
Zout.....
Mergelaarde.....
Grove Steen in Mergelaarde. }

Groot Steenblok, met dunne laagjen van Mergelaarde
en Zout.

beste foort buitenslands te zenden, eene grooter ontbieding van hetzelfde zoude kunnen bevoorderen, en dat dan ook het *groene zout* niet zou kunnen weggedaan worden.

Het *groene zout*, dat voor Galliciën bewaard blijft, ontleent zijnen naam van eene groenachtige of liever zwartachtige kleur, welke het heeft. De oorzaak dezer kleur is ligt te vinden, als men het zout met een vergrootglas beziet, dan bemerkt men, dat het overal doorzaaid is met kleine rondachtige zwartachtige korrels, als zeer fijn buskruid. (*) Ik denk dat deze korrels den aart hebben van kleiaartige *schistus*, men kan die zeer ligt met eene speld afkrabben. In andere opzichten is het *groene zout* even als het *Szybicker*, het welk schilferachtig is. Hier wordt al het zout gebruikt, zoo als de natuur het opgeeft, geene bewerking, hoe ook genaamd, wordt gebezigd, behalven het uithaalen uit de groeven, en deze is zeer eenvoudig. Waar ik de graavers aan het werk zag, zonderden zij groote vierkante blokken zout af van de zoutrots, die
aan

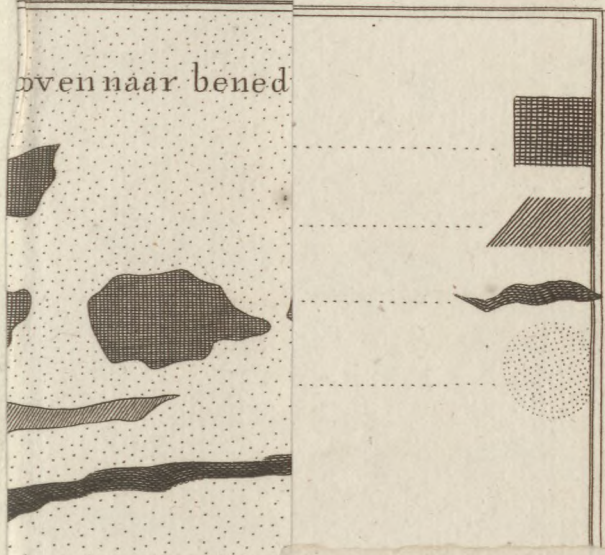
(*) Deze korrels worden in het Poolsch Makowka genoemd, van *max*, het welk maanzaad beteekent.

aan beide kanten is, door diepe inhakkingen of spleeten, dan maakten zij het verder los, door het weghakken van het zout boven en beneden, en als het alleen van achteren nog vast zat, floegen zij wiggen in hetzelfde, en het geheele vierkante blok werd in ééns nedergeworpen. Doch men heeft ook andere wijzen van bewerking, zelfs gebruikt men buskruid. Deze groote blokken worden naderhand klein gehakt tot *batwans*, die de gedaante hebben van oxhoofden; eenige van welke, volgens den heer *Guettard*, zoo groot zijn, dat zij vier of vijfduizend ponden weegen, dat is omtrent twee en eene halve ton. Die, welke ik zag, konden de helft dezer zwaarte niet haalen. Zij worden ook gehouwen in langwerpige vierkante stukken van omtrent honderdvijftig ponden; de kleiner brokken worden in vaten gedaan.

Het is niet bekend, hoe verre de bedding van *Szybicker* zout zich uitstrekt, doch na dat men zeshonderd vademen verre, van het oosten naar het westen, en tweehonderd vadems van het zuiden naar het noorden voordgegraaven heeft, wordt nog zout gevonden. Uit vrees voor water, zijn de mijngraavers zorgvuldig om niet dieper te graaven, tot bepaa-
ling

LIJNEN te

oven naar bened

DOORSNEDE der ZOUTMIJNEN te WIELICZKA.

Doorsnede van boven naar beneden.

Verklaaring.

Groen Zout.....

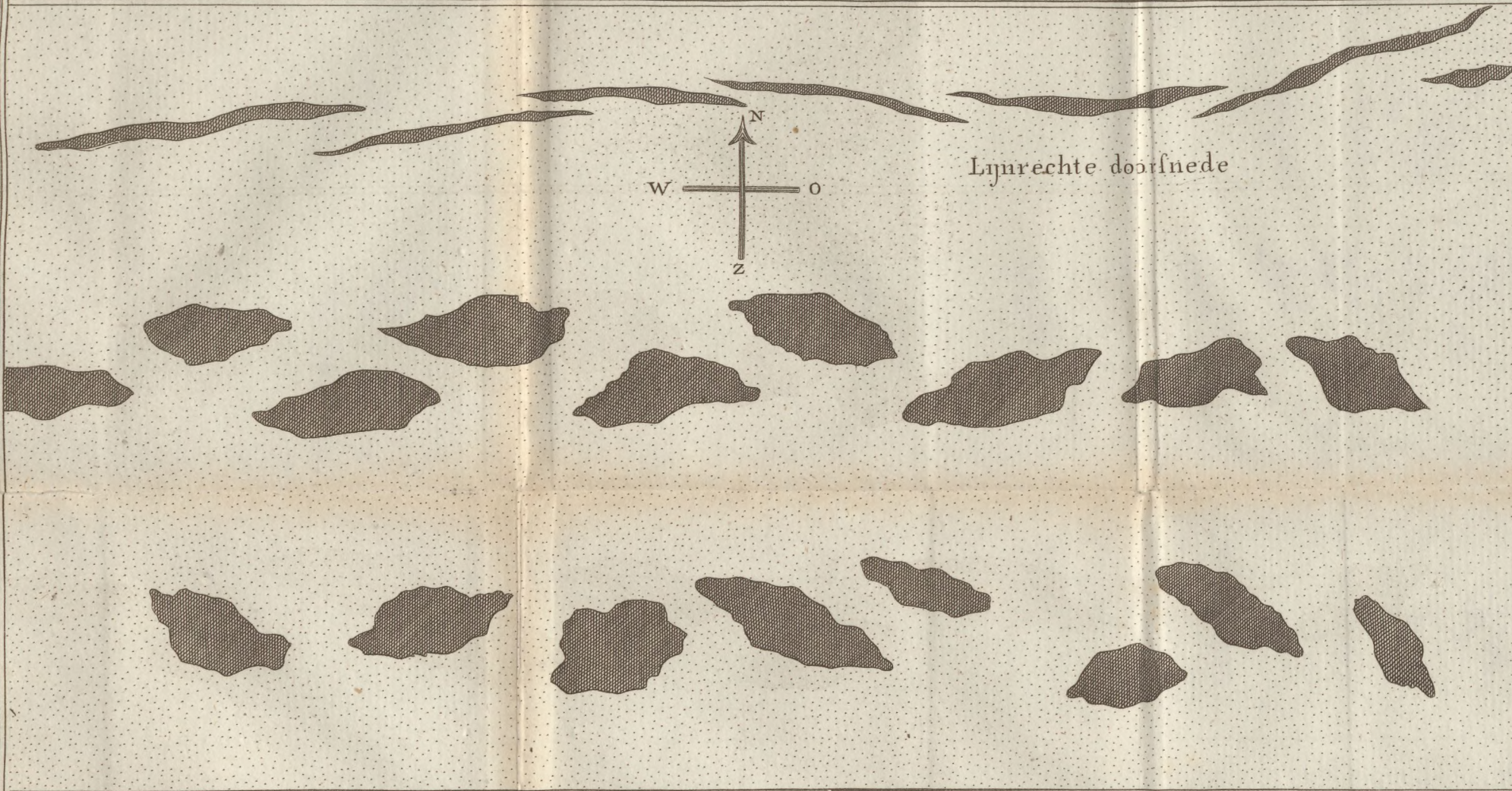
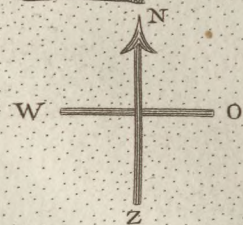
Spyra Zout.....

Szybiker Zout.....

Mergel-aarde.....

Lijnrechte doorsnede

Mergel-aarde met Zout door mengd.

Mergel-aarde met Spyra Salt
 Zandsteen met Kal
 Fijn aarde

Dwarfche doorsnede van boven naar beneden.

ling van den aart der laagen onder het *Szybicker* zout. Honderdentwintig vademen is de grootste diepte dezer groeven. — Deze twee soorten van zout maaken de rijkdommen der mijnen van Wieliczka uit, uit welke jaarlijks zes of zeventuizend *centenaars* gegraven wordt. Men verkoopt het *groene zout* aan de Galliciers voor twee guldens en zeven en eenen halven *kreutzer* de honderd pond. Vijfhonderd menschen worden in dezelve aan het werk gehouden; doch deze wonen hier niet, zoo als sommigen hebben voorgegeeven, maar komen uit dezelve, als hunne werkuuren voorbij zijn, gelijk in andere bergwerken.

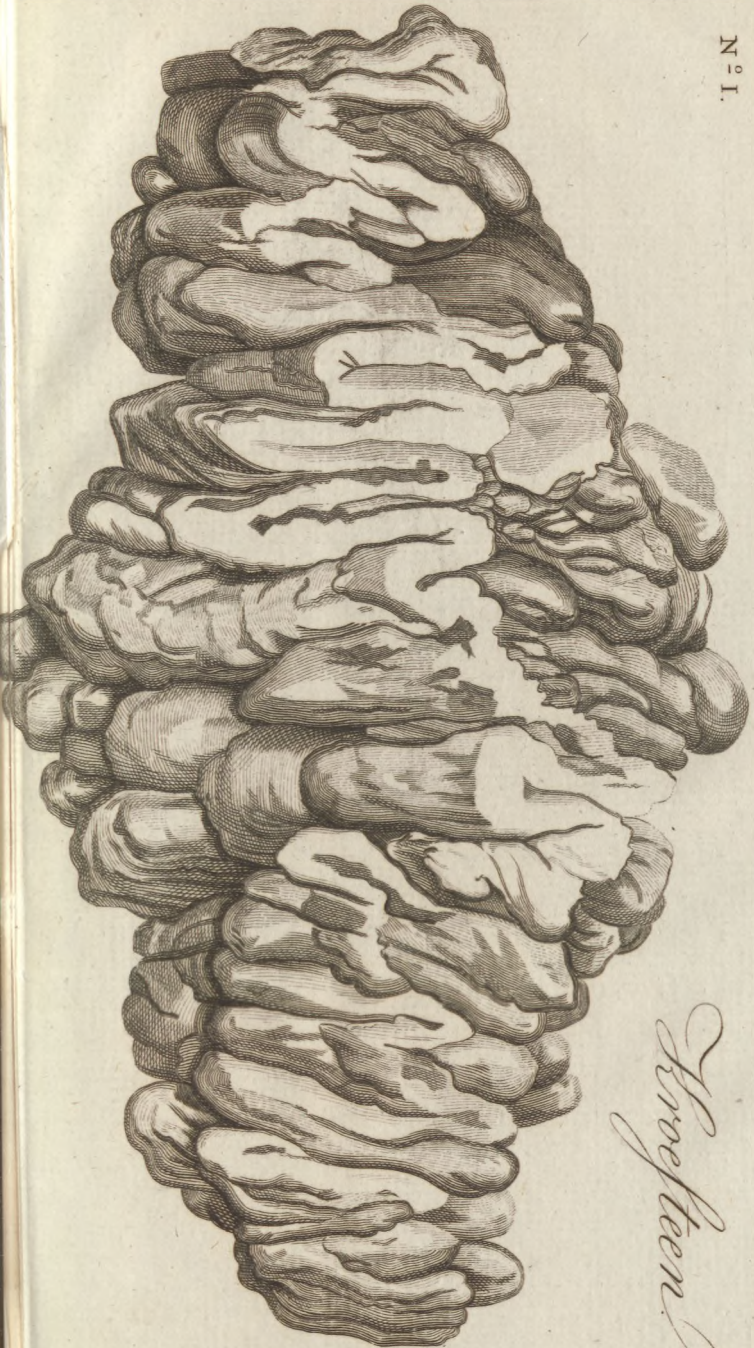
Men vindt zout water, en tevens versch water, in deze groeven. Van het eerste werd in vroeger tijden zout gemaakt door uitkooking, doch om de duurte der brandstof, zoo als ik denk, heeft men in het jaar 1724 deze bewerking laten vaaren; nu wordt het, om de groeven droog te houden, in lederen zakken naar boven getrokken, en weggeworpen. Het zoet water is in kleine hoeveelheden, en dient tot drinken voor de paarden; deze zijn hier vierentwintig, en zij blijven altijd hier.

Het gebeurt dikwijls, dat de rijkste berg-

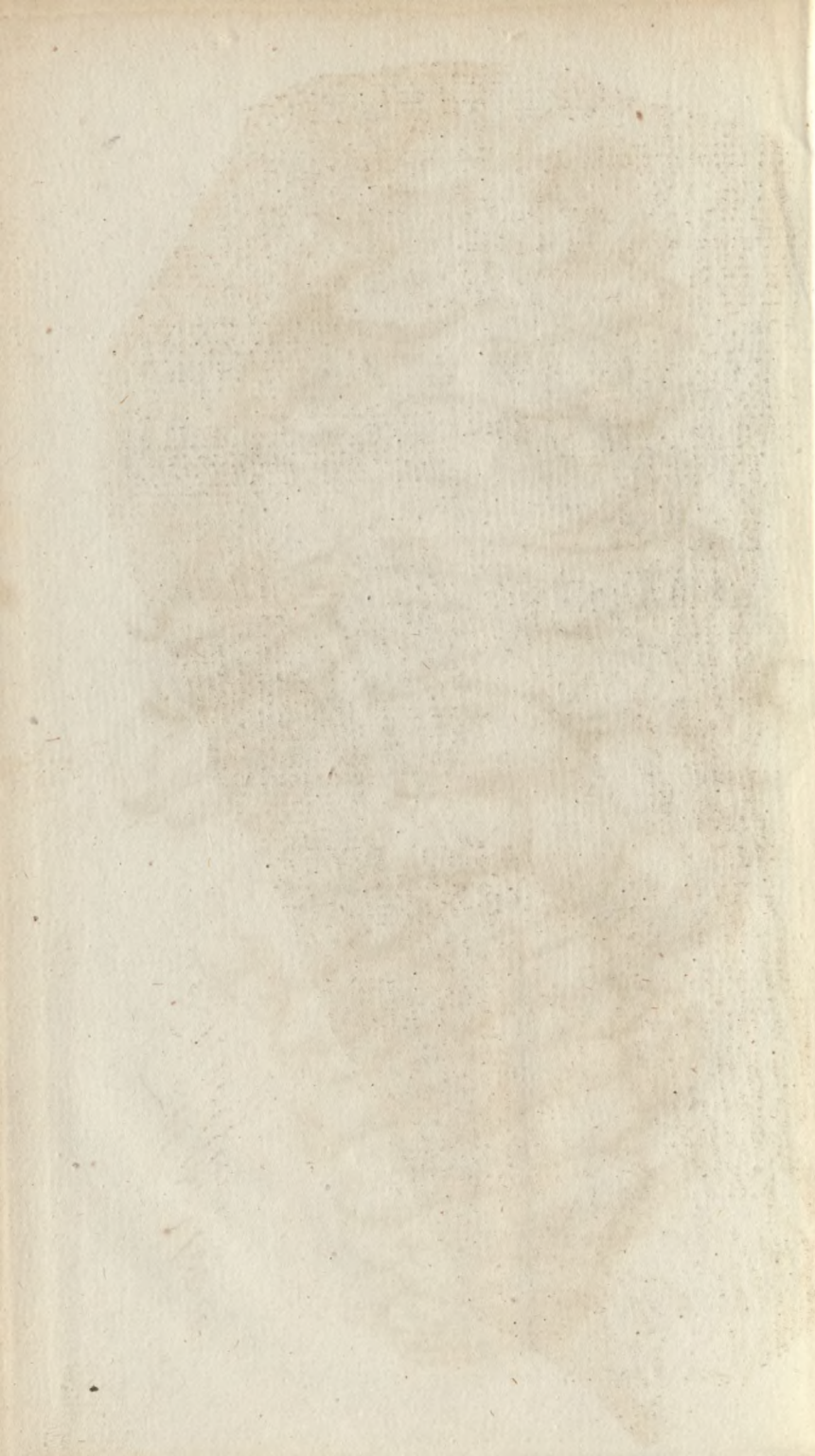
werken de armste zijn in delfstofkundige zeldzaamheden; deze leverden mij niets anders, dan den *Kroefstein*, of *pierre de trippe*, en een schilferachtig rechthoekig gestreept zout. Eenige mineraalkenners hebben de eerste beschouwd als *gypsum*, anderen hebben die voor *barytes* aangezien. Deszelfs eigen zwaartekracht, welke 2,903 is, heeft waarschijnlijk aanleiding gegeven tot deze laatste onderstelling; het blijkt uit den *Catalogue raisonné* van den heer *Born*, dat dit zijn gevoelen was. Zijne groote zwaarte deed mij besluiten, om dezen steen aan den beroemden heer *Klaproth* te zenden, met verzoek, om die op eene scheikundige wijze te onderzoeken, welke heer mij berichtte, dat die niets anders was dan *gypsum*. Zijne gedaante is zeer aanmerkelijk. Onder het *Szybicker* zout maakte ik stukken los, welke geheel plat waren, omtrent eenen duim dik; op andere plaatsen zag ik, dat hij kleine aderen maakte, die somtijds in rechte lijnen voordiepen; en dan weder zeer kronkelend waren; de negende plaat vertoont dien in deze gedaante. Dan weder zijn de golvingen zeer diep en dicht in elkanderen, zoo als in de agtste plaat afgebeeld is. Ik heb deze twee soorten in mijne

ver-

N^o. I.

Brookstein

Brooklyn

verzameling; zij werden mij gegeven door den baron *Verner*, en zijn, zoo ik meen, gekomen uit de mijnen te Bochnia, waar de fraaiste soorten dezer delfstof gevonden worden. Doch die soort, naar welke de tiende plaat geteekend is, en die mij door den heer *Lebzelterners*, den vestingbouwer, een zeer kundige en verplichtende man, en een zeer bedreeven delfstofkenner, ten geschenke gegeven werd, is van Wieliczka. Ook heb ik kleine stukken van denzelfden, die eene kegelvormige gedaante hebben. Als deze steen uit de mijn genoomen wordt, heeft hij eene blaauwachtige kleur, en is eenigzins doorschijnend, doch nadat hij eenen korten tijd in water gelegen heeft, wordt hij geheel wit, en volkomen ondoorschijnend, en men kan dan iets bemerken, het welk van een verward zeer fijn vezelachtig samenstel is. Dikwijls is hij gemengd met eene andere soort van *gypsum*, welke haare doorschijnendheid niet door het liggen in water verliest, maar in hetzelfde eenigzins opgelost wordt. Deze wordt bij 4 in de negende plaat afgebeeld, waar zij op eene zekere wijze de andere *gypsum* omgeeft; en zij maakt de streepen uit in die soort, welke ver-
toond

toond wordt in de agtste plaat; een van deze heb ik met * geteekend.

Het rechtlijnig gestreept zout is eene zeer schoone delfstof, en wordt hier in grooten overvloed gevonden. Op sommige plaatzen vormt het tamelijk dikke aderen, en het is, als men het met ander zout vergelijkt, iets, dat in laater tijd gevormd werd. De vezelen of streepen loopen dwars door de ader, even als in de *Inolithus* of *Stirium*. — Waar het water door het gewelf zijpelt, worden uitneemend schoone kegelachtige afdruijselen van zout gevormd, die zoo wit zijn als sneeuw.

Wijl de heer *Fichtel* het als zijn eigen gevoelen heeft opgegeeven, dat de zoutgroeven van Zevenbergen behooren tot de eerste bouwstoffen van onzen aardkloot, was ik begeerig om te zien, of niet eenige gedenkstukken uit het rijk van Neptunus daar te vinden zouden zijn. Ik kon niet gewaar worden, dat in het hart van het *Szybicker* zout ooit zodanige gezien waren, doch men had veele gevonden in de mergelaarde, die de blokken *groen zout* omgeeft. Aan den vestingbouwmeester heb ik te danken een stuk mergelaarde, het welk twee *doubletten* of sluitschelpen bevat, welke ter diep-
te

te van zesendertig vademen gevonden zijn; voords de schar van eene krab, in dezelfde aarde, ter diepte van veertig vademen opgedolven, en een stuk houtskool, gemengd met zout en de laatstgenoemde *gypsum*, hetwelk men honderd vademen diep gevonden had.

Ik zworf in deze uitgestrekte onderaardsche gewelven omtrend vier of vijf uren rond, en zag echter maar een klein gedeelte dezer groeven; doch daar men mij berichtte, dat ik niet anders zien kon, dan eene herhaaling van dezelfde zaaken, was ik voldaan, en begaf mij uit dezelve. Wjl de baron *Verner* nu teruggekomen was, maakte ik des namiddags mijne opwachting bij hem. Hij ontving mij op de allervriendlijkste wijze, en nodigde mij, om den volgenden dag bij hem te komen ontbijten en het middagmaal te houden, het welk ik ook deed, en hij vergunde mij, om uit zijne kleine verzameling eenige uitgelezen stukken van de laatstgenoemde *gypsum* te mogen nemen. Welke gronden de heer *Carosi* had, om zo kwalijk te vreden te zijn over de bestuurders dezer groeven, weet ik niet; ik had alle reden om voldaan te zijn. Hij zegt: dat hij genoodzaakt was zichzelve te ver-

mom-

mommen, of dat zij hen waarschijnlijk hem het verlot, om de groeven te mogen bezien, zouden geweigerd hebben, en dat hij verplicht was, om de stukken te verbergen, die hij wilde medeneemen. Dit moet een bijzonder geval geweest zijn: men vergunde mij, alles medeneemen, wat ik konde vinden.

Eene dagreis van hier ligt Bocknia, eene andere zoutgroeve, doch die niet zoo rijk is. — Ter wederzijde van de Karpatifche bergschakel is het land rijklijk voorzien met zout, en het land van de Marmorus ten zuiden, en dat van deze zoutgroeven naar het noorden, zijn volkomen gelijk. — Aan de zuidzijde begint het te Eperies, en strekt zich uit ten oosten door het landschap Marmoru en Zevenbergen, welke gewesten ongemeen rijk zijn in zout, tot aan Cronstad toe, en de heer *Fichtel* telt honderd en negenenvijftig onderscheiden plaatzen op, waar of rotszout of zoutbronnen te vinden zijn. Hier, aan de noordzijde van deze bergschakel, vindt men het in grooten overvloed, eerst te Wielickza, voords te Bocknia, dan weder te Sambor, en in de Buccowina en Moldavien, tot aan Okna bij Rimmik, en in deze streek noemt de heer *Fichtel* agtenvijftig onderscheiden plaatzen op.

Het

Het is aanmerkenswaardig, dat de tegenwoordige onbeschaafde inwoners van Moldaviën en Zevenbergen, welke in de nabuurschap van zoutbronnen wonen, dezelfde wijze van zoutmaaken hebben, welke gemeen was onder de oude Gaulers en Germanen; deze was het trapswijze gieten van het zoutwater op een vuur van hout. *Plinius* zegt: (*) „*Galliae*
 „*Germaniaeque ardentibus lignis aquam salsam*
 „*infundant. Hispaniae quadam sui parte e pu-*
 „*teis hauriunt, muriam appellant, (et) illi qui-*
 „*dem etiam lignum referre arbitrantur. Quer-*
 „*cus optima, utque per se cinere sincero vim sa-*
 „*lis reddat: alibi Corylus laudatur, et a infuso*
 „*liquore falso carbo etiam in salem vertetur. Qui-*
 „*cumque ligno confit sal, niger est.*” — (†) En
 Ta-

(*) Lib. 31. C. 7.

(†) In Frankrijk en Duitschland giet men zoutwater op brandend hout. — In eenige oorden van Spanjen wordt het uit putten of kuilen geschept, hetwelk zij pekels noemen; en men is hier ook van gevoelen, dat het hout niet minder zoutstof oplevert. Naamelijk de beste soort van eiken geeft van natuur, door zijne zuivere asch, een krachtig zout: op andere plaatsen wordt ten dien einde de haselaar aangeprezen, en van het opgegooten ziltige vocht zal ook

Tacitus zegt (*) „ *Inde indulgentia numinum*
 „ *illo in amne illisque silvis salem provenire, non*
 „ *ut alias apud gentes eluvie maris arescente,*
 „ *sed unda super [ardentem arborum struem susa,*
 „ *ex contrariis inter se elementis, igne atquo aquis*
 „ *concretum*” (†)

Terstond na dat ik het middagmaal gehouden had bij den baron, die met een Iersche dame gehuwd is, verliet ik Wieliczka, om mij naar Cracau te begeeven. Op den afstand van twee of drie uren rijdens van zulk eene beroemde stad te zijn, en zichzelve niet de moeite te geeven om die te gaan zien, zou weinig nieuwsgierigheid aanduiden; doch ik bleef daar ter plaatze slechts anderhalven dag, om

deszelfs kool in een zout veranderd worden. Maar al het zout, uit hout voortgebragt, is zwart van kleur.

(*) De *Moribus Germanorum*, Lib. 13. C. 57.

(†) Door de goedertierenheid van het Opperwezen wordt uit dien vloed en uit die wouden zout gebooren; niet, gelijk bij andere volken, door eenige opgedroogde uitvloefelen der zee, maar door het storten van een vocht, op eene van brandende boomen opeengestapelde houtmijz, terwijl twee met elkanderen strijdige elementen, of grondstoffen, het vuur naamelijk en het water hetzelfde (het zout) doen te samen gaan.

om de paleizen en de schoone kerken te zien, ook den kruidtuin, die nog korts geleeden aangelegd is, en de plaats tot waarneemingen in de sterrekunde, die in dezen tuin is, de verzameling van stukken uit de natuurlijke geschiedenis, en de boekerij der hoogeschool. Van deze laatste zal ik eenig denkbeeld kunnen geeven, door mijnen leezeren te berichten, dat in het vak der geneeskunde daar geene boeken waren, zoo nieuw als *Boerhaave*, en dat zelfs de schriften van dezen grooten man hier *nog* niet voorhanden zijn!!!

De muuren van het paleis, en de huizen, die tegenover hetzelfde staan, draagen nog de teekens der musketkogels van voorige tegen elkanderen strijdende partijen, en toen ik hier was, stonden nieuwe oneenigheden op het uitbreeken, en nu is Polen vernietigd. De Russische krijgsbenden, die hier eenigen tijd in kwartier gelegen, en de wacht te gelijk met de Poolse, of liever tegenover dezelfde, betrokken hadden (want overal waren twee wachten, eene uit Russen, en de andere uit Polakken bestaande) verlieten deze stad op den dag voor mijne aankomst, en toen liep het gerucht, dat zij door Pruisische benden

zouden vervangen worden, tegen wier binnentrekken eenige beuzelachtige vestingwerken gebouwd werden. De Oostenrijksche benden zouden, zoo als ik hoorde, veel meer welkom geweest zijn. Ik heb bijna nooit fraaijer krijgsvolk gezien, dan de weinige Poolsche soldaaten die ik hier zag, doch een ongeregelde toestand met inwendige vijandschappen, en omringd door de magtigste vorsten, om dezelve te vernietigen, wat toch kunnen deze doen? Maar geen woord meer over staatszaaken, want:

— — „ *Mijn oor is mod,
Mijn ziel is krank door 't alledaagsch gerucht
Van 't onrecht en 't geweld, dat de aard vervult.*” (*)

Cracau kriekt van Jooden; veelen van dezelve hebben weinige Joodsche gelaatstrekken; het geslacht is waarschijnlijk door *invallende omstandigheden verbasterd*. Behalven het doen van hunne gewoone bedrijven van woekeren, het aanneemen van gestoolen goederen, het verkoopen

van

(*) In het Engelsch luiden deze regels aldus:

— *My ear is pain'd
My soul is sick with ev'ry day's report
Of wrong and outrage with whichearth is fill'd*

van oude kleederen enz. speelen zij voor draa- gers, wegwijzers, en huurknechts, en bieden, ge- kleed in hunne lange zwarte tabbaarden, hunne diensten aan de reizigers, wanneer die in de stad komen. Met den mijnen trof ik het ge- lukkig. Regelmatig ingerichte herbergen zijn, geloof ik, juist in Cracau niet gemeen. Ik werd door hem gebragt bij eene mevrouw *le Bon*, waar ik zeer wel was, in eene huislijke lee- venswijze. Zij deed koophandel in chocolade enz. en haar man, de heer *Basch*, die een lid was van den raad der stad, was een zeer kundige man, en sprak drie of vier taalen. Hij was indedaad vriendlijk, en geleidde mij rond, om alles te zien, dat bezienswaar- dig was.

Op vrijdag namiddag, den zesden Septem- ber, vertrok ik, om terug te keeren naar Pri- bilini, waar ik mijne reisbehoefden gelaaten had. Ik haalde weldra omtrend twintig ledi- ge karren in; de voerlieden, schoon zij wis- ten, dat zij mij verhinderden in hen voor- bijterijden, wilden zichzelve de moeite niet geeven om plaats te maaken: mijn knecht stapte af, en, doordien hij elk eenen zwaaren stoot op de schouderen gaf, deed hij hen naar

de ééne zijde gaan. Een oude dronken soldaat, die hunne kwaadaartige koppigheid bemerkte, trok, waarschijnlijk in hoop van een zoopjen te krijgen, zijnen fabel uit, en liep hen na, zoo goed als een bejaarde dronken man doen kon. Nu werden alle de voerlieden bevreesd, elk beijverde zich, om het eerst uit het vermeende gevaar te komen, en de grootste verwarring was het gevolg, en twee arme menschen met aardewerk werden in eene diepe drooge floot geworpen. Ik geraakte onbeschadigd door dezelve, doch aangedaan, zo als ik dikwijls geweest ben, bij het zien, dat men zulke laage menschen vindt, dat eene kwaade bejegening het eenig middel is, om hen tot eene behoorlijke handelwijze te brengen.

Des avonds bereikte ik Michlinitz, en nam mijnen intrek bij de kleedermaakers, en den volgenden avond kwam ik te Raaba aan, doch het stad- of dorphuis was geslooten, niemand was te vinden, het dorp schein volkomen verlaaten te zijn, zelfs verscheenen de tolbedienden niet. In deze zwaarigheden vervoegde ik mij bij den heer van het dorp, en ik werd op eene waarlijk herbergzaame wijze ontvangen: doch mijn

waar-

waardige gastheer verstond noch Fransch noch Hoogduitsch; het Latijn was derhalven ons eenig middel van verkeering, en met mijne goede gastvrouw, die zoo veel zorg voor mij droeg, als of ik haar zoon ware, kon ik geen enkel woord wisselen, wijl zij niet dan Poolsch sprak. Reeds had ik genoeg gezien van de ongemakken van eenen gedwongen dienst, en ook iets van dezelve gevoeld; hier moest ik nog meer voelen. Schoon ik in het huis van den heer des dorps gehuisvest was, moest ik echter des morgens twee uren wachten naar paarden, en mijne beloften, noch zijn dreigen kon zijne boeren beweegen, een weinig meer spoed te maaken. Het was nu zondag, en toen ik reisde door Davitz, welke de grootste stad in dit gedeelte des lands is, was het daar als op eene kermis; koopwaaren van allerhande soort waren in de straaten te koop gesteld, zoo als bij ons op kermistijden geschiedt. Des avonds bereikte ik Withof; en nam mijne schuilplaats onder het dak van den richter, en den volgenden morgen lei ik mijnen mantelzak op een paard, en vertrok om dwars over de Alpen te komen.

De Karpatische hergshakel doet zich van

deze zijde heerlijk op, en geheel anders van zoo als zij zich van den anderen kant laat zien. Te Kesmark scheenen deze bergen meer in eenen klomp, dan wel in eene keten te leggen, want de grootfche *Krivan* en zijne wachters liggen achteruit, en worden van dien kant niet gezien. Van deze zijde loopt de fchakel in eene rechte lijn, en de hooge bergtoppen zijn niet zoo uitsteekend, wijl zij meer achterwaard liggen. Ik gaf bevel aan mijnen knecht, om met mijn pakkaadje naar Kostelesko te gaan, en mij daar te wachten, terwijl ik rondzworf tusfchen de buitenfte rotsen van dezen grooten muur, want zoo doen zich de bergen van deze zijde op. Een uur nadat ik Withof verlaaten had, in de nabuurfchap van welke plaats ik laagen van zandsteen bemerkt had, kwam ik aan eene rots van kalksteen, die vol verfteeningen was. Deze was de *Lapis frumentarius* (*), en scheen eene bedding uittemaaken, die naar de zijde der alpen oprees, onder eenen hoek van omtrend veertig graaden. Ik befpeurde die in eenen heuvel van omtrend

hon-

(*) *Oryctographia Helvetica Schentzer. fig. 158.*

honderd of honderdvijftig *jards* hoog, doch ik kon niet zien of het dezen geheelen heuvel al of niet uitmaakte. Aan de linkezijde van deze is eenige grove zandsteen, welke ik eerder denk dat tot de oorspronkelijke soort behoort. Na dit alles begaf ik mij naar de heuvelen aan mijne linkezijde, om naar eenige zeer stoute steil opgaande rotsen, te klimmen, welke ik bij mijne afreis gezien had. Hier waren de rotsen van oorspronlijken kalksteen, doch zij hadden op eenige plaatzen eene tamelijk regelmatige loodrechte streepgewijze vorming, doch deze kon niet verre nagespoord worden. Na twee of drie uren opklimmens bevond ik, dat mijn gids mij in eene verkeerde valei gebragt had; maar het was nu te laat om terugtekeeren, en ik zette mijnen tocht voort; en toen ik dicht bij den top was, trof ik weder het *krumholtz* aan. Eindelijk verdween de kalksteen, en toen zag ik niets dan graniet. De kalksteen rustte blijkbaar op den graniet, en aan de eene zijde, en ik meen dat het aan dien kant was, die tegen over de groote alpen van granietsteen ligt, vond ik een weinig, die op sommige plaatzen onmiddelijk op denzelfven lag, in kleine losse plekken,

even als sneeuw, voor dat die nog geheel weg-
 gesmolten is, en niet in losse blokken. Op
 den top begon de graniet naar *schistus* te ge-
 lijken, en ging over in de brokkelige *schistus*
 (*glimmerschiefser*). Maar naar het oosten van de-
 zen berg, die in het Poolsch *czervonnivirch*, of
 de roode berg genoemd wordt, steekt de
 kalksteen boven den graniet uit, ik wil zeg-
 gen: dat die hooger is dan de graniet, doch
 hij rust niet onmiddelijk op denzelfen. Deze
 laatste foort van kalksteen, offchoon die vol-
 komen van hetzelfde maakfel is met de voo-
 rige, dat is: *dig*, is waarschijnlijk van eene
 andere vorming. Zij is oogenschijnlijk met laa-
 gen, en deze liggen bijna vlaklijng, hoewel
 zij eenigermaate rijzen naar den kant van Gal-
 liciën, dat is: in eene tegengestelde richting
 met de groote bergschakel. Zoo ik op ande-
 re plaatzen geenen oorspronglijken kalksteen
 gezien had; volkomen gelijk aan deze, die
 nu of dan eenige *yards* verre een laag-
 gewijs voorkomen aannam, hetwelk kort daar-
 na geheel ophield, zo dat men in mijlen, ja
 twintig mijlen verre, niet het allermiste blijk
 van hetzelfde bemerken kon, zoo als ik in
 de kalksteenaartige bergen van Stiermark
 ge-

gezien heb, zou ik niet gearfeld hebben, om dezen berg onder de laagwijze gevormde bergen te plaatzen. Een dikke nevel, de grootste vijand der reizigers in de alpen, maakte weldra een einde van mijne onderzoekingen. De kwik rees, in het afdaalen van den rooden berg naar Kostelesko, drie Engelsche duimen en vijf lijnen, dat is ten naastenbij drie duimen en een half.

Offchoon men uit Kostelesko de schoone uitstappen voor de kruidkennis zou kunnen doen, tusfchen de zeer hooge en overschoone bergen van kalksteen, die men hier heeft, welke, door de verscheidenheid hunner hoogten en liggingen, zekerlijk ongemeen rijk moeten zijn in alpenplanten, was ik echter genoodzaakt om die te laten vaaren, en met spoed voortzetten. Het was nu den tienden September; en ik had nog geene der beroemde bergwerken van Hongarijen gezien, behalven Schmölnitz, daarom spoedde ik terug naar Pribilini. Na dat ik Kostelesko verlaaten had, wandelde ik omtrent drie mijlen verre, altijd tusfchen de bergen van kalksteen; deze afstand is hunne breedte in dit gedeelte der bergketen, en, even als voorheen, leverden zij mij

het allerschoonst tooneel op. Hoe verre zij zich in de lengte van het oosten naar het westen uitstrekken, dat is, hoe verre zij de schakel der granietbergen verzellen, weet ik niet naauwkeurig. Toen ik uit Galliciën kwam, kon ik bemerken, dat zij tot op eenen grooten afstand aan mijne rechte- en linkezijde zich scheenen uitstrekken, daar zij het buitenste omkleedfel van deze zijde der Karpatische bergschakel uitmaaken. Een van de bergwerkers te Kostelesko zeide mij: dat zij uitgestrekt waren tot op omtrend zeven of agt Duitsehe mijlen, dat is ten naastenbij dertig of veertig Engelsche mijlen (of ruim twaalf uren gaans). Zonder dat ik buiten mijnen weg ging, verzamelde ik op deze rotsen eenige heerlijke soorten van de *Filago Leontopodium*. Soms zag ik den oorspronklijken zandsteen, doch van deszelfs gesteldheid kan ik niets zeggen. Na dat de kalksteen ophoudt, is alles graniet, die naar de brokkelige *schistus* (*glimmerschiefer*) trekt. Deze laatste bemerkte ik alleen op den top van dien berg, die de grenscheiding uitmaaken tusfchen Hongarijen en Galliciën. — Men zal zich hier te binnen brengen, dat ik aan de zuidkant van deze berg-

fcha-

fchakel tot dus verre geene bergen van kalksteen gevonden had, die onmiddelijk met den graniet verknocht waren; want de kalksteenaartige rotsen van de *Fleischbank* maaken veel eer het begin uit van die gene, welke ten noorden loopen. — Ik heb hooren zeggen: dat het land aan den noordkant hooger ligt, dan dat aan den zuidkant; ik heb geenen grond, om zulk eene vooronderstelling te maaken: ook schijnt het mij zoo niet toe, en even zoo min heeft mijn *barometer* het aangewezen.

NEGENTIENDE HOOFDDEEL.

SPELONK VAN DEMANOVO. — NEUSOHLN
EN DE BERGWERKEN VAN HERREN-
GRUND. — LEEVENSSCHETS VAN DEN
BARON BORN. — SCHEMNITZ, KREM-
NITZ, EN KONIGSBERG, MET DER-
ZELVER MIJNWERKEN.

OP den dag na mijne wederkomst te Pri-
bilini, lei ik een bezoek af bij den heer *Eme-
sich Pomgratz* te Andrasfalva. In eene nabij
liggende rots van kalksteen is eene groote
spelonk, Demanovo genoemd, welke ik voor-
genoomen had te gaan zien, doch zulks werd
verhinderd door eenige geringe verdrietlijk-
heden in het reizen, en vermids men mij
flechts berichtte, dat het een groot berghol
was, welke ik reeds genoeg gezien had, was
ik zeer onverschillig omtrend dezelve; doch
bij aldien ik toen geweeten had, dat het de
spelonk was, van welke *Bruchman* zegt: dat zij
zoo vol beenderen is, en uit welke het geraamte
van

van eenen draak! gehaald was, dat aan den keurvorst van Saxon gezonden werd, zou ik zekerlijk alle deze beuzelachtige zwaarigheden ras te boven gekomen, en waarschijnlijk voor mijne moeite beloond geworden zijn met eene fraaie herfenpan, niet van eenen draak, maar van den *ursus maritimus* of zeebeer, of *ursus spelaeus* volgens Rosenmuller; want die, welke gevonden zijn in de spelonk op den Hartz, naar welke deze gelijken, zijn van die soort.

Bruchman zegt, in zijnen zevenenzeventigsten brief: (*) „ *Cum iter ulterius in isto subterra-*
 „ *neum prosequeremur, magnos arcervos sic dic-*
 „ *torum ossium draconis, ex quibus et singula an-*
 „ *tra nomen antrorum Draconum acceperunt, of-*
 „ *fendamus, quæ vero nihil recedebant ab istis os-*
 „ *sibus, in specubus sylvæ Hercyniæ colligendis,*
 „ *et unicornu fossile vulgo salutatis. In patriam*
 „ *maxillam, dentes, unguam et dorsi vertebram,*
 „ *paulo tamen duriolem, nectam molliter calcina-*
 „ *tam, acossa antrorum sylvæ Hercyniæ, sed*
 „ *firmiorem et compactiorem, mecum attuli; haec*
 „ *ossa in tanta hic prostant copia, ut integra*
 „ *plau-*

(*) Epistola initeraria.

„ *plaustra colligenda. Dominus Georgius Bucholz,*
 „ *olim scholæ Nagy-Pallugyenses Rect. pronunc*
 „ *verbi divini Evangelie ad ecclesiam windicam*
 „ *Minister ac Rector Scholæ Kesmarkiensis, vir sane*
 „ *curiosus, qui multam operam naturæ miracula*
 „ *in regionibus Hungaricis perscrutandi impedit,*
 „ *aliquando integrum sceleton Draconis, ut vocant,*
 „ *in hoc antro repertum, in Technophylacium*
 „ *Regium Dresdam misit, pro quo gloriosissimus*
 „ *Rex nummun aureum, thaleri magnitudinis,*
 „ *in uno latere Regie augustissimi imaginem, in*
 „ *altero urbem Dresdam exhibentem, laudato Rec-*
 „ *tori gratiosissime dono dedit.” (*)*

Op

(*) Wanneer wij daarin — onze onderaardsche wandeling
 vervolgden, vonden wij groote hoopen of stapels van zoogenaamde
 draakenbeenderen, van welke dit hol den naam van Draakenhol
 voerd. Deze (beenderen) echter verschilden in geenen deele
 van die genen, welke men men in de holen van het
 Harzwoud zamelt, en gemeenlijk Eenhoorndelfstof ge-
 naamd worden. Ik heb een kinnebak, tanden, klauwen en
 een wervelbeen uit den rug, vandaar met mij in het
 land gebragt, dit laatste was echter een weinig harder,
 en niet zoo zagt gecalcineerd, als de beenderen uit holen van
 het Harzwoud, maar toch sterker en digter in één; deze
 beenderen zij daar in eene zoo talrijke hoeveelheid, dat men
 geheele wagens vol vergaderen kan. De heer Georgius

Buc

Op eenen kleinen afstand van Demanovo ligt St. Jvany, waar eene lucht is, die uit eene bron voortkomt, welke vermaard is, om dat zij dezelfde eigenschappen bezit, als die van het *grotto del cane*. (*) Tegen over An-

dra-
Bucholz, voorheen Rector van de school te Nagy-Pallugy, tegenwoordig bedienaar van het godlijk woord van het evangelie bij de kerkgemeente te Widdin, en Rector van het Gymnasium te Kesmark, een waarlyk nieuws- of weetgierig man, die zeer veele moeite aan het naarsvorschen der wonderen van de natuur in de Hongaarsche landschapen besteed heeft, zond eens een geheel geraamte van eenen draak, zo als men het noemt, in dit hol gevonden, naar de stad Dresden in het koninglijke kunstkabinet. De doorluchtige koning heeft, uit dankerkentenis, den voornoemden Rector tot geschenk gegeven een gouden penning van de grootte van eenen (Duitschen) rijksdaaler, op welks eene zijde het beeld van den doorluchtigen vorst (koning van Polen en keurvorst van Saxon) en op de andere zijde de stad Dresden te zien was.

(*) Dit bekende hol, dat *Grotto del cane*, of het Hondenhol, genoemd wordt, ligt op den weg van Napels naar Pozzuoli, dicht aan den oever van het meir Agnano. Het is een hol, door de natuur in eenen berg gevormd, in het welk een vergiftige damp opstijgt, die alle honden en andere leevende schepselen, welke men in het hol brengt, doet sterven. Als men buiten hetzelfde staat, en in den ingang

drafalva beginnen de Karpathische granietbergen, die van den Krivan af trapswijze in hoogte verminderen, aan deze zijde een omkleedfel van kalksteen te krijgen, zoo als zij hadden aan de andere zijde, en de rotsen en heuvels aan de zuidzijde van het dal blijven nog bij aanhoudendheid van kalksteen.

Den naastvolgenden dag deed ik eenen anderen tocht ten westen, naar Tepla, om een bezoek te geeven aan den heer *Dyonocovich*, aan wien deze plaats toebehoort, en met wien ik te Pest kennis gemaakt had. Tepla heeft eene zeer goede heete bron, die zoo sterk bezwangerd is met kalkachtige aarde, dat zelfs de rivierkreeften, die gevangen worden in de beeken, welke deze bron maakt, terwijl zij leven, met eene steenkorst bezet worden; en
wij

ziet, kan men den damp, ter hoogte van eenen voet, even als rook zien opklimmen. Als echter een mensch in het hol rechtop staat, bespeurt hij geene schadelijke uitwerkselen van denzelfen. Men kan van deze spelonk eene meer uitgebreide beschrijving leezen, in Volkman's Reisboek door Italiën, Utr. 1776, ook vindt men iets wegens dezelve in Meermans Berichten over de Pruisische, Oostenrijksche en Siciliaansche Monarchijen, 's Hage 1794. III. Deel, Bladz. 180.

wij hadden, zoo als men in de gemeene taal spreekt, gekookte *versteende* rivierkreeften op ons middagmaal; deze waren zeer goed. Alle de laage rotfen, die men hier aantreft, zijn gevormd door het overvloeien van dit, of foortgelijk water. Hooger op naar de bergen worden in de klei eenige verfteeningen gevonden, die ten deele in *pyrieten* veranderd zijn. Ook vindt men hier laagen van zandsteen. Te Tepla verliet ik de Karpathifche bergfchakel en het dal, door hetwelk ik al den weg van Kesmark af gereisd had. Deze valei fchijnt hier te eindigen, door de vereeniging der kalkaartige bergen van de groote bergfchakel, met die van den zuidkant der valei.

Maar laat mij, eer ik mijne reis voordzet, eer ik mijne vermaaklijke gezichten in de alpen verlaat, rusten, en eenige vraagen beantwoorden, welke ik mij verbeeld, dat de eene of andere menfchenvriend, in een land, dat verre van dit gewest gelegen is, mij zal voorleggen; en zoodanige, als ik dikwijls gedaan heb aan anderen, die van tufchen het een of ander volk, hetwelk voor ruw en onbeschaafd gehouden werd, teruggekomen waren, en die ik ook dikwijls gedaan heb aan mijzelfen, als

ik van eene hooge plaats een zeer uitgestrekt gezicht had; vraagen van denzelfden aart als deze: hoe leeven daar de menschen? Leeven de menschen waarlijk, onder zulk eene luchtstreek, in zulk een akelig land, en onder zulke wetten, en is het mogelijk dat zij gelukkig zijn? — Het is een groot geluk voor het menschedom, dat men de ongemakken, om welke men beklagd wordt, niet half gevoelt, en dat elk volk op zijne beurt met mededoogen of beklaging op het ander volk nederziet. Schoon deze valei hoog ligt, en daar weinig tarw groeit, en wijn en tabak, de rijkdommen van andere gedeelten van Hongarijen, hier ontbreeken; is zij echter zoo wel bebouwd, en zoo wel bevolkt, als eenig gedeelte van Hongarijen. Van de verheven plaatzen, op welke ik menigmaal geweest ben, had ik altijd beneden mij het vermaaklijk gezicht over een welbevolkt land, en dikwijls kon ik, met eenen opslag, bijna twintig dorpen tellen. Van eenen heer, die mede werkzaam was in het opmaaken der lijsten van beschrijving, en in het afmeetten des lands, op last van den keizer *Joseph den tweeden*, kreeg ik dit bericht: „ In het graaffschap „ Liptau bevond men, dat daar zevenenvijftig „ dui-

„ duizend morgen lands waren, elk van dertien-
 „ honderd vierkante vadems, en ook zevenen-
 „ vijftigduizend zielen, en volgens deze be-
 „ grooting wordt het braakliggend land bere-
 „ kend, hetwelk een derde van het geheel is”. —

En hoe is het openbaar onderwijs? — Niet slechter dan in andere landen; de meeste dorpen hebben hunne predikanten en schoolmeesters, en dit is meer, dan men zeggen kan van andere landen, die zeer op hunne voorrechten roemen. Maar hoe wordt de opvoeding, van welke alles in de maatschappij afhangt, niet overal verwaarloosd! Wat zijn onze beginselen van ons gedrag, anders dan een gemengde klomp van valsche godsdienstbegrippen, valsche wijsbegeerte, en dwaalende kennis der waereld, geschraagd door ongerijmde leerstellingen, en dwaaze grondregelen en spreekwoorden? MENSCH! het is mij een grievend leed, u zoo verwaarloosd te zien, terwijl men belooningen geeft voor een verbeterd gewas van kruisbeziën!

Nadat ik deze valei had verlaaten, reisde ik zuidwaard naar de mijnwerken van Neder-Hongarijen. Heuvelen van kalksteen en rotsen bleeven mij nog verzellen, en maakten

dikwijls schoone tooneelen; doch de weg, hoewel die een postweg ware, was allerondvergindst slecht; groote steenen en brokken van rotfen, welke van de nabuurige hoogten gevallen waren, zijn nooit opgeruimd geworden, en schoon ik met vier paarden reisde, was ik genoodzaakt dien geheelen weg stapvoets te rijden. In dit land groeit eene menigte hennip, en de rijzige beukenboom, dien ik niet gezien had, nadat ik uit Schmölnitz vertrokken was, kwam hier weder te voorschijn. Afgemat door de slechtheid van den weg, en vertraagd door de moeilijkheid om paarden te krijgen, was ik gedwongen om bij nacht te reizen, om den verlooren tijd weder in te haalen, en ik vertrok van Rivulfam, toen het reeds donker was, en nadat ik gegaan was door eenen doortocht, beklom ik eenen zeer steilen en hoogen heuvel van kalksteen, het afdaalen van denzelven was indedaad gevaarlijk. Ik staakte mijnen tocht, en bragt het overige van den nacht door te Altgebirge, waar de smeltovens der mijnen van Herrengrund zijn; en vroeg in den morgen zette ik mijne reis voort naar Neufohn, hetwelk maar een uur of twee van daar ligt. Op de-

Tafel der afme Hoogste Alpen in
het Graafschap Karpatische Gebergten

gelfche duimen

Franche duimen 28

29.103

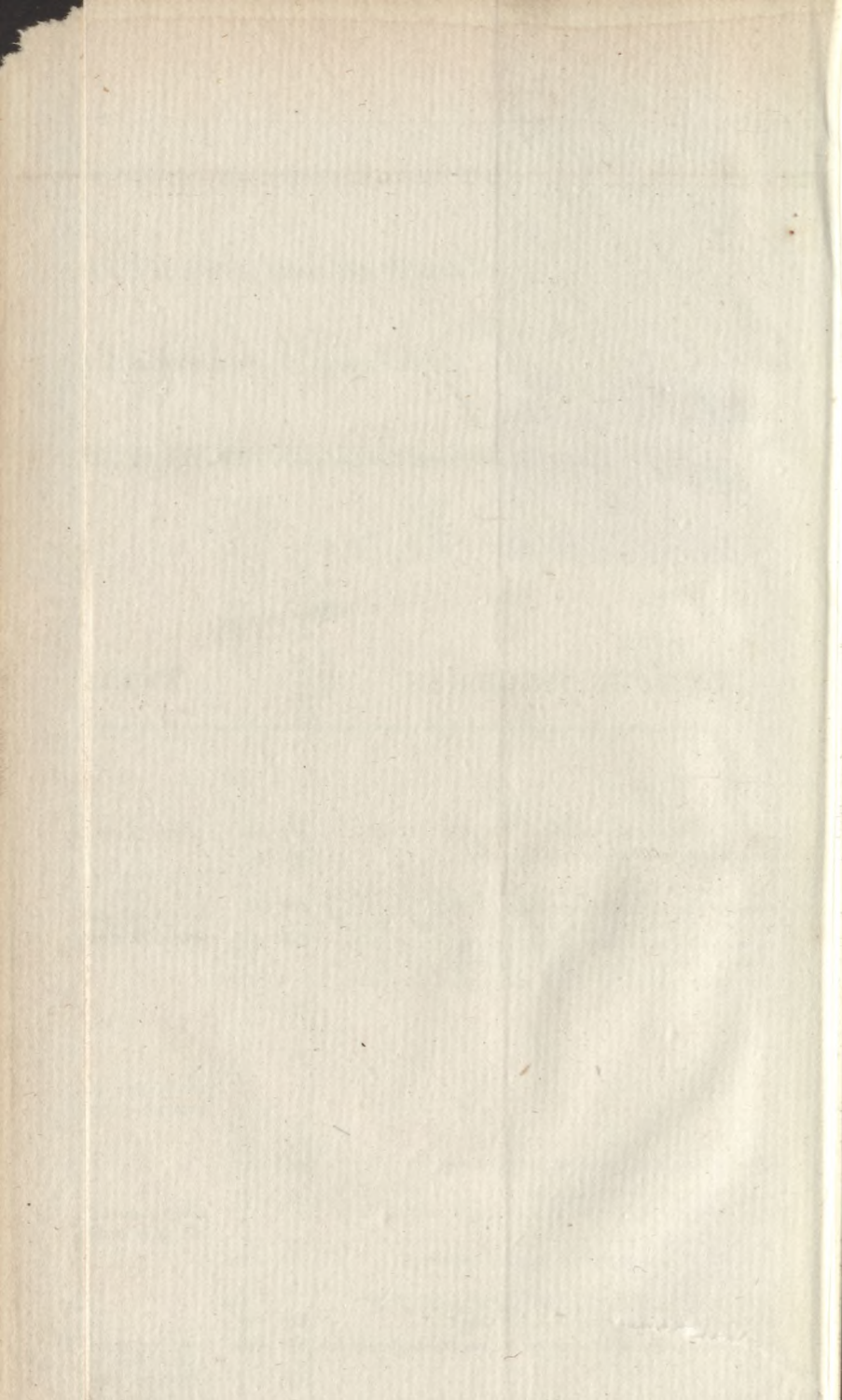
Engelfch
Engelfch
Fran
Fran

Tafel der afmettingen, met den Barometer gedaan, van de Hoogste Alpen in het Graafschap Lips, welke behooren tot de groote Ketten der Karpatische Gebergten

EERSTE DAGREIS		TWEEDE DAGREIS		DERDE DAGREIS	
Frankische duimen 28	29.10 1/2 Engelfche duimen	Frankische duimen 28	29.10 1/2 Engelfche duimen	Frankische duimen 28	29.10 1/2 Engelfche duimen
Frankische 7 Roeden Maat	Engelfche 7 Maat jards	Frankische 7 Roeden Maat	Engelfche 7 Maat jards	Frankische 7 Roeden Maat	Engelfche 7 Maat jards
	28		28		28
Gemiddelde hoogte van	26 318 680	Leutschau, uit waarnemingen	26 318 680	van verscheide jaaren	26 318 680
Waarfchylyke hoogte van Kesmark	342 732				
Hier seend de kwik te Rokus, toen ik vertrok om de bergen van Kesmark te meten	379 810	Hier te Alt-waldorf, toen ik vertrok om de piek van Lomnitz te meten	400 856	Hier te Vazetz, toen ik vertrok tot het meeten van den grooten Krivan	418 892 27
	27		27	Hier op dezelfde plaats, toen ik den volgenden dag terugkeerde	437 933
	25		25		25
	26		26		26
	24	Hier waar ik den eersten nacht sloop in de open lucht	24 674 1439		24
Hier by de beek, genaemd de Weiden graben, welke aan oen roet der Fleisch bank loept	25 759 1620		25		25
Hier by het groene meir, waar ik vijf nachten geslaapen heb	789 1684				
	23	Hier waar ik drie nachten geslaapen heb in de Colebach	23 828 1789		23
		Hier op dezelfde plaats, toen ik te rug kwam van het meten der piek van Lomnitz	866 1849		
		Tot hier toe viel de kwik, toen ik vertrok om die af te meten	888 1896		
	24		24		24
Hier op den top der Fleischbank waar het veer ter weide gaat	963 2056				
Hier op de Kalksteenige rotzen boven de Fleisch bank	998 2130				
Hier op de grootste hoogte, welke ik op myne eerste dagreis kon bereiken	1051 2243		22		22
Hier aan de piek van het witte meir	1083 2312 23			Hier aan de Goudmyr, waar ik sloop	1086 2318
		Deze was de grootste hoogte, waar ik het krantholt zag groeien, ouder de piek van Lomnitz	1155 2465	Tot hier toe viel de kwik, op dezelfde plaats, ter oorzaak van sterke winden	1133 2376 23
	21		21		21
	22		22	Hoogte van den grooten Krivan, met eenige toegeeving voor het vallen der kwik	1303 2787 22
Toen ik op den top van de piek aan het witte meir was, scheen het my toe, dat het hoogste gedeelte, het welk ik op myne eerste dagreis kon bereiken, de helft der hoogte van de groote piek van Kesmark was, dit zoo zynde zal deze de hoogte der groote piek van Kesmark zyn	1329 2836	Mit toegeeving voor de veranderingen der kwik is deze de hoogte der piek van Lomnitz	1350 2880	Hier op het toppunt van den grooten Krivan	1333 2845
	20	Hier stond de kwik op het toppunt der piek van Lomnitz	1386 2958		20
	21		21		21

dezen morgentocht zag ik meer kalksteen, en op sommige plaatzen den oorspronlijken zandsteen.

Neufohn is welgebouwd, en aartig gelegen aan de zijde van eene rivier, en tusfchen hooge heuvelen, die met houtgewas bedekt zijn. Het was zondag, toen ik hier aankwam, en des avonds begonden de marktlieden hunne koopwaaren bijéentebrengen, tot de markt van den volgenden dag. Ik weet niet, dat ik ooit eene fraaiere vertooning van ooft zag. Toen ik mijne pligtplegingen had afgelegd bij de voornaamste perfoonen in het bestuur der bergwerken, ging ik den volgenden morgen naar de mijnen te Herrengrund, welke op eenen afstand van twee of drie uren gelegen zijn. Deze liggen op eene hooger plaats tusfchen heuvelen; op den geheelen weg trof ik kalksteen aan, doch nader bij de mijnen wordt de zandsteen dikwijls gezien, en nog digter bij eene foort van brokkelige *schistus*, (*glimmer-schiefer*) en in deze, of in eene verschillende foort van dezelve, liggen de bergwerken. Toen ik te Neufohn onderzoek deed bij die genen, welke het best in staat hadden behooren te zijn om mij te zeggen, van welk eenen aart

de rots hier was, berichtte men mij: dat die *graniet*, en de ader *quartz* ware. Het is zeker geene *graniet*. Ik meen dat *Ferber* deze steensoort ergens *glimmerschiefer* noemt, doch zij is zeer verschillend van eene waare *glimmerschiefer* of brokkelige *schistus*, en de *gneisum virescens Ind. fossilium* van *Born* komt van hier, echter is het geene rechte *gneifs*. Deze is onderscheiden van alle welgekenschetste delfstof, echter komt zij op sommige plaatzen tamelijk nabij aan deze beide soorten, en ook aan de *schistus*. Waarschijnlijk is deze verknocht aan de *Arenarius griseus*, of *graue wache*; doch ik kan mij in geenen deele vereenigen met den heer *Haidinger*, voor wien ik het hoogste gevoel van eerbied heb, dat het een *Saxum metalliferum* is.

De mijnen, uit welke men koper haalt, worden nu met schade bewerkt. Het koper wordt ook hier gemaakt door samengroeiing, als ook eene soort van spaansgroen of kopererts (*Cuprum aeris*). Schoon dit laatste door een zeer eenvoudig middel, en dat hier lang in gebruik geweest is, verkreegen wordt, weet ik niet, dat iets van dien aart op eene andere plaats aanwezig is. Het water uit de mijnen,

nen, en van de heuvelen, wordt zoo afgeleid, dat het door de puin, die uit de mijnen komt, henenloopt, welke, door den langen tijd, dien men in dezelve gewerkt heeft, nu heuvelen uitmaakt, en het wordt opgevangen in houten bakken, die gemeenschap hebben met elkanderen, en in het doorloopen van de eene bak in de andere, laat het eene blaauwachtig groene foort van zetsel over, hetwelk ééns in het jaar uitgehaald wordt; de menigte van hetzelfde bedraagt omtrend dertig *centenaars*.

In deze mijnen worden zeer schoone roozenkleurige langwerpige vierkante stukken van kobaltvitriool gevonden. Ik verzamelde eenige, die een voet lang waren, met eenen druppel beweegbaar water binnen in dezelve; sommige zijn gedeeltelijk roozenrood, en gedeeltelijk blaauw van kleur. De heer *Born* zegt, in zijne *Lithophylacium*, dat het een *vitriolum zinci* is. De heer *Gmelin* noemt het *vitriolum magnesi*, doch hij voegt een vraagteken daarbij. De heer *Born* beschouwt het in zijnen onlangs uitgegeeven *catalogue raisonné*, als een *vitriool* van kobalt, en zegt, dat het voor korten tijd ontbonden is door eenen kweekeling van de hoogeschool der bergwerkkunde te Schem-

nitz, die *kobalt* uit hetzelfde haalde. Ik zond een gedeelte van deze stof aan den heer *Klaproth*, die zoo vriendlijk was het te onderzoeken, en mij deze opgAAF te doen: „Zestig „ greinen van dezelve, in water ontbonden, „ en nedergestooten met *alkali vegetabili*, gaf „ ven vier greinen van een bleek lichtblaauw „ zetfel, het welk zwart werd, toen men het „ gloeiend heet maakte. Een gedeelte van „ hetzelfde, gesmolten met microcosmiek zout, „ en ook met *borax*, gaf met beide de vloeistoffen eene kraal van zuiver sappierblaauw. „ Het overgebleevene, ontbonden zijnde in „ gemengd pekellachtig zuur, gaf eenen *smphatetischen* inkt, de trekken van welken op „ het papier geelachtig groen scheenen. Derhalven is het eene wezenlijke *kobaltvitriool*, „ die slechts een weinig ijzer bevat.”

De verzachting of tempering gaat, niettegenstaande den tegenstand der vijanden, niet van de tempering, maar van den heer *Born*, nog sterker voort; doch het is bezwaarlijk te verneemen, welke de wezenlijke voordeelen van dezelve zijn; — want de vrienden van den heer *Born* verheffen die zoo hoog, als zijne vijanden die verlaagen. Ik heb omgang
ge-

gehad met eenige lieden, die tot de laatstgenoemden behooren, welke, zoo als ik mij verzekerd houde, schoon zij in andere opzichten waardige mannen zijn, niet zouden ophouden, die te verfoeien, al ware het, dat door dezelve het koper in goud zoude veranderd worden. Vermids de bewerking en de werktuigen zoo uitvoerig beschreeven zijn, zal ik niets over dit stuk zeggen, behalven dat nu tobbens, die eenigzins naar onze karnvaten gelijken, doch zonder ribben van binnen enz., en welke op dezelfde wijze in beweeging gebragt worden, bij de *cylinders* gevoegd zijn, tot het vermengen der bereide erts met de kwik. Doch ik kan mij niet onthouden, in het voorbijgaan, eenige weinige woorden te zeggen wegens den stichter dezer werken; echter zijn het niet de verbeteringen van *Born* in de tempering, noch zijne andere ontdekkingen, noch zelfs zijne schriften, die hem een groot openlijk aanzien geeven; het zijn veel meer zijne gelukkige poogingen, om eene zucht tot wetenschap en nuttige kennis aantebrengeu, waar hij gelegenheid had zulks te doen.

De baron werd gebooren te Carlsburg in Zevenbergen, uit een edel geslacht, en kwam

in zijnen vroegsten leeftijd te Weenen, en oefende zich onder de Jefuiten, die, daar zij ongetwijfeld in hem meer dan gewoone bekwaamheden ontdekten, en dat hij ten eenigen tijde eene eer van hunne orde zoude worden, bij hem aanhielden, om in dezelve te treden; doch hij was maar anderhalf jaar een lid dezer maatschappij. Hij verliet toen Weenen, en begaf zich naar Praag, waar hij, zoo als dit in Duitschland de gewoonte is, zich in de rechtsgeleerdheid oefende. Zoo dra hij zijne letteroefeningen voltooid had, deed hij eene reis door een gedeelte van Duitschland, Holland, de Nederlanden, en Frankrijk, en bij zijne wederkomst te Praag, begaf hij zich tot de beoefening der natuurlijke gefchiedenis, de bergwerkkennis, en de takken, die met deze wetenschappen verknocht zijn; en in het jaar 1770 werd hij aangenoomen in het bestuur der mijnwerken en van het muntwezen te Praag. Hij deed, zoo als wij uit zijne brieven vernemen, in dat jaar eene reis, en bezocht de voornaamfte mijnen in Hongarijën en Zevenbergen; en hield, geduurende dezelve, eene briefwifeling met den beroemden *Ferber*, die
zij-

zijne brieven in het jaar 1774 uitgaf. Het was op deze reis, dat hij zijn leeven bijna verloor had, en waar hij getroffen werd door dat ongemak, dat het overige zijner dagen verbit-terde, en alleen draagelijk gemaakt werd door eene sterke wijsgeerige ziel, en eene werk-zaame geartheid.

Te Felfo-Banya trof hem dit ongeluk, zoo als blijkt uit zijnen agttienden brief aan den heer *Ferber*. Hier begaf hij zich in eene mijn, waar men vuur gebruikte, om de erts loste-maaken, met oogmerk, om de uitwerkselen van dit middel te zien, doch hij deed dit al te schielijk, na dat men het vuur uitgedoofd had, en terwijl de mijn vervuld was met uit-dampingen van *arsenicum*, die in werking ge-bragt waren door de hitte. „ *Mijn lang stil-*
 „ *zwijgen*, zegt hij tegen zijnen vriend *Fer-*
 „ *ber*, is het gevolg van een ongelukkig voor-
 „ val, hetwelk mij bijna het leeven gekost had.
 „ Ik daalde neder in de groote mijn, om de
 „ wijze, op welke men het vuur gebruikte,
 „ en deszelfs uitwerkselen op de mijn te zien,
 „ toen het vuur naauwlijks uitgedaan, en de
 „ mijn nog vol rook was.” Het blijkt, hoe
 veel hij door dit geval in zijne gezondheid gelee-
 den

den heeft, uit zijnen brief, van welken wij melding gemaakt hebben, toen wij van Tokay spraken; bij welken men zich zal te binnen brengen, dat hij klaagde: hoe hij naauwlijks de beweging van zijn rijtuig kon verdraagen; straks na dit ongeluk spoedde hij naar Weenen. Naderhand werd hij te Praag tot bergraad aangesteld. In het jaar 1771 gaf hij een werk van den Jesuit *Poda* in het licht, over de kunstwerktuigen, welke men bij de mijnwerken gebruikt; en in het volgend jaar zijne *Lithophylacium Borneanum*. Dit werk is de naamlijst zijner verzameling van delfstoffen, welke hij naderhand aan den Engelschen heer *Greville* overdeed. Dit werk trok de aandacht der mineraalkenners te hemwaard, en bragt hem in briefwisseling met de eerste mannen in dit vak. Nu werd hij verkooren tot een medelid der koninglijke genootschappen van Stokholm, Sienna en Padua, en in het jaar 1774 werd hem dezelfde eer aangedaan door het koninglijk genootschap te London.

Geduurende zijn verblijf in Bohemen, leide hij zich niet alleen toe op de werkzaamheden van zijnen post, maar zijne werkzaame geaardheid bragt hen aan het zoeken naar gelegenheden.

heden, om kennis te verspreiden, en om nuttig te zijn voor de wæreld. — Hij nam deel aan het werk, onder den tijtel: *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler*. Ook arbeidde hij in de *Acta Literaria Bohemiae et Moraviae*; en de uitgeever van dit laatste werk erkent openlijk, in de voorrede van hetzelfde: hoe veel de Boheemsche letterkunde aan hem verschuldigd is. Praag en Weenen waren beide zonder eene openbaare verzameling, ten gebuike der studenten; het was op zijnen aandrang, dat de regeering overging om zulk eene verzameling te maaken, en hij zelf was behulpzaam aan dezelve, door zijne bijdraagen en werkzaamheden. In het jaar 1775 leide hij den grondslag tot een letterkundig genootschap, het welk verscheide boekdeelen uitgaf, onder den tijtel van *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen*.

Toen zijn roem bekend werd aan de keizerin *Maria Theresia*, riep zij in 1776 hem naar Weenen, om de keizerlijke verzameling in orde te brengen, en eene beschrijving van dezelve te maaken; en omtrend twee jaaren na dien tijd gaf hij het prachtige werk aan het licht, hetwelk de kennis der schelpdieren bevat;

vat; zoo ik meen, had hij eenige hulp in de uitvoering van hetzelfde. De keizerin vergoedde de onkosten voor een zeker getal afdrucken. Na den dood van deze zijne schutsvrouw, bleef het werk steeken, wjl haar opvolger, de keizer *Joseph*, de onderneeming niet begunstigde. Ook had hij de eer, de aartshertogin *Maria Anna* in de natuurlijke geschiedenis te onderwijzen, welke vorstin zeer veel werk maakte van deze vermaaklijke oefening; en hij maakte en schikte voor haar eene nette verzameling. In het jaar 1779 werd hij verheven tot het ambt van *werkende raadsheer der hofkamer*, in het vak der mijnwerken en van het muntwezen. Dit ambt deed hem bestendig in Weenen blijven, en hij besteedde in hetzelfde het grootste gedeelte van zijnen tijd.

De gevolgen van zijn ongeval te Felfo-Banya begonden nu op het allerhevigste gevoeld te worden. Hij werd aangevallen door de allerfmetelijkste kolijken, die zoo hoog gingen, dat zij dreigden een spoedig einde van zijn leven en ellenden te zullen maaken. In deze diepte van foltering nam hij toevlugt tot het gewoon middel ter leniging van lighaamsmer-

ten,

ten, de *opium* of het heulſap; en daar men eene groote gift van hetzelfde bij hem gezet had, van hetwelk men hem raadde, slechts nu en dan maar zeer weinig inteneemen, dronk hij, daar hij ééns door de hevigheid zijner smerten tot wanhoop vervoerd werd, alles in éenen teug op. Dit veroorzaakte bij hem eene ſlaapziekte, die vierentwintig uren duurde, doch toen hij ontwaakte, was hij bevrijd van zijne smerten. Nu greep de kwaal zijne beenen en voeten aan, vooral zijn rechterbeen, en aan hetzelfde was hij lam, gedurende het overige van zijn leven; ſomtijds was de lamheid gepaard met pijn, en ſomtijds niet. Maar zijne voeten verdroogden langzaamerhand, en hij was genoodzaakt, om op eene ſofa te zitten, te leunen of te liggen, ſchoon hij nu en dan zoo wel was, dat hij op eenen ſtoel kon zitten, doch hij was nooit in ſtaat, om van de eene kamer in de andere te gaan, zonder geholpen te worden.

Zijne onbeperkte en werkzaame geestgeſteltheid bragt hem tot belangneeming in alles, wat de tijd opleverde, en tot het neemen van een werkzaam aandeel in alle de inrichtingen en
ont-

ontwerpen, tot verlichting en verbetering van het menschdom. Met deze weldaadige oogmerken maakte hij kennis met de vrijmetselaars, wier bedoelingen in dit gedeelte der waereld wel iets meer waren, dan eeten en drinken, zoo als men kan opmaaken uit de wetten en schikkingen, welke door den keizer *Joseph* tegen de vrijmetselaarij gemaakt zijn. Onder *Maria Theresia* moest deze orde zich in Oostenrijk zeer geheim houden, doch *Joseph*, toen hij tot den troon kwam, gedoogde die, en de baron stichtte in de hoofdstad van Oostenrijk eene *loge*, onder den naam van *de waare eendragt*. Deze was geene bijeenkomst om met de kaart te speelen, of een gezelschap om te eeten of te drinken, waar de bestuurende leden verkoozen werden om hunne bekwaamheid tot het inneemen van vaste en vloeibaare middelen tot voedsel, en waar een weluidend lied beschouwd werd als eene bevoegdmaking van den eersten rang; maar zij was eene maatschappij van geleerde lieden, wier verblijf eene verzamelplaats was voor de geletterden in deze hoofdstad.

Zonder twijfel moest de tegenstand, welken deze heeren, in het bevoorderen van wetenschap-

schappen en nuttige kundigheden, te verwachten hadden, uit de heerschezucht der geestelijkheid, en uit de kabalen der hovelingen, hunne aandacht tot staatkundige onderwerpen trekken, en hier werden indedaad onderwerpen behandeld, van welke de kerk verboden had te spreken, en betreffende welke de regering wel moet gewenscht hebben, dat men nooit aan dezelve gedacht had. In hunne bijeenkomsten werden, door de leden, verhandelingen geleezen over het een of ander onderwerp uit de geschiedenis, zedenkunde, of zedelijke wijsbegeerte, en gemeenliks iets over de geschiedenis der oude en hedendaagsche *mysterien*, en heimelijke genootschappen. Deze zijn naderhand uitgegeeven in het *Journal für Freimaurer*, alleen gedrukt ten gebuike der leden, en niet om openlijk verkocht te worden. — Zij vergaderden des winters bij sommige gelegenheden, en hielden meer openlijke redevoeringen, tot welke de toegang vergund werd aan de leden der andere *loges*. Wijl het grootste deel der geleerden te Weenen tot deze *loge* behoorden, was het zeer natuurlijk te vooronderstellen, dat veele der verhandelingen, welke hier werden voorgeleezen, juist niet

volkomen binnen de perken van het oorspronkelijk ontwerp des genootschaps waren. Het waren deze verhandelingen, geloof ik, die aanleiding gaven tot een ander tijdschrift, getiteld: *Physicalische Arbeiten der einträchtigen Freunde in Wien*, hetwelk, eenigen tijd lang, door den baron en zijne broeders-metfelaaren werd voordgezet. Hij was ook tevens werkzaam in het uitroeien van bijgeloovigheden van verscheiden aart, welke bij de andere *loges* ingekroopen waren, en even zoo ijverig, om aan deze genootschappen zulk een beitaan te geeven, het welk dezelve voor het algemeen nuttig kon doen zijn.

De baron, en veele anderen van de *loges*, behoorden tot de maatschappij der *illuminaaten*. Dit was niet tot zijne oneer; de oogmerken dezer orde scheenen, ten minsten in het begin, prijzenswaardig te zijn; zij waren de verbetering van het menschedom, niet de verwoesting der burgerlijke maatschappij. Zulke instellingen zijn alleen nuttig of gevaarlijk, en goed of aftekeuren, volgens den toestand der maatschappij; en dit was eer nog de Fransche omwenteling plaats had, en in een land, dat veel minder verlicht was, dan meest alle andere

dere gewesten van Duitschland. Hij was zulk een ijverige beminnaar van dezelve, dat, toen de keurvorst van Beieren bevel gaf aan allen, die in zijnen dienst waren, om deze orde te verlaaten, hij zoo zeer misnoegd was, dat hij aan de hoogeschool te München, het *diploma*, het welk men hem, toen hij bij deze werd aangenoomen, toegezonden had, terugzond, openlijk zijne aankleefing aan deze orde bekende, en goedvond, alle betrekking met Beieren, als een lid van deszelfs letterkundig genootschap, aftebreeken. De vrijmetselaars behielden de bescherming van hunnen vorst niet lang; de keizer *Joseph* werd naijverig over hunnen invloed, en bragt hen onder zulke bepalingen, en belemmerde hen door zulke beletselen, dat die bijna tot een verbod steegen, en als zoodanig deden zij werking, want de maatschappij vond het noodig, dat men uit elkanderen ging.

Het gene den baron zoo hoog verhief in het denkbeeld van het publiek, was zijne kennis in de mineraalkunde, en zijne wellaagende proefneemingen in de metaalkennis, en voornamelijk in het voordzetten der tempering. Het gebruik van het kwikzilver, in de affcheiding der edele metaalen van hunne ertsen, was gee-

ne ontdekking van den baron, noch van de eeuw, in welke hij leefde; echter breidde hij het gebruik derzelve in de kennis der metaalen zoo verre uit, dat hij eene schitterende vertooning in deze allerbelangrijkste kunst maakte. Nadat hij met groote kosten veele bijzondere proefneemingen gedaan had, en van de nuttigheid zijner wijze van bewerking overtuigd was, bood hij den keizer een bericht van zijne ontdekking aan, die bevel gaf, dat eene beslissende proefneeming op eene groote hoeveelheid ertz te Schemnitz in Hongarijen zoude gedaan worden. Om deze te zien, nodigde hij veelen der beroemdste scheidkundigen en mineraalkenners van Europa uit, en *Ferber, Elhujer, Charpentier, Trebra, Poda*, en veele anderen waren tegenwoordig, en keurden zijne uitvinding goed. Na deze algemeene goedkeuring gaf hij, op last van den keizer, zijne verhandeling over de voordzetting der tempering in het licht, met veele platen van de vereischte gereedschappen en werktuigen. Als men wilde vooronderstellen, dat zijn gelukkig slaagen, terwijl het hem roem en voordeel aanbragt, den nijd en de kwaadwilligheid van veelen zijner medemetaalkenners,

ners, en ambtgenooten, niet tot hem trok, zou dit eene groote onweetendheid aanduiden, in het gene dagelijks in het gemeene leeven gebeurt. De nijd heeft zijn deel zelfs in het bewaaren der orde in de maatschappij; hij is het, die de grooten zoekt terug te houden van zich hooger te verheffen, wijl eene tegengeftelde neiging de kleinen doet rijzen, of hen behoedt, dat zij niet laager vallen.

Alhoewel groote famenftanningen tegen hem, en tegen de invoering zijner wijze van arbeiden gemaakt werden, waren echter de voordeelen derzelve in veele gevallen zoo zeer klaarblijkelijk, dat de keizer bevel gaf, om dezelve in zijne Hongaarsche mijnen werkftellig te maaken, en, tot eene belooning voor zijne ontdekking, gaf hij hem tien jaaren lang het derde gedeelte van het gene door derzelve gebruik overgewonnen werd, en vier ten honderd van dit derde gedeelte, geduurende de twintig volgende jaaren. Zelfs dit befchermd hem niet, van nog telkens door zijne vijanden geteisterd te worden; nog werden zwaarigheden in den weg geworpen, om de invoering en het welgelukken zijner ontdek-

king te verhinderen, en hem van zijne welverdiende belooning te berooven.

Schoon hij in het laatst zijns leevens veel uitstond, belette dit alles hem niet, in het voordzetten zijner geleerde werkzaamheden. In het jaar 1790 gaf hij zijne *Catalogue methodique raisonne* der verzameling van delfstoffen, aan de jongvrouwe Raab toebehoorende, uit, welke verzameling meestal uit zijne geschenken opgericht was. Dit werk, sierlijk gedrukt in twee boekdeelen, werd gunstig bij het algemeen ontvangen; en hij was bezig aan het schrijven der *Faesi Leopoldini*, en een mineeraalkundig werk, toen de dood een einde maakte van zijn nuttig leeven, en te gelijk van zijne smerten.

Zijne kwaal hield aan, in weerwil der verschillende raadgevingen zijner artsen; in zulk eenen toestand vinden kwakzalvers gemakkelijk toegang tot den zieken; wie is alsdan niet gereed, om de kunst van hem, die stoutlijk belooft te zullen geneezen, te beproeven? Een van deze gaf hem eenen gekookten drank, die zijne pijnen weldra deed bedaaren, en van welken hij zich verzekerd hield, dat deze hem
bin-

binnen weinige weken zoude geneezen. Hij hield aan met dezen te gebruiken, geduurende de vijf laatste maanden van zijn leeven; dit middel deed zijne smerten wezenlijk verminderen; doch zijne vrienden bespeurden, dat tevens zijne vrolijkheid, die hem tot hier toe niet verlaaten had, ook verminderde, en dat kramptrekkingen dikwijls zijne bovenleden aangreepen. Op den eenentwintigsten Julij 1791 werd hij overvallen door kramp en koude, de eerste zakte welras door wrijving, doch hij verloor zijn spraakvermogen. Op de volgende dagen had hij onderscheiden aanvallen, tot op den agtentwintigsten; toen hij zich wat beter bevond, doch hij werd ras weder door kramptrekkingen aangetast, en in deze blies hij den adem uit.

Born was van eene middelbaare grootte, en van een teder lighaamsgestel, hij had eene bruine kleur, zwart hair, en groote zwarte wenkbraauwen. Vernuft en geestigheid, en een vlug begrip, waren in zijne oogen als gekenmerkt, en zijne leevendige en doordringende geest was in zijn aangezicht als te leezen. Behalven dat hij in het Latijn het zeer verre

gebragt had, was hij de meeste gebruikelijke taalen van Europa magtig, en bezat zeer veel kundigheden, die in het geheel geene betrekking hadden tot die takken van kennis, welke zijn beroep voorderde. Hij was een groote vernufteling en hekelaar, en een man van goed gezelschap, zelfs onder het gevoel van lighaamspijnen. Zijn al te mild en onbedachtzaam gebruikmaaken van het hekelen veroorzaakte hem veel vijanden. In zijne jeugdige dagen schreef hij de *Staatsperücke*, tot vermaak voor zijne vrienden; deze werd naderhand buiten zijn weten uitgegeeven. Maar niets toont zijne gaaven in het hekelen meer, dan zijne *Monachologia*, welke hij uitgaf in het jaar 1783, juist ten tijde toen de keizer *Joseph* bezig was met het maaken zijner verbeteringen in de kerk; waarlijk, zulk een scherp hekelschrift op de monniken zou in geenen anderen tijd gedoogd geworden zijn. Dus worden zij gekenschetst:

Monachus.

DESCRIPTIO. — *Animal avarum, foetidum, immundum, sterculosum, iners, inediam potius*

tius tolerans quam laborem; — vivunt e rapina et questu; mundum sui tantum causa creatum esse praedicant; coeunt clandestine, nuptias non celebrant, foetus exponunt; in propriam speciem saeviunt, et hostem ex insidiis aggrediuntur. ()*

U S U S . — *Terrae pondus inutile. — Fruges consumere nati.* — En wegens de orde der Dominikaanen zegt hij: — *Eximio olfactu pollet, vinum et haeresin (†) e longinquo odorat. Esurit semper polyphagus. Juniores fame probantur. Veterani, relegata omni cura et occupatione, gulae indulgent, cibis succulentis nutriuntur, molliter cubant, tepide quiescunt, somnum protrahunt, et ex suis*

(*) DE MONNIK.

Affchildering van denzelven. *Een hebzuchtig, stinkend, morsig, dorstig, lafhartig dier, dat liever honger lijdt, als arbeid.* — Zij (de Monnikken) leeven van roof en woeker; — zij geeven voor: dat de waereld alleentlijk om hunnentwil geschapen zij, — zij gebruiken de vrouwen in het geheim, gaan echter nooit tot den huwelijken staat over, leggen hun kroost ten vondeling, woeden tegen hun eigen geslacht, en vallen hunnen vijand uit eene hinderlaag aan.

(†) *Als Inquisiteurs of Geweetenonderzoekers.*

suis diaeta curant, ut esca omnis in adipem transeat, lardumque adipiscantur: hinc abdomen prolixum passim praeseferunt; senes ventricosi maxime aestimantur. Virginitatis sacrae ofores in venerem volvivagam proni ruunt ^{eneri} humano et sanae rationi infestissima species, in cujus creatione non se jactavit auctor naturae. ()*

De

(*) Het nut van denzelven. Eene onnutte ballast der aarde. Geschapen om de vrucht (van anderen) te verslinden. — En van de orde der Dominikaanen of Predikheeren zegt hij: — zij hebben eenen uitneemenden reuk, wijn en ketterij rieken zij van verre. Hij heeft, als een veelvraat, gestadigen honger; de jonge (Monnikken, — de Nieuwelingen of Proevelingen) worden door honger getoetst. — De ouden, met terzijdestelling van alle zorgen en werkzaamheden, geeven zich over aan de wellusten des buiks, gebruiken sappige spijszen, liggen week, rusten zagt en warm, rekken den slaap tot ver op den dag, en volgens de leevenwijze van een zwijn, zorgen zij, dat al hun voedsel in vet verandere, en zij spekvet worden. — Dieswegens hebben zij doorgaands dikke — laagafhangende buiken; — de dikbuikige ouden worden onder hen het meest geacht. Zij haaten de aan God geheiligde jufferlijke kuisheid, en werpen zich toomloos in de armen van Venus. Zij zijn eene soort van wezens, die het geheele menschelijke geslacht en het gezond verstand eenen doodlijken haat toedraagen, wezens, over wier schepping de Schepper der natuur zich nooit beroemd heeft.

De aartsbisfchop van Weenen beklagde zich bij den keizer tegen dit werk; die hem ten antwoord gaf: dat maar alleen het lui en onnut gedeelte van den geestlijken stand was aangevallen. Dit werk werd gevolgd door zijne *defensio Physiophiæ*, en op dit laatste volgde zijne *Anatomia Monachi*. Ook fchreef hij een hekelfchrift op vader *Hell* den fterrekundigen, door het openlijk plaatzen van eene breedvoerige Latijnsche bekendmaking, welke volboerterij was, en een boek tegen de vrijmetfelaarij aankondigde, op den naam van dezen geleerden Jefuit.

Het moet niet vergeeten worden te melden, dat zijn huis altijd open was voor de reizende geletterden, als zij Weenen bezochten, en dat het vernuft zonder befcherming altijd zeker kon zijn, in hem eenen vriend en befchermer te zullen vinden. Mifchien dreef hij dit te verre, zo verre zelfs, dat hij zijnen boedel, door zoo te handelen, ten verderve bragt; waarfchijnlijk deed de verwachting, dat hij een groot inkomen van de tempering zoude ontvangen, hen minder oplettend zijn op fpaarzaamheid in zijne huislijke omftandigheden; fchoon ik geloof, dat zijn reddelooze toe-

toestand voornaamelijk te wijten was aan woekeraars en geldleeners, tot welke hij dikwijls toevlugt moest neemen, om zijne kostbaare ontwerpen voortzetten. Door deze middelen storf hij, beladen met groote schulden, schoon zijn vaderlijk erfgoed zeer aanzienlijk was; dit is zoo veel te meer te beklagen, wijl hij eene vrouw en twee dochters naliet.

Een uur gaans van Neufohlz zijn de smeltoewerken, waar, uit de kopererts, welke zilver bevat, dat tot den staat van zwart koper gedaald is, en uit alle deelen van het Koninkrijk, uit het bannaat van Temeswar, en zelfs uit Zevenbergen wordt aangebragt, het zilver door smelting gehaald wordt. Het lood, dat men tot dit oogmerk gebruikt, wordt meestal van Bleyberg in Karinthiën aangevoerd.

Te Neufohlz was ik gehuisvest in de herberg de *rivierkreeft*, waar ik zeer bedroogen werd; doch ik troostte mijzelven, dat ik altijd buitenshuis gegeten, en dus geene groote rekening had, dat de vorst *Bethlin*, toen hij geroepen was tot de kroon van Hongarijen, in dit huis zijn verblijf gehouden had; en dat de rekening in het Latijn geschreeven was. Het woord *cornua* plaagde mij zeer, om uitte-
vin-

vinden wat het beteekende, en ik moest toe-
vlugt neemen tot deszelfs schrijver, den waard.
Het beteekende dat gene, het welk in het
Weener Hoogduitsch *kipfle* genoemd wordt,
eene soort van kleine brooden, die eenigzins
de gedaante van eenen hoorn hebben. Men
neemt groote vrijheden met de Latijnsche taal
is Hongarijen; niets is gemeener, dan dat men,
bij het spreekken van Latijn, woorden hoort ge-
bruiken, welke alleen bekend zijn aan de zul-
ken, die Hongaarsch, Slavonisch of Hoogduitsch
spreekken. *Schmutzidum tempus*, bij voorbeeld,
is de gewoone bewoording, om regenachtig
weder uittedrukken, *schmutzig* is een Hoog-
duitsch woord, en beteekent *morsfig*, het is
derhalven als of een Engelschman, wanneer hij
Latijn sprak, wilde zeggen: *dirtydum tempus*.

Uit de *rivierkreeft*, waar ik omtrend twee
dagen bleef, ging ik naar Schemnitz, welke
plaats slechts op den afstand van twee postritten
ligt, omtrend op de helft van den weg trof ik
weder de rotsen van *breccia* aan, gelijk die
omstreeks Gran, en digter bij Schemnitz de
saxum metalliferum. — Schemnitz is de voor-
naamste mijnstad van Neder-Hongarijen; zij is
slecht gebouwd, en staat op eenen zeer on-
ge-

gelijken grond; haare inwoonders maaken een getal van onttrend agtduizend zielen uit, de helft van welke in de mijnen arbeiden. De hoogeschool der bergwerkkunde is zeer aanzienlijk, en veele vreemdingen komen hier, om in dit vak onderweezen te worden. De studenten genieten groote voordeelen: zij gaan in de mijnen, wanneer zij het goedvinden; en daar zijn bijzondere lieden om hen te verzellen; en het is hun vergund, om in de werkplaats der scheikunde zoodanige proeven te doen, als zij willen, en de smeltkroezen, *retorten* en de opzichters over de scheikunde worden hun gegeven, als zij die vraagen; en dit alles gaat op koninglijke kosten. Behalven dat, zijn hier eigen leermeesters voor alle de onderscheiden takken eener opvoeding van mijnwerkers; als in de meetkunde, de driehoeksmeting, de werktuigkunde, de waterweegkunde en sluizenkennis, de mineraalkennis, metaalkunde, het mijngraaven, de onderaardsche meetkunde, de mijnwetten, het bestuur der mijnen, en de kennis der bosfschaadjen.

De mijnen, welke sedert bijna vierhonderd jaaren bewerkt zijn, liggen in *saxum metalliferum*. Deze verschilt grootlijks, en gaat van eene grij-

grijze verharde klei met witte stippen, tot eenen porphyragtigen basaltsteen, hoewel de grondstof in het algemeen meer van den aart der *wache* is; en de rots, op welke eene kapel en een berg kalvariën gebouwd zijn, welke slechts op eenen kleinen afstand van Schemnitz ligt, is uit waaren basaltsteen met kleine deeltjens van *olivina*. De *saxum metalliferum* bevat niet altijd *mica*, en dit is het geval met de ballen, en de rots, welke dezelve bevat, van welke de heer *Born* in zijnen twintigsten brief melding gemaakt heeft. Maar ik heb andere stukken, in welke de zeshoekige bladen der *mica* het eene op het andere geplaatst zijn, tot dat zij zeshoekige kolommen vormen, die een vierdedeel van eenen duim lang zijn. Ongetwijfeld zijn de ballen, van welke ik zoo even gesproken heb, zeer zeldzaam; zij worden maar op ééne plaats, zoo ik meen, gevonden, of liever in eene gaanderij: toen ik daar was, waren de mijnwerkers juist gekomen aan eene rots, welke dezelve bevatte, en hier waren zij zeer overvloedig, zoo dat somtijds een half dozijn van deze gevonden werden in een stuk, dat zoo groot

was

was als eene vuist, gemeenlijk zijn zij van omtrend één duim middellijn. Schoon de ballen en de rots volmaakt dezelfde zijn, echter zijn zij menigmaal zoo weinig met dezelfde verknocht, dat zij uitvallen, doch ook somtijds zoo vast in de rots, dat zij slechts halfronde uitsteekfels vormen, wijl de andere helft volkomen in de rots vastgegroeid, en buiten het gezicht is. Zij zijn gelijk aan die, welke in de keizerlijke verzameling te Weenen zijn, alleen is de eene van *porphyrschiefer*, en de andere van *saxum metalliferum*.

In de *Amelia* gaanderij zag ik eene fraaie witte klei. Ik nam een gedeelte van deze mede; toen zij tamelijk droog op de buitenzijde scheen, en zonder afgeeven met de vingers konde behandeld worden, had zij zoo veel water van binnen, dat ik het bijna in droppen kon uitdrukken, en toen ik die tusfchen de vingers wreef, werd zij geheel nat. Nadat ik die omtrend eene maand bewaard had, behield zij, schoon zij zeer blootgesteld geweest was aan de open lucht, nog eenige vochtigheid van binnen; toen deze klei volkomen droog was, had zij niet de helft van haare

groot-

grootte , en berstte van zelve in hoekige brokken , en geleet zeer veel naar stijffel ; ook was zij zoo ligt , dat zij bijna op het water dreef . Wijl deze klei te Schemnitz niet bekend was , beproefde ik die daar in een windfornuis , en bevond dat zij volkomen onsmeltbaar ware [in de grootste hitte , welke wij konden te wege brengen . — Toen ik door Weenen trok , gaf ik iets van dezelve aan den heer *Fichtel* , en hij heeft , in zijne laatstuitgekomen werk , (*) een bericht van dezelve gegeeven ; waar hij zegt : dat zij onder de blaaspijp een zeer helder licht geeft , zich met glas van *borax* vereenigt , hetwelk geene kleifooten doen , en zonder opbruifching in sterkwater opgelost wordt ; en tevens , dat het eene zeer zuivere en waare aluinaarde is . De blaaspijp is van zeer veel gebruik in de kennis der delfstoffen , en als de *tafelen der smeltbaarheid van enkelvoudige aardsoorten in onderscheiden evenredigheden gemengd* , van den heer *Kirwan* , eens volledig zullen zijn , zal die van nog veel grooter gebruik zijn , doch nimmer zal zij eene naauwkeurige ontbinding door middel van vochten evenaaren . Ik zond deze klei aan den beroemden heer

(*) *Mineral. Aufsätze* S. 170.

heer *Klaproth*, en hij deed mij de eer van een onderricht aan: dat zij veertien ten honderd slijkachtige aarde behelst, doch welke zoo naauw vereenigd is met de aluinachtige aarde, dat, wanneer deze laatste in vitrioolzuur opgelost is, zij met dezelve zich vermengt, en dan alleen zichtbaar wordt, als de ontbinding uitgedampt wordt om krijstallen te vormen, doordien zij dan aan dezelve het aanzien van eene heldere gelei geeft.

Alles wordt in de mijnwerken in het groot verricht, en de waterbakken, gelijk ook de gangen om het water uit de mijnen te brengen, kan men onder de groote werken rekenen. — Mevrouw *Sharpe* heeft eene zeer fraaie verzameling van delfstoffen. De heer *Martin* bezit eenige goede stukken. De graavin *Mitrowsky*, eene uitneemend schoone jonge vrouw, de echtgenoot van den bevelhebber, die een zeer eerwaardige bejaarde heer is, geeft in haare verzameling alleen plaats aan uitgelezenen stukken. Een zekere *Smith*, die een kapper is, verkoopt delfstoffen: doch hij eischt een dukaat voor elk goed stuk. Hier vond ik onder de studenten niet alleen goede mineraalkenners, maar ook eenen goeden kruidkundigen

gen en eenen entomologist. — Digt bij Schemnitz ligt Eifenbach, waar een warm bad is, met rotsen van kalksteen in deszelfs nabuurschap.

Van Schemnitz begaf ik mij naar Kremnitz, doch ik hield stil te Glasshutte, waar een ander zeer goed warm bad is, en daar vertoefde ik eenen dag. Terwijl ik in dat bad was, gingen drie of vier vrouwspersoonen in hetzelfde; doch zij waren zoo niet, als die schoone te Groot-Waradin, maar reeds verre aan het verwelken; doch zij hadden de beleefdheid, om haare kleederen aantehouden, en zoo deed ik ook. — Daar zijn verscheide baden, eenige voor het gemeene volk, en een, waar men koppen zet, en insnijdingen doet. Vermids de heelmester, die dezelve in huur heeft, het zij van de stad Chemnitz, of anders van den koning, verpligt is, om dit werk aan de boeren te verrichten voor omtrend drie stuivers het dozijn, betaalt hij slechts eene beuzeling voor dezelve. Bij deze baden behooren tien goede kamers, om in te huisvesten. Hier heeft men weder rotsen van kalksteen; zoo dat alle de warme baden, welke ik tot nog toe in Hongarijen gezien heb, in de nabijheid van kalksteen gevonden worden. Het water de-

zer baden heeft, als het uit de rotsen loopt, welke door de gezonken stof van het water gevormd zijn, eene hitte van honderd en agtewintig graaden van *Fahrenheit*.

Toen ik naar Kremnitz voordreide, trof ik eenige aanmerkelijke delfstoffen aan; eerst, langs den weg, eenen zwarten piksteen met deeltjens van *adularia* en zwarte zeskantige *mica*. Ik beklom de heuvelen, van welke deze zekerlijk moet nedergevallen zijn, doch ik vond niet meer van dezelve. Deze rotsen waren eene soort van porphyrsteen met eenen geelachtig witten grond van hardgeworden klei, met kleine sprankels van zwarte zeshoekige *mica*. Een weinig verder kwam ik aan eene oorspronkelijk vuurbergachtige *tufa*, die eene groote menigte kleine brokken van puimsteen, en stukken van den glasachtigen piksteen, vol met korrels van *adularia* bevatte; in deze waren eenige brokken van eene samengemengde steensoort, die op het aanzien veel gelek naar grijzen graniet, doch als men die naauwkeurig beschouwde, was het geheel iets anders. Het voornaamste gedeelte is een witte eenigzins bochtig vezelachtige klomp, in welke korrels zijn van *adularia*, zwarte zeshoekige *mica*, en eenige

ge weinige korrels van doorschijnende *quartz*, die eene roodachtige kleur had. Deze is de granietachtige of *puimsteenzeoliet* van den heer *Fichtel*, welke, zoo als hij zegt, het grootste deel van den heuvel Shator uitmaakt. Zij is de *granite alteré par le feu volcanique* van den heer *Born*. Ik weet niet, wat het oorspronkelijk was, ook weeten zij het niet. In het stuk, dat ik uit Erlaw aan den heer *Fichtel* gaf, bevond hij, dat de *quartz* haare korrelachtige gedaante veranderd had in eenen broozen gesmolten klomp, de zwarte glimsteen was gedeeltelijk zeshoekig geworden, en gedeeltelijk had die een broos gesmolten voorkomen aangenoomen, terwijl de veldspaat onaangedaan gebleeven was!!! Van deze zegt hij, dat het graniet was, en tot zeoliet gebrand is. Als iemand vraagt, hoe dit alles toegaat — of het mogelijk is, dat het meer smeltbaare onaangedaan kunne blijven, terwijl het onsmeltbaare gesmolten wordt — of in scheikundige oplosfingen de oorspronkelijke aardstoffen in die evenredigheden gevonden worden, in welke zij moesten zijn, als zij slechts deze of die delfstof waren, die verbrand of gesmolten was door het vuur uit brandende bergen? dan krijgt

men tot antwoord: „het vuur uit de branden-
 „de bergen houdt niet altijd dezelfde richting,
 „maar somtijds loopt het zijnen weg rechtstreeks,
 „en somtijds langs omwegen.”

Na dat ik het Heiligen-Kreutz was voorbij-
 gegaan, zag ik aan mijne linkehand rotfen, die
 gevormd waren door ophooping van keifteen-
 nen, welke door het water glad gesleeten wa-
 ren, voornaamelijk van de *basalt* en *porphy-*
foort, met eenige weinige steentjens van melk-
 achtige *quartz*, samengevoegd door iets, dat
 van denzelfden aart, doch veel fijner was. De-
 ze laatste stof, als zij los was van de grove kei-
 steenen, was, daar zij uit zichzelve beddingen
 maakte, op sommige plaatsen met laagten. Nog
 verder vond ik *basalten* met korrels van *olivina*,
 en een weinig onduidelijke langwerpige vierkan-
 te stukken van *veldspaat* of *adularia*, deze was
 op eenige plaatsen in onbepaalde kolommen
 gescheiden. Verder op is eene kloof, hier vond
 ik eenig versteend hout, de laagste bedding,
 die ik zien kon, was eene soort van vuurberg-
 achtige *tufa*, of iets, dat zeer wel naar dezelve
 geleek; dan ligt boven deze eenige onvolmaak-
 te koolstof, en dan verder op in de kloof een
 groote klomp half versteend hout, van eene
 yard

yard middenlijns. En na deze zag ik op den geheelen weg naar Kremnitz niets anders, dan vuurbergachtige *tufa*.

Terwijl mijne paarden hier in de weide gingen, bezag ik de heuvelen, die achter het dorp liggen; zij bestaan uit eenen *porphyrfsteen*, die vol holligheden is, en uit roode *petrosilex* of *jasper* met verharde witachtige klei. Deze steen wordt, om zijne hardheid, en de menigte zijner holligheden, veel tot molensteenen gebruikt. In eene beek, die door het dorp loopt, vond ik eenen overvloed van *silex* van onderscheiden kleuren in groote losse brokken. Naar den kant van Kremnitz is aan de linkehand eene hoogte, bijna overal bedekt met blokken van witachtige *petrosilex*, vol met versteeningen uit het plantenrijk. Op sommige plaatfen liggen deze blokken zoo, dat iemand ligt zou overhellen om te denken: dat zij eene laag uitgemaakt hadden, die in stukken gebroken was. Hongarijen is zeer rijk in versteend hout, en voornaamelijk in die schoone soort, die, zoo ik meen, aan dat koningrijk bijzonder eigen is, de *holz-opal* der Duitschers, en de *opalus ligneus* uit het *systema Naturae*. Van hetzelfde zijn stukken van boomstammen in de kei-

zerlijke verzameling. De heer *Hacquet* uit Lemberg in Gallicien zegt: dat, voor omtrend veertig of vijftig jaaren, een geheele boom, die vijfennegentig voeten lang was, zoo ik denk van deze soort, gevonden werd, dicht bij *Moldokö*, welke plaats, zoo ik het wel heb, in het gebied van *Pecklin* ligt. Hij zegt: dat de opgaaf van denzelfen, in het geschreeven dagboek van den abt *Liesganig*, die op last van den keizer *Franciscus den eersten* reisde, de volgende is.

(*) <i>Buchholz ante nostrum adventum effodit pedes</i>	13
<i>Frustrum primum petrificatum a nobis fossum</i>	6
<i>Frustrum secundum</i>	25
<i>Reliquum arboris</i>	51

Longitudo effosae arboris petrificatae 95

Deze boom lag in eene bedding van puimsteen.

Krem-

(*) <i>Buchholz heeft voor onze aankomst uitgegraaven</i>	13 voeten.
<i>Het eerste gepetrificeerde (versteende) stuk, door ons uitgegraaven, had</i>	6 ———
<i>Het tweede</i>	25 ———
<i>Het overige van den boom</i>	51 ———
<i>De lengte van de uitgegraaven versteenden boom</i>	95 voeten.

Kremnitz, waar ik des avonds aankwam, is eene kleine bemuurde stad, niet half zoo groot als Schemnitz. De bevelhebber, de baron *Mitrovsky*, met verscheiden zijner raadsheeren, waren hier, om onderzoek over de vesting te doen. Op uitnodiging van zijne excellentie, at ik des avonds met hen. Een Engelschman, die niet bekend is met het bestuur van mijnwerken op het vaste land, zou verwonderd zijn, op het vernemen, met welk eenen omslag en regelmaatigheid het mijnwerk hier gedaan wordt; alles wordt, met al den omslag van gerichtshandelingen, op het papier gesteld, en dan in raadsvergaderingen overwoogen, enz. De mijnen van Kremnitz zijn niet bekend wegens de menigte van erts, maar veel meer om haare hoedanigheid; alle de ertzen bevatten goud en zilver, doch, niettegenstaande dit alles, worden deze mijnen met schade bewerkt. De rijkheid der erts doet hen zeer zorgvuldig zijn in het waschen van dezelve, nadat zij gestampt is, en de waschroosters zijn hier de aanmerkelykste zaaken. Zij hebben water in overvloed: dit wordt, nadat het over de roosters geloopt is, naar bakken geleid, waar het de stof, die het bij zich heeft, laat zinken;

ken; deze wordt niet uitgeschept en op nieuw gewasfchen, maar men doet eenen froom water door dezelve loopen, welke die wegspoelt, en dit wordt dan gebruikt om andere roosters te wasfchen. Eenigen denken, dat door deze al te angstvallige zorg niets gewonnen wordt.

De rijke ertfen van andere mijnen worden hier gebragt, om het goud en zilver van dezelve te doen fcheiden. Ik was tegenwoordig bij de bewerking van eene smelting, welke in het groot gefchiedde; de klomp zilver moet naar mijne gedachten zes- of agthonderd ponden gewoogen hebben. Na dat het lood tot fchuim gemaakt, of uitgedampt was, hield men het vuur een half uur lang aan den gang, geduurende dien tijd kookte het zilver als water; in dezen ftaat, terwijl het vuur nog niet uitgedoofd was, werden eenige emmers warm water, door middel van eene trog, op hetzelve gegooten; nu werd het vuur uitgedaan, en toen drukten drie werklieden ijzeren boomen, die eenigzins naar mesfen geleecken, op hetzelve; dit gefchiedt, opdat het naderhand te ligter in ftukken gekapt kan worden. Andere fcheikundige bewerkingen worden

den ook in het groot uitgevoerd, zoo als het maaken van salpeterzuur, en het scheiden van het goud uit het zilver. Ook is hier de munt. Mij werd bericht door eenen vriend, die Kremnitz voor eenige weinige jaaren bezocht had, dat hier, in het jaar 1788, honderd en tien-duizend mark zilver, hetwelk omtrend een veertigste of vijftigste deel goud inhield, van de erts gescheiden werd, en in het eerste half jaar van 1789 was het voordbrengfel naar evenredigheid nog grooter; in het zelve waren zeventigduizend marken afgescheiden. Ik zag dat de kropgezwellen hier zeer gemeen zijn.

Van Kremnitz ging ik naar Konigsberg; de weg is tot aan Heiligen-Kreutz dezelfde, langs welken ik gekomen was. Eene moeilijkheid om paarden te krijgen, noodzaakte mij, bij nacht te reizen. Ik werd, zelf tot zeer laat toe, vermids ik door de dorpen reisde, vermaakt door groote hoopen vrouwlieden, welke bezig waren met bij het schijnfel van vuuren het vlas te braaken. Zoo als het gemeenlijk gaat, waar volk, en wel vooral vrouwen, met elkanderen werken, was daar overvloed van gezang en geraas; en de arme reiziger, door den nacht overvallen, leverde
haar

haar eenig vermaak op, en tevens een voorwerp, op hetwelk zij haaren spotlust konden uitoefenen. Toen ik des morgens te Konigsberg aankwam, stond ik zeer verwonderd, dat daar geene herbergen, maar alleen zoopjenswinkels waren. Ik begaf mij naar het raadhuis, om te zien of ik daar eene kamer konde krijgen; dit veroorzaakte eene kluchtige misvatting. De stadsregeerders waren op het raadhuis vergaderd, toen ik mij onder hen begaf; op mijne vraag: om mij een vertrek te leenen, meenden zij, dat ik een zwervende tooneelspeeler moest zijn, die verlof verzocht, om in het raadhuis te mogen spelen; en ik geloof dat ik wel geslaagd zoude zijn, indien ik met zulk een verzoek gekomen ware; maar op het hooren dat ik slechts een reiziger ware, zeiden zij: dat zij mij niet konden helpen; en eenigen vielen op mij aan om eene pas, en zij waren niet te vrede met die van den Engelschen afgezant. Ik beloofde: dat ik hun een half dozijn passen zou vertoonen, zoo dra ik eene schuilplaats voor mij zelven en mijne pakkaasje vinden kon. De burgemeester kreeg medelijden met mij, en ontving mij als vriend in zijn huis; nu werd ik niet meer
om

om pasfen geplaagd, en ik vond in mijnen gastheer eenen zeer waardigen en herbergzaamen man.

De mijnen hier ter plaatze leverden eertijds zeer veel op; naderhand, zelfs nog voor weinige jaaren, werden zij met schade bewerkt. Ik moest hier maar weinige uren gebleeven zijn, doch ik was begeerig om zekerheid te hebben van het gene de heer *Born* zegt, van de *saxum metalliferum*, welke onmiddelijk op de *graniet* ligt, en, volgens zijn zeggen, van de *Karpatische* gebergten nederwaard loopt. Deze beroemde man zegt, in zijnen twintigsten brief: „de valei, in welke „*Konigsberg* ligt, is aan de ééne zijde, naar „den kant van *Schemnitz*, omringd met heu- „velen van *saxum metalliferum*, en aan de „andere zijde, ten noorden en oosten, met „bergen van *graniet*, welke zich van de *Kar- „patische* bergen tot hiertoe uitstrekken. In „de *koninglijke zeche*, welke nu verder be- „werkt wordt, heeft de ader *graniet* tot „eenen bodem, en de *saxum metalliferum* van „boven.” En in zijnen eenentwintigsten brief zegt hij: „De *Althandler-ader* te *Konigsberg* „loopt tusschen *graniet* en de *saxum metalli-*
„*fe-*

„ferum,” en een weinig verder laat hij volgen: „te Konigsberg hebben wij de *saxum metalliferum* onmiddelijk op de graniet liggen, de gevonden.” En de heer *Haidinger* haalt, in zijne rangschikking der bergrotsen, den heer *Born* aan. Het gene aanleiding gegeven heeft tot deze meening, is eene streek rots van eene soort van *porphyrsteen* of *saxum metalliferum*, die hier gevonden wordt, zeer verschillend van de andere rots, en rooder van kleur. Iets, dat mij aan de nauwkeurigheid van den heer *Born* deed twifelen, waren eenige molensteenen, die in de straaten lagen, welke ik in den eersten opslag voor graniet hield. Deze is zonder twifel dezelfde steen, want de baron zegt: „de graniet wordt hier molensteen genoemd, omdat de veldspaat door ontaarting in een wit poeder veranderd wordt, het welk, daar het uit de holligheden valt, eenen goeden molensteen geeft, welke naar afgelegene gewesten van Hongarijen vervoerd wordt.” En in zijne *Lithophylacium* zegt hij; *Granites rubes at Uibanyam* (Konigsberg) „*Hung. inf. ad lapides molaros utuntur.*” (*) Ik ging

(*) De roode Graniet bij Konigsberg in Neder.-Hongarijen wordt tot molensteenen gebruikt.

ging in de mijn. Ik vond dat de *saxum metalliferum* beide het gewelf en den bodem uitmaakte, doch ik kon naar dat gedeelte der mijn niet komen, waar deze rots gevonden wordt, wijl het houtwerk nedergevallen was, maar de mijnwerker, die mij verzelde, verzekerde mij: dat zij dezelfde was, uit welke de molensteenen gegraven worden. Ik bezocht toen de steengroeve, deze ligt even boven de stad; de rots is veelal dezelfde als die te Kremnitz. Zij is samengesteld uit roodachtig witte hardgeworden klei, en roode *jasper* als een grondslag, met korrels van doorschijnend, doch meer van roodachtig *quartzkristal*, ontaarte veldspaat, langwerpig vierkante stukken van *adularia*, en een weinig zwarte zeshoekige *mica*. De molensteenen zijn een aanzienlijke tak van koophandel dezer stad. Hlinik, welke plaats eene stad of een dorp is in de nabuurschap, is nog beroemder om haare molensteenen.

TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

HET MONNIKENKLOOSTER VAN ST. BENEDIKTUS. — NEITRA. — TYRNAU. —
DE KOETSEN ZIJN EENE UITVINDING
VAN HONGARIJEN.

OP zondag den zesden October verliet ik de onbemuurde en herberglooze stad Königsberg, en nam te gelijk afscheid van mijnen braaven burgemeester, en van het land der mijnwerken, en begon naar Presburg uittezien. Wijl ik niet vroeger dan in den namiddag vertrok, deed ik maar één postrit, tot aan St. Benediktus. Deze weg was zo flecht, dat ik, hoewel ik vier paarden had, al dien weg te voet ging, doch daar het schoon weder, en het land, door hetwelk ik reisde, vermaaklijk was, viel de tijd mij niet lang.

Het monnikenklooster, het welk op eene rots ligt, vertoont zich als een kasteel, en heeft een uitgestrekt gezicht over het benedenliggend land. — *Collas Benedictus amabat.* (*)

De

(*) St. Benediktus hield veel van de heuvelen of hoogten.

De rotfen, tot het bezien van welke ik in deze namiddagreis gelegenheid had, waren famengesteld uit de *breccia*, van welke ik zoo dikwijls gesproken heb; en deze heb ik nu gevonden in alle landen, waar heuvelen van *porphyrfteen* gevonden worden. Uit mijne herberg krom ik op naar het klooster. Ik vond het nest, en wel een nest, dat zeer aangenaam en gemaklijk was, doch de vogels waren uitgevlogen, of liever uitgeschopt. In eene zekere openlijke oneenigheid werden de monniken uitgejaagd, en toen alles weder tot rust kwam, trok het kapittel van Gran het klooster aan zich, en behoudt het nog in bezit; dus vond ik alleenlijk eenen kanunnik, die hier als opzichter handelt, en de noodige mindere bedienden. De kanunnik nodigde mij, om des avonds bij hem te eeten, hetwelk ik deed, en de priester der *parochie* was mede van het gezelschap, doch niemand van hun sprak Fransch of Hoogduitsch; het Latijn was derhalven het eenig middel, om gesprekken te houden. Na het avondeeten viel eene kluchtige plegtigheid voor, wier oorsprong en beteekenis ik niet kon ontwaar worden; men bragt eene soort van grooten knods, met welken ik drie stoo-

ten op den rug moest ontvangen. Doch wijl de kanunnik een *homo quadratus* was, weigerde ik die eerbewijzing, echter onderwierp ik mij, toen hij mij beloofde, dat hij dit teeken van achting en vriendelijkheid met gemaatigdheid zou uitoefenen; na dit gaf men mij het *album*.

Sinds ik Uihilly en deszelfs nabuurschap verliet, had ik niet eens den wijnstok gezien; hier beginnen de wijngaarden zich weder voort te doen, doch deze ligging is al te hoog voor dezelve, en zij geeven geenen smaaklijken wijn.

Den volgenden morgen vertrok ik naar Neitra. Ik verliet nu de nauwe valeien en de heuvelen, en kwam in eene uitgestrekte vlakte. Het gene bij St. Benediktus ligt, behoort aan het klooster, dit schijnt derhalven als een *hemelgewest* te liggen. Te Maroth, waar de kardinaal *Migazzi* een landverblijf heeft, werd ik lang opgehouden om paarden te krijgen, en toen verdwaalde mijn voerman in den avond, en het was tien uren, voor dat ik te Neitra aankwam. En nu waren mijne rampen nog niet ten einde; een groot, een zeer groot man was even voor mij aangekomen, en had alle de vertrekken bezet, welke niet gebruikt

bruikt werden, en die in een gebouw in Hongarijen, zoo groot als een landhuis, dikwijls maar twee of drie zijn. Schoon ik wel met goede oogen kan zien, dat de gunstelingen der fortuin hunne dagen doorbrengen in eenen hoogten leeftrant, zonder droevenissen, het welk meer is, dan de meeste *democraaten* doen kunnen, moet ik echter zeggen, dat ik dikwijls, als zij te veel plaats in eene herberg besloegen, hen naar York verwenscht heb. Hoewel ik mij niet wil bemoeien met zulk een netelig onderwerp, als het *jus naturae* of het natuurlijk recht is, hetwelk sedert eenen korten tijd zoo veelen in gevaarlijke dwaalingen geleid heeft; wil ik evenwel zeggen: dat deze groote reiziger een ontwifelbaar *natuurlijk* recht had, om meer plaats te beslaan, dan zijne medeburgers. Als zoodanig, zonder dat ik mij over mijne eigen geringe beteekenis kwelde, liet ik hem in het bezit zijner natuurlijke rechten, en was genoodzaakt, op een bed van stroo te gaan liggen. — Deze groote reiziger was een reus, tusschen de zeven en agt voeten lang, die rondreisde, om met zijne grootte zijn voordeel te doen.

Neitra is eene zeer aanzienlijke stad, die

zeer aangenaam gelegen is op eenen rijzigen grond, in eene schoone vlakke, en half omringd door eene rivier van denzelfden naam. Binnen de vesting is het bischoplijk paleis. De markt was wel voorzien, en maakte eene schoone vertooning met ooft. De hooger gronden in de nabuurschap zijn met wijnstokken beplant, welke vrij goeden wijn opleveren. De rots, op welke de stad gebouwd is, bestaat uit oorspronkelijke kalksteen. Hier bleef ik niet langer dan tot twaalf uren, en reisde toen door een vlak welbebouwd koorland naar Freystadt, een gering marktvlak. De herberg was tamelijk goed, en niet bezet door eenen reus; en vermids de avond naderde, en geene waarschijnlijkheid was, om aanstonds paarden te krijgen, besloot ik, om hier den nacht doortebrengeu, en bestelde mijne paarden met het aanbreeken van den dag. Doch geen voerman kwam mij in den morgenstond wakker maaken, en toen ik opstond, om onderzoek te doen naar de oorzaak van dit verzuim, vernam ik, dat mijne paarden op den bestemden tijd gekomen waren, doch dat een groote man, echter geen reus, maar de afgezondene van eenen afgezonden van de eene of andere stadsregeering, aan-

aangehouden had om die te hebben, en met dezelve vertrokken was, en dat ik mij moest laten welgevallen, om *eenige uren* te wachten, tot dat de richter mij een ander span konde bezorgen. Vermids zij weggeereeden waren, was geen ander middel voorhanden, doch toen ik hoorde, dat een der medehelpers in dit stuk achtergebleeven was, trad ik stoutmoedig in zijne kamer, en sprak in dringende taal met hem over de onrechtmatigheid dezer handelwijze; doch hij sprak mij in het Latijn aan met een *Domine clarissime, generosissime, illustrissime spectabilis* enz. terwijl hij mij verhaalde, dat het hem zeer tot leed verstrekte, doch dat hij in deze zaak niets te doen had, en dat ik mij moest vervoegen aan dien heer, welke zoo even vertrokken was.

Daar ik nu tweemaal in vierentwintig uren was geplaagd geweest met groote lieden; groot in lichaamsgestalte, of in aanzien; oordeelde ik dat het, ter vermindering van alle verdere beledigingen, best ware, mijzelven onder de bescherming van eenen anderen grooten man te begeeven; derhalven ging ik, zoodra ik ontbeeten had, naar het kasteel van den graave *Erdödy*, die één der grootste mag-

naaten des koningrijks is. Deze edelman ontving mij op de allervriendlijkste wijze, en keurde de onvriendelijke behandeling, welke men mij aangedaan had, ten hoogsten af; doch deze graaf, schoon hij stedehouder van een der graafschappen ware, had met de regeering dezer plaats niets te doen, en kon alleen, als een ambtloos man van groot aanzien en bezittingen, zich met deze zaak bemoeien. Hij nodigde mij, om eenen dag bij hem doortebrengen, en geleidde mij door zijne plantaadjen, welke hij eerst begint in eenen goeden staat te brengen, en zij moeten in den Engelschen smaak zijn; daartoe is hier zeer goede gelegenheid. Zijn gebouw voor vreemde gewassen is zeer fraai, en het gezicht uit zijn kasteel is verrukkelijk. De middagmaaltijd was zeer prachtig, offchoon niemand, dan de graaf, zijne minnaares, en ik, aan denzelven waren; en alles werd, door eenen grooten sloop van bedienden, in zilver opgedischt.

Na het middagmaal begaf ik mij naar Tyrnau. Een weinig rechts af ligt de vesting Leopoldstadt in eene vlakke; zij werd gebouwd door *Leopold den grooten*. De weg was zoo goed (en waarlijk, ik had geene reden tot klaagen,

fe-

sedert ik St. Benediktus verlaaten had), dat ik mij binnen drie uren tijds in Tyrnau bevond. Deze namiddagtocht was ook door koorland.

Het aantal kerken, en de torens op de wallen, geeven op eenigen afstand een voordeelig denkbeeld van Tyrnau, doch zij bedriegen niet. Tyrnau kan gerangschikt worden onder de eerste steden des koninkrijks; de stad is regelmatig, welgebouwd; de straten zijn breed, en, ter oorzaake van het aantal haarer kerken en kloosters, heeft men deze plaats dikwijls klein Rome genoemd. De inwoners bestaan uit omtrend zeventuizend zielen. Tot op de regeering van *Theresia*, of van haaren zoon *Joseph*, was zij de zetel der hoogeschool, die nu verlegd is naar Pest, als het middenpunt des koninkrijks. De gebouwen, die tot dezelve behoord hebben, zijn, tevens met andere vernietigde instellingen van soortgelijken aart, veranderd in een gasthuis voor oude en verminkte soldaaten. De gemeenen en officieren, welken samen omtrend duizend man uitmaaken, zijn zeer wel gehuisvest.

In den volgenden namiddag zette ik mijne reis naar Presburg voort, welke stad twee postritten van daar ligt, langs eenen zeer goe-

den weg, door vlak koorland. Offchoon het donker ware, kon ik, daar het heldere maan-
 ichijn was, twee of drie landhuizen van edellie-
 den en heeren zien, terwijl ik voorbijreed. Daar
 de meeste herbergen, toen ik aankwam, gesloo-
 ten waren, was ik bevreesd dat mijn voerman
 mij in eene slechte herberg gebragt had, doch
 toen ik des morgens uitging, vond ik boven de
 deur een opschrift, hetwelk aanduidde, dat,
 op eenen zekeren dag, de keizer *Joseph* dit
 huis met zijne tegenwoordigheid vereerd had.

Presburg kan beschouwd worden als de hoofd-
 stad des koningrijks, want Buda is zoo dikwijls,
 en geduurende zoo langen tijd, onder de heer-
 schappij der Turken geweest, dat deze stad over
 het algemeen de zetel der regeering geweest is,
 en ook de plaats, waar de rijksdagen gehouden
 werden, en de plegtigheden der krooning plee-
 gen te geschieden. — De stad is welgebouwd,
 en heeft eene schoone ligging op de oevers van
 den snelstroomenden Donau, welke hier twee-
 honderd en vijftig *yards* breed is. De inwoners
 bedraagen een aantal van omtrend agtentwintig-
 duizend, een vierde gedeelte van welke Lu-
 theraanen zijn. Deze maaken het meestge-
 goede deel der gemeente uit, en zij betaalen
 om-

omtrent de helft der *gewoone schatting*. Zij hebben twee kapellen, eene voor de Hoogduitsche taal, en deze is zeer groot, welgebouwd, en gemakkelijk, en eene andere voor de Hongaarsche en Slavonische taalen. De helft der stadsregeerders worden uit deze gezindheid gekoozen. De Calvinisten zijn te klein in getal, om eene openbaare plaats van godsdienstoefening te hebben. Het schouwtooneel is goed, Het *casino* en de andere koffi huizen zouden te Parijs en te London bewonderd en geroemd worden, en de ongelukkige, dien men een ledigganger noemt, kan hier eenen voormiddag, of wel eenen dag doorbrengen, zoowel als in eenige andere groote hoofdstad, hij heeft alle de nieuwspapieren, billiards, dammen schaakspelen, en andere gereedschappen om den tijd te dooden, welke men te Weenen vindt. — Doctor *Lumnitzer*, schrijver der *Flora Posoniensis*, woont hier, doch het schijnt dat hij der kruidkunde vaarwel gezegd heeft.

De Jooden zijn hier in een zeer groot aantal. Of zij onder eene bijzondere regeering zijn, dan of hunne veelvuldige misdrijven eene meer bijzondere wijze van rechtspleeging noodzaaklijk maaken, weet ik niet, doch op het raad-

huis, werwaard ik mij begaf, om paarden tot mijn vertrek te krijgen, zag ik eenen van dit volk met boeien aan zijne beenen, en traanen in zijne oogen. Men zeide mij: dat hij beschuldigd was over het koopen van gestoolen goederen van de heidens, daar hij wist dat die gestoolen waren, en, wijl hij zijne misdaad niet wilde bekennen, had hij eene rijke *bastonade* ontvangen, en wel zulk eene rijke, dat, als het hem vergund werd te zitten, hij het gemaklijker vond te blijven staan; dit geeft te kennen, dat het gene hij gekreegen had, niet maar eene enkele kitteling geweest ware, en het toont ook, waar de straf aangebragt was; nu bekende hij. Dit schijnt niet veel te verschillen van op de pijnbank gebragt te worden; doch ik wil hoopen, dat de zaak vooraf wel beweezen ware, en dat dit alleen geschiedde, om den schelm zijne metgezellen te doen ontdekken. De Jooden worden niet geduld in de mijnsteden.

Ik bleef hier niet langer dan drie of vier dagen, en maakte kennis met eenige weinige lieden, doch genoeg om te zien, dat de losbandige levenswijze van Weenen ook Presburg bereikt heeft. Ik wenschte dat ik konde

zeg-

zeggen, dat zij Buda niet ook bereikt had. Maar hoe zou het anders kunnen zijn? De aanzienlijke jeugd van beiderlei kunne wordt gemeenlijk naar Weenen gezonden, om daar opgevoed te worden; eerampten en openbaare bedieningen doen veelen der edellieden het grootste deel van het jaar in deze stad blijven, en haare vermaaklijkheden verleiden een groot gedeelte der vermogende lieden; om die voor eenen tijd tot hunne woonplaats te kiezen. Een heer, aan wien ik eenen brief van aanbeveeling had, verzocht mij, op een zeer oppervlakkinge kennismaaking, om bij hem koffij te komen drinken, en hij beloofde mij te zullen onthaa- len met het gezicht eener schoone jonge juf- fer, welke hij den vorigen dag verleid had. Wijl de losbollen dikwijls roem draagen op mis- daaden, welke zij niet gepleegd hebben, hoopte ik dat het hier ook zoo zoude geweest zijn, en ik ging bij hem op het bepaalde uur. Kort daar- na kwam een eerwaardige oude heer en eene dame in het vertrek, en een bekoorlijk meis- jen, de dochter dezer lieden, verzelde hen. Haar jeugdig voorkomen zou, zoo haar volle boezem niet het tegendeel had aangewezen, mij hebben doen denken, dat de minnegod
haar

haar nog niets ingeboezemd had van de bekoorlijkheden zijner wellustige vergastingen, dat de natuur haar nog niet had uitgelokt, en dat het vermaak, uit ontzag voor haare jeugd, haar de betoverende hand nog niet had durven bieden, om haar derwaard te geleiden; ik zou gedacht hebben, dat zij nog vrij ware van de verzoeking, en nog buiten staat van te kunnen vallen: doch helaas! het was anders. Toen ik haar aanzag, zeiden mij haare wangen: wij hebben ongeheiligde kusjens ontvangen, en zijn beschaamd; haare oogen zeiden mij, dat zij zich hadden geslooten in de lieflijke vervoeringen haarer beminnelijke meesteresfe, en de schoone boezem zwoegde, en zeide, dat hij getreden was buiten die paalen, welke de zedigheid voorgeschreeven heeft, en de verliefde omhelzing had uitgelokt; alles meldde haaren val, alles gaf te kennen: dat zij toegegeven had aan de verlokkende stem der verleiding, en aan de dwingende taal van haare eigen begeerten.

Toen wij naderhand door het vertrek wandelden, floeg zij een veelbeteekenend oog op de *sofa*, waar de eerste gemeenzaamheden voorgevallen waren; waar de begeerte, bijna
nog

nog ongevoeld, opgevoerd was tot eene hevige drift, en uit welke zij, daar zij nu de betoefende uitnodiging van het vermaak verwelkomde, geleid werd naar het altaar der liefde, om daar, voor weinige kortstondige verrukkingen, haare onschuld, haare gemoedsrust, mischien haar leeven opteofferen. Maar hoe floeg haar beminnelijke boezem, toen wij deze rustplaats, nog zoo kort geleeden de rustplaats van het vermaak, voorbijgingen! Hoe werkzaam waren toen haare gedachten! In den geheelen namiddag volgden zuchten en lachtrekken, nedergeslagen en rondzwervende blikken van het oog snel op elkanderen; en haare ontruste ziel schein ras overtegaan, van de herinnering aan genooten vermaaken, tot het voorgevoel van toekomend lijden, en van berouwvoedende denkbeelden tot de begeerte naar herhaaling. — Ach welk eene ellende zal met deze — deze ééne wankeling, de schatting van gevoeligheid en jeugdige natuur aan de liefde, wel veroorzaakt hebben. Ik gevoel eene siddering bij het denken aan dit alles!

Wat toch zal het zijn, als, door deze eenige omhelzing, de veruitziende natuur, die altijd vermaak scheidt in de warmte der liefdedrift,

drift, mijn beminnelijk meisje mogt bestemd hebben, eene — moeder te zijn? Hoe zullen, bij het zwellen van haar dun middenlijf, hui- chelaars haar gesmaad, en schijnvroomen met haar gespot hebben! Zal zij door onze kunne niet veracht, en door haare eigen kunne geschuwd zijn; en dus uitgeslooten zijn van de maatschappij, als eene schandvlek voor de menschlijke natuur? Waarhenen zal zij vlugten, om eenen beschermmer te vinden, als de moeder, die haar onder het hart gedraagen heeft, haar niet wil aanneemen, en als de vader, die haar geteeld heeft, de deur voor haar toesluit, en die genen, welke zij met den geheiligen naam van vriendin begroet heeft, om der deugd wille, haar niet willen zien? De wreede bederver van haare onschuld en zielrust zegepraalt in haaren ondergang, of heeft haar vergeeten; zij schaamt zich te gaan bedelen, en de hand der liefdaadigheid is, in eene dubbele maat, koud voor dezulken. Ongelukkig, doch niet verlaagd, verwenscht zij haar leeven, van den tijd der onteering af, als de laatste toevlugt der gevallen schoonheid! En wat is nu het aanwezig zijn? Niets, dan een last voor dezulken, die een edelmoedig hart hebben.

LEEVEN, ligte vlugtige geest, gij verlaat met
 tegenzin de vergenoegde borst — door on-
 berekenbaar lange, telkens omwentelende tijd-
 perken zijt gij gewillig, om haar bewoener te
 zijn, doch gij verlaat gereedlijk die, in wel-
 ke de ellende woont. Geene gevangenisfen
 kunnen u ophouden, geene ketens kunnen u
 binden. — Gij kunt tegen uwen wil uitgedree-
 ven, maar nooit zonder uwe toestemming op-
 gehouden worden; eene vertroosting, die wel
 lieflijk, doch alleen lieflijk voor de ellende
 is. Het leeven zal niet langer de beleedigen-
 de verwijtingen eener boosaartige waereld
 verdraagen; het is reeds bezig met vliegen,
 het verlangt om weg te zijn, en fladdert zorg-
 loos over de treurige strecken der heerschap-
 pij van den *bleeken koning der verschrikking*,
 die nu haar verschrikkelijk uitzien verlooren
 hebben, en het gerust land der vergeetenheid
 voor ongelukkigen geworden zijn. Nu wor-
 den alle de banden aan de sterfelijkheid ver-
 brooken, de liefde tot het leeven is weg, de
 vrees voor den dood is voorbij; en daar de
 wolken van tegenspoed zwarter worden, spreidt
 het zijne ligte vleugelen uit, en neemt de won-
 derbaare vlugt aan, en verlaat deze steenhartige
 krui-

kruipende waereld. Wij worden ontroerd op het droevig nieuws. Eenige weinige laten eene traan vallen, terwijl de rechtvaardigen uitroepen: aanschouwt het einde van den boozen, en het rechtvaardig oordeel eener beledigde Godheid! — Van eene GODHEID!! — Dan is deze zulk eene, van welke ik een afgrijzen heb. Ach! ontheiligt toch den geheiligen naam van den Heer der natuur niet door zulke gevoelens, noch maakt dezen behaagelijken klank niet haatelijk. Nu, onberaaden vlugge losbandige, wat hebt gij, om u te beroemen — dan MOORD? en gij, onbevleete schijnheiligen, die niet kondet besmet worden door het gezelschap van zulk eene ellendige, gij zijt zijne medeschuldigen.

Ik vertoefde, om mijne gevallen schoone buiten het huis der verleiding te zien. Bij elken opslag van het oog op haar, en op elk woord, dat ik tegen haar sprak, schein zij te zeggen: en weet GIJ wat ik gedaan heb? Zijn de afdruksels der lippen mijns verleiders dan, nu nog, op mijne wangen en mijnen boezem? en is de zachte begeerte naar liefde nog in mijne oogen, en gloeien alle de teekens van eene hevige blijdschap nu in mijn aangezicht? — Ja! be-
min-

minnelijk meisjes! ik weet van uwe zwakheid, ik versmaadde u niet, maar beklagde en vergaf u; en geef gij toch u zelve nooit weder bloot aan het spel van geluk, en aan eene boosaartige waereld; maar nu, daar gij uwe hand gegeven hebt aan eenen minnaar, warm en jeugdig, zoo als gij zelve, geniet dan in zijne armen verrukkingen, die gij, nooit zelf in uwe maagdelijke liefkoozingen, gevoeld hebt!

Kittsee, eene kleine stad, van welke eenige goede oudheidkenners vermoeden, dat zij haaren naam gegeven hebbe aan dat rijtuig, hetwelk wij eene koets noemen, als de plaats, waar zulks het eerst gemaakt werd, ligt slechts twee of drie mijlen van hier. *Johnson* zegt in zijn groot woordenboek: dat de koets eene Hongaarsche uitvinding is; en de woorden *kittsee* en *koets* kunnen voor eenen oudheidkenner volkomen gelijk zijn, doch voor niemand anders. (*) Ik meen dat het *Fischer* is, die, in het bewijzen van den gemeenen oorsprong der Hongaaren en Finlanders, uitroept; „*Quantula est ea differentia nominum ugur et vogul.*” De

(*) Onze Reiziger geeft hier, om dit gevoelen te bewijzen, eene vertaling van eene kleine verhandeling van

De tijd was snel voordgespoed; en reeds verlopen tot in het midden van October. Ik had nog voor, andere landen te gaan bezien, derhalven moest ik Presburg, en te gelijk Hongarijen verlaten. Ik ging dwars over den Donau, toen ik deze stad verliet, over eene vliegende brug of gierbrug, even als die te Komorra, en na dat ik eenige mijlen over eenen zeer schoonen weg gereisd had, kwam ik te Wolfsthal, de grensplaats van Oostenrijk. Hier nam ik afscheid van mijn geliefd Hongarijen; en hoewel het land, dat voor mij uitlag, langs de oevers van den Donau, uitneemend vermaakelijk was, en de schoonste gezichten opleverde, kon ik echter dat

D. Matthias Cornides, welke te vinden is in het Ungri-sches Magazin, oder Beyträge zur Vaterländischen Geschichte, Erdbeschreibung und Naturwissenschaft, Presburg 1781. 1er. Theil, S. 15. *Wijl dit stuk, hetwelk ik in het oorspronkelijk Hoogduitsch voor mij heb, niets behelst, dan eene aanhaaling uit oude en bij ons weinig bekende Schrijvers, en veele Latijnsche taalvitterijen enz. heb ik bezee geoordeeld het geheel wegtelaaten. Ons toch is het evenveel, waar de koetzen uitgevonden zijn, als wij maar bij tijd en wijlen van dezelve gebruik kunnen maaken.*

dat koningrijk niet zonder aandoening verlaaten, en dikwijls zag ik achteruit, om deszelfs edelmoedige inwooners danktezeggen voor het vriendlijk onthaal, dat zij mij gegeven hadden, en om hun tevens allen openbaaren voorspoed toetewenschen. De Hongaaren zijn eene edele soort van menschen; en onder het groot aantal van volken, onder welke ik gereisd heb, één van die, welke ik het meest hoogacht. Deze kleine schatting van lof ben ik hun verschuldigd, en ik betaal die met zeer veel genoeg.

EINDE VAN HET TWEDE EN LAATSTE DEEL

B L A D W I J Z E R.

A.

Bladz.

AARTSBISSCHOPPEN en <i>Bischoppen</i> van <i>Hongarijen</i> , en derzelve inkomsten	I.	195.
Almas , eene stad	I.	76.
Alpen , (de <i>Karpatifche</i> ,) uitftap in dezelve	II.	181.
— (buitenspoorige verhalen der gidfen wegens de)	II.	191.
— (zwaarigheden, ontmoet in het beklimmen der)	II.	193. 194.
Altgebirge , eene stad	II.	292.
Andreas (St.) eene stad	I.	99.
<i>Anecdote</i> van eene Dame met haaren minnaar	I.	30.
— van <i>Tobias Angerer</i>	I.	76.
— van eenen hoogleeraar der gefchiedkunde te <i>Debretzin</i>	II.	4.
— van twee noordlijke <i>Schotlanders</i>	II.	54.
— van eenige <i>Hongaarfche</i> recruten	II.	104.
— van eenige <i>Hooglandsche</i> vrijwilligers	ibid.	
— van den hoogleeraar <i>Hacquet</i>	II.	145.
— van eenige boeren in de <i>Karpatifche alpen</i>	II.	185.

Am

	Bladz.
Angerer, Anecdote van <i>Tobias</i>	I. 76.
Atkeleg, eene stad	II. 117.
—— (Eene spelonk, dicht bij,) is aanmerkelijk wegens haare luchtgesteldheid	ibid.
<i>Aufbruche</i> , of Tokayer wijn, hoe dezelve gemaakt wordt	II. 41—51.

B.

BALHASY, een dorp	II. 95.
Bartfeld, (aanmerking van den heer <i>Hacquet</i> , over de geneezende wateren te)	II. 121.
Batwans, welke men in de Poolfche zoutgroeven gebruikt, derzelve grootte	II. 264.
Bedden, hoe men die in Hongarijen gebruikt	I. 98.
Beeren in de Karpatifche Alpen	II. 232.
—— hoe zij het koorn opeeten 233.
—— waarde der huiden van de ibid.
Belastingen op zekere koopwaaren in Hongarijen	I. 287.
Benediktus (St.) Monnikenklooster van	II. 336.
—— wordt bewoond door het Kaspittel te Gran ibid.
Benediktijner klooster	I. 66.
—— heilige overblijffelen aldaar ibid.
Bevolking van Hongarijen	I. 268.
Bifchoppen van Hongarijen, (Inkomsten der)	I. 195.
Bobolna, eene stad	I. 65.
Bocknia, eene zoutgroeve	II. 270.

	Bladz.
Boeren in Hongarijen (toestand der)	I. 142.
— (wet, betreffende hunne rechten, of het <i>Urbarium</i>)	I. 154.
— (Voorrechten der)	I. 155.
— (Arbeid, of persoonlijke dienst, gevoorderd wordende van de)	I. 158.
— (Belastingen, welke betaald moeten worden door de)	I. 165.
— (Zaaken, welke verboden zijn aan de) en straffen op dezelve	I. 178.
— (Aanmerkingen over het algemeen slecht karakter der)	II. 254.
Bogdon, een dorp	I. 25.
<i>Born</i> , (Leevenschets van den baron)	II. 297.
— Gevaarlijk ongeluk, hetwelk hem te Felso-Banya overkwam	II. 299.
— (Verscheide werken van)	II. 301.
— (Persoon en karakterchets van)	II. 311.
— (boertige beschrijving van eenen monnik, door)	II. 312.
Borzdorf, eene stad	II. 233.
Buda of Ofien, de hoofdstad van Hongarijen	I. 101.
— (Uitgetrektheid van)	I. 102.
— (Bevolking van)	I. 102.
— (Koninglijk paleis te)	I. 102.
— (Ziekenhuizen te)	I. 104.
— (Hoogeschool te)	I. 105.
— (Boekerij aldaar)	I. 108.
— (Schouwtooneelen te)	I. <i>ibid.</i>
	Bu.

Bladz.

Buda of Offen, (heete baden te)	I. 111.
— (Koffyhuizen te)	I. ibid.
— (Romeinsche oudheden aldaar)	I. 114.
— (vermeende <i>Bastille</i> of staatsgevangenis digt bij)	I. 130.
Ballengevchten te Weenen, beschrijving derzelve	I. 10.
Bürgers van Hongarijen. (toestand der)	I. 148.

C.

CASCHAU, de hoofdstad van Opper-Hongarijen	II. 103, 105, 107, 118.
Compot, een landgoed van den baron Orcy	I. 320.
Coppi (Edelmoedig gevoelen van vader)	I. 265.
Cornides (Een geschrift van Doctor) over de wording van het woord <i>koets</i> , aangehaald	II. 354.
Cosmus Necrotemus, (Boertige ontleedkundige beschrijving van eenen monnik, door)	I. 329.
Cracau, (Verlaagde toestand der hoogeschool te)	II. 273.
— krielt van Jooden	II. 274.
Csees, eene plaats	II. 118.
Czervonnivirch, of de roode berg	II. 280.
Czerwenitza, een dorp	II. 108.
— (Opaalminen van)	II. 113.
Czirba, een dorp	II. 334.

D.

DAME, (Anecdote van eene jonge) en haaren minnaar	I. 30.
---	--------

	Bladz.
Dans (Hongaarsche) beschreeven I. 54. 120.	II. 226.
—— te Raaba in Gallicien	II. 252.
Debretzin, eene stad	II. 1.
—— (Woeste ligging van)	ibid.
—— (Hoogeschool te)	II. 2.
—— (Zeepfabrieken te)	II. 5.
—— (Smaaklijk brood te) hoe dit bereid wordt	II. 18.
—— (Keizerlijke salpeterfabriek aldaar)	II. 13.
—— (Talrijke kudden hoornvee te)	II. 15.
—— (Gerechtshof over een <i>district</i> te)	ibid.
Delfstoffen, (Bericht van verscheide) I. 6. 7. 95. 126. 305. 311. 322. 326. II. 62. 141. 267. 268. 324. 325.	
Demanovo (Spelonk van)	II. 284.
—— geraamten van draaken, welke men zegt dat in dezelve gevonden worden	II. 285.
<i>Deur</i> (<i>De ijzeren</i>) een gedeelte der Karpatische alpen, dus genoemd	II. 187.
Dienstbaarheid (staat van) in Engeland, onder de Saxen	I. 150.
Dieren in de menagerie te Weenen	I. 31.
Donau (Een gezicht van den) beschreeven	I. 91.
<i>Dormer</i> (Beleefd onthaal des schrijvers, bij den Major) te Gran	I. 17.
Dotis, eene stad	I. 65.
—— (Het omliggende land van) beschreeven	ibid.
—— (Steengroeve van)	I. 68.
—— (Manufactuuren van)	I. 69.
	Do-

Bladz.

Dotis, (Pottebakkerijen te)	I. 70.
— (Een meir digt bij) hetwelk bijzonder voordeelig is	I. 71.
— (Het kasteel van)	I. 72.
— (Romeinsche Oudheden, gevonden te)	I. 73.
Duivelsmuur, eene rots, welke dezen naam draagt	I. 314.
Dunavitz, eene stad	II. 249.
Dijebeen van eenen olifant (Een ongemeen groot uitgedolven)	I. 6.

E.

EDELLIEDEN van Hongarijen (Voorrechten der)	I. 142.
Egget, (het dorp) beschreeven	I. 56.
Eisenbach, eene stad	II. 323.
Eisenstadt, eene stad	I. 41.
<i>Epsom-water</i> (Bron van) te Gran	I. 81.
<i>Erdödy</i> (Kasteel en tuinen van den graave van)	II. 341.
Erlau, eene stad	I. 320. 339.
— (Boertige invallen wegens den bisfchop van)	I. 329.
— (Wijn van)	I. 331.
— Hoogeschool te)	I. 334. 337.
— (Karakter van den bisfchop van)	I. 335.
— (Paardenftoeterij en koeienhouderij van den bisfchop, digt bij)	I. 343. 344.
<i>Esterhazy</i> (De vorst,) is de rijkfte edelman in Hongarijen	I. 45.
— Paleis en landgoed van denzelven	I. 46.
— zijne inkomsten	I. 47.

	Bladz.
<i>Esterházy</i> (De graaf) te Galantha, karakter van denzelven	I. 62.
————— Tuinen van denzelven	I. 63.
F.	
FAISANTEN (Zeer fraaie) in den tuin van den graave <i>Esterházy</i>	I. 68.
<i>Festetic</i> , (Karakter van den graave <i>Ignatius</i>)	I. 56.
————— bestuur van deszelfs landgoed	I. 58.
<i>Felcho</i> Tarkan, eene plaats	I. 327.
————— Steengroeven aldaar	ibid.
————— (Heete bron, te)	I. 328.
<i>Fleischbank</i> (de) een gedeelte der Karpatische bergen	II. 187.
<i>Franfche Omwenteling</i> (Aanmerkingen over de)	I. 40.
<i>Freyftadt</i> , eene stad	II. 340.
<i>Fured</i> , eene stad	II. 347.
G.	
GALICIËN (Uitftap in)	II. 245.
————— (Bebouwing en bevolking van)	ibid.
————— (Het beroep van eenen herberghouder niet bekend in)	II. 254.
Geestlijkheid (Stemmen der Hongaarfche) op den rijksdag	I. 194.
————— (Inkomsten der)	I. 195.
Gevechten van wilde dieren beschreeven	I. 20. 107.
<i>Glashütte</i> , eene stad	II. 323.
————— (Warm bad te)	ibid.
	Goud

	Bladz.
Goud (Gewaand) uit het plantenrijk, in Hongarijen	II. 52.
Goudzoekers in de Karpatifche bergen	II. 223.
Gran, eene stad	I. 78.
—— (Heete bronnen te)	I. 79.
—— (Kikvorfchen te) ibid.
—— (Bron van Epfomwater te)	I. 81.
—— (Aanmerkingen over de heuvelen bij)	I. 82.
—— (Bevolking van)	I. 87.
—— (Voorrechten van den Aartsbifchop te)	ibid.
Granaaten uit eene rots bij Grofs-Schlagendorf	II. 231.
Groene meir (het)	II. 184.
Groot-Waradin, eene der vermaaklijkfte fteden van Hongarijen	II. 22.
—— (Vergadering des graaffchaps te)	II. 23.
—— (Karakter van den bifchop van)	II. 25.
—— (Heete baden te)	II. 26.
Grofs-Schlagendorf, eene stad	II. 230.
Grofsinger (De heer) fchrijver der <i>Zoologia Hungarica</i>	I. 75.
Guba, eene foort van ftof, hoedanig die gemaakt wordt	II. 10.
Gyongyes, eene stad	I. 304.
H.	
HAQUET (Anecdote van den hoogleeraar)	I. 145.
	<i>Ha-</i>

I.

	Bladz.
IGLO, eene stad	II. 142.
Illuminaaten (Eenig bericht van de Maatschap- pij der)	II. 306.
Inkomsten der aartsbisdommen en bisdommen van Hongarijen	I. 195.
———— (Koninglijke) van Hongarijen	I. 282.
<i>Insurrectio</i> , of krijgsdienst der edellieden, des- zelfs aart	I. 146.
Ivany (St.) een dorp	II. 287.
———— schadelijke damp aldaar	ibid.
Invoer (Jaarlijksche) in Hongarijen	I. 289.
Inwoonders (Verschillende) van Hongarijen	I. 276.

J.

JOODEN, zijn zeer talrijk in Hongarijen	II. 88.
———— (Aanmerkingen over de)	ibid.
———— zijn in zeer groot aantal te Tolschva	ibid.
<i>Joseph II.</i> (<i>Mislagen in de regeering van</i>)	I. 137.
	197. 204. 206.
———— (Herroeping, openlijk gedaan door)	I. 209.

K.

KAMTSCHATKA, (Beschrijving en ontbinding eener zeldzaame deffstof uit)	II. 67.
Karpatische Alpen (Uitstap in de)	II. 181.
Kesmark, eene stad	II. 180. 227.
———— (Manufactuuren van)	II. 228.
	Kes-

	Bladz.
Kesmark, (Bevolking van)	II. 229.
———— (Bebouwing van het land bij) ibid.
Ketchkemetsche heide	I. 128.
<i>Kible</i> , eene zekere maat, hoeveel die bevat	II. 7.
Kikvorfschen, (worden te Weenen op de markt gebragt)	I. 16.
———— de wijze hoe die in het leven gehouden worden	I. ibid.
———— te Gran, (Bijzonderheden we- gens de)	I. 79.
Kis-Maria, een dorp	II. 21.
———— (<i>Natron</i> , welke verzameld wordt aan een meir dicht bij)	II. 5.
Kittsee, eene kleine stad	II. 354.
———— (De naam van <i>koets</i> , waarschijnlijk ont- leend van) ibid.
Kleeding (De Hongaarsche) beschreeven	I. 53. 122. 123.
Knoppert, wat deze zijn	I. 120.
<i>Koets</i> , de naam van dit rijtuig is waarschijn- lijk ontleend van <i>Kittsee</i> , eene kleine stad in Hongarijen II. 354.
Komorra, eene stad	I. 74.
———— (Bevolking van) ibid.
———— (Vliegende brug te) beschreeven ibid.
———— (Vesting van)	I. 75.
Konigsberg, eene stad	II. 332.
———— (Mijnen te)	II. 333.
Konigsberg, een berg	II. 234.
	<i>Koop-</i>

Bladz.

- Koophandel van Hongarijen . . . I. 284. 294.
Koschar of schaapherdershut, in de Karpati-
 sche bergen II. 208.
 ——— (Bestuuring van het karnhuis in den) II. 209.
 Kostelesko, eene plaats II. 248.
 Koude (Gestrenge) in den zomer, op de Kar-
 patische bergen II. 208.
 Kremnitz, (Bericht van de mijnen te) . . II. 333.
Krivan (de) wordt onderfeld de hoogste der
 Karpatische bergen te zijn II. 236.
 ——— (Wezenlijke hoogte van den) . . II. 242.
 Kroon van Hongarijen, wordt door de natie
 ten hoogsten geeerbiedigd I. 198.
 ——— naar Weenen verplaatst door *Joseph* II. *ibid.*
 ——— teruggezonden naar Buda, door *Leo-*
pold II. I. 233.
 Krooning (Misflag van *Joseph* II, in het ont-
 gaan der plegtigheid van de) I. 197.
 Kruidtuin te Weenen I. 22.
 ———— ongemeene planten in denzelven I. 23.
 ———— zeldzaame vogelen aldaar . . . I. 27.
 Krumholz, eene soort van houtgewas . . II. 199.

L.

- LANDBOUW, in Hongarijen, is nog in deszelfs
 eenvoudigsten staat I. 343.
 Landheeren in Hongarijen (Rechten en voor-
 rechten der) I. 170.
 Landschatting, in Hongarijen ingevoerd door
Joseph II. I. 203. 207.
 La-

	Bladz.
Latijnsche taal (Vrijheden met de) welke men in Hongarijen gebruikt	II. 317.
Leengoederen in Hongarijen	I. 298.
————— (Wetten der)	ibid.
Leitha, eene rivier, de grenscheiding van Hongarijen	I. 38.
Leopold II. (Vertoog, door het graaffchap Nei- tra overgegeeven aan)	I. 219.
Leopoldstad (vesting van)	II. 342.
<i>Lethrus Cephalotes</i> , een zeldzaam infekt, ge- vonden in de nabuurschap van Bogdon	I. 97.
Leutchau, de hoofdstad van het graaffchap Zips	II. 142.
————— (Bevolking van)	ibid.
————— (Verhaal van het gedrag der stads- regeerders te)	II. 145.
————— (Vergadering des graaffchaps te)	II. 149.
Levers van ganzen, worden te Weenen voor eene groote lekkernij gehouden	I. 13.
———— wijze om die te doen groot worden	ibid.
Liptau (Uitgestrektheid en bevolking van het graaffchap)	II. 290.
Lodewijk XVI. (hoedanig de tijding des doods van) te Weenen ontvangen werd	I. 39.
Lomnitz (De bergtop van) in de Karpatische alpen	II. 219.
———— deszelfs hoogte	II. 222.
Lijfeigenschap, zie Dienstbaarheid.	

M. Bladz.

MAAD, eene stad	II. 86.
Magnaaten van Hongarijen, wie deze zijn	I. 143.
<i>Magyars</i> , een oude naam der Hongaaren	I. 202.
Marmarufs, (Het graaffchap)	I. 346.
———— (Menigte van zout, welke jaarlijks uit de groeven te) gedolven wordt	. ibid.
Maroth, eene stad	II. 338.
Matra (Gebergte van)	I. 304. 311.
———— (Delfstoffen uit het)	I. 306. 309.
Mesting van den grond, is weinig in Hongarijen in gebruik	I. 342.
Michlinitz, eene stad	II. 254. 276.
Michlos, een dorp	I. 53.
<i>Militaire</i> grenzen (Ligging der)	I. 295.
Mineraalkundige aanmerkingen	II. 62.
Mond van eenen vuurberg (gewaande) in de gebergten van Matra, beschreeven	I. 316.
Monnik (Boertige en hekelende beschrijving van eenen) door den baron <i>Born</i>	II. 132.
<i>Mons Pannoniae</i>	I. 66.
Muzijkspeelers, of zwervende heidens, te Visegrade	I. 89.

N.

NADASKA, het landverblijf der graavin <i>Giulais</i> .	II. 118.
<i>Natron</i> (Menigte van) welke verzameld wordt uit een meir bij Kis-Maria	H. 5.
Neitra, eene stad	II. 339.
Neufidlen (Meir van)	I. 46.
Neufohn, eene stad	II. 293.

Neufohn (Fraaie tentoonstelling van ooft, op de markt te) II. 293.

O.

OBERREICHS DORF, een dorp	I.	38.
Oedenburg, eene stad	I.	42.
—— (Weg naar) beschreeven	I.	ibid.
—— (Bevolking van)	I.	43.
—— (Jaarlijkfche verkooping van vee, te)	I.	ibid.
—— (Wijn van)	I.	44.
—— (Woordgronding van den naam)	I.	ibid.
Offen, zie Buda.		
Olijfant (Een verbaazend groot opgedolven dijeben van eenen) beschreeven	I.	7.
—— (Tand van eenen)	I.	69.
Omwenteling (Aanmerkingen over de Fransche)	I.	40.
Opaal (Verschillende foorten van)	II.	114. 115.
—— (Holz-) is meestal bijzonder eigen, en overvloedig in Hongarijen	I. 9. II.	327.
Opaalmijnen van Czerwenitza	II.	112.
Orcy (Aluinwerken van den baron <i>Joseph</i>)	I.	302.
—— (<i>Anecdote</i> van)	I.	320.
Osfen (Prijzen der) op de jaarmarkt te Pest	I.	119.
Oudheden, (Romeinfche) welke omftreeks Dotis gevonden zijn	I.	73.
—— te Buda	I.	114.

P.

PAARDEN, (Bijzondere ziekte der) aan welke zij in Hongarijen onderworpen zijn I. 63.
Paar-

Bladz.

Paarden (Wijze op welke de) gevangen worden, als zij verkocht worden op de markt te	
Pest	I. 118.
— (Ras van) in Hongarijen	I. 344.
Parad, eene stad	I. 311.
Pecklin, een dorp	II. 117.
Pest, eene stad	I. 102.
— Bevolking derzelve	ibid.
— Jaarmarkt aldaar	I. 116.
Piaristenklooster, eene soort van leerschool	I. 67.
Piksteen, (Aanmerkelijke soorten van)	I. 322.
Planten (Zeldzaame) in den kruidtuin te Wee- nen	I. 23.
— op den weg van Weenen naar Oeden- burg	I. 37.
— omstreeks Buda	I. 127.
— der Karpatische alpen	II. 189. 195. 197. 203. 204. 223.
— in den omtrek van Botzdorf	II. 234.
Polen (Aanmerking over de onlusten in)	II. 273.
Poolsche zoutmijnen (Uitstap naar de)	II. 244.
— — — — — beschreeven	II. 257.
Pogyoslo, eene stad	I. 56.
Poroslo, een dorp	I. 345.
— (Zoutmagazijnen te)	ibid.
— (Menigte van zout, welke jaarlijks wordt aangebragt te)	I. 346.
Presburg	II. 344.
— kan aangemerkt worden als de hoofd- stad van Hongarijen	ibid.

	Bladz.
Presburg is fraai gebouwd en wel gelegen	II. 344.
—— (De Jooden zijn talrijk te)	II. 345.
—— is besmet met de losbandige levenswijze van Weenen	II. 346.
Pribilini, eene stad	II. 245. 275.
—— (Ontmoetingen des schrijvers te)	II. 275.
Protestanten (Vrije godsdienstoefening der) en voorrechten, aan dezelve toegestaan, door de rijksvergadering van 1791	I. 246.
—— (Aantal der) in Hongarijen	I. 266.
<i>Pusztas</i> , of veehoederijen in Hongarijen	I. 129.

R.

RAAB, eene stad	I. 61.
—— beschreeven	ibid.
—— (Aanmerkelijk gedenkteeken te)	ibid.
Raaba, eene stad	II. 250. 279.
—— Voorval met den schrijver te)	II. 277.
—— (Dans te)	II. 252.
Räkosch, het veld, waar de Hongaarsche rijksvergaderingen plagten gehouden te worden	I. 129.
Rank, een dorp	II. 108.
—— (Mineraale wateren te)	ibid.
Regeeringen der graaffchappen in Hongarijen, (Magt en inrichting der)	II. 153.
—— (Krachtige vertoogen, gedaan door de)	II. 154.
<i>Recruten</i> (Anecdote wegens eenige Hongaarsche)	II. 105.
	Rich.

Bladz.

Richters, (Karakter der) in Hongarijen . . .	I. 52.
—— (Baatzuchtigheid der) . . .	II. 16.
—— te Debretzin (Belooningen der) . . .	II. 17.
Rivulfam, eene stad . . .	II. 292.
Roode berg, zie Czervonnivirch.	
Rosenau, eene stad . . .	II. 138.
—— (Rijke mijnen van spiesglas of <i>au-</i> <i>timonium</i>) te . . .	ibid.
Rotfen in de nabuurschap van Dotis . . .	I. 68.
—— St. Andreas . . .	I. 100.
—— Buda . . .	I. 125.
—— Tokay . . .	II. 57. 65.
—— Tolschva . . .	II. 90. 95.
—— Uihelly . . .	II. 95. 96.
—— Telkobanya . . .	II. 96.
—— der Karpatifche Al-	
pen . . .	II. 186.
—— van Heiligen-Creutz . . .	II. 326.
Rijksvergadering van Hongarijen, hoedanig die famengefteld is . . .	I. 142.
—— wanneer die bijeengeroepen wordt . . .	I. 144.
—— (Besluiten van die) welke ge- houden werd kort na de komst van <i>Leopold II.</i> tot den troon . . .	I. 229.

S.

<i>Sacrament</i> (Aanmerkelijk gedenkteeken van eene toevallige fchending van het) . . .	I. 61.
Aa 3	Sal.

	Bladz.
Salpeterfabrieken te Erlau	I. 342.
Schaapen (Hongaarsch ras van)	I. 119. II. 348.
Schator (Heuvelen, dus genoemd)	II. 93.
Schelpen (Uitgedolven) gevonden in de Pool- sche Zoutmijnen	II. 268.
Schemnitz, de voornaamste mijnstad van Ne- der-Hongarijen.	II. 317.
———— (Bevolking van)	II. 328.
———— (Hoogeschool der bergwerkkunde te) <i>ibid.</i>	
———— (Mijnen van)	<i>ibid.</i>
———— (Bijzondere foort van klei, gevon- den te)	II. 319.
———— (Verzamelingen van delfstoffen te) <i>ibid.</i>	II. 322.
Schildpadden worden te Weenen op de markt gebracht	I. 15.
Schlagendorf, <i>zie</i> Grofs-Schlagendorf.	
Schmölnitz, eene stad	II. 139. 140.
———— (Bergwerken te)	<i>ibid.</i>
Schneeberg, een berg	I. 37.
Slekken worden te Weenen op de markt ge- bragt	I. 17.
———— (Hoe de) geheeten worden	<i>ibid.</i>
Spelonk van Demanovo, <i>zie</i> Demanovo.	
Spelonken (twee) aanmerkelijk wegens de luchtgesteldheid in dezelve	II. 118.
Staatsgesteldheid van het koningrijk Honga- rijen	I. 268.
Standbeeld (Een) wordt geweigerd door Jo- seph II.	I. 124.
	Steen-

	Bladz.
Steengroeven bij Gran	I. 82.
————— Bogdon	I. 95.
————— Gyongyes	I. 311.
————— Tokay	II. 85.
————— Tallia	II. 86.
————— Caschau	II. 118.
Steenkoolen (Mijn van) in de nabuurschap van Oedenburg	I. 48.
————— (Vooroordeel tegen het gebruik der) te Weenen ibid.
<i>Szechiny</i> (Beleefde ontvangst des schrijvers, bij den graave	I. 44.
————— (Karakter van)	I. 50.
Szilitze, een dorp	II. 128.
————— (Aanmerkelijke spelonk, bij) ibid.
<i>Szybicker</i> zout	II. 262.
————— (Bepaalingen omtrend het) ibid.

T.

TAALKENNERS (De edellieden van Hongarijen zijn uitmuntende	I. 44.
Tabak, (Prijzen der) op de jaarmarkt te Pest I. 119.	
Tallia, eene plaats	II. 86.
————— (Steengroeve te) ibid.
Tand van eenen olifant (uitgegraaven)	I. 69.
Telko-Banya, eene stad	II. 98.
————— (Delfstoffen van)	II. 99.

	Bladz.
Tepla, eene plaats	II. 288.
—— (Aanmerkelijke warme bron te)	ibid.
Theisse, (De) eene rivier	I. 341. 347.
Tokay (De stad)	II. 39.
—— (Behandeling der wijngaarden bij)	II. 41.
—— (Grond der nabuurschap van)	II. 55.
—— (Groot zoutmagazijn te)	II. 60.
Tokajwijn	II. 41.
—— (Wijze hoe die gemaakt wordt)	II. ibid.
—— (Hooge prijs van den)	II. 51.
Toltschya, eene stad	II. 83.
—— (Bevolking van)	II. 84.
—— bevat eene menigte Jooden	ibid.
Tschaikisten, (Waar de landen der) gelegen zijn	I. 301.
—— (Afleiding van den naam)	ibid.
Tyrnau, eene aanzienlijke stad	II. 343.
—— (Bevolking van)	ibid.
—— was eens de zetel eener hoogeschool	ibid.
—— (Gasthuis voor oude soldaaten te)	ibid.

U.

UIHELLY, eene stad	II. 91. 93. 95.
Uitvoer (Jaarlijkse) van goederen uit Hongarijen	I. 289.
Urbarium (Het) der keizerin <i>Theresia</i> , of de wet, betreffende de landheeren en boeren	I. 154.

V.

	Bladz.
VASETZ, een dorp	II. 335.
Verleiding eener jonge juffer (Aanmerkingen over de)	II. 349.
Vertoog van het graaffchap Neitra aan <i>Leo-</i> <i>pold</i> II.	I. 219.
Vertoogen (Ernstige) wegens de vrijheid der drukkers, door de graaffchappen <i>Abaujvar</i> en <i>Bihar</i>	II. 154.
Visch, (Soorten van) welke te Weenen op de markt gebragt worden	I. 15.
—— (Groote menigte van) welke gevangen wordt in een meir, dicht bij <i>Dotis</i>	I. 72.
—— (Vijver van heet water, vol met)	I. 113.
Vislegrade, eene stad	I. 88.
—— (Oud kasteel te)	I. 90.
<i>Vitzay</i> (Onthaal des schrijvers bij den graave) I. 63.	
—— (Kostbaare verzameling van gedenkpen- ningen van)	ibid.
—— (Karakter van)	ibid.
Vliegende brug of gierbrug te Komorra be- schreeven	I. 74.
Vogelen (Zeldzaame) in den kruidtuin te Wee- nen	I. 27.
—— in de <i>menagerie</i> aldaar	I. 31.
—— door den schrijver in den omtrek van <i>Egget</i> gefchooten	I. 59.
—— in den tuin van den graave <i>Esterhazy</i> I. 68.	
	Vo-

Bladz.

Vogelen (Verscheide) door den schrijver opgemerkt	I. 13. 38. 97. 353.
Voorspan, wat zulks in Hongarijen is	I. 49.
Vrijheid der drukpers (Sterke vertoogen der graaffchappen <i>Abaujvar</i> en <i>Bihar</i> , betreffende de)	II. 154.
Vrijmetfelaars (Gemeenschap van den baron <i>Born</i> , met de)	II. 304.
———— (Bericht van eene <i>loge</i> van) te Weenen, onder den naam van <i>de waare eendragt</i>	ibid.

W.

WAARE EENDRAGT (De) eene <i>loge</i> der Vrijmetfelaaren te Weenen, zoo genoemd	II. 304.
Wallachijers (De) zijn een onbeschaafd en wreed volk	II. 32.
———— (De <i>popen</i> of priesters der) zijn ongemeen woest	ibid.
———— (Ijslyke strafoefeningen, aan de) uitgevoerd, in gevallen van opstand	II. 33.
Waradin, zie Groot-Waradin.	
Watzen, eene stad	I. 96.
Weenen	I. 1.
———— (Geleerde instellingen te)	I. 2.
———— (Openbaare boekerijen te)	I. 4.
———— (Verzamelingen der Natuurlijke Historie te)	I. 5.
———— (Markten te)	I. 12.

Wee-

	Bladz.
Weenen (Openbaare vermaaklijkheden te)	I. 18.
———— (Schouwtooneelen te)	I. 19.
———— (Keizerlijke kruidtuin bij)	I. 22.
———— (Diergaarde aldaar)	I. 31.
Werfpartijen in Hongarijen	I. 88.
Wieliczka, eene stad, dicht bij de Poolfche zout- groeven	II. 255.
———— heeft geene herberg	II. 256.
Wielitzka (Zout van)	I. 346.
Wimpasfing, eene stad, in welke het Hon- gaarsche tolhuis is	I. 38.
Withof, een dorp	II. 277.
Wolfe, eene stad	I. 48.
Wol, (Prijs der) op de jaarmarkt te Pest	I. 119.

Y.

Ijzeren deur (De) een gedeelte der Karpatifche bergen, zoo genoemd	II. 187.
---	----------

Z.

ZADELS (Bijzonder maakfel der Hongaarsche)	I. 122.
Zeoliet (Fraaie foorten) van) onlangs ontdekt	I. 6.
———— (Vuurbergachtige) van den heer <i>Fich-</i> <i>tel</i>	II. 65.
———— (Granietachtige) of <i>pumex</i> , van den- zelve.	II. 325.
Zevenbergen (Bevolking van)	I. 268.

Zieks

- Ziekte, aan welke de Hongaarsche paarden alleen onderhevig zijn I. 63.
- Zigeuners, zie Heïdens.
- Zout (Menigte van) welke jaarlijks gebragt wordt naar Poroslo I. 316.
- naar Tokay II. 60.
- Zourmijnen (Poolfche) Uitftap naar de II. 244.
- (Beschrijving der) II. 257.
- Zwijnen (Bijzonderheden der) welke op de markt te Weenen te koop gebragt worden I. 14.
- (Bijzonderheid der jonge) in Hongarijen I. 77.

derduitsch . Latijnes

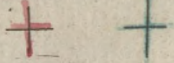
Mineraale bronnen . Acidulajza Sas
Heete Baden Balnea ca cineria Gem
Koude Baden Thermae rias Goly
Koper nitriool water . Aqua Cyprilaa sulfuris Botombita

46

45

en Stolackers Klementiners

woone Engelsche Myl

20 30

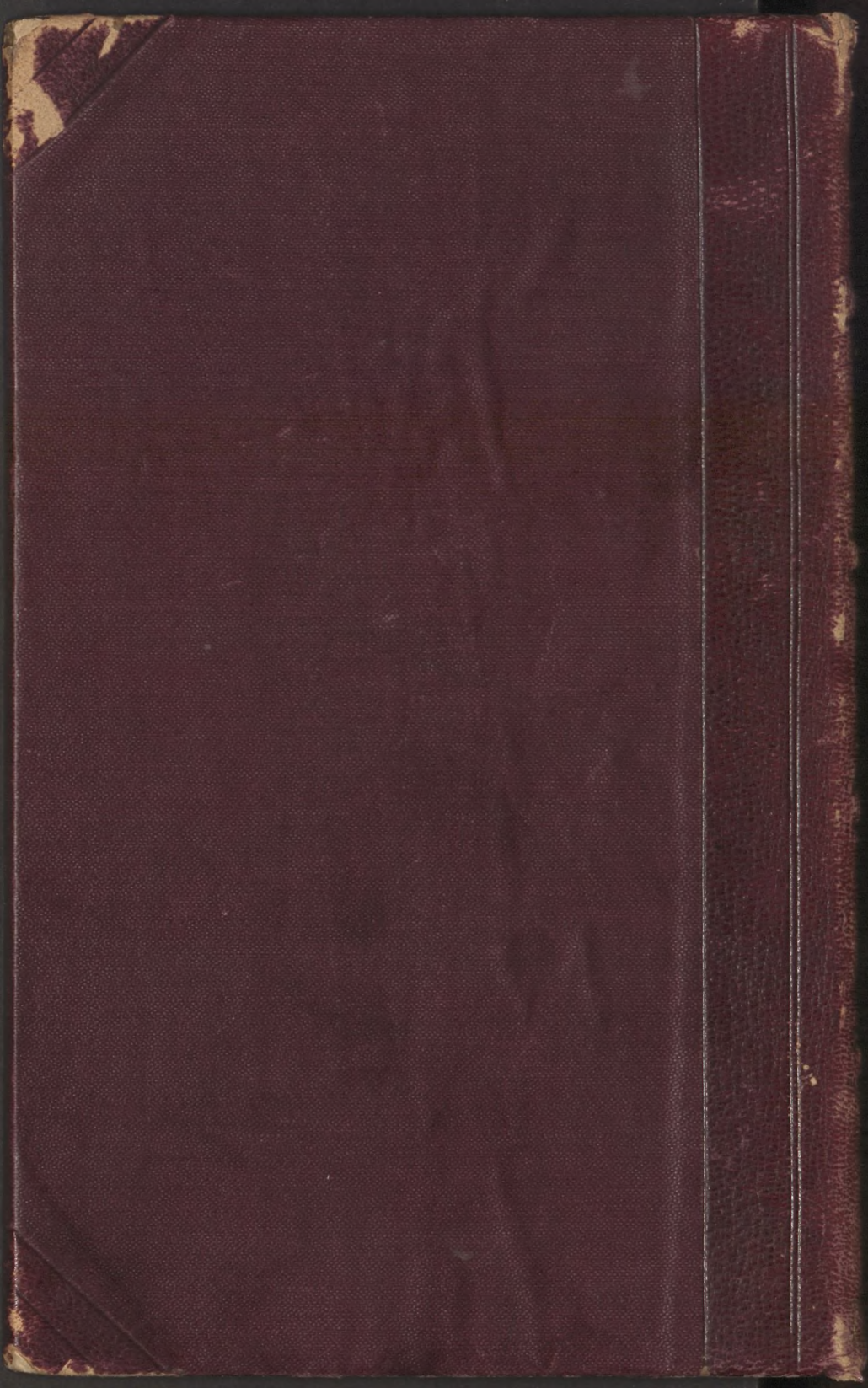
T-II. 1976

80 -

(29)

2778

50

282044

Robert Townsons.
Reize
in Hongarijen.